

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor. Glavni urednik (Chief Redactor): prof. dr. Jože Koropec. 62001 Maribor, Mladinska 9, Jugoslavija. Telefon 22-171.

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62001 Maribor, Partizanska 5. Tiskarna (Printing House): ČGP Mariborski tisk, 62001 Maribor, Svetozarevska 14, Jugoslavija.

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 47 NOVA VRSTA 12	str. 1-189	MARIBOR	1976
---	---	----------------------------	------------	---------	------

Vsebina		Contents
Bračič Vladimir: Svetozarju Ilešiču ob življenjskem prazniku — sedemdesetletnici	1	Bračič Vladimir: Svetozar Ilešič — for his Seventy Anniversary
Jerman Milena: Zavarovalno izkopavanje v Slovenski Bistrici	6	Jerman Milena: Excavations for Preserving Archaeological Objects in Slovenska Bistrica
Mikl-Curk Iva: Nekaj novih opažanj o rimskih naseljih v Spodnjem Grušovju in Slovenski Bistrici	16	Mikl-Curk Iva: A Note about the Roman Settlement in Spodnje Grušovje and Slovenska Bistrica
Curk Jože: Proštirska cerkev in minoritski samostan v Ptujju	31	Curk Jože: The Parochial Church and Minorite Monastery from Ptuj
Mlinarič Jože: Gosposočlna Limbuš pri Mariboru	68	Mlinarič Jože: The Domain Limbuš at Maribor
Koropec Jože: Brežice v srednjem veku	93	Koropec Jože: Brežice during the Middle Ages
Škafar Ivan: »Veliki abecednik« Mikloša Kúzmíča iz leta 1790 in njegov ponatis	117	Škafar Ivan: »The Great Primer« of Mikloš Kúzmíč of the Year 1790 and Its Reprint
Brunner Walter: Ustanovitev in zgodnja zgodovina železarne in valjarne Štore pri Celju	143	Brunner Walter: Foundation and Early History of the Puddling and Rolling Mill in Štore near Celje
Sore Anton: Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju	155	Sore Anton: Development and Decrease of Fairs in the Celje Area
Tomažič Tanja: Gostilniška hrana ob posebnih priložnostih (Okolice Slovenjega Gradca)	171	Tomažič Tanja: Inn's Food on Special Occasions (Surroundings of Slovenj Gradec)
Poročilo		Report
Koren Vlasta: Pokrajinski muzej v Murski Soboti v letih 1967—1974	179	Koren Vlasta: Report of the Activity of the Provincial Museum at Murska Sobota in the Years 1967—1974

Izveček prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles in this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je fotografija Na sejmu (Anton Sore: Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju, str. 162).

Redakcija tega zvezka je bila končana junija 1976

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

SVETUZARJU ILEŠIČU

ob življenjskem prazniku — sedemdesetletnici

Sedemdesetletnica je v človekovem življenju tako pomemben dogodek, da se je vredno in potrebno ob njem ustaviti in oceniti opravljeno delo, čeprav še ne pomeni življenjskega opusa v celoti. Posebej je to pomembno v primeru, ko se v slavljenčevem življenju in delu odseva razvoj in vzpon določene dejavnosti ter je to delo vtakano v kulturno dediščino naroda. In tako je v našem primeru, ko slavi svoj visok življenjski praznik akademik, redni univerzitetni profesor dr. Svetozar Ilešič — najvidnejša geografska osebnost slovenske in jugoslovanske geografije ter znanstvenik mednarodnega merila.

Ilešičev rod izhaja iz Slovenskih goric, kjer so pred leti na skromni kmečki hiši (Brezje pri Vidmu ob Ščavnici), odkrili spominsko ploščo univ. profesorju dr. Franu Ilešiču, slavljenčevemu očetu, znanemu slavistu in ilircu ter stalnemu sodelavcu predvojnega Časopisa za zgodovino in narodopisje. Naš slavljenec se je rodil v Ljubljani 8. junija 1907. Tu je v letih 1925—1930 študiral ter diplomiral iz geografije (A) in zgodovine (B). Obdobje njegovega univerzitetnega študija sovпада s časom, ko si je mlada slovenska geografija pod vodstvom prof. dr. Anton Melika utrjevala svoje mesto in količila pota razvoja Svetozar Ilešič je postal tri leta po diplomi asistent in prvi Melikov sodelavec. Zaradi svojih kvalitiet pa se je kmalu razvil v samostojno geografsko osebnost, ki je bila v novih razmerah sposobna popeljati slovensko geografijo naprej ter ji s svojo širino in kvaliteto ustvariti ustrezno mesto v jugoslovanskem in evropskem prostoru. Skozi svojo mnogostransko aktivnost — pedagoško, raziskovalno, usmerjevalno, mentorsko, društveno in splošno družbeno — se nam kaže Ilešič kot široko razgledan, človeško topel, znanstveno poglobljen in družbeno angažiran visokošolski učitelj. Težko je opredeliti katera od njegovih aktivnosti je pomembnejša, saj tvorijo harmonično celoto in se med seboj dopolnjujejo.

Profesor Ilešič je stopil na pot visokošolskega pedagoga kot mlad asistent že leta 1933, torej pred 44 leti. Že zgodaj je pokazal, da je rojen pedagog, kot pravimo. Še posebej velja to za povojno obdobje, ko je neposredno odločujoče prispeval k vzgoji nekaj stotin srednješolskih profesorjev geografije. Iz tega obdobja se »našega Ileta« radi spominjajo njegovi študentje, ki jim je ob sistematično grajenih, strokovno bogatih, aktualno kritičnih, kulturno široko zasnovanih in razumljivih predavanjih ter razgibanih seminarskih razpravah poln pedagoškega optimizma odkrival široko tematiko moderne, kompleksne geografske znanosti. In kdo se ga ne spomni s številnih ekskurzij, ko je v čisto forsiranih pohodih, odkrival lepote in posebnosti slovenske zemlje ter s človeško toplino in visokim patriotizmom vzgajal v ljubezni in spoštovanju do njene preteklosti in sedanjih naporov. Po takšnih pohodih pa ni bil nikoli tako utrujen, da ne bi sedel v razigrano študentovsko družbo in s svojim zvonkim glasom povedel slovensko narodno pesem. Iletu so njegovi nekdanji študentje hvaležni za njegovo očetovsko razumevanje in skrb, za vzpodbudne pohvale in kritične

pripombe, pa tudi za redke, toda vedno upravičene graje in opomine, ki niso bile nikoli žaljive, temveč iskreno dobronamerne. Ilešič je poznan kot zahteven in nepristranski učitelj, resničen vzornik.

Za svojo temeljno pedagoško dolžnost je Ilešič čutil dati študentom primerno učno gradivo, zato je napisal najprej različna skripta, kasneje pa metodično in vsebinsko bogate učbenike (gospodarska geografija tujih celin), ki so našli pot tudi na druge jugoslovanske univerze. Nič manj pomembni pa niso tudi njegovi geografski učbeniki za srednje šole, saj lahko trdimo, da so od leta 1947, ko je priredil Vitverjevo Gospodarsko in politično geografijo sveta (kasneje je po Ilešiču povsem predelana doživela sedem ponatisov) polnih 30 let vse generacije gimnazijcev in tudi dijakov nekaterih srednjih strokovnih šol spoznavale geografske probleme sveta skozi Ilešičeve učbenike. Tudi učbenik splošne geografije za prvi razred gimnazij je daleč presegal tovrstne klasične šolske knjige, saj je avtor v njem neposredno pokazal, kakšna naj bo sodobna geografija kot kompleksna znanost o prostoru, v katerem človeštvo živi in ustvarja ter z delom spreminja sebe in okolje.

Prva Ilešičeva znanstvena razprava je izšla v Geografskem vestniku 1929/30. Od takrat do današnjih dni je naš slavljenec izjemno plodovit pisec, ki je objavljajl v domačih in tujih strokovnih časopisih. V jubilejni številki Geografskega vestnika (XXXIX — 1967), posvečeni šestdesetletnici profesorja Svetozarja Ilešiča sta D. Meze in M. Lojk objavila »Bibliografijo profesorja dr. S. Ilešiča do poletja 1967«, ki obsega: 46 razprav, knjig in učbenikov; 74 krajših strokovnih prispevkov in člankov; 61 enciklopedičnih prispevkov; 21 člankov o načelni geografski problematiki; 140 knjižnih poročil; 12 skript in 64 raznih člankov, skupno torej 418 bibliografskih enot. Po »Geografski bibliografiji Slovenije« za leta 1967—1974 smo ugotovili 162 bibliografskih enot. In če k temu prištejemo vsaj še 10 enot za leti 1975 in 1976, potem znaša celotna bibliografija skoraj 600 enot. (Ker mi niso znani podrobni kriteriji, po katerih sta imenovana avtorja bibliografije prof. Ilešiču opredelila posamezni del v skupine, sem navedel le skupno število bibliografskih enot — op. V. B.) Tako prikazana ne povsem popolna bibliografija kaže z množico objav in še posebej s pestrostjo obravnavane snovi na Ilešičevo izredno delovno vnemo in široko strokovno razgledanost.

Ne da bi se spuščali v podrobno razčlenjevanje in oceno, ker to ni naš namen, moremo obsežno Ilešičevo delo razporediti na nekaj najpomembnejših zaokroženih področij. Številne so Ilešičeve agrarno geografske študije, v katerih je pokazal temeljito poznavanje slovenskih geografskih in zgodovinskih razmer ter razgledanost po evropskih dosežkih na področju agrarne geografije. Njemu osebno in slovenski geografiji je prinesla evropsko priznanje njegova monografija »Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem«, ki je izšla leta 1950 kot posebna publikacija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Devet let pozneje je izšla prevedena v nemščino v Münchnu ter se kot prva samostojna slovenska geografska študija enakovredno vključila v takratna prizadevanja evropske agrarne geografije. Ilešiču gre nesporna zasluga, da je bil ustanovljen in da se je razvil Institut za geografijo univerze v Ljubljani, ter da se je kmalu vključil v mednarodno delitev dela pri raziskovanju agrarne pokrajine in si s samostojno razvojno usmeritvijo ter aktivnim vključevanjem v evropsko geografsko problematiko ustvaril mednarodni ugled. Še vedno pa je pomemben del njegove aktivnosti posvečen proučevanju slovenskega podeželja, še posebej manj razvitih območij. Svoje zanimanje in poznavanje perečih problemov slovenskega agrarnega podeželja je Ilešič izpričal ne samo s svojimi raziskavami, temveč je podpiral tudi pri nas, drugod že uveljavljeno metodo,

kartiranja izrabe tal. In ne samo to, Ilešič je prevzel mentorstvo vrsti mlajših doktorandov, ki so v svojih doktorskih disertacijah proučili posamezne slovenske pokrajine s posebnim poudarkom na (historično) socialnogeografsko-agrarno problematiko. Njegova mednarodna razgledanost in aktivnost na področju agrarne in širše socialnogeografske tematike doma in na tujem je prišla najbolj do izraza v njegovem uvodnem referatu na I. jugoslovanskem simpoziju agrarne geografije v Mariboru leta 1969, prinesla pa mu je tudi članstvo v regionalni podkomisiji za izrabo tal v socialističnih deželah vzhodne Srednje Evrope, ki deluje v okviru komisije za izrabo tal Mednarodne geografske unije.

Kot regionalni geograf se nam Ilešič predstavlja v svojih razpravah o posameznih slovenskih krajih in pokrajinah in kot dolgoletni predavatelj regionalne geografije sveta na Oddelku za geografijo na Filozofski fakulteti, vendar je težišče njegovega dela na tem področju v njegovih obširnih gospodarskih geografijah obeh Amerik, Afrike, Južne Azije, Avstralije in Oceanije, v že omenjenem srednješolskem učbeniku »Gospodarska in politična geografija sveta« pa tudi v novejšem učbeniku za gimnazije »Evropa s Sovjetsko zvezo«. To so vsebinsko bogata, metodološko sodobna in doslej edina kompleksna dela, s pomočjo katerih se je lahko slovenski človek v domačem jeziku podrobneje seznanil z geografijo tujih dežel in kontinentov. Za slovenski in tudi jugoslovanski prostor so od njegovih regionalnih prispevkov pomembnejše njegove teoretične razprave o metodah geografske regionalizacije, problema, ki je doživel pri nas in v svetu toliko polemike. Pri tem Ilešič ni ostal samo pri teoretskih opredelitvah, temveč je na osnovi fiziognomske in ekonomsko geografske metode izvedel doslej najpopolnejšo regionalizacijo Slovenije in Jugoslavije (1958 in 1961) ter v letu svoje šestdesetletnice objavil v Časopisu za zgodovino in narodopisje /letnik 3. (XXXVIII) 1976/ podrobno regionalno razčlenitev Severovzhodne Slovenije. Svojo regionalizacijo Slovenije je izpopolnjeno pod naslovom »Slovenske pokrajine« ponovno objavil v Geografskem vestniku XLIV-1972.

Če smo doslej govorili o Ilešičevi aktivnosti in ustvarjalnosti na področju družbene geografije, bi mu naredili krivico, če ne bi povedali, da se je z njemu lastno poglobljenostjo in zavzetostjo loteval tudi fizično-geografskih problemov najprej s področja splošne geomorfologije, nato pa hidrogeomorfoloških in hidrogeografskih raziskav. Tudi v teh delih se kaže njegovi odliki — poznavanje problematike v tujini in pionirska obdelava domačih razmer. Toda Ilešiča je preveč pritegovala in okupirala druga žgoča problematika sodobnih geografskih gibanj, zato se širšim fizičnogeografskim problemom ni utegnil posvečati.

Akademik Ilešič je kot izrazito razmišljujoč človek zelo zgodaj pokazal zanimanje za teoretična vprašanja geografije kot sodobne znanstvene discipline. Prisluhnil je burnim razpravam o mestu in vlogi geografije v svetu in se odločno postavil na stališče, da je sodobna geografija lahko le enotna, kompleksna znanost in da pomeni stroga delitev na fizično in družbeno, na socialno in demografijo ter še kakšno samostojno geografijo dokončno likvidacijo geografije kot samostojne znanstvene panoge. Boj za enotno geografijo vodi s prodorno pisano in govorjeno besedo že več kot dvajset let. Ena njegovih najbolj tehtnih in v svetovni prostor postavljenih tovrstnih razprav je bila objavljena v Geografskem vestniku — XLVI-1974 pod naslovom »Geografija na razpotju«. V slovenskem pa tudi jugoslovanskem prostoru doslej Ilešičevim argumentom za enotno geografijo nihče ni uspel postaviti stvarnih protiargumentov. Nekateri poizkusi so ostali brez širšega odziva osamljeni in nemočni, kot parcialne domislice so kot zlomljene puščice odletavale od trdnega štita teoretično in metodološko zastavljenega Ilešičevega koncepta. Čeprav se Ilešič sam ni nikoli razglasil za marksista, pa je prav v tem boju za enotno geografijo (čeprav tudi drugod

in že prej) nedvoumno dokazal, da pozna dialektiko in marksistično kritično metodo, da ju sprejema kot svoj način razmišljanja ter da je v tem tudi uspešen. Zato je mogoče za trdno postaviti, da smo prav po zaslugi Ilešičeve upornosti in prepričljivosti njegovih argumentov jugoslovanski geografi v veliki večini osvojili koncept enotne geografije ter ji trdno določili mesto in vlogo pri proučevanju okolja v katerem živimo. Zdi se mi, da bo bodočnost pokazala, da je prav ta Ilešičev boj za enotnost geografije mogoče najbolj dragocen doprinos k nadaljnjemu razvoju slovenske in jugoslovanske geografske misli.

Neposredna angažiranost v evropskem geografskem dogajanju (udeležba na kongresih, posvetovanjih in konferencah) je dala našemu slavljencu možnost, da se je sproti in neposredno seznanjal z novimi smermi, tendencami, metodami in njihovimi rezultati. S pravo pedantnostjo je spremljal tujo geografsko literaturo (kar mu je omogočalo obvladanje vrste tujih jezikov). Kot nihče pred njim je slovensko geografsko javnost vestno o vsem tem dogajanju ustno in predvsem pisмено obveščal, vendar ne kot neprizadet poročevalec, temveč kot kritični ocenjevalec, ki ne skriva svojega lastnega stališča do prikazanega problema. Koliko ur poglobljenega študija je v teh kratkih poročilih in predvsem ocenah! Po Ilešičevi zaslugi je bila slovenska geografska javnost zadnja desetletja sproti in kvalitetno seznanjena z najpomembnejšimi dogodki v svetovni geografski znanosti tako kot najbrž malokatera nacionalna geografija v svetu. Znamo to pravilno ceniti?

In še nekaj bi kazalo povedati ob tem. Profesor Ilešič je bil vedno napredno usmerjen in dojemljiv za novosti, ki so jih prinašali razvoj znanosti in tehnologije ter družbeno ekonomske spremembe doma in po svetu. V svoje lastno in naše skupno slovensko geografsko raziskovalno delo je iz širšega sveta prinašal nove poglede in metode. Toda nikoli ni tega delal nekritično. Vsako novo metodo je kritično ocenil z vidika naših posebnih družbenih razmer in še posebej z vidika specifičnosti našega slovenskega nacionalnega ozemlja. Prav ljubo-sumno je bdel nad tovrstno našo suverenostjo in prav zato je javno in ostro povzdignil glas protesta proti nekritičnemu prenašanju tujih raziskovalnih metod, ki so jih pod bliščem tujih imen, računalniških metod, denarne pomoči, študijskih potovanj v tujino v času razplamtelega liberalizma sprejemali in uvajali nekateri posamezniki in institucije. Med drugim je s svojo odločno kritiko in opozorilom tudi on pomagal razbiti za Slovenijo poguben koncept metropolitanske regije, industrijskega koridorja in praznjenja obrobnih tj. obmejnih pokrajin. Danes se nam zdi samo po sebi umevno, da smo tudi v Sloveniji ugotovili neravnomeren razvoj posameznih pokrajin, razglasili načelo policentričnega razvoja in sprejeli ukrepe za hitrejši razvoj manj razvitih območij, še posebej obmejnih. Pred leti ni bilo tako!

Kot pristaš kompleksne geografije, ki mu je pokrajina z vsemi svojimi elementi in faktorji temeljno bistvo geografskega zanimanja, pokrajina pa je hkrati človekovo okolje, v katerem živi in dela, je profesor Ilešič aktivno podprl pri nas pred leti vznikla organizirana prizadevanja za zaščitno človekovega okolja.

Izjemno intenzivno in obsežno pedagoško, raziskovalno, mentorsko in publicistično delo, ki je terjalo več kot povprečno delovno obremenitev, pa ni odtegnilo akademika Ilešiča, da se ne bi vedno odzival na dogajanja v strokovnem in družbenem okolju. Posebej je omeniti njegovo organizacijsko in usmerjevalno delo v Geografskem društvu, kjer je bil vsa povojna leta do nedavnega odbornik, nekaj let tajnik in dve mandatni dobi tudi predsednik (1957—1960 in 1962—1964), ob 50-letnici društva leta 1972 pa je bil izvoljen za častnega predsednika. Vsa povojna leta je član uredniškega odbora Geografskega vestnika, v letih 1948—1958 je bil sourednik, v letih 1959—1972 pa odgovorni urednik. Ves

čas izhajanja *Geografskega obzornika* je član uredniškega odbora. Zadnja leta pa ureja *Geografski zbornik*, ki ga izdaja Geografski inštitut pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Slavljenec je sodeloval s tehtnimi referati in razpravo na vseh povojnih zborovanjih slovenskih geografov in vseh kongresih jugoslovanskih geografov. Bil je funkcionar v Zvezi geografskih društev Jugoslavije, v Nacionalnem komiteju za geografijo pri zveznem svetu za koordinacijo znanstvenega dela, v raznih komisijah Sklada Borisa Kidriča in v Urbanističnem društvu Slovenije. Opravljal je tudi odgovorne dolžnosti na univerzi, kjer je bil predstojnik oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti, dvakrat dekan Prirodoslovno-matematične fakultete in v letih 1950—1952 prorektor Univerze v Ljubljani. Seveda pa našteje funkcije in obveznosti niso vse, pri katerih se je profesor Ilešič razdal. To je zmožni samo človek izredne širine, samodisciplinarni in delavni.

Mednarodno priznana strokovna kvaliteta, širina in obseg delovanja ter napredna usmerjenost so pripeljale našega slavljenca v članstvo Slovenske akademije znanosti in umetnosti, najvišje nacionalne znanstvene ustanove, kjer je postal najprej dopisni, nato pa redni član. Sedaj vodi geografski inštitut in inštitut za proučevanje Krasa pri SAZU. V letu jubileja je dobil kot priznanje za življenjsko delo Kidričevo nagrado. Univerza v Ljubljani mu je v skupini prvih petih svojih učiteljev podelila častni naziv »Zaslužni profesor«.

Dragi in spoštovani tovariš Ilešič! Jemljem si pravico, da Ti v imenu Tvojih nekdanjih študentov, doktorandov in sodelavcev k visokemu življenjskemu prazniku čestitam in zaželim vse najboljše. Iskreno želimo, da bi čimprej popolnoma ozdravel in tudi sicer zacelil rane zadnjih let ter še nadalje bogatil slovensko geografijo s svojimi deli. Želimo, da bi še dolgo bil med nami tak, kakršnega Te nosimo v spominu in srcih — naš Ile!

Vladimir Bračič

ZAVAROVALNO IZKOPAVANJE V SLOVENSKI BISTRICI

Milena Jerman*

UDK 930.26:728(398.6)(497.12-184)

JERMAN Milena: Zavarovalno izkopavanje v Slovenski Bistrici leta 1974. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str. ...

Izvirnik v sloven., izvleček v sloven. in angl., 10 slik, 3 narisi.
V višjih legah rimskega naselja v Slov. Bistrici so našli ostanke stavbe z odprtim dvoriščem. Ta stavba je v celoti iz konca 3. stol. in je silena mnogim drugim rimskim stavbam v Panoniji. Tako še vedno ne vemo, kje je bil starejši del naselja v Slovenski Bistrici.

UDC 930.26:728(398.6)(497.12-184)

JERMAN Milena: Excavations for Preserving Archaeological Objects in Slovenska Bistrica. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. ...

Orig. in Slovene, synopsis in Slovene and Engl., 10 pict., 3 fig.
In the upper part of the Roman settlement in Slovenska Bistrica there were found the remains of a more spacious building with an open court-yard. This building is also entirely from the end of 3th century and looks like several other Roman buildings in Pannonia. We still do not know where the elder part of the settlement in Slov. Bistrica was.

Pri raziskovanju poteka rimske ceste na odseku Celeia—Poetovio, je Stanko Pahič že leta 1957¹ ugotovil na parceli 884, 894 ok. Slov. Bistrica sledove antične stavbe. Ker namerava Kmetijski kombinat TOZD Slov. Bistrica urediti tu sadno drevesnico, smo avgusta 1974 izvedli zaščitna izkopavanja. Obseg stavbe je bil deloma že znan². Ugotoviti smo morali potek zidov v notranjosti stavbe, zahodni in del južnega fasadnega zidu. Kopali smo po sistemu plankvadratne mreže v obliki šahovnice. Vendar pa se sistema šahovnice nismo držali povsod. Lego posameznih kvadrantov smo prilagodili tako, da smo zajeli vanje obenem prečni in podolžni notranji zid, zlasti na severni strani stavbe, kjer je bil potek prečnih sten deloma že znan. Izkopali smo trinajst kvadrantov velikosti 3 × 3 m (kvadranta VI in I smo delno razširili) in pet jarkov velikosti 0,60 × 3,0 m, s katerimi smo skušali ugotoviti potek obeh prečnih sten v notranjosti dvorišča (glej skico kvadrantov sl. 1).

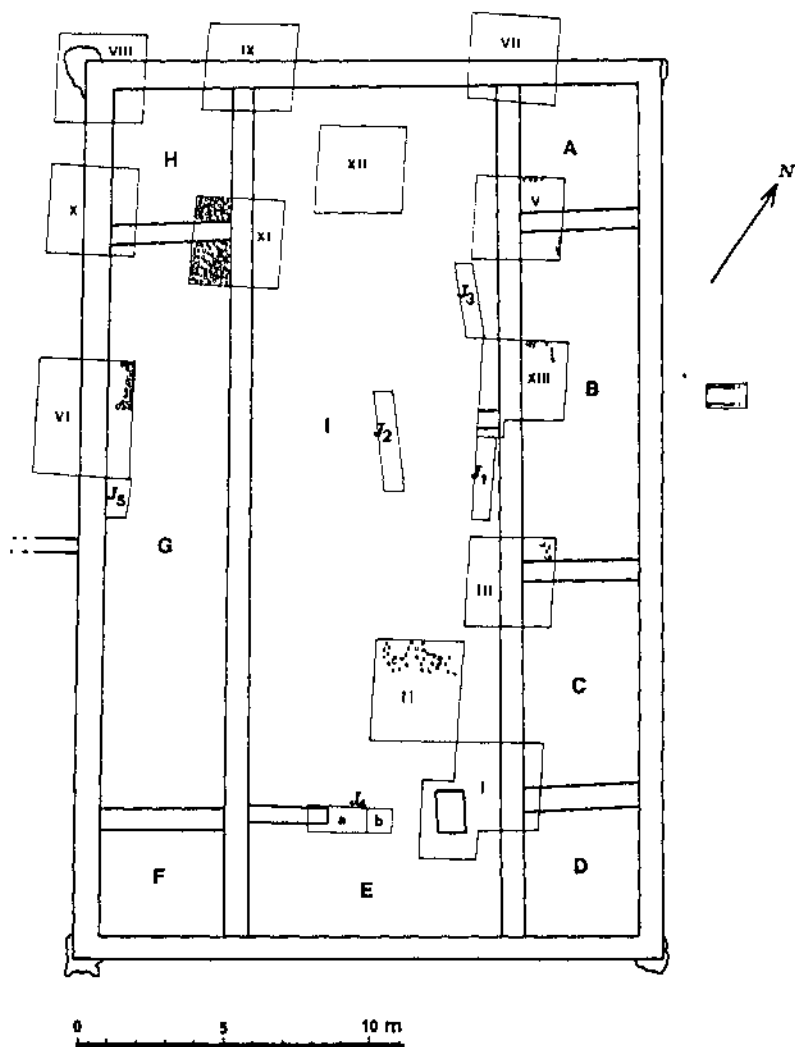
Gre za pravokotno stavbo, s portikom na ožji (jugovzhodni) strani. Dolžina stavbe znaša na jugovzhodni strani 20,30 m, na severovzhodni 31,50 m, severozahodni 19,60 m in jugozahodni 31,30 m. Stavba torej nima oblike pravilnega pravokotnika.

* Milena Jerman, **DIPL. ARHEOLOG, LJUBLJANA**

¹ S. Pahič, *VS* 7, 1958—59 (1960), 293; isti, *Razprave SAZU* 6, 1969, 320.

² S. Pahič je istega leta (1974) odkopal temelje jugovzhodnega, severovzhodnega in polovico jugozahodnega fasadnega zidu (sl. 4: 1-2).

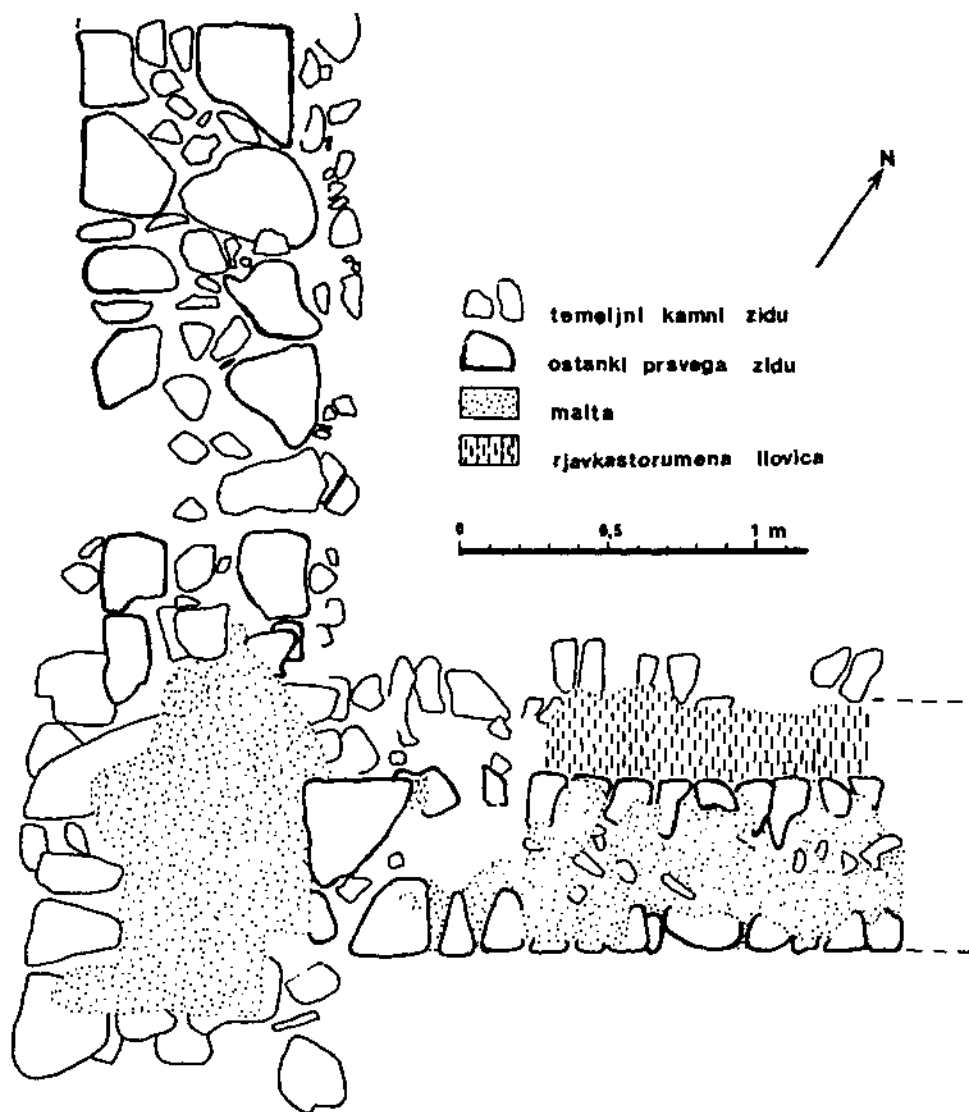
Slika 1

Z dvema od 0,75—0,80 m debelima, vzporedno potekajočima zidovima, ki tvorita od 8,15—8,75 m širok hodnik — dvorišče (prostor I — sl. 1), je stavba razdeljena v dve polovici. Prečne 0,60 m široke predalčne stene delijo obe polovici v manjše prostore različnih velikosti. Tri predalčne stene delijo severovzhodno polovico stavbe na štiri različno velike prostore. V prostoru A ($4,15 \times 4,20 \times 4,20 \times 4,40$ m) je bil prečni zid deloma že uničen. Na globini 0,45—0,50 m se je pojavila plast rjave zemlje močno pomešane z drobcji žganine, kamnja in ostanki ožganega ilovnatega lepa (?). Proti jugovzhodu mu sledi prostor B, velik $4,20 \times 12,10 \times 4,05 \times 11,90$ m. Zdi se mi, da so bili prvotno tudi na severovzhodni strani stavbe zgrajeni le trije prostori in da je bila predelna stena med prostoroma B in C zgrajena pozneje, ali pa je bila popravljena, kajti na nekaterih mestih stojijo temeljni kamni prečnega zidu na antični keramiki, kar nam dokazuje poznejšo gradnjo ali pa obnovitev (sl. 5; 6). Kjer se prečni zid stika z notranjim podolžnim zidom, smo zasledili približno 0,30 m široko površino

žganine (debela od 0,05—0,10 m), ki je prekrivala temeljne kamne prečnega zidu. Med žganino je bilo najdenih nekaj fragmentov keramike. Prostor B je bil verjetno tlakovan. Ponekod smo zasledili manjše površine rečnih oblic. Zanimivo je tudi, da je temelj notranjega podolžnega zidu, na mestu, kjer se stika z notranjim prečnim zidom, poglobljen. V tem prostoru je bil najden tudi novc (edini), ki spada v drugo polovico 4. stoletja. Na prostor B se navezuje nekoliko manjši prostor C ($4,05 \times 7,00 \times 4,00 \times 7,05$ m). Najdb ni bilo. Temelji zidov so bili močno poškodovani, ker so segali že v oranico. V jugovzhodnem vogalu stavbe je prostor D ($4,00 \times 4,35 \times 3,85 \times 4,20$ m) približno enako velik kot prostor A (sl. 4; 3). V jugozahodni polovici stavbe so bili ugotovljeni le trije prostori. Prostor G je največji v vsej stavbi (velik $4,10 \times 19,90 \times 4,25 \times 19,85$ m). Ima zopet nepravilno obliko, ker poteka prečna stena med prostoroma G in H poševno. Na obeh straneh te prečne stene je bil dobro ohranjen tlak iz rečnih oblic. Tako lahko le za prostora G in H z gotovostjo trdimo, da sta bila tlakovana. Od vseh prostorov v stavbi ima le prostor F pravilno pravokotno obliko ($4,25 \times 3,60$ m). Osrednjemu prostoru I sledi na jugovzhod prostor E ($8,75 \times 3,90$ m). Tega loči od prostora I 2,80 m dolg in 0,65—0,50 m širok prečni zid in pravokotna baza ($1,15 \times 1,50 \times 1,00 \times 1,45$ m), ki je oddaljena od notranjega podolžnega zidu 1,20 m (sl. 5; 3). Prečni zid in baza sta med seboj oddaljena 3,45 m. Pravokotna baza predstavlja verjetno osnovo za steber, ki je podpiral dva oboka (ali preklado), ki sta povezovala prostor E z dvoriščem (prostor I). Mogoče je bil v tem prostoru glavni vhod v stavbo. V dvorišču smo 12,30 m od pravokotne baze zasledili 0,60 m širok temelj zidu, ki smo ga odkopali le 0,80 m v dolžino (sl. 4; 4). Ker smo bili v stiski s časom, smo približno 3,50 m od notranjega podolžnega zidu skopali jarek 2 (glej sl. 1), da bi ugotovili, če se temelji tega zidu nadaljujejo v notranjost dvorišča, vendar ga tam nismo več zasledili.

Ohranjeni so le plitvi temelji. Le na jugovzhodnem vogalu in na delu notranjega podolžnega zidu (glej sl. 2) je ohranjen pravi zid. Temelji se pojavljajo 0,30—0,50 m pod površino. Široki so od 0,85—0,90 m, ohranjena višina je 0,30—0,40 m. Vkopani so v rumeno ilovico, na katero so nasuli plast gramoz. Nad njim so položeni temeljni kamni nepravilnih oblik, različne velikosti. Te le na jugovzhodnem fasadnem zidu pokriva do 2 cm debel sloj rjavkastorumen ilovice. Šele na to ilovico so postavili pravi zid, ki je širok 0,60 m. Ohranjena višina znaša 0,30 m. Grajen je iz kamnov, ki so na licu obdelani. Veže jih malta. Temelji notranjih prečnih zidov so grajeni drugače. Nimajo prodnate osnove. Temeljni kamni ležijo direktno na sivkasti ilovici. Grajeni so prav tako iz kamnov nepravilnih oblik, različne velikosti. Zanimiva je gradnja vogalov stavbe. Ti so razširjeni do 0,60 m navzven (sl. 2). Najbolje sta ohranjena južni in vzhodni vogal stavbe. Zahodni in severni vogal stavbe sta skoraj popolnoma uničena, deloma zaradi poznejših del na polju (sl. 5; 1—2).

Statigrafska podoba je dokaj enotna. Sledijo si naslednje plasti. Približno 0,40 m debela plast rjastosive (preorane) zemlje, pod njo se pojavlja le na severnem predelu stavbe (sl. 3 a; 2) od 0,10—0,20 m debela plast temnorjave zemlje (antična ruševinska), ki je pomešana z drobci žganine, zdrobljeno opeko, fragmenti keramike, ilovnatim hišnim lepom. V tej plasti je bil najden tudi edini novc (prostor B), ki je precej slabo ohranjen (av.: glava s čelado, napis nečitljiv; rev.: nejasne figure, napis belizan, pod črto CONS). Ta plast je bila mestoma prekinjena s 5—10 cm debelimi lisami žganine, zlasti v prostoru A in B, delno tudi v prostoru H (sl. 3 a, b; 2). Na jugozahodnem delu stavbe antične ruševinske plasti nismo ugotovili, razen prostora H (sl. 3 b; 2). Tu so bile plasti zaradi oranja bolj pomešane. Antični ruševinski plasti sledi sivkastorjava ilovica debela do 0,20 m, njej pa rumena ilovica (sl. 3 a, b; 3). Drugače si sledijo plasti na dvorišč-

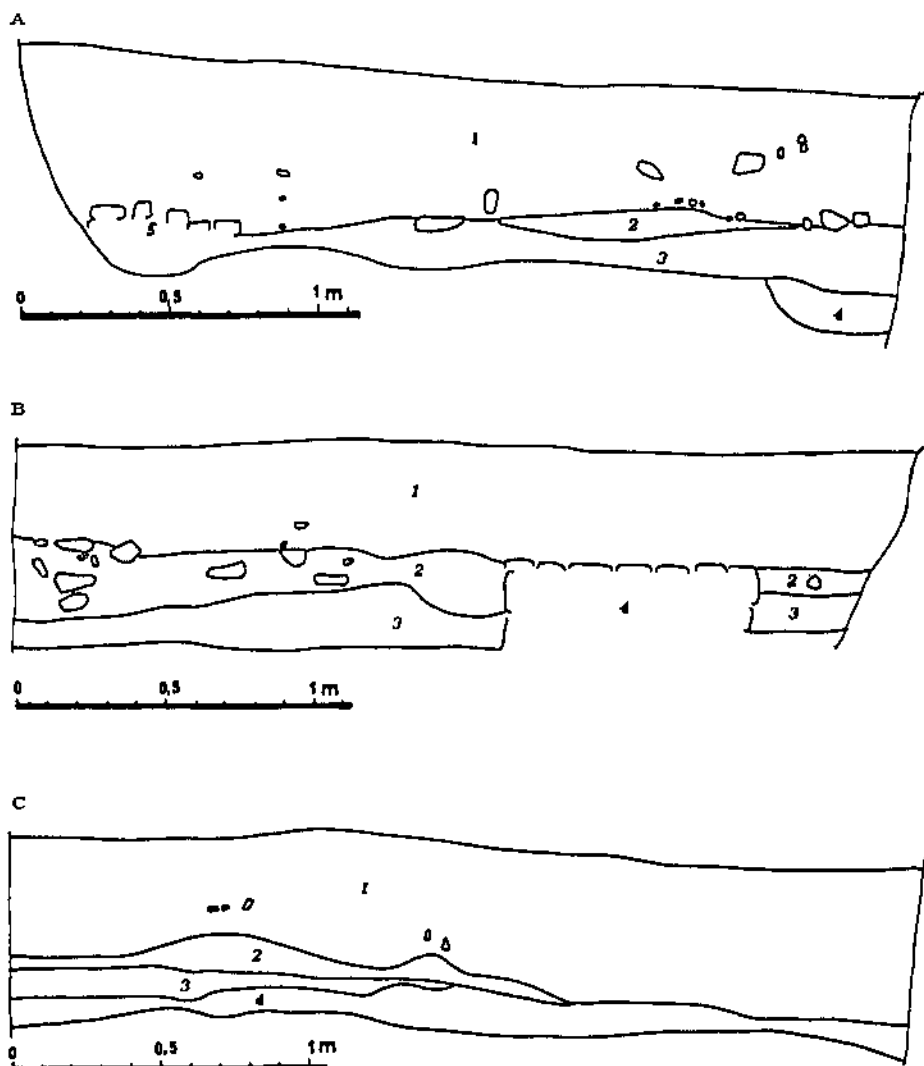

Slika 2

nem delu (sl. 3 c). Pod 0,85—1,25 m debelim slojem rjastosive zemlje se pojavlja 0,10—0,30 m debel sloj sive ilovice pomešane z ogljem (sl. 3 c; 2), za njo pride do 0,25 m debela rdečkastorumena ilovica (sl. 3 c; 3), njej pa sledi rumena ilovica (sl. 3 c; 4). Plasti sive in rdečkaste ilovice smo zasledili v jarku 2 (glej sl. 1) le v dolžini 2 m proti vzhodu, nato pa obe plasti izgineta. Do 0,20 m debelo plast zdrobljenih tegul smo zasledili zlasti ob jugovzhodnem in severovzhodnem vogalu stavbe (ob jugovzhodnem vogalu tudi v notranjosti — prostora F).

Sledovi žganine nam pričajo, da je bila stavba uničena v požaru. Kdaj se je to zgodilo, je težko reči, ker nam manjkajo drobne najdbe. Novec, ki je bil najden v prostoru B, dokazuje, da je v drugi polovici 4. stoletja stavba še stala. Po požaru ni bila več obnovljena, saj smo ugotovili le eno gradbeno fazo. Skoraj

po vsej stavbi so bile uničene podlage tlakov, z izjemo prostora G in H, za katera lahko z gotovostjo trdimo, da sta bila tlakovana. Precej močna plast zdrobljene opeke nam dokazuje, da je bila stavba krita z opeko. Nismo pa našli nobenih ogrevalnih naprav. S. Pahič³ predvideva, da je obstajala v Slov. Bistrici obcestna postaja, ki je bila potrebna na tem področju tudi zaradi priključka pohorskih poti, po katerih so s Pohorja prevažali marmor v Poetovio. Verjetno smo s pravkar odkrito rimsko stavbo ugotovili položaj te obcestne postaje. Temu v prid bi govorila zlasti velikost, pa tudi lega. Po predvidevanjih S. Pahiča je vodila pot od kamnoloma pod Zg. Novo vasjo, vzdolž potoka Bistrice in se je morala priključiti na glavno cesto najbrž ravno na tem mestu.

Slika 3

³ S. Pahič, Razprave SAZU 68, 1969, 334.

Slika 4;1

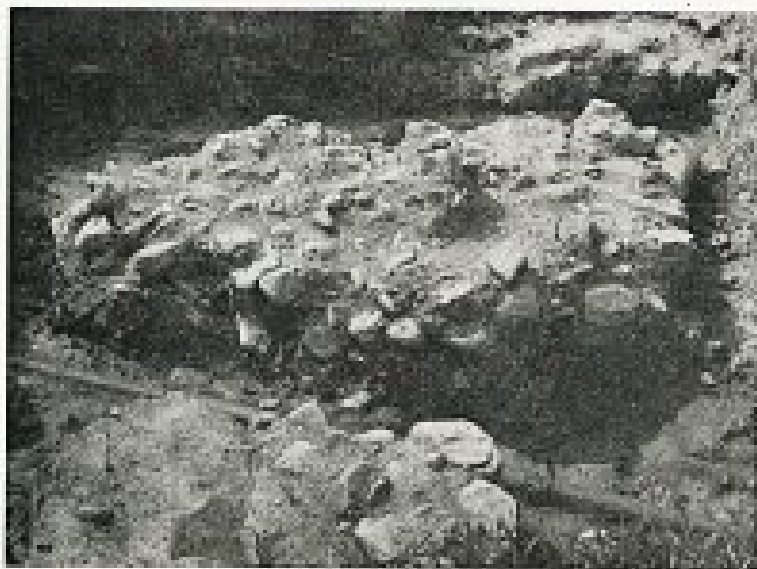
Slika 4;2

Slika 4;3

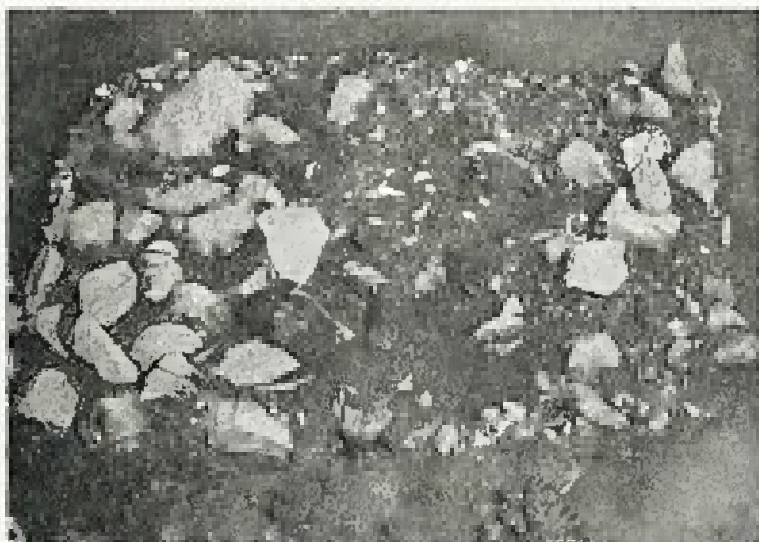
Slika 4;4

Slika 5;1

Slika 5;2

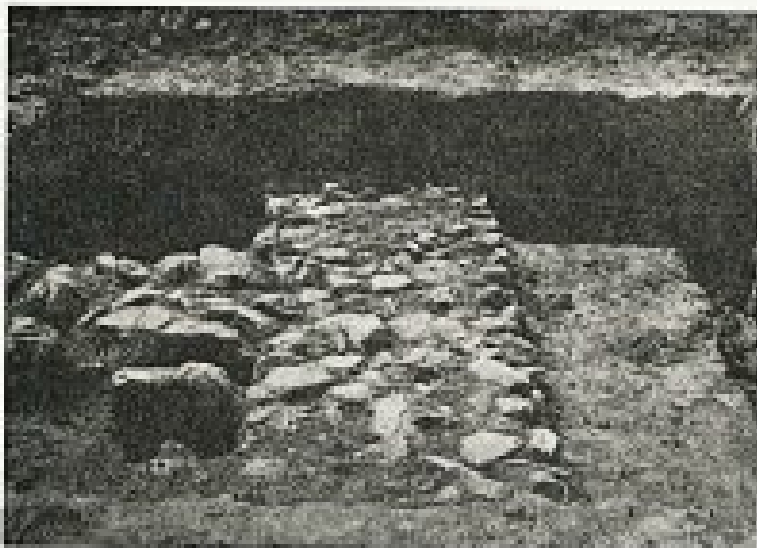

Slika 5;3

Slika 5;4

Slika 5:5

Slika 5:6

NEKAJ NOVIH ZAPAZANJ O RIMSKIH NASELJIH V SPODNJEM GRUŠOVJU IN SLOVENSKI BISTRICI

Iva Mikl-Curk*

UDK 930.26:728(398.6)(497.12-184)

MIKL CURK Iva: Nekaj novih zapazanj o rimskih naseljih v Spodnjem Grušovju in Slovenski Bistrici. (Sur les habitations romaines de Spodnje Grušovje et Slovenska Bistrica.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str. . . .

Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl., 2 sliki, 7 narisov, 3 preglednice.

Ob raziskovanju rimske javne ceste med Celelo in Poetovlom smo tudi izkopavali v Sp. Grušovju pri Slov. Konjelah in v Slov. Bistrici. Na prvem kraju smo našli sledove več stavb iz 3. in 4. stoletja, ki pa so imele različno namembnost. Celota je tako mogoče cestna postaja (mansio). V Slov. Bistrici pa so tik ob cesti zapazili sledove štirih manjših stavb (ena izkopana) iz 3. stoletja, ki so bile verjetno bivallšte podeželskega prebivalstva.

UDC 930.26:728(398.6)(497.12-184)

MIKL CURK Iva: A Note about the Roman Settlement in Spodnje Grušovje and Slovenska Bistrica. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. . . .

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 2 pict., 7 fig., 3 tabl.

During the study of the Roman high-way Celela Poetovlo there took the place also the excavations in Sp. Grušovje near Slov. Konjela and in Slov. Bistrica. On the first mentioned place some remains of several buildings were found, all of them from the 3th and 4th century A. D., but with different destination. The whole is so probably a road station (mansio). In Slov. Bistrica there were close on the road noticed the rests of four smaller (one of them excavated) buildings from the 3th century, all probably dwellings of the countryside population.

Arheološkemu raziskovanju rimske javne ceste¹ po vzhodnem vznožju Pohorja smo pridružili še manjša orientacijska izkopavanja na dveh krajih, kjer so že prej tik ob cesti ugotovili stavbne sledove. Tudi sondiranje samega cestnega telesa je moralo poseči zaradi povezave do stavb, o tem bo poročal posebej Stanko Pahič. Prav tako pa smo morali kopanjem ob rimski cesti pridružiti v letu 1974 še zavarovalna izkopavanja pri stavbah v Slovenski Bistrici. O tem delu govori Milena Jerman. Rezultati vseh teh kopanj bodo dokončno razumljivi šele po objavi vseh rezultatov raziskovanj celotnega odseka javne ceste

* Iva Mikl Curk, dr. arh. znanstveni sodelavec, Zavod za spom. varstvo SRS, Ljubljana

¹ Akcija teče že več let po naročilu in finančiranju Republiške skupnosti za ceste. Na pohorskem sektorju vodi raziskovanja S. Pahlč. O svojem delu poroča sproti v Varstvu spomenikov npr. XV 1972, 147 s, 165 s XVII-XIX/1 1974, 122, zlasti 150, 213, 215, obsežneje pa že v razpravah, ki zaenkrat obravnavajo posamezne cestne odseke tako Razprave 1. razr. SAŽU 6, 1969, 311 ss.

Celeia—Poetovio. Pa tudi sondiranja, ki o njih tu govorimo, z našim delom in objavo še ne moremo šteti za dokončana. Toda tudi delni rezultati so potrebni že za nadaljnje raziskovanje rimskih cest, pa tudi sicer morejo koristiti pri našem raziskovanju rimske dobe in lokalne zgodovine, zato spregovorimo tu o njih.

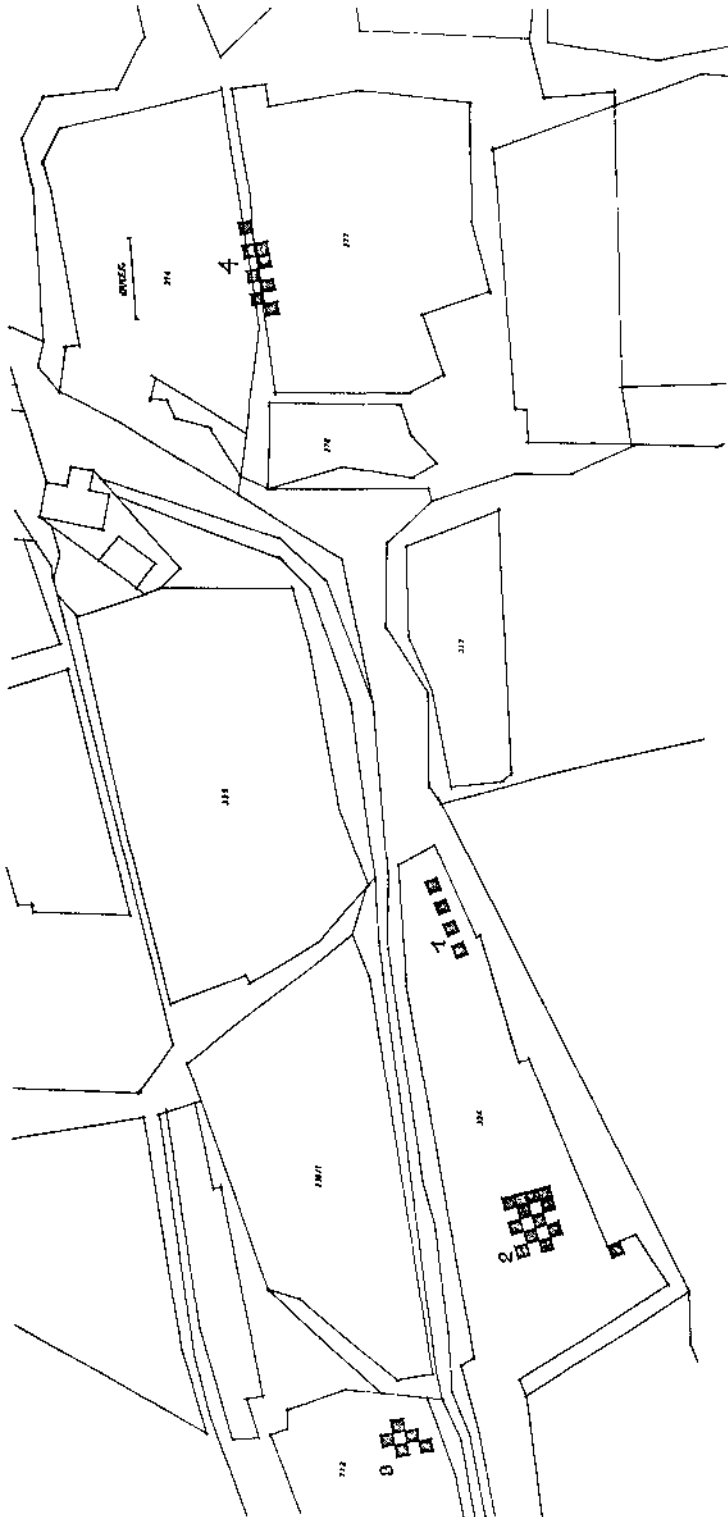
Arheološka topografija vzhodnih izrastkov Pohorja severno od Slovenskih Konjic je že pred časom spet opozorila² na rimske ostanke v Sp. Grušovju. Tu so nizke gomile na grebenu južno od ceste Slov. Konjice—Slov. Bistrica. V njih so že leta 1939 našli grobove. Poleg njih pa so opazne tudi ruševine rimskih stavb. Videti jih je predvsem pri poljskih delih, in to zlasti na ledini Groblje, tam kjer je zdaj domačija Brglezovih (Sp. Grušovje 20). Raziskovanje rimskih cest pa je opozorilo, da sledovi javne ceste drže prav čez omenjeni prostor. Julija 1972 smo tam začeli z manjšim orientacijskim izkopavanjem. Stremeli smo za tem, da bi s čimvečjim izkopom (plankvadratna mreža v obliki šahovnic) zajeli kar največ površine in tako videli kar najboljše časovni in vsebinski razpon obcestnega naselja. Več od orientacijskega izkopavanja tudi ni moč pričakovati. Naš načrt smo mogli uresničiti v celoti.³

Prostor, kjer smo izkopavali, je proti severu in grebenu, ki se spušča izpod Prihove, rahlo napet. Preprežen je z vodotoki, ki teko mimo Tepanja proti jugu. Poleg tega pa je še skoro po trasi ugotovljene rimske ceste razdeljen na dvoje z današnjim kolovozom in strugo majhnega, plitvega potočka. Starejši domačini še pomnijo, da so po tej strugi, ki je zdaj skoro vedno in v celoti mokra, vozili, da kolovoza ob robu še ni bilo in da je poglobitev struge rezultat voznje. Na vzhodni in zahodni strani tega kolovoza in potočka, ki sta približno ohranila potek rimske ceste (skoro gotovo to le slučajno in zaradi konfiguracije terena ne pa zaradi nasutja rimske trase), so vedeli za stavbne sledove. Sondirati smo začeli na parc. 324 k. o. Sp. Grušovje (glej slika 1,1). Na vzhodni strani parcele smo v štirih kvadratnih izkopih (vel. 3×3 m) na prostoru 50 m^2 ugotovili naslednje zaporedje temeljnih plasti: Vrhnja živorjava prst je bila do 60 cm debela. Včasih je postala v spodnjem robu precej prodnata. Sledila je izrazita črnorjava kulturna plast, dosti enotno 20 do 25 cm debela. V kulturni plasti tu florisnih sledov nismo opazili, bila je mestoma le izraziteje pomešana z ogleleno ali pa smo v njej tudi našli izrazitejši kos hišnega lepa. Pokrivala pa je živorumeno ilovico. Sprva je za nekako 8—10 cm še temnejše, nekako zelenkasto, obarvana od kulturne plasti, potem postane pa vse bolj oranžnorumena, sem in tja so v njej še otočki drobnega peska. Kulturno je ta plast v celoti sterilna.

V opisani skupini sond smo našli primešane kulturni plasti brez vsakega reda ali zakonitosti: drobec dna rheinzabernske sklede Drag 32 in roba poznega Drag 37 ali 31, rob slabše oljenke z žigom, steno tenkega rdečega krožnika slične izdelave kot je terra sigillata chiara (zgodnejše faze), malo izvihano ustje modrozeleno polkroglaste steklene skodelice ali kozarca (premer pribl 7 cm), steno slabe imitacije italske sigillate (oblika Drag 23), posamezen odlomek rdeče sklede izvihanega ustja (tab. 2,1) navadnih rdečih keramičnih čaš (tabela 2,2), tudi takih z vrstami črtic, nadalje odlomek sivih skled s temnejšo, včasih bleščečo površino, nekaj odlomkov rumenih in rdečih vrčev širokega ustja. Ta ročaj se začne na ustju, trup posode pa je prečno nažlebljen. Našli smo še odlomke rjavih in rdečih krožnikov s pokončnimi stenami, zlasti pa velike količine (gotovo odlomki vsaj 100 posod) domačih loncev in posameznih domačih skled

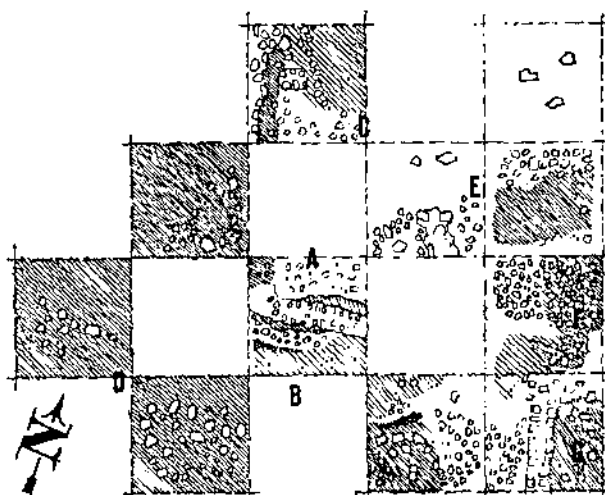
² S. Pahlč, VS VII 1957—1959, 341 s., zlasti pa (stf. Razprave 6, 311 ss.

³ Osnovni podatki o izkopavanju VS XVII—XIX/1, 1974, 156. Grafične priloge tega sestavka so delo Z. Jurešina, M. Vuga in S. Pahiča.

Slika 1

(tab. 2,3—6, tab. 3,13—20). Lonci kažejo znotraj izrazite sledove vrtenja na vretenu, površna pa jim je pokrita vedno s potezami glavnička in ponavadi teko te poteze v več smereh. Na dnu je včasih stopničast rob, sled preprostejšega vretena na ročni pogon. Profilacije ustja pa so zelo različne, vendarle so dokaj izrazito izvihana s tem, da je vrhnji rob zategnjen v vodoravni smeri. Med tem gradivom je torej nekaj posod in predmetov, ki bi mogli nastati še v zgodnjem 3. stoletju (predvsem sigillata), prevladujejo pa še značilnosti razvitega 3. in lahko rečemo tudi prve polovice 4. stoletja.⁴

Slika 2

Na zahodnem koncu iste parcele (torej 324) smo raziskali večji prostor (slika 1,2, slika 2) v obsegu 12×15 m. Tu smo ugotovili tloris stavbe z več prostori. Sledovi so bili zelo slabo ohranjeni. Ostanki zidov so segali deloma že v oranico, prav tako tudi tlaki. Pa vendar smo mogli ugotoviti, da je pred nami osrednji prostor A (pribl. velik 5×4 m) s stenami orientiranimi po straneh neba. Zid je iz lomljenega peščenca, počiva pa na temeljni plasti pisanih avtohtonih potočnih oblic (slika 7). S takimi oblicami je bil prostor tudi tlakovan. Na tem tlaku smo našli maltne lise, ki pričajo verjetno o apnenem estrihu. Na sever (prostor B) in vzhod (prostor C) sta sledila slična prostora s tem, da se je severni B na svoji severni strani končal v izrazitem ilovnatem in zelo ožganem tlaku. Med tem ilovnatim tlakom in prostorom B nismo zasledili zidu pa tudi temeljnega vkopa ne. Tako domnevamo, da je bil prostor B odprt in tlakovan z ilovico pa le ob nadstrešku zidov tlakovan s prodniki. Močna plast žganine je spremljala tudi zahodni zid prostora B. Ob odprtem prostoru B moramo domnevati leseni stavbni trakt. Na vzhod se je namreč nanj navezovala površina (D) take stratigrafije, kakor smo jo opisali v prvi skupini sond.

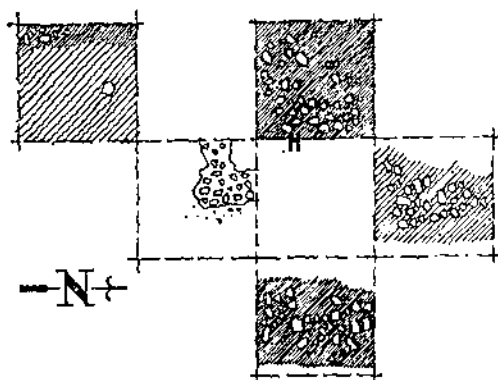
Osrednjemu prostoru A je na vzhodu ob prostoru C sledil še verjetno ozek hodnik. Izrazit tak ozek hodnik, čigar tlak je ležal vsaj 40 cm višje od tlaka pro-

⁴ I. Mikl-Curk, ČZN NV 1, 1965, 75 ss — P. Petru, Razprava 1, razr. SAZU 6, 1969, 197 ss — I. Mikl Curk, Arheol, vestnik 24 v tisku.

stora A na plasti nasute ilovice, pa je tekel vzdolž vsega odkopanega dela stavbe—prostor E. Z juga se je v ta hodnik E navezal drug, z oblicami tlakovani, ki od prvega (torej E) ni bil ločen z zidom ampak verjetno le s stopnico. Ob tem sta bila dva, spet z oblicami tlakovana prostora (F in G).

V tenki kulturni plasti v prostoru A in C smo našli srednje bronaste novce (Gratiana in še en nečitljiv novček začetka 4. stoletja tab. 3,21,22). Poleg je bilo več steklenih drobcev, in sicer takih od brezbarvne prizmatične steklenice z brušenim okrasom (tab. 3,25) in druge, ki je bila olivno zelena. Našli smo odlomek železnega noža (tab. 3,26), vratnega okova, pa nekaj odlomkov izrazito namizne keramike, sivih vrčev iz očiščene gline, rdečega krožnika pa tudi temnosivega vrča z glajenimi pasovi (tab. 2,7—9). V sosednjih prostorih smo prav tako na tlakih našli še več odlomkov olivnozelenih kozarcev, tudi z brušenimi črtami (tab. 3,24) in takega z modrimi kapljami na steni, kozarca z gubami in osamljen odlomek zeleno glazirane melnice, zelo pustega temnega lonca in globoke domače skodele. Za vse to gradivo moremo trditi, da sodi v 4. stoletje.⁵ Poleg drobnih predmetov smo našli v plasti odlomke marmornih ploščic za oblaganje sten, drobce stenske slikarije (bele in rdeče) ter neznatne drobce tubulov. Ob skromnem izboru predmetov v izredno plitvih arheoloških slojih preseneča veliko število steklenih drobcev (vseh namiznih predmetov) v družbi novcev in redke, pa še to v prvi vrsti namizne keramike. To dejstvo ne bo brez vrednosti pri interpretaciji namembnosti stavbe.

Približno na istem mestu vzpona, na severno stran poti in potoka, pa bržčas tudi trase rimske ceste, smo izkopali naslednjo skupino sond na parc. 332 (slika 1,3, slika 3). Zaradi obdelanih njiv okoli smo tu mogli slediti le manjšemu obsegu tlorisa. Vendar smo tudi zasledili po straneh neba orientirano zidovje. Ob zidu, ki je tekel v smeri S—J (lomljenec na prodnem temelju), je bil

Slika 3

vsaj 4 × 4 m velik prostor. Temu so, sodeč po tlaku iz prodnikov ali po podlagi zidov, na sever sledili še drugi prostori. Na jug pa pred tem prostorom ni bilo ničesar. Prostor, čigar temelji so bili v razliki od prej opisanih debeli 0,8 m, je pokrivala razmeroma debela groblja lomljenecv. Dejstvo, da se je ohranila, je delno razumljivo po tem, da teče po njej parcelna meja in odor (vzrok in posledica se tu seve neprenehoma prepletata). A vseeno mogoče ne grešimo preveč, če domnevamo, da je bil tu kamniti zid nekaj višji kot drugje

⁵ I. Mikl-Curk, ČZN NV 2, 1966, 49 ss, ista Arheol. vestnik 23, 1972, 376 ss zlasti 379 in literatura v opombi 22.

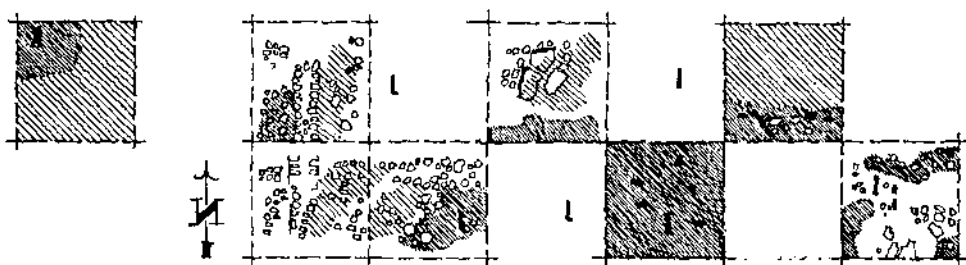
po raziskanih prostorih. Stolpaste tvorbe tudi v podeželski arhitekturi 4. stoletja, kamor sodi tudi kulturni inventar tega objekta, ki ga bomo takoj popisali, niso namreč nobena redkost.⁶

V groblji tega dela izkopišča smo našli kos okenske šipe, nekaj kuhinjske keramike z vsemi prej opisanimi značilnostmi (tab. 2,11—19,26) nekaj kuhinjskih keramik z vsemi prej opisanimi značilnostmi, odlomek rdečih krožnikov in amfor (tab. 3), velik železen ključ⁷ (tab. 2,10), več odlomkov olivnozelenih navadnih kozarcev pa troje malih bronastih novčičev druge polovice 4. stoletja.

Dalje od točk, kjer smo kopali in ki smo jih opisali, arheološki sledovi na jug in sever pa na zahod ne segajo.

Zato smo z izkopom nadaljevali na severnem robu površinskih sledov. Neznatna sondica v gozdu (parc. 349) je opozorila, da je tudi tu, na skrajnem robu Grobelj, še kulturna plast z inventarjem, ki je onemu na parc. 324 enak.

Na parc. 274 (slika 1 jarek in 4) smo našli prodno nasutje rimske ceste, južno od nje pa pravokotno na traso ceste zgrajen močan zid iz lomljenca. Temelj

Slika 4

tega zidu je bil 1 m debel in segal je nad 1 m globoko. Ob njem se je na obe strani kopičila groblja lomljenca (slika 4). Na vzhodni strani je ležala na sterilni ilovici, na zahodni, kot smo pozneje videli, notranji strani pa na 20 cm debeli prsteni kulturni plasti, močno pomešani z zogljenelimi lesnimi ostanki⁸, ostanki ožganega ilovnatega hišnega lepa, malte in posamičnih koščkov keramike. 4 m proti zahodu od zidu ta kulturna plast v jasni meji preide v sterilno rumeno ilovnato plast oziroma se nadaljuje v prav tako in proti ilovici jasno omejeno kulturno plast nekega še nad 10 m dolgega, gotovo lesenega stavbnega objekta (J). Na sterilni ilovici tam poleg (prostor I) je počival kamnit ožgan opornik v obliki zdaj zlomljene, pa vendarle štirikotne plošče. Verjetno je podpiral leseno soho dvoriščnega portika. Tako sodimo, da je bil prostor J, ki je tekel za zidom iz lomljenca, okoli odprtega in delno s stebriščem obdanega dvorišča I, lesen. Najmočnejši dokaz tej domnevi je poleg ravne črte, ki tloris v arheološki plasti omejuje, še dvoje dobro ohranjenih zogljenelih brun iz dobovega lesa, ki sta ležali na dnu opisane plasti vzporedno med seboj in z zidom iz lomljenca pa 15 m zahodno od tega. Med seboj sta bruni oddaljeni 0,6 m (debelina zidnega temelja okoli prostora A), debeli pa sta bili zdaj okoli 15 cm. Vmesni prostor je bil izrazito zapolnjen s kamenjem, ilovico in malto. Ta pas je tako verjetno sled lesne predalčne predelne stene⁹ v lesenem traktu J. Za-

⁶ P. Petru, Arheol. vestnik 20, 1069 115 ss.

⁷ Sorodni tipi so shranjeni v celjskem in Narodnem muzeju. Za podatek o tem se zahvaljujem kolegicama Veri Kolšek in Sonji Petru.

⁸ Les gradenj. Analizo je opravil dr. A. Sercelj z Arheološkega instituta SAZU in se mu za sodelovanje najlepše zahvaljujem.

⁹ P. Petru, Slov. etnograf 15—16, 1961, 277

hodno za to predalčno steno smo našli spet debelejšo kamnito grobljo na sterilni talni ilovici. Verjetno smo se tu približali drugemu fasadnemu zidu velikega stavbnega kompleksa zidu, ki je z zahoda zapiral dvorišče I. Preveriti ga ni smo mogli več.

Na vzhodni strani kamnitega zidu se nam je v razdalji 5 m pokazal v gl. 0,6 m v sterilni ilovici še pravokoten vogal recimo lesene stavbe z jasno omejeno, prejšnji enako kulturno plastjo. Ta vogal je v podaljšan črti južnega roba »dvorišča« I znotraj velike stavbne enote.

Tudi tu je segala v celoti kulturna plast le malo globlje kakor na drugih mestih, kjer smo kopali. Začela se je v globini 0,3 m, sledila je v oranici (razen na mestih s temeljem kamnitega zidu), pa je prešla v sterilno talno ilovico v globini 0,8 m. Tudi pri vzhodnih sondah, ki smo jih pravkar opisali, je bil kulturni inventar skromen. Najti je bilo nekaj malega domačih loncev (prav tako z vodoravnim poudarkom izvihanega ustja) (tab. 2,24), pa domačo čašo z od-tisi (tab. 2,27), ročaj sivega boljšega vrča (tab. 3,1), neznatne odlomke železa in malo drobirja olivnozelenih kozarcev. Vse to priča, da je tudi ta stavba nastala in živela sočasno z drugimi.

Opisani rezultati so kajpada fragmentarni in zahtevajo nadaljnjih izkopavanj. Spričo našega zelo pomanjkljivega vedenja o rimskem stavbarstvu po podeželju pa so vendarle dragoceni. Tako vidimo, kako so iz mest znane načine gradnje stavb (tista na parc. 324 je zgrajena podobno kot sočasne v Poetoviu), dopolnjevali s celimi lesenimi trakti. Zanimivo je nadalje, da sledov strešne opeke ni. Leseni trakti so sloneli na opornikih odlične kvalitete. Radi pa so jih temeljili v vodoravni smeri. To je na mehkem ilovnatem terenu statično zelo ugodno.¹⁰ Poleg tega se nam tudi materialna kultura štajerskega podeželja v 4. stoletju predstavlja z nekaj doslej neznanimi detajli. Tako moremo ponovno potrditi splošno v srednji Evropi znano dejstvo, da je vrč iz domače keramike s peskano glino značilnost, ki se pojavi šele konec 4. stoletja.¹¹ Krožnikov v isti tehniki pa tudi po sredi 3. stoletja obrobje Pohorja enako kot Poetovio ne poznata. Vse krožnike so tu slej ko prej delali iz očiščene gline, ki so jo žgali do rdečega ali rjavega odenka. To je razlika med rimsko keramiko našega Podravja v primeri z Emono¹² ali Norikom. Vse to so navidez nepomembni podatki, a pri arheološkem delu, kjer smo mnogokrat nadvse odvisni od izpovedi keramike in kjer nam zelo manjka preciznih podatkov za detajlno datacijo znotraj 3. in 4. stoletja, mnogo koristijo.

Naposled pa še k vprašanju, kakšna je bila vloga rimske naselbine v Sp. Grušovju. Po razdaljah v itinerarjih je S. Pahič¹³ že domneval, da bi mogla biti tod postaja Ragando in tako prelomil zgolj etimološko zvezo Raganda z Rogatcem. Po prvih sondiranjih pa moremo reči, da je pred nami res naselje enotne podobe in enotnega koncepta. Začelo se je najbrž v skromnem obsegu (mogoče po osrednjem delu Grobelj) nekako v razvitem 3. stoletju, dobilo (po obrobju?) v 4. stoletju več stavb in te so nepredelane in nespremenjene živele tja v drugo polovico stoletja. Ruševine kažejo sledove požara, ne moremo pa zagotovo reči, ali je ta požar končal življenje naselja. A dejstvo, da stavb niso predelovali, nas pušča v veri, da so v drugi polovici 4. stoletja pogorele in da je pogorišče nato opustelo. Izrazito poznih sledov namreč ni. Stavba s hod-

¹⁰ Sličen način polaganja temeljev smo mogli zaslediti pod obzidjem na Vrhnikci, I. Miki Curk, *Arheol.* vestnik 25 1978, 370 s.

¹¹ Ista, *Arheol.* vestnik 24 v tisku, tudi E. Gose, *Gefässtypen der röm. Keramik im Rheinland*, *Bonne Jahrbücher Bht 1*, 1950.

¹² I. Miki-Curk, *Situla 14-15*, 1974, 239 s.

¹³ S. Pahič, *Razprave 1. razr. SAZU 6*, 1969, 329.

niki in prostori od A do F, tudi kurjena, poslikana itd. je bila stanovanjska stavba, v lesenem delu pa so bile potrebne pritikline. Za tako nam jo poleg tlorisne zasnove opredeljuje tudi veliko število namizne posode, predvsem iz stekla. Veliko dvorišče I, mogočni fasadni zid stavbe z lesenim traktom, pa nas vedno spet navaja na misel na kakšno gospodarsko dejavnost in vozarstvo. K temu stoji stavba še tik ob trasi rimske ceste. Tako je naselje, pa naj je že mansio ali ne, živelo in nastalo zaradi ceste.¹⁴ To ni podeželjska ekonomija ali spontano zrasel vicus, čeprav moramo tudi tega zaradi gomil domnevati nekje v bližini. Za začetek pa je to dovolj. Vprašanje, kako je bilo v zgodnji antiki v Sp. Grušovju, pa ostaja zaenkrat odprto.

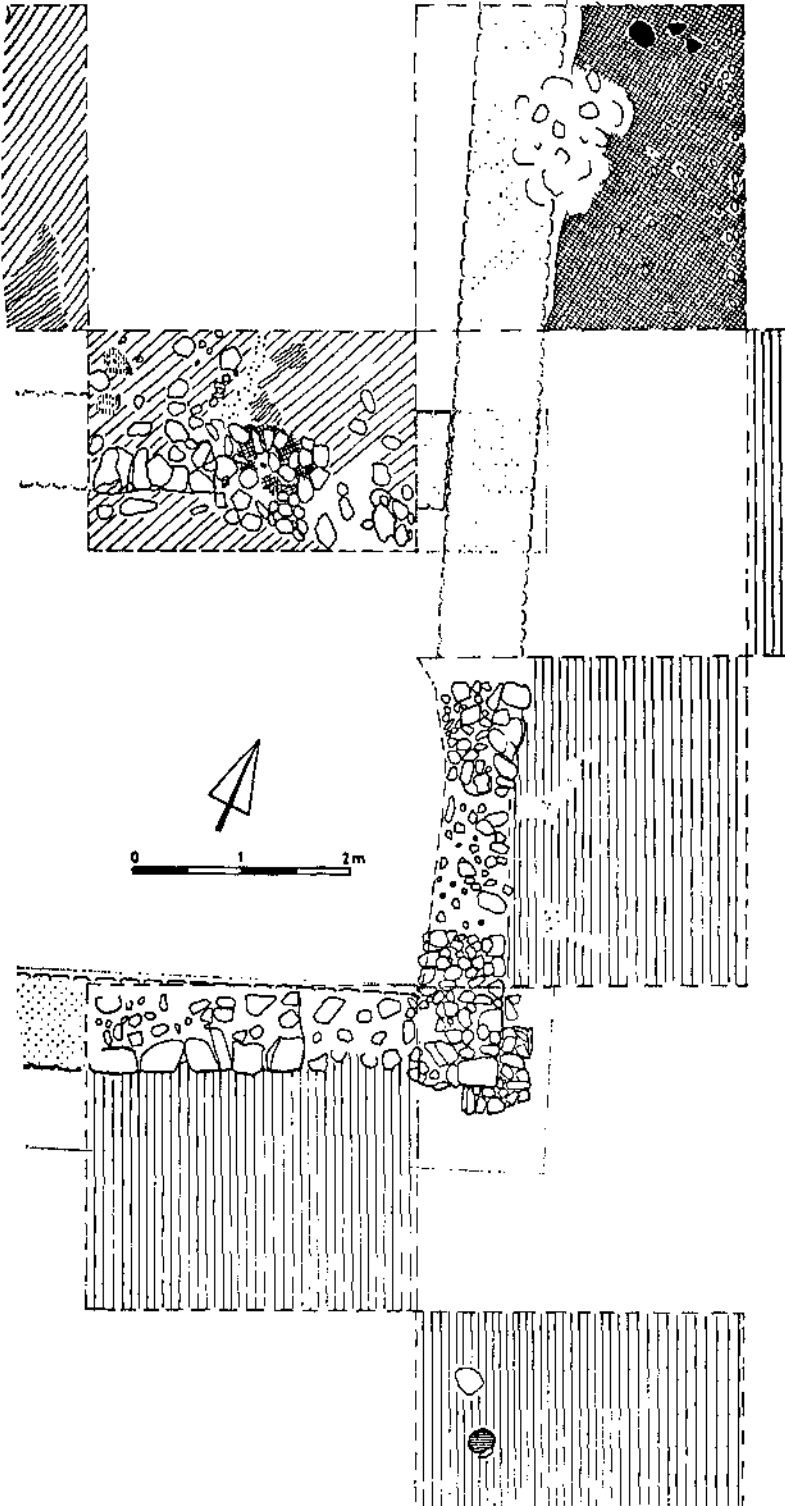
Naslednje leto smo v Slovenski Bistrici tudi sondirali stavbne sledove tik ob rimski cesti. To raziskovanje je še bolj povezano z raziskavami rimske ceste. Tik ob rimski cesti je v južnem predmestju Slovenske Bistrice, na mokrotnih travnikih na parc. 1056 gradnja nove hitre ceste Maribor—Celje ogrozila stavbne sledove, ki jih je bilo videti nekako na površini 50×200 m. Na zahodnem robu prostora s površinskimi sledovi stavb smo uspeli raziskati en skoraj popoln tloris stavbe. Naši in za gradnjo ceste potrebni kontrolni izkopi in dre-nažni jarki naprej ob trasi rimske ceste so nas poučili, da so se na vsem prostoru z ruševinami vrstile vsaj 4 skoraj enake stavbe.¹⁵

Tudi na tem terenu je bila kulturna plast zelo skromna, še skromnejša kot ona v Sp. Grušovju. Pod oranico smo našli spodnjo plast zidu iz lomljenega apnenca, počivajočega na 0,3 m globokem temelju iz oblic. V globini 0,7 m pa je bila že sterilna ilovica (glej sliko 5, 6). Na višini vrhnjega roba temelja smo le tu in tam še našli nekaj cm debelo plast rumene glin, ki je bila nasuta za nivo tlaka. Vrha tega nasutja ni bilo več nikjer. Ti skromni ruševinski ostanki so nam vendarle pokazali jasen tloris velikega dela skoraj kvadratne, čisto do ceste segajoče približno 20×20 m velike stavbe. Njena zahodna stena je bila v sredi zalomljena, da je tvorila verjetno nekak vhodni prostor, dasi spričo pomanjkanja zidnih fasadnih plasti, morebitnih stopnic in pragov ne moremo reči nič gotovega. Imela je potem nekakšno podolgasto vežo oziroma osrednji prostor pa več pravokotnih prostorov ob njem. Po profilih znotraj tega tlorisa nam je jasno, da v njem, ker so vsi nivoji uničeni do tal, drobnih najdb ni bilo. Tudi med ruševinami pa smo našli odlomke tegul in imbreksov. Stavba v Bistrici je torej imela opečno kritino.

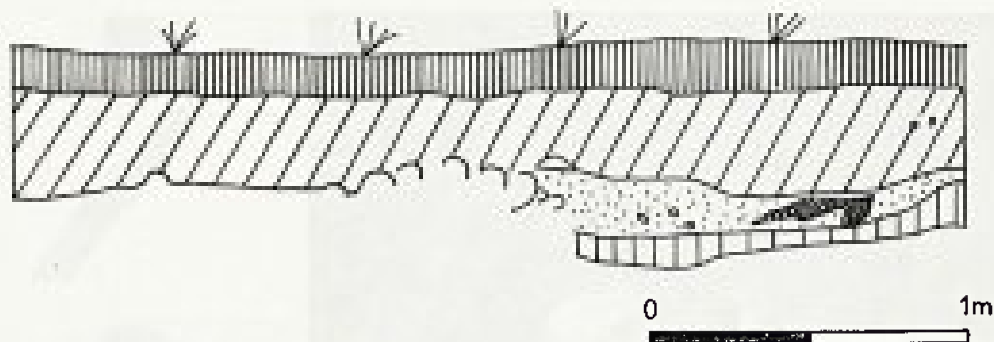
Na jugu in vzhodu pa je ob opisanih temeljih tekla še skoraj 5 m širok pas z debelejšo kulturno plastjo. Ta je segala tudi do 0,75 m globoko. Ko smo jo podrobneje raziskali, smo ugotovili, da je na svojem zunanjem robu posebno debela in da je tam v njej posebno dosti sledov hišnega lepa. Na enem mestu smo na zunanjem robu tlorisa pod njo našli že izrazito stojko navpičnega lesenega kola. Stavba je torej imela na južni in vzhodni strani, stran od ceste, še 5 m široke lesene prostore. Detajlov iz gradnje teh lesenih prostorov pa nismo mogli razbrati. Zdi se, da so stavbe razpadle in ne zgozele in na ta način so sledovi stavb slabo spoznavni. Zanimivo je, da smo edino v lesenih delih našli več keramike — skoraj izključno domačih loncev iz peskane glin, pa z dokaj izvihanimi ustji, trinožnike, drobce slabših rdečih vrčev (tab. 1) in od teh največje kose prav blizu črte, kjer je morala biti zunanja stena stavbe. Sondirali smo še v lesenem delu na južni strani naslednje hiše, malo dalj proti vzhodu. Tudi tu so

¹⁴ VS XV, 1972, 159 s — P. Petru in J. Šašel, *Claustra Alplum Iullarum I*, Katalogi in monografije 5, 1971, 194 s star. cit. literaturo. Tlorisi VII so drugačni, prim. E. Thomas, *Die röm. Villen in Pannonien*, Budapest 1965 ali točno razčlenjena terenska situacija, ki jo je za vilo podala D. Gabler, *Acta archaeol. acad. sc. hunderticae* 25, 1973, 139 ss.

¹⁵ VS XVII-XIX/1, 1974, 150 in 211.

Slika 5

Silka 6

bile stratigrafija, plasti in najdbe precej velikih delov kuhinjske posode ob steni stavbe enake.

Še v drugih izkopih pobrano lončeno gradivo se od tega v načrtnem izkopu ne razlikuje. Pridružuje se le nekaj črepij rdečih skled, pa neznamenit drobir svetlozelene steklene posode, med drugim prizmatične steklenice. Tudi v teh dodatnih izkopih prerezane ostaline še nadaljnjih dveh stavb nas utrjujejo v veri, da gre ob rimski cesti, kot smo rekli, dejansko za 4 stavbe, zelo podobne, vse iste starosti in nikoli predelane.

Zaradi značilnosti najdenega stekla in keramike bi datirale stavbe nekako v konec 3. stoletja. Novcev, zanimivo, ni bilo. Med steklom in keramiko pa se že zgublajo znaki antoninskega časa, ni pa še izrazitega gradiva iz 4. stoletja, ki smo ga srečali v Grušovju.

Več rezultata naše zavarovalno sondiranje v Bistrici ni dalo. Za Slovensko Bistrico vemo,¹⁶ da so bile tu rimske stavbe še na drugih mestih. Zavarovalno izkopavanje na parc. 884 v poletju 1974 v bližini naših stavb (glej poročilo M.

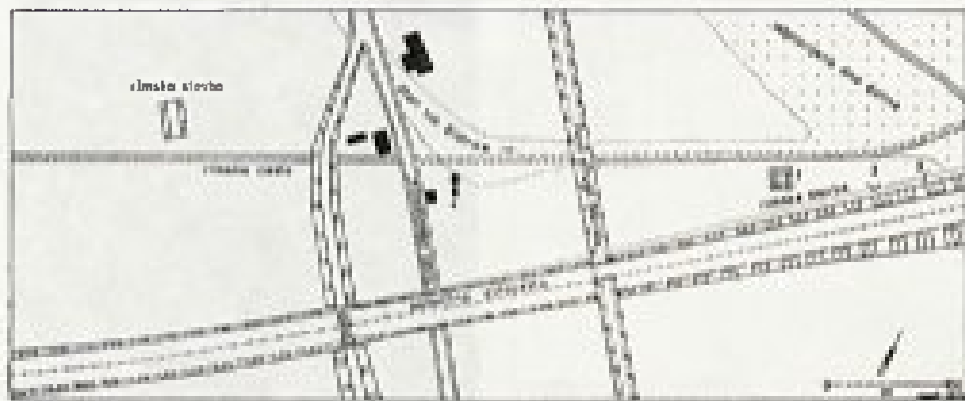
Silka 7

¹⁶ Ibid 150 in S. Pahič, Razprava 1. razr. SAZU 6, 1969, 311 ss.

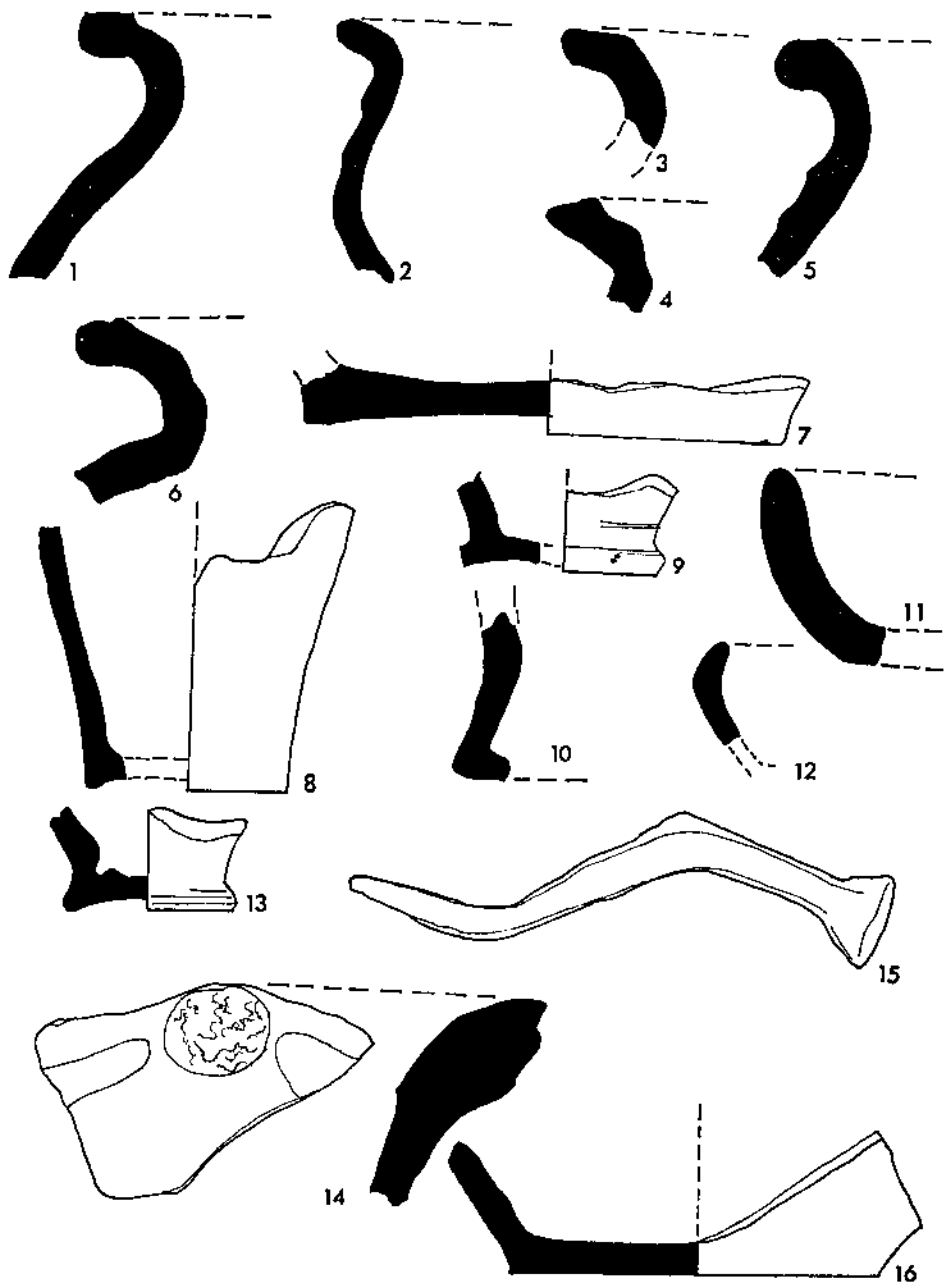
Slika 8

Jerma) nam je razkrilo brččas doslej najjasnejši tloris v Sloveniji, ki ga moramo šteti za stavbo obcestne postaje iz 4. stoletja. K taki razlagi nas navajajo primerjave, ki smo jih navedli pod opombo 14. Na mestu našega izkopa iz leta 1973, kjer se ob cesti štirikrat ponovi malone enak stavbni tloris, moramo videti štiri samostojne, zaradi kuhinjske keramike v plasti, skoraj gotovo stanovanjske stavbe. Opustili so jih, da so razpadle od starosti (kot rečeno ni videti nasilnega uničenja), mogoče tudi zato, ker je premik katere od krajevnih voda, ki so do nedavna prav neprijazno zamočvirjale okolico, onemogočil življenje na mokrem svetu. Toda tudi te stanovanjske stavbe so živele skoraj gotovo v zvezi s cesto, pa morebiti še z nekoliko višje ležečo verjetno cestno postajo.

Slika 9

Najpomembnejši rezultat tega delnega raziskovanja, zaradi katerega o tem izkopavanju sploh poročamo že zdaj, pa je dejstvo, da spet nekoliko bolje spoznavamo tloris stanovanjske stavbe s podeželja.

Tabeta 1

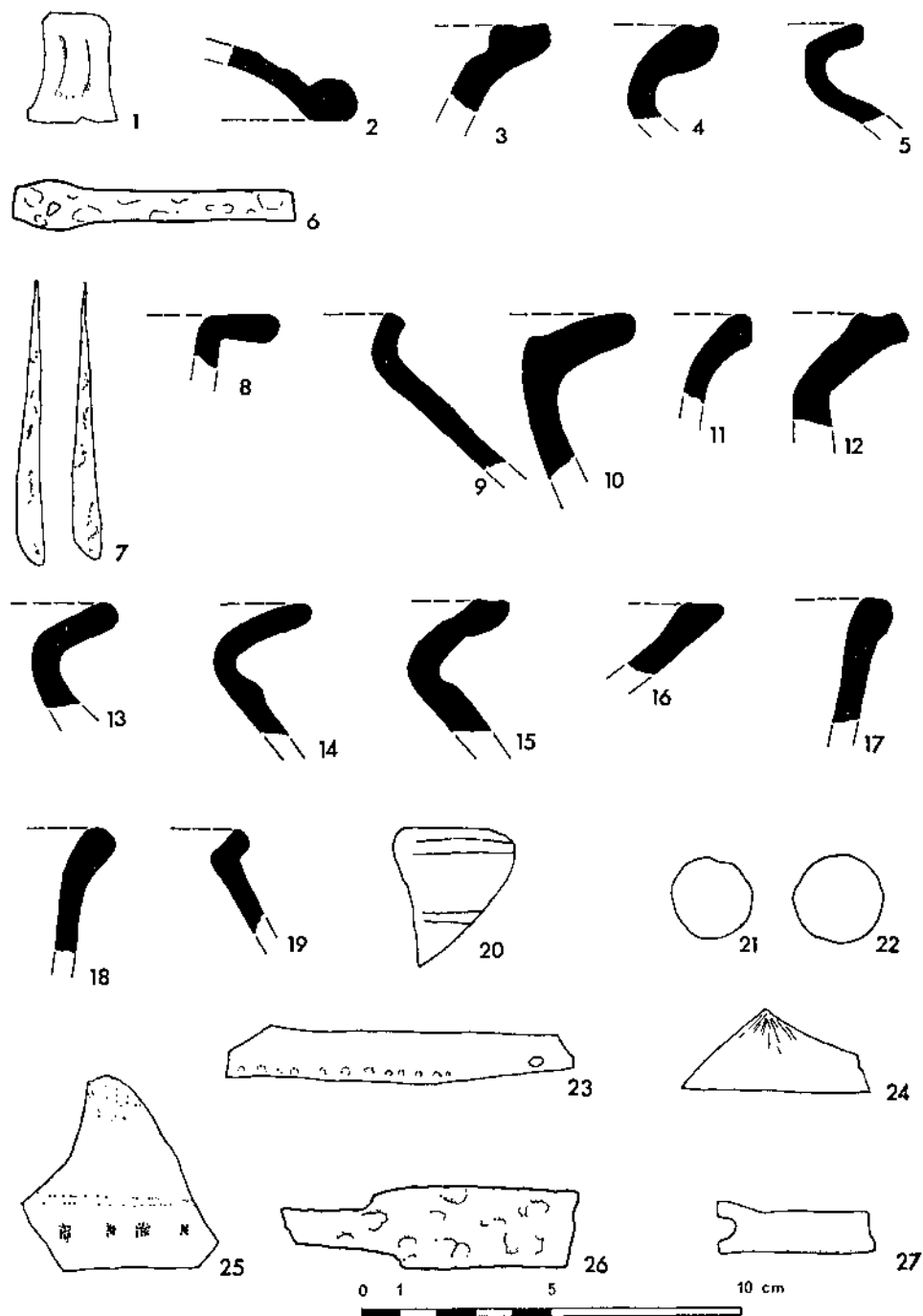

Tabela 2

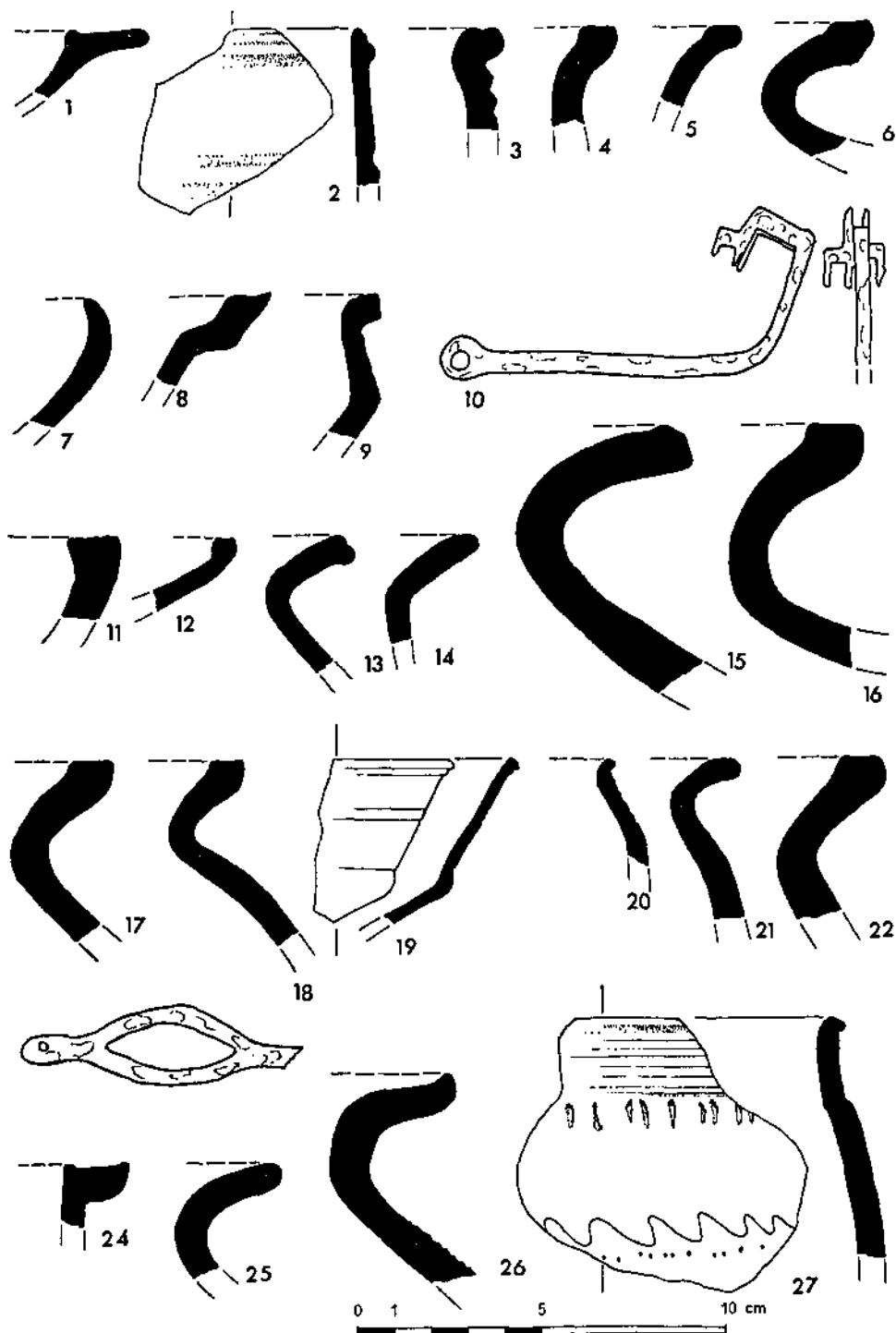

Tabela 3

SUR LES HABITATIONS ROMAINES DE SPODNJE GRUŠOVJE ET SLOVENSKA BISTRICA

Résumé

Les moindres fouilles d'orientation sur deux endroits ont été jointes à l'examen archéologique de la route publique romaine sur le pied de l'est de Pohorje. Tous les travaux ne peuvent pas être considérés comme terminés. Cependant les résultats partiels étant nécessaires à la continuation des travaux on les publie ici.

D'abord nous avons fait des recherches à Spodnje Grušovje. Nous y sommes trouvé que la route sur les versants du sud des excroissances extrêmes de Pohorje était accompagnée des maisons sur les deux côtés. Sur tous les endroits, où les recherches ont été faites dans la région avec des restes des immeubles, on a trouvé une couche culturelle conforme du 3ème siècle avancé et surtout du 4ème siècle (la datation du matériel notes 4, 5, 11). Les bases de délimitation des immeubles diffèrent l'une de l'autre: on a constaté des traces des immeubles en bois dans lesquels il y avait beaucoup de la céramique de cuisine (voir tab. 2, 3), ensuite un grand immeuble avec du chauffage, où on n'a trouvé que des pièces d'argent et du verre. Cet immeuble ayant une partie en bois on y a trouvé de nouveau de la céramique de cuisine. L'immeuble trouvé ensuite était d'un caractère semblable sauf plusieurs caractéristiques de délimitation qui faisaient croire à une tour à côté de la route. Dans la partie méridionale du terrain ayant été immeublée autrefois, sur le point le plus haut du on a trouvé des traces d'un immeuble le mieux construit et avec un grand cour (voir tab 4). Quelques murs séparatifs de son intérieur étaient avec des casiers. Cet immeuble aussi se place dans le 4ème siècle prématuré et ne montre plus d'étapes de construction.

La datation relativement tarde et unique des immeubles est surprenante. L'image unique de construction et la connexion logique des immeubles avec la route prouve notre hypothèse ((comparaisons note 14), que à Spodnje Grušovje il y avait une station routière du 4ème siècle. Où était station et quelle forme avait-elle avant la fin de 3ème siècle n'est pas encore constaté.

À Slovenska Bistrica on a aussi cherché des fouilles des immeubles tout près de la route. C'étaient des fouilles de protection. On a constaté que le plus probablement quatre immeubles ont été construits sur le bord de l'est de la route romaine qui passait le fond de la vallée de Bistrica. Celui, posé le plus vers le sud, était fouillé presque à fond, les autres, jugent selon les résultats des fouilles partielles, étaient très semblables. La partie en pierre était presque carré et avait la pièce centrale prolongée, avec l'entrée de côté le plus probablement, alors pas de la route principale. De deux côtés l'immeuble était entouré de plusieurs pièces avec des murs en bois. Dans la partie bâtie en pierre il n'y avait presque pas de trouvailles, car même les soutiens des pavés y étaient détruits, tandis qu'il y avait beaucoup de la céramique de cuisine et un peu de verre dans la partie en bois.

Tous les immeubles montrent une seule étape de construction. Il semble d'avoir péri abandonnés et il n'y a aucune trace de la destruction violente ou de l'incendie. Le matériel trouvé se place vers la fin du 3ème siècle. Les traces du temps des Antonines se perdent, mais il n'y a pas encore d'objets particuliers au 4ème siècle. Ces immeubles devaient être des maisons d'habitation du bord de la colonie le long de la route à Slovenska Bistrica et en relation avec la partie centrale et avec la station routière. La valeur la plus importante de notre travail est de connaître quelques détails de construction dans la province.

PROŠTIJSKA CERKEV IN MINORITSKI SAMOSTAN V PTUJU

Jože Curk*

UDK 726.5/6(091)(497.12-183 Ptuj)

str. . . .

CURK Jože: Proštijska cerkev in minoritski samostan v Ptuj. Propstei kirche und Minoritenkloster in Ptuj. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str.

Izvirnik v sloven., povzetek v sloven. in nem., izvleček v sloven. in angl., 4 narisi.

Avtor v svojem sestavku obravnava dva pomembna kulturna spomenika, ki s svojo zgodovino ilustrirata tudi zgodovino mesta Ptuja, namreč mestno župnijsko cerkev in minoritski samostan. Prvi spomenik z bogatimi romanškimi in gotskimi vrednotami, drugi pa s svojim baročnim razkošjem nazorno dokumentirata gospodarsko in kulturno veljavo Ptuja med 12. in 18. stoletjem.

UDC 726.5/6(091)(497.12-183 Ptuj)

CURK Jože: The Parochial Church and Minorite Monastery from Ptuj. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1.

p. . . .

Orig. in Slovene, summary in Slovene and German, synopsis in Slovene and Engl., 4 fig.

In the paper are explained two important monuments of art. These two historical buildings, the parochial church and the minorite monastery, illustrate also very well some periods from the history of the town of Ptuj. The church has many romanic and gothic remains and the monastery shows a plenty of baroque style elements. With the two buildings is represented the economic and cultural importance of Ptuj during the periode between the 12th and 18th century.

V sestavkih »Poročilo o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970 do 1974« in »O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora« sem govoril o treh izmed petih temeljnih kulturnozgodovinskih spomenikih Ptuja, namreč o Ptujju kot urbanem spomeniku, o njegovem gradu in o nekdanjem dominikanskem samostanu. Preostajata nam torej še dve temi, katerih obdelavo smatram za svoj dolg do starodavnega mesta ob Dravi, namreč proučitev gradbenozgodovinske usode proštiješke cerkve in minoritskega samostana.

O proštiješki cerkvi kot enem najvažnejših kulturnih spomenikov Slovenije je bilo že precej napisanega, zato naj mi bo dovoljeno, najprej navesti najpomembnejšo literaturo, ki se je neposredno ali posredno bavila z njeno doslej še nepojasnjeno stavbno zgodovino:

— Marijan Zadnikar: Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, p. 107—112

* Jože Curk, dipl. umetn. zgod., Pokrajinski arhiv Maribor

- Isti: Ptujška mestna župnijska cerkev v romanski dobi, Ptujski zbornik I, Ptuj 1953, p. 39—49
- Isti: Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti, Ljubljana 1973, p. 139—144
- Emilijan Cevc: Nova umetnostnozgodovinska odkritja v Ptuj. ZČ VI—VII 1952—1953, p. 301—329
- Isti: Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963
- Isti: Poznogotska plastika na Slovenskem, Ljubljana 1970
- Isti: Parlerjanske maske v Ptuj in okolici, Ptujski zbornik I, Ptuj 1953, p. 49—55
- Jože Gregorič: Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430, ZUZ NV I. 1951, p. 1—36
- Ivan Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973
- Fran Šijanec: Ptujski okoliš v luči spomeniškega varstva, Kulturnozgodovinski spomeniki, Ptujski zbornik II, 1962, p. 281—297
- France Stele: Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stol., Ljubljana 1969
- Sergej Vrišer: Baročno kiparstvo na Slovenskem Štajerskem, Maribor 1963
- Iva in Jože Curk: Ptuj, Ljubljana 1970, p. 62—68, 81—82, 112, 122, 125—126
- Iva in Jože Curk: Ptuj, Vodniki 4, Ljubljana 1965 in 1974
- Jože Curk: Razvoj ptujške mestne vedute, Ptujski zbornik II, 1962, p. 231—252
- Isti: Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki, Ptujski zbornik III, 1969, p. 166—183

Ker smatram ta sestavek za nadaljevanje obeh že omenjenih člankov, ne bom ponavljal v njih opisanih ugotovitev iz splošne in posebne zgodovine Ptuja, ampak jih bom uporabil kot širši okvir tudi za obe temi, ki jih bom obravnaval v tem sestavku. Opustitev uvodnega poglavja bom nadoknadil v samem tekstu, kjer bo potrebno, da osvetlim širše ozadje dogajanja, ki je vplivalo na zgodovinsko usodo obeh obravnavanih kulturnih spomenikov in s tem seveda na njuno kulturnozgodovinsko pričevalnost.

Ptujška proupijska cerkev stoji na jugovzhodnem obronku Grajskega griča, mimo katerega je vodila že v 1. stoletju rimska lokalna cesta v dolino Grajene in dalje na vzhod. Primestni pokopališki značaj te ceste je odločal tudi o namembnosti sedanjega cerkvenega prostora v pozni antiki. Arheološke najdbe iz leta 1937 so dokazale obstoj (verjetno cemeterialne) bazilike na prostoru vzhodno cerkvene ladje, ki jo je, po ostankih sodeč, mogoče datirati v sredo 4. stoletja. Iz istega časa so tudi sledovi bazilike na Panorami (morda posvečene sv. Viktorinu † 302) in na Zg. Bregu oziroma Sp. Hajdini. Ker je vsako mesto imelo takrat samo po eno urbano baziliko ortodoksne smeri, smemo domnevati, da je bila to ona na Panorami, ostali dve pa sta bili cemeterialnega ali oratorijskega značaja. Da pa je seveda tudi starokrščanska ločina arijancev imela svoja svetišča oziroma oratorije v Ptuj, je gotovo, če vemo, da so ob koncu 4. stoletja za časa svojega škofa Valensa celo za nekaj časa nadvladali ortodoksne škofa Marka. Velika triladijska bazilika na grajskem turnirskem prostoru je mlajša in je nastala že po Alarikovih vojnah v začetku 5. stoletja, morda pa celo šele po Atilovih vojnah sredi 5. stoletja. Ob koncu 5. stoletja so Ptuj posedovali Vzhodni Goti, nato Franki in Langobardi ter po letu 570 Slovani. Kot majhna naselbina je Ptuj verjetno preživel vse naštetje menjave gospodarjev, čeprav se po letu 388 (Marcelinova neposredna omemba), 449 (Priskova posredna omemba) in 546 (Prokopijeva nedoločljiva omemba Norikon te polei) ne omenja več vse do

sredine 9. stoletja (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), ko je bil Ptuj že pol stoletja pod frankovsko oblastjo. Za vlade panonskih mejnih grofov Pribine in Koclja (840—874) sta salzburška nadškofa Liutpram in Teotmar posvetila dve cerkvi, prvo starejšo v zahodnem nižjem in drugo mlajšo v vzhodnem višjem delu naselbine. Za drugo se upravičeno domneva, da je stala na mestu poznoantične bazilike na prostoru sedanjega cerkvenega prezbiterja ali njegove neposredne okolice. Za to domnevo bi govorili rezultati arheoloških izkopavanj iz junija 1972 (*Varstvo spomenikov* 17. — 19. I. 1974 — p. 164), ki so v cerkveni notranjščini v obsegu pevske empore in srednje ladje navrgli poznoantični grob iz konca 4. stoletja in več staroslovenskih iz 10. stoletja, ki dokazujejo, da na prostoru sedanje cerkvene ladje takrat še ni bilo arhitekture. Za obe cerkvi lahko domnevamo, da sta bili manjši, (morda) zidani enoladijski stavbi z apsido in da madžarske okupacije med leti okoli 900 do 970 nista preživele. Po zavrnitvi Madžarov do Pesniške doline je salzburški kler, ki je s ponarejeno Arnulfovo darovnico iz leta 890 dosegel, da mu je cesar Oton II. leta 977 ponovno potrdil posest celotnega Ptuja, postavil zaradi obrambe rečnega prehoda manjšo utrdbo s kapelo na strateško pomembni grajski kopi. Po sredini 11. stoletja, ko se je meja po uspešnih vojnah cesarja Henrika III. nekoliko učvrstila, lahko predpostavljamo nastanek zidanega stolpatega gradu in sejemske naselbine, ki gotovo ni bila brez manjše, morda lesene cerkve, postavljene najverjetneje na kraju, posvečenem že s tradicijo Kocljeve cerkve izpred 200 let. Gotovo je tudi, da je do miru, sklenjenega leta 1131, doživela ta naselbina in morda tudi cerkev neljube obiske svojih takrat sicer že pokristjanjenih madžarskih sosedov. Vsekakor se dokazana gradbena zgodovina sedanje proštjske cerkve začinja šele z vlado pomembnega salzburškega nadškofa Konrada I. (1106—1147), ki je po zgraditvi novega gradu okoli leta 1125 postavil tudi novo cerkev v razvijajoči se sejemski naselbini, ki se leta 1178 imenuje »mesto«, opremljeno s sodstvom, mitnino, mostom in vsem, kar spada k temu kraju. Ptujaska cerkev je postala desetinska, torej župna, že pred letom 874 in je to funkcijo gotovo zopet prevzela po sredini 11. stoletja, ko je njeno ozemlje obsegalo samo še ozek pas zemlje med Dravo in madžarsko mejo, segajoč od Vurberga do Dravcev, ki pa se je v teku 2. pol. 12. stoletja v dveh etapah razširil vse do črte Zavrč—Središče—Šafarsko—Mura in ga je od četka 13. stoletja zasedala velikonedeljska pafara.

O Konradovi cerkvi je bilo že precej napisanega, vendar se je preciznejša rekonstrukcija njene gradbene podobe doslej še vedno izmuznila raziskovalcem. Vzrok tega leži v njeni komplicirani in zato težko razložljivi gradbeni zgodovini, ki jo je lahko razvozljala le podrobna raziskava njenega podstrešja. Glavna ugotovitev je, da je Konradova enoladijska cerkev segala od sedanje pevske empore do sredine vzhodne ladjine traveje, in da je bila v prostorskem razmerju $d : š : v = 1,9 : 1,1 : 1$. Gradnja njene južne stene je balvanasta. Klesanci so iz rezanega barbarskega apnenčastega peščenca, ki je v gornjih slojih deloma preperel. Vidna so 3 zazidana romanska, 150 cm visoka, polkrožno zaključena okna, katerih loki so rezani iz enega samega kamna. Okna so lijakasta, tako da se njihova širina zreducira od 82 na 28 cm, nameščena pa so okoli 80 cm pod vrhom prvotne stene. Njen vzhodni zaključek se konča pri obočnem temenu prve pole južne stranske ladje, zahodni zaključek pa kaže 130 cm široki stopničasti prehod v steno zahodne empore, ki ga spodaj nakazuje emporein talni zidec še okoli 50 cm bolj proti zahodu.

Posebno zanimiva je severna ladjina stena, ki se popolnoma razlikuje od južne. Njena struktura kaže gradnjo iz lomljenca, mešano z ostanki rimske opeke, ki se komaj razlikuje od njenega poznoromanskega poviška. Zato pa je

opazen njen vzhodni zaključek tik pred obočnim temenom prve traveje severne stranske ladje in zahodni ob prislonu severne emporine stene na podstrešju in pod prizidanim baročnim stopniščem pri tleh. Razdalja med obema zahodnima priključkoma zopet znaša okoli 180 cm in dokazuje stopničasto povezavo z emporino balvanasto gradnjo. Ta sistem povezave, ki ga srečamo na zahodnih koncih obeh ladjinih sten, dokazuje, prvič, da sta ti steni starejši od emporinih, in drugič, da empure niso prizidali v ravni zidni črti, ampak v zamaku, da bi se zidovi bolje povezali. Pri tem ostaja odprto vprašanje, ali je severna stena, ki je strukturalno popolnoma drugačna od južne, nastala istočasno z njo. Proti mlajšemu nastanku govori časovno bližnja gradnja zahodne empure, za starejši nastanek pa njena struktura in dolžina, ki je določala dolžino Konradove gradnje. Ker so arheološka izkopavanja v juniju 1972 razkrila staroslovenske pokope iz 10. stoletja na prostoru sedanje cerkvene ladje in empure, bi smeli prvo stavbo na njunem mestu datirati šele v čas po letu 980 ali še trdneje v čas nadškofov Balduina in Gebharda (1041—1088), ko je nastala tudi zidana utrdba na grajskem griču. Čeprav je severna ladjina stena verjeten ostanek prve zidane cerkve na tem mestu, pa je zagotovo služila drugi, ki jo je zgradil nadškof Konrad I. O tej cerkvi smo že uvodoma govorili. Bila je ravno krita in tri ali štirikapno skodlasto ostrešena, končevala pa se je verjetno z apsidno, čeprav bi bil teoretično možen tudi pravokoten zaključek ali celo vzhodni stolp. Njeno razmerje v dolžini, širini in višini je ustvarjalo visokoromansko prostornino. Prvotna višina cerkve je vidna še danes v skoraj vseh dolžini glavne ladje. V notranjščini je močnejše opazna na južni, slabše na severni strani. Segala je 160 cm nad oboke poznejših stranskih ladij, tako da so njihovi strešni nastavki iz 13. stoletja deloma v zazidanih prvotnih oknih. Arheološko izkopavanje iz junija 1972 je poleg starejših pokopov razkrilo 20 cm pod današnjim tlakom ostanke romanskega estriha, v srednji ladji pri vzhodnem začetku klopi v globini 40 cm pravokoten temelj velikosti 120×48 cm, ki je segal v globino 95 cm, bil zgrajen iz peščenca in zalit z estrihom (morda nosilec tramastega stropnega opornika) ter na prehodu empure v ladjo 20 cm pod današnjim tlakom temelje romanske fasade, široke 116 cm in globoke 98 cm, zgrajene iz peščenca in deloma obdelanih marmornih kosov. Iz strukture temeljev ni bilo mogoče zaključiti, ali je ta fasada pripadala gradbeni fazi severne ladjine stene, gotovo pa je služila Konradovi cerkvi kot njena zahodna fasada. Tako se nam Konradova gradnja dovolj jasno izlušči iz somraka 11. in začetka 12. stoletja, da nam bo lahko služila kot izhodišče za raziskave nadaljnjega razvoja prostorskega cerkvenega kompleksa.

Kmalu po smrti nadškofa Konrada I. († 1147) je morala njegova cerkev, ki se je izkazala za premajhno ($14,6 \times 8,3 \times 7,7$ m), doživeti svojo prvo povečavo. Prizidali so ji pritlični del sedanje zahodne empure s prvotno prostornino $12,5 \times 8,3 \times 7,7$ m. Gradnja tega prizidka je navzven balvanasta, iz rezanega peščenca in na prvi pogled enaka, vendar drugačna od Konradove gradnje, navznoter pa je iz lomljenca in plastovito fugirana. Sega 270 cm nad nivo sedanje pevske empure in je opazna na zunanji in notranji strani vseh treh sten. K stenam Konradove cerkve je bila stopničasto pripeta, ob stikih, posebno na južni strani, se tudi najboljše vidi izvedbena razlika med njeno in starejšo zidno strukturo. Prizidek sta z južne strani domnevno osvetljevali dve okni (vzhodno je vidno, zahodno zakrito z recentnim zidom pod sedanjim vhodom na južno podstrešje), ki sta bili enaki in v isti višini kot starejša okna, vendar v popolnoma drugačni medosni razdalji. Ker so bila ladjina tri okna prirejena na njeno steno in prostor za njo (medosna razdalja ogalov in oken 4,7—3,6—3,6—4,7 m, skupna dolžina stene 16,6 m), prizidkovi dve pa na njegovo (4—5,5—4 m, skupna

dolžina stene 13,5 m), je prišlo med njimi do razmaka 8,7 m, ki bi bil pri enotni gradnji stene in prostora za njo neverjeten ter tudi dokazuje dve gradbeni etapi v visokoromanskem obdobju nastajanja naše cerkve. V osi fasade je bil predhodnik današnjega poznoromanskega portala, ki je jasen poznejši vzidek. Severna stena je bila brez vsakršne odprtine, saj je poznoromanska vhodna predrtina v etažni višini mlajšega nastanka. Konradova oziroma predkonradova fasada je verjetno ostala in je s svojim portalom povezovala oba skoraj enako velika cerkvena prostora. Prizidek je obtekal pristrešen talni zidec (katerega prvotni profil pa ni več čisto jasen), znotraj pa pokrival fugirani omet, ki je še ohranjen pod freskantskim ometom iz okoli leta 1230. Zunanja višina prizidka je dobro vidna na fasadi in na podstrešjih južne stranske ladje in severnega stopnišnega prizidka, notranja pa je opazna v višini poznoromanske konsole na empornem polžastem stopnišču, kjer se končuje njen fugirani omet. V našem primeru imamo torej opraviti z vežastim zahodnim prizidkom, kakršne često srečujemo v 11. in 12. stoletju v severnoalpskem prostoru, posebno okoli Bodenskega jezera.

Tako povečana cerkev, katere zunanjščina je bila dolga, ozka in nizka (30,1 m — 10,2 m — 7,7 m torej v razmerju 4 : 1,3 : 1) ter pokrita s trikapno skodlasto streho, je dočakala vlado nadškofa Eberharda II. (1201—1246), ko je doživela prezidave, ki so jo konceptualno močno spremenile. Najprej je bila za 4 m nadzidana veža, ki se je s tem začasno dvignila nad višino ostale cerkve, vendar ne stolpasto, kot se to stereotipno trdi, saj je bila v povišku celo za okoli 1 m daljša od ladje (15,5 — 14,6 m), ampak stopničasto. Pokrita je bila s samostojno štirikapno skodlasto streho, saj ne kaže sledov trikotnih čel niti na zahodni niti na vzhodni strani. To gradbeno etapo dokazujejo najdbe na podstrešju, kjer sta dobro vidna oba vzhodna ogala, h katerima sta prislonjeni pozneje povišani steni glavne ladje. Nadzidava veže se je izvršila nad gornjim stikom vežine in ladjine stene, zaradi česar se je etažni prostor empore za skoraj 1 m podaljšal proti vzhodu in dosegel dolžino 13,5 m. Gradnja empore je iz večjih lomljencev, ki so zloženi po plastnicah in romansko fugirani, medtem ko so ogali skrbno sestavljeni. Ta gradnja sega do poznogotskega poviška z velikima okroglima oknomoma, ki se dviga nad strešnima slemenoma stranskih ladij. Empora je imela v južni steni 175 cm nad temenomoma starejših, takrat zazidanih oken bifori velikosti 2,2 × 3,2 m (v × d), katerih robovi iz rdečkastega peščenca so bili posneti v vsej višini. Empora se je delila v dve etaži. Spodaj je ostala še naprej cerkvena veža, ki so jo dvakrat križno obokali in odprli proti ladji, zgoraj pa je nastal nadškofijski oratorij kot reprezentančna kapela. Od tega etažiranja je ohranjena 80 cm visoka, rdeče-modro poslikana konsola, ki je sestavljena iz paličasto-žlebasto profiliranega pravokotnega nastavka in čašastega srednjega dela z brstnimi listi, ki se preko prstana in žleba zaključuje navzdol s čašasto oblikovanim preklanim listom. Konsola je nameščena 210 cm nad nivojem pevske empore ter sega 60 cm pod rob stare gradnje s fugiranim ometom in 20 cm nad njega. Ta konsola dokazuje, da sta kapelo pokrivala dva križno-rebrasta oboka skoraj kvadratnega tlorisa, katerih poznoromanska, verjetno kvadratasta rebra so počivala v kotech na 4 konsolah, v sredini podolžnic pa morda na dveh služnikih. Potlačenoločen profil obokov je tudi omogočil namestitvev obeh bifornih oken samo 80 cm pod vrhom povišane južne stene.

Rekonstrukcija zahodne empore je pokazala tudi njeno originalno višinsko razmerje. Pri višini 11,7 m (od katere odpade 20 cm na višinsko razliko originalnega tlaka) in odštetju trikrat po 30 cm za debelino obeh obokov in oratorijskih tal, dobimo temensko višino obeh obokanih prostorov okoli 5,4 m. Oboka

sta bila potlačenooločna in sta počivala na konsolah oziroma služnikih v višini 1,9 do 2 m nad tlemi. Obliko njihovega obočnega loka nam daje prostorsko razmerje med širino oratorija 8,3 m ter razliko višin njegovih sten in konsol, ki je znašala 3,8 m. Da je tudi vežo pokrival dvojni križni ne pa banjasti obok, dokazuje njeno južno ostroločno okno, ki je sicer gotsko, vendar je nastalo pred vzdavo pevske empore, katere podkorni oboki zakrivajo vrh njegovega ločnega ostenja. Talni nivo oratorija v višini 6 m (1 m nad nivojem sedanje empore) je zakril originalni romanski okni južne stene, ki so ju že takrat zazidali. Freske na belež segajo sicer samo do 170 cm nad nivo pevske empore, na omet pa naletimo vse do višine 110—120 cm, iz česar smemo sklepati, da je bil talni nivo oratorija okoli 1 m nad nivojem sedanje empore. To je tudi razumljivo, saj figuralna slikarija gotovo ni segala do tal, konsole pa so tudi morale biti okoli 120 cm visoko nameščene, da prostor ne bi vzbujal vtisa potlačенosti. Iz tega sledi, da so pri nadzidavi cerkvene veže v vrhe njenih sten najprej vdělali 4 ali 6 konsol (ki so segale 60 cm v stari in 20 cm v novi zid) in nato dvignili za 4 m, kolikor so rabili za izvedbo obočne konstrukcije. Ker so talni nivo oratorija namestili okoli 170 cm pod vrhom vežinih sten ter njegove stene ometali in poslikali, so s tem ustvarili okoli 170 cm široki pas, v katerem novi omet pokriva starega (fugiranega), ki je gotovo vsaj deloma ohranjen še tudi v priltičnem delu veže. Freskantski omet, ki je do sredine ohranjene konzole sekundaren, višje pa primaren, sega s sledovi fresk, kot že omenjeno, do 170 cm nad nivo pevske empore, brez sledov fresk pa do višine 110—120 cm. Nižje se emporin omet veže že neposredno na prvotnega iz 12. stoletja. Sledovi fresk na belež iz okoli 1230 so na vseh treh stenah empore in predstavljajo Oznanjenje, Ustvarjenje Eve in Poklon treh kraljev na severni steni, rastlinsko vitičje s svetniki ali Jesejevo trto na zahodni steni in nedoločne ostanke na južni steni. Dostop v kapelo je bil možen, kot vse kaže, samo z vhodom, prebitim skozi balvanasti del severne stene, in notranjim stopniščem preko oboka zahodne vežine pole. Izgleda, da je ta vhod služil tudi za dostop na pevsko emporo, ki je imela sicer strmejšje oboke, a je bila zato za 1 m nižja od oratorija, vse do vzdave polžastega stopnišča okoli leta 1415. Empora je bila torej brez predrtin v severni steni, a je imela okno v zahodni in dve bifori v južni steni. Gotovo je služila kot škofijska kapela, ki pa z ladjo še ni mogla biti povezana zaradi višinske razlike. Vendar to stanje ni trajalo dolgo.

Morda že pred letom 1246, ko je bil nadškof Eberhard II. zadnjič v Ptuj, ali 1248, ko je bil tu nadškof Filip Izvoljenec oziroma 1249, ko je bila tu verska sinoda, so prezidali Konradovo enoladijsko cerkev v triladijsko baziliko v približnem širinskem razmerju 1 : 2 : 1 (širina severne — glavne — južne ladje je 4,2 — 8,3 — 4,6 m), medtem ko je višino srednje ladje določala višina zahodne empore. Pri nadzidavi srednje ladje gotovo ni bilo dveh etap, ker bi se sicer morala ohraniti sled starejše ladjine stene na vzhodni fasadi empore, tu pa je vidna le pomožna stena ladijskega obokanja. Srednjo ladjo so povišali, ker so prizidali stranski, katerih višina je bila sicer nižja od sedanje, vendar ne toliko, da bi njuni pultasti strehi ne pokrili prvotnih oken srednje ladje. Povedano dokazujejo v srednje okno vzdani konsolasti nosilec in luknjasti sledovi tramov, ki so nosili prvotni strehi stranskih ladij. Takrat so prebili stare cerkvene stene s po tremi arkadnimi loki, ki očitno divergirajo z osmi prvotnih oken. Profilacija njihovih, na zidce zreduciranih kapitelov (pravokotna krilna plošča — palica — globok žleb) je za svoj čas konservativna in kaže na začetek 13. stoletja, a je vendar morala nastati šele proti sredini 13. stoletja. Gradnja ladjinega povišanja je polimorfna in ne posebno skrbna ter se očitno naslanja na starejšo emporinega poviška. Ona južne stene je sestavljena

pretežno iz lomljencev, mešanih s prodniki in kosi opeke ter ne kaže nobene cezure na stičišču z nekoliko mlajšim prezbiterijem, medtem ko severna stena kaže gradnjo iz drobnejših lomljencev in bogato uporabo prodnikov, toda z manj opečnih kosov (tudi rimskih). Povišek severne stene je študijsko zanimivejši od južnega, ker hrani zidano lijakasto romansko okno, narejeno s precejšnjo uporabo ozkih opek, s strmo kamnito polico in monolitnim polkrožnim peščencevim zaključkom. Drugo, kar nam ta stena ponuja, je njen vzhodni zaključek, ki je skrbno sestavljen iz klesancev in se končuje okoli 50 cm vzhodnejše od zaključka stare konradovske ali predkonradovske gradnje. Končno sta tu še dve mlajši, opečno zazidani pravokotni odprtini, katerih zahodna tik ob emporinem ogalu oblikuje kamnit okvir, ki je verjetno služil za dostop s pevske empure na ladjino podstrešje. Povišek obeh sten sega nekoliko nad strešni slemeni stranskih ladij in se ujema s poviškom empure, ki tudi na zunanjščini kaže prvotno prosta ogala nasproti ladjinima stenama. V notranjščini sled tega povišanja, ki sega do roba okroglih oken, ni opazna, pač pa so na južni steni vidni sledovi prezidav, ki jih je ta stena doživela ob priliki prizidave presbiterija in ki so zabrisali njeno prvotno zidno strukturo. Emporina ogala se zamikata za debelino fasadnih sten obeh stranskih ladij proti vzhodu, kar je z ozirom na ugotovitve na podstrešju razumljivo. Vzhodni zaključek ladjine severne stene dokazuje, da cerkve takrat niso podaljševali proti vzhodu za polovico vzhodne traveje, ampak da se je to zgodilo šele ob priliki prezidave presbiterija. Vse kaže, da se je cerkev slej ko prej na vzhodu zaključevala s kvadratnim ali polkrožnim svetiščem, saj so obdržali stari Konradov zaključek cerkve. V ladjinih povišicah niso napravili razen okna v severni steni novih oken, ker so cerkev osvetljevala po tri okna stranskih ladij. Ob tej priliki je morala doživeti spremembe tudi zahodna empora. Gotovo je dobila nov portal, ki je razen v ločnem delu še ohranjen (njegova profilacija je: globok žleb — palica), nato, če že ne ob vzdavi zahodne empure, pravokotno predrtino skozi balvanasto gradnjo severne stene, ki je s pomočjo zunanjih in notranjih stopnic omogočala dostop na škofijski oratorij in končno povezavo oratorija s povišano glavno ladjo, ki so jo dosegli s prebitjem oken v njegovih vzhodni steni. Ker so ob vzhodna ogala empure oprli fasadni steni stranskih ladij, ki sta se s svojim čeloma naslonili na njen povišek iz začetka 13. stoletja, je to dokaz več, da sta stranski ladji in s tem tudi povišava glavne ladje mlajši od poviška zahodne empure. S temi prezidavami so dobili sicer neenoten, vendar dolg ladijski prostor v razmerju dolžine : širine : višine = 28,2 : 8,3 : 11,7 m ali 3,4 : 1 : 1,4, katerega sta kratki stranski ladji spremljali bolj v funkciji kapel (bili sta verjetno brez lastnih vhodov) kot bazilikalno prirejenih ladij. Pri tem je upoštevati, da je južna ladja za 40 cm širša in za 80 cm daljša od severne ter da sta se obedve končevali z notranjima, ravnima ali triosminsko oblikovanima oltarnima zaključkoma. Omenjeni dejstvi sta prišli do veljave šele pozneje ob priliki obokanja obeh ladij. O vzhodnem zaključku glavne ladje smemo brez arheoloških posegov samo ugibati. Konradova cerkev se je, kot že rečeno, najverjetneje zaključevala z apsidno, teoretično pa bi bil možen tudi kvadraten presbiterij ali celo vzhodni zvonik. Ali se je Eberhardova gradnja zadovoljila s tem zaključkom, ali ga je zamenjala z drugim, se ne ve, gotovo je le, da ta gradnja ni segla preko Konradove, ampak jo je le povišala, kot to dokazuje ogled podstrešja. Glavno ladjo z emporo je pokrivala enotna trikapna streha (zahodna fasada je bila gotovo ravno zaključena, vzhodna morda ravno ali pa s trikotnim čelom), stranski ladji pa pultni strehi, ki sta segali do police poznoromanskega okna in tako nakazovali bazilikalno razmerje cerkve, čeprav brez

bazilikalne razsvetljave. Razširjeno stavbo je enako kot starejšo zahodno emporo obtekal pristrešen talni zidec, medtem ko venčnega zidca verjetno ni imela.

V sredini 13. stoletja, v času ko je Ptuj doživljal svoj največji gradbeni vzpon, saj je v pol stoletja dobil vse svoje glavne kulturne spomenike: dominikanski in minoritski samostan, grad in mestno obzidje, je realiziral tudi najvažnejšo etapo v razvoju svoje mestne cerkve, ki pa je ostala zaradi političnih homatij 2. pol. 13. stoletja (madžarsko-češka okupacija Ptuja 1254—1276, spor med salzburškimi nadškofi in Ptujskimi gospodi 1278—1309) nedokončana. Manjkal ji je primeren vzhodni zaključek, ki bi njeno gradbeno in prostorsko maso uravnovesil. Cerkev je sestavljal prečno razviti in ravno kriti bazilikalni prostor ter enako visoka, vendar dvoetažna in obokana podolžno-pravokotna zahodna empora, ki se je v vežini etaži močno, v oratorijski pa le z nekaj okni odpirala v glavno ladjo. To in dejstvo, da je Ptuj po letu 1270 že premogel dva dolga kora, dominikanskega in minoritskega, je dobresedno sililo ptujske meščane k izpopolnitvi svoje cerkve v smislu zgodnjegotskega prostorskega ideala, k zgraditvi dolgega kora. Gotovo je ureditev 30-letnega spora med nadškofi in njihovimi mogočnimi fevdniki Ptujskimi gospodi leta 1309 in velik požar leta 1302 spodbudil mesto k zadnjemu velikemu srednjeveškemu gradbenemu podvigu, k izgradnji prezbiterja. Preden pa se je to zgodilo, je doživela južna ladja okoli leta 1300 svoje obokanje. V ta namen so jo kamnito nadzidali (sled povišave je vidna na zunanjščini in na podstrešju), jo zunaj oslonili s 4 pravokotno stoječimi oporniki (temelji so še ohranjeni v zemlji), jo na novo in višje ostrešili, v notranjščini pa obokali s 3 zašiljenimi, opečnimi, križno-rebrastimi oboki kvadratnega tlorisa, ki segajo okoli 160 cm pod prvotni zaključek osrednje ladjine stene. Rebra in oproge srčastega profila počivajo na 4 močnih piramidastih, profiliranih konzolah (od katerih je ena na južni steni odbita, severni pa sta nameščeni na zahodnih ogalih arkadnih slopov nad njihovimi venčnimi zidci), sklepajo pa se v okroglih sklepnikih s plitvo upodobljenimi motivi zvezde, rozete in zvezde. Zaradi geometrične pravilnosti obokov in starejših neprirejanih arkadnih lokov prihaja do divergenc med obočnimi polami in arkadnimi slopi, kar poleg drugega dokazuje, da je južna ladja nastala sočasno z arkadami, da pa je bila šele dobrega pol stoletja pozneje obokana. Morda so ob tej priliki predelali tudi poznoromanska okna, vendar niso ne ena ne druga ohranjena.

Po župnijski kroniki se je okoli leta 1314 veliko gradilo pri cerkvi, ne ve se pa kaj. Brezdvomno gre za prezbiterij, katerega gradnjo lahko postavimo na splošno v 1. polovico 14. stoletja. Tlorisno je skoraj posnetek minoritskega iz okoli 1265, medtem ko ostali elementi, ki oblikujejo prostor, govore za pol stoletja mlajši čas. Sestavljata ga dve zašiljeni, skoraj kvadratni obočni poli in $\frac{5}{8}$ zaključek. Šest kombiniranih služnikov hruškastega profila počiva na profiliranih piramidastih konzolah, nameščenih v spodnji tretjini vzdolžnih sten, štirje v $\frac{5}{8}$ zaključku pa segajo do tal (sedaj so odrezani v raznih višinah). Iz teh služnikov rastejo brez prekinitve rebra globokega konkavnega profila, ki se neeksaktno priključujejo na služnike, kar daje misliti ali na dve gradbeni fazi ali na dva gradbena mojstra, katerih prvi je bil konservativnejši in je predvsem avtor prezbiterijeve tlorisne zasnove. Rebra se sklepajo v treh okroglih sklepnikih, ki so poslikani z motivi rozet. Visok šilastolocen slavolok je obojestransko po dvakrat konkavno posnet in oprt z vzhodnima fasadama stranskih ladij. Prezbiterijevo zunanjščino obstopa 8 opornikov (od katerih sta dva skrita na zakristijskem podstrešju), nameščenih na vseh točkah obočnega pritiska. Oporniki so visoki, trikrat stopnjevani in pokriti s pultnimi strešicami, ki spredaj prehajajo v trikotna čela z dvokapnicami. Njegove stene predira

6 visokih, ostroločnih oken, od katerih je južno, dvodelno, zazidano na podstrešju Križeve kapele. Ostala okna so trodelna in opremljena s krogovičjem, ki s svojo komplicirano motiviko že kaže na 14. stoletje. Ves prezbitarij z oporniki vred obteka pristrešen talni zidec, zaključuje pa ga izpodžlebljen venčni, ki se malo višje od ladjinega zaključuje s konzolama. V črti slavoločne stene sta na zunanjsčini vidna oba ogala prezbitarija, ki je pred poznogotsko povišavo srednje ladje segal preko nje in imel zato skrbneje izdelane ogale. Več nam o problematiki vzhodnega zaključka cerkve in prizidave prezbitarija pove ogled podstrešja, posebno onega severne ladje, kapele ŽMB in zakristije, ki nam kaže vso panoramo cerkvenih zidov v njihovem kronološkem zaporedju. Na prvi etapi te zidane zgodovine sem že opozoril ob zaključkih Konradove gradnje in Eberhardove nadgradnje v sredini vzhodne ladjine traveje. Od tu naprej sledi enovita gradnja iz lomljenca, ki dokazuje, da so ob priliki pozidave prezbitarija podaljšali glavno ladjo do sedanje slavoločne stene (za pol traveje!) in s tem omogočili nastanek obeh vzhodnih obočnih pol stranskih ladij. Severna prezbitarijeva stena oblikuje 7 konzol. Prvi dve, višje vzdani, sta nosili pultasto streho podaljšane severne ladje, naslednji dve, nižje vzdani, pultasto streho prizidka, ki je segal do prvega prezbitarijevega opornika (ta še sedaj ločuje kapelo ŽMB od zakristije) in bil enako širok kot severna ladja, zadnje tri pa pultasto streho zakristije, ki je obsegala prostor med obema severnima opornikoma ter je bila (kot je razvidno iz načrtov iz let 1644 in 1657) enako široka kot prizidek oziroma severna ladja. Višinskim skokom vseh treh pultastih streh slede tudi ostanki ometa z beležem, medtem ko je stena med zadnjima severnima opornikoma v celoti ometana in dokazuje, da so zakristijo šele v baroku razširili do skrajnega ogala severne prezbitarijeve stene. Na podstrešju južne ladje in prizidane Križeve kapele je meja med povišano ladjino in prezbitarijevo steno nejasna (zaradi takratnih prezidav ladjine stene), na oporniku ob koncu Križeve kapele pa je opazna sled strme strehe kapeline predhodnice, ki je bila enako dolga, vendar nekaj nižja od sedanje kapele. Tu je ohranjena tudi zazidana pokončno pravokotna odprtina s sledovi požara (požgane deske v njeni prekladi) in visoko dvodelno gotsko okno, na katerega ostenju sloni že omenjeni opornik. Sicer kaže ta stena mešano gradnjo ob prevladi lomljenca in sporadični uporabi opečnih kosov. V ladjini in prezbitarijevi južni steni sta še dve mlajši pokončno pravokotni zazidani odprtini, ki pa za zgodovino cerkve nista važni.

Ogled prezbitarijevega podstrešja dokazuje, da je njegova gradnja tudi v gornjem delu kamnita s sporadično uporabo opečnih kosov, da so njegovi oboki opečni kot vsi oboki v cerkvi, in da je njegovo čelo mešane gradnje segalo preko ladjine strehe, katere sled je na njegovem ometu še dobro opazna.

Ob zgraditvi prezbitarija, katerega gradnjo smemo upravičeno postaviti v čas med leta 1310 in 1340 (konservativen tloris — naprednejša prostorska koncepcija), sta nastali tudi vzhodni poli obeh stranskih ladij. Obe ladji, katerih južna je bila že obokana, severna pa še ravno krita, sta ob tem zamenjali svoja poznoromanska zaključka s kvadratnima, križno-rebrasto obokanima polama, ki sta ju zašiljena arkadna loka (sedaj baročno predelana) povezala z glavno ladjo. Od obeh obočnih pol je severna nekoliko starejša od južne. Njen obok je strmejši in zato malo višji od ostalih v tej ladji. Njena oproga in rebra globokega konkavnega profila so enaka onim v prezbitariju. Počivajo le še na enl od prvotnih štirih piramidastih profiliranih konzol (vzhodni dve je uničila baročna prezidava kapele ŽMB, severno pa prizidava baročne Frančiškove kapele). Obok začena pol metra višje kot ostali v tej ladji. Velik okrogel sklepnik krasi plastičen, poslikan ščit s sidrom Ptujskih gospodov. Južno polo pokriva precej

višji, križno-rebrasti obok, ki počiva na arhitektonsko oblikovani piramidasti konzoli, na dveh trikrat profiliranih piramidastih konzolah in na polstebru s $\frac{5}{8}$ bazo spodaj in paličastim profilom zgoraj. Oproge in rebra so žlebasto-hruškasta, torej bogateje profilirana kot pri ostalih obokih. Okrogel figuralni sklepnik predstavlja Agnus dei, ki obrača glavo, s prednjima nogama pa drži labor in kelih. Oba oboka smemo na splošno datirati v sredino 14. stoletja.

Medtem bo prezbiterij z južne strani ni spremljala nobena pomožna arhitektura pred sredino 17. stoletja, pa sta ga s severne strani (kot to dokazujejo ohranjene konzole ter sledovi streh in ometa) dve: prva na mestu sedanje kapele ŽMB, druga pa na mestu sedanje baročne zakristije. Obe stavbi sta bili enako široki, vendar nekoliko nižji od severne ladje, dolgi pa kot so razdalje med prezbiteriievimi oporniki. Načrt iz leta 1644, ki kaže na konceh obeh ravno zaključenih stranskih ladij baldahinska oltarja, dokazuje, da sta oba prostora služila samo pomožnim cerkvenim potrebam, prvi kot shramba in drugi kot zakristija. Medtem ko je prvi prostor še ohranjen v ostenju kapele ŽMB, pa so staro gotsko zakristijo leta 1737 podrli in na njenem mestu zgradili sedanjo, širšo in daljšo, baročno. Od stare zakristije je ostal samo ostroločen, na ajdovo zrno posnet portal iz sredine 14. stoletja in dragocene z železjem okovane vratnice iz prve polovice 15. stoletja.

Okoli leta 1370 je cerkev doživela svojo naslednjo veliko prezidavo. Takrat so podrli Eberhardovo oratorijsko emporo in v stari, visokoromanski zidni obod vdělali sedanjo pevsko emporo, ki so jo umaknili za okoli 80 cm proti zahodu, za kolikor divergira njena fasada z vzhodno zidno črto emporinega poznoromanskega poviška. Ob tej priliki so prebelili freske iz okoli 1230, odstranili poznoromanske oboke razen že opisane konzole v severozahodnem kotu, vdělali v poznoromanski bifori veliki trodelni, za 2 m globlji gotski okni (visoki 3,6, široki 2,3 m), zamenjali poznoromansko fasadno okno z velikim trodelnim, sedaj neogotsko predelanim oknom, toda pustili enodelno gotsko okno v pritličju južne stene ter zunanje stopnice in poznoromanski dostop na emporo v nadstropju severne stene. Z vzdavo pevske empore se je etažno razmerje v zahodni empori močno spremenilo, saj je bila poznoromanska veža za okoli meter višja od sedanjega podkorja. Empora, ki se odpira v vsaki etaži s po tremi šilastimi loki v ladjo, je segala enako kot slavolok prav do ladjinega tabulata.

Emporo pokriva v pritličju 9 podolžnih, pravokotnih, z oprogami ločenih križnih obokov, ki počivajo na 6 snopastih slopih (izoblikovanih na osnovi konkavnega štirilista in 4 okroglih služnikov) in 10 enakih polslopih (severozahodni je uničen zaradi poznejše vzdave polžastega stopnišča), ki jih povezujejo obstenske in obočne oproge. Slopi prehaajajo brez prekinitve v rebra in oproge klinastega obojestransko žlebastega profila, pri čemer so oproge enake rebrom, le da so malo močnejše. Vzhodna slopa in noslopa so na fasadni strani opremljeni z dvojnimi profilom žleb-hruška-žleb, ki obteka vse tri zašiljene loke, s katerimi se podkorje odpira v ladjo. Fasado krasijo v obeh kotih konzoli z listnima maskama, v sredini pa oktogonalna stebriča s kapiteloma, ovitima z grbastim listjem. Višinsko sledijo 4 baldahini, od katerih sta stranska višja, medtem ko srednja oblikujeta nova podstavka, zaključena z manjšima baldahinoma. Na osrednjih podstavkih stojata spodaj 2 lesena polihromirana kipa mučenic iz konca 17. stoletja, zgoraj pa 2 majhna poznogotska kipa sv. Roka in Sebastiana iz let 1530—1540. Pritlični del emporine fasade zaključujeta bogato profiliran zidec in zidana korna ograja, okrašena z reliefnim motivom 20 šilastih arkadnih lokov, obogatениh s trilistnimi zaključki. Zahodno travejo podkorja osvetljujeja dve zašiljeni enodelni okni, južno, večje in starejše (v ločnem delu nekoliko zakrito z emporinim obokom), ter severno manjše in mlajše, ki je baročno pre-

delano. Iz srednje traveje podkorja vodi v južno ladjo polkrožno zaključeni prehod, katerega ostenji iz apnenca sta na robovih posneti s pomočjo dvojnega ureza. Severozahodni kot podkorja zavzema mlajši $\frac{3}{8}$ stopnišeni stolpič, ki ima zašiljen portal, posnet na ajdovo zrno, in levo nad njim dve biforni zašiljeni linici za osvetljavo polžastega stopnišča. Rebra podkorja se sklepajo v 8 okroglih, plastično figuralnih sklepnikih, ki so leta 1880 dobili sedanjo neprimerno poslikavo.

Emporino etažo pokriva enako število križno-rebrastih obokov, le da ti počivajo na 6 oktogonalnih stebrih s profiliranimi bazami, 8 $\frac{5}{8}$ polstebrih in 2 gladkih, $\frac{5}{8}$ piramidastih konzolah (katerih severozahodna je vidna na stopnišču). Stebri in polstebri brez prekinitev prehajajo v rebra ter obočne in obstenske oproge. Rebra so enakega, hruškastega, obojestransko žlebastega profila kot nekoliko močnejše oproge. Oba prednja stebra sta s fasadne strani opremljena z dvojnimi profilom žleb-hruška-žleb, ki brez prekinitev prehaja v ločja vseh treh zašiljenih lokov, s katerimi se empora odpira v ladjo. Rebra se stikajo v 8 okroglih sklepnikih, ki so gladki in neogotsko poslikani z motivi rozet in operotničene angelske glavice, medtem ko deveti v plitvem reliefu predstavlja ščitasti grb neke družine, ki je gotovo sodelovala pri gradnji pevske empore. . V južni steni prve in zadnje traveje sta vidni zazidani trodelni gotski okni (170 cm nad emporinimi tlemi), v zahodni steni trodelno, neogotsko predelano fasadino okno (230 cm nad emporinimi tlemi), v severni pa nekoliko mlajše okroglo okno s profiliranim ostenjem, ki je v srednji traveji in 370 cm nad nivojem empore. Severozahodni kot empore zavzema enako kot v podkorju mlajši, $\frac{3}{8}$ stopnišeni stolpič, ki ima v tej etaži polkrožen portal z robom, posnetim na ajdovo zrno, ter okroglo in dve polkrožni lini s posnetimi robovi. Ker na slikarji iz okoli 1230 in na beležu stopnišnega stolpiča iz okoli 1415 ni sledov požara, je pa na beležu, ki neposredno pokriva slikarijo (torej na prvem beležu pevske empore), in na baročnem beležu, to dokazuje, da je cerkev dvakrat prizadel požar, prvič leta 1397, ko je pogorel bližnji judovski geto v Jadranski ulici, in drugič leta 1684, ko je pogorelo skoraj vse mesto.

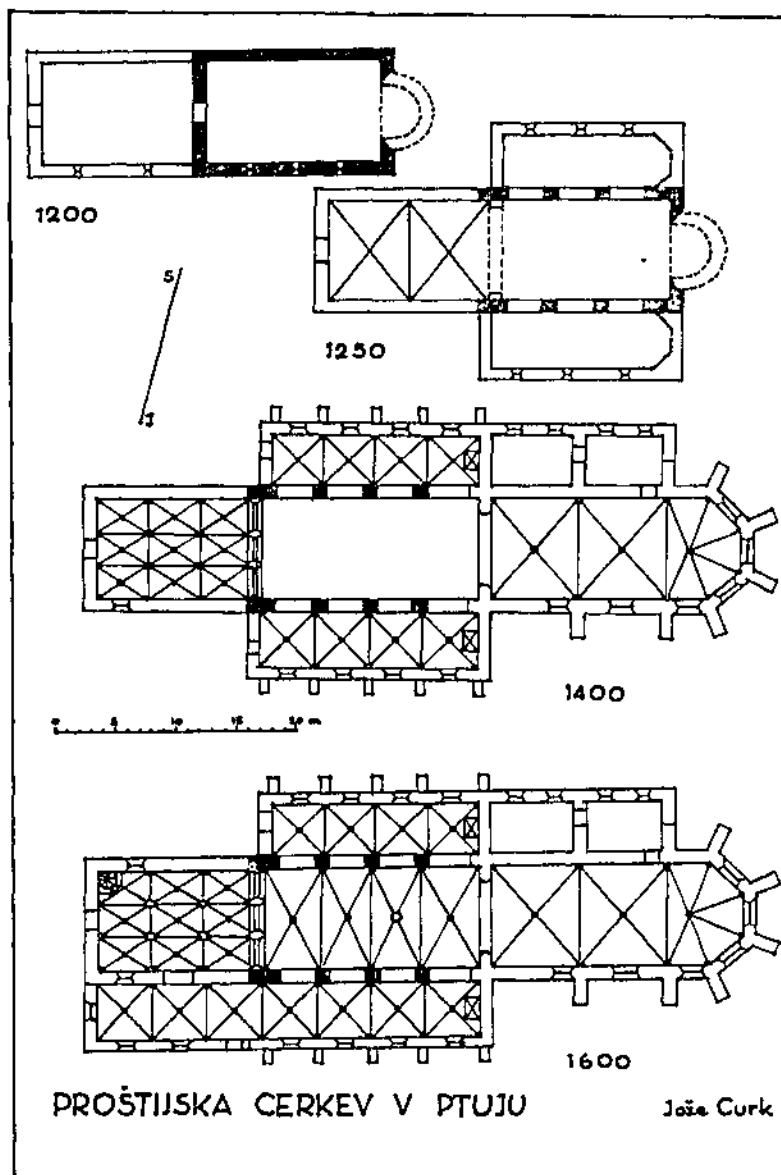
Kmalu po vzidavi pevske empore so obokali severno ladjo, ki ima pristrešen talni zidec, a je enako kot južna ladja brez venčnega zidca. Njene stene so kamnito nadzidali, fasadino čelo pa dodečali z opeko. Ob njo so prislonili 3 ali 4 opornike (sledovi dveh so še ohranjeni v zemlji), poznoromanska okna so zamenjali z visokogotskimi, katerih ostenja z močnimi žlebastimi profili so še deloma ohranjena za sedanjimi pravokotnimi baročnimi iz okoli leta 1735. Križno-rebrasti oboki so zašiljeni, opečni in obsegajo 3 kvadratne pole. Oboki počivajo ob zunanji ladjini steni na polstebrih, katerih trije so spodrezani na raznih višinah in prehajajo neposredno v rebra, četrti pa še sega do tal in ima kapitel ovit z akantom. Na notranji strani počivajo oboki na konzolah, nameščenih na skrajnih vzhodnih ogalih nad zidci arkadnih slopov, kar govori za diskrepanco med koncepcijo visokogotskih obokov in poznoromanskih arkadnih lokov. Od konzol je ena $\frac{5}{8}$ piramidasta, profilirana, druge tri pa ovija grbaste listje. Oproge in rebra so klinasta z obojestranskim žlebom. Okrogle sklepnike krasi v plitvem reliefu motivi osemžarne zvezde, rozete in štita z mojstrskim znakom , ovitega z vencem grbastih listov. Gotizacija severne ladje kaže gotovo sličnost s pevsko emporo, posebno njeno fasado (motiv grbastih listov), zato jo smemo upravičeno datirati v zadnjo četrtino 14. stoletja. Kot njen zaključek smemo smatrati izdelavo njenega portala z reliefom Prestola milosti v zašiljenem timpanonu, ki ga dr. Emilijan Ceve datira v zadnje desetletje 14. stoletja. Portal je ozek in visok ter okrašen s profilacijo, sestavljeno iz palice-hruške-palice. Ker temu portalu do potankosti odgovarja portal v po-

daljšku južne ladje iz leta 1415, samo da je njegov timpanon le ornamentalno okrašen, smemo sklepati, da je bila ob koncu 14. stoletja tudi južna ladja opremljena z lastnim portalom, ki so ga leta 1415 prestavili na sedanje mesto.

Z obokanjem severne ladje je bila praktično vsa cerkvena notranjščina razen glavne ladje prekrita z opečnimi oboki. Kaj se je medtem dogajalo z glavno ladjo? Glavno ladjo so ob bazilikalni prezidavi cerkve dvignili do zidne črte, ki teče tik nad sedanjimi strešnimi slemenimi stranskih ladij. Ker sta bili stranski ladji nižji in bolj položno ostrešeni, je nastalo bazilikalno razmerje in je poznoromansko okno v severni ladjini steni ostalo prosto. V teku 14. stoletja pa se je situacija spremenila. Prizidava prezbiterija z visokim slavolokom, vzdiguje pevske empore z enako visokimi fasadnimi loki, obokanje in dvig stranskih ladij ter njihovo strmejšje (ker gotško) ostrešenje, so spremenili bazilikalni videz cerkve. Domnevati je, da je triladijski del cerkve od konca 14. stoletja dalje pokrivala enotna ali skoraj enotna streha, ki je nad stranskima ladjama le spremenila svoj naklon v bolj položnega. Iz te cerkvene mase skoraj kvadratnega tlorisa ($d : š = 1 : 1,1$) se je na zahodu izdvajala enako visoka, vase zaključena arhitektura zahodne empore, na vzhodu pa višji, arhitektonsko enovit prezbiterij s spremnimi stavbami in lastnimi strehami. Gotovo je, da problem objekta, vendar pa je važen za rekonstrukcijo njegovega izgleda. Zato na njega stih ni važen za rekonstrukcijo tlorisnega in prostorskega razvoja našega posebej opozarjam enako kot tudi na problem zvonika, ki se kar nekam skrivnostno izmika. Če izvzamemo že omenjeno možnost vzhodnega ali kornega zvonika v objektovi romanski fazi, nam ostane samo še omemba iz maja 1684 v župnijski kroniki, ko je pogorel cerkveni stolp, ki je stal na prezbiterijski strehi. Ta strešni stolp, ki bi se po lokacijski tradiciji lahko vezal na romanskega predhodnika, je našel leta 1712 svojega skromnejšega vizuelnega naslednika v strešnem stolpiču na koncu prezbiterija, funkcijskega pa leta 1686 v mestnem stolpu iz druge polovice 16. stoletja, ki je postal leta 1792 cerkvena last.

Toda vrnimo se k stavbnemu razvoju cerkve, ki je v 15. stoletju doživela še zadnje gotske posege v svoji bogati gradbeni zgodovini. Leta 1415 so podaljšali južno stransko ladjo za tri obočne pole proti zahodu ter v zadnjo namestili krstno kapelo z velikim oktogonalnim krstnim kamnom, ki je sedaj z oltarno menzo in preprosto renesančno kovano mrežo ločena od ostale ladje. Ob tej priliki so v emporini južni steni pustili pritlično enodelno okno, toda zazidali obe tridelni nadstropni, v severni steni zazidali poznoromanski vhod na pevsko emporo ter prebili zašiljeno okno v pritličju (ki ja danes baročno predelano) in okroglo okno z lijakastim profiliranim ostenjem v nadstropju, v severozahodnem kotu empore pa vdělali že večkrat omenjeni stopniščni stolpič, ki vodi na pevski kor in na podstrešje.

Ladjine kvadratne pole pokrivajo križno-rebrasti oboki, ki počivajo na notranji strani na 4 figuralnih konzolah, na zunanji pa na kotni figuralni konzoli in 3 polstebrih, okrašenih z enim listnim in dvema figuralno okrašenima kapiteloma. Oproge in rebra so klinasta z obojestranskim žlebom, okrogli sklepniki figuralni. Na eni konzoli je letnica 1415, na drugi mojstrov znak $\ddagger$. Da je ta del južne ladje njen prizidek, dokazujejo ohranjen talni zidec zahodne empore (nad njim sta starejši belež in mlajše freske iz četrtnine 15. stoletja, ki predstavljajo štirilist z grbom, čelado in akantom, sv. Lovrenca na ražnju ter ostanke draperij in zlatih nimbov), neeksakten spoj obeh obočnih sistemov (pri čemer rebra starejšega sistema ne počivajo na konzoli oziroma polstebri mlajšega) in rezultati ogleda na podstrešju. Tu sled ometa dokazuje, prvič, da je bila južna ladja že pred letom 1415 enako visoka kot danes, da pa je prizidek

Gradbeni razvoj proštjske cerkve v Ptujju med leti 1200 in 1600.

Prvotno dosegal le njeno prvotno višino, zaradi česar ga je za okoli 1 m presegala, in drugič, da so prizidkove kamnite stene in čelo povišali z opeko ob koncu 15. stoletja, ko so nadzidali zahodno emporo in glavno ladjo do sedanje višine. Oboki so opečni, opornikov ni bilo. V prizidek vodi že omenjeni portal iz odstranjene ladjine fasade, osvetljevala pa so ga 3 dvodelna okna, od katerih je eno baročno predelano, drugo so odkrili ob obnovi cerkvene zunanjsčine, tretje zakriva sedanja zahodna fasada, četrto enodelno izpred leta 1370 pa gleda v podkorje. Prvotno prizidkovo podstrešje je osvetljevalo manjše, na ajdovo

zrno posneto pravokotno okno, ki so ga pozneje zazidali. Na vprašanje, zakaj so zgradili podaljšek južne ladje, ki je enako visoko obokan kot sama ladja, nižji od nje, je en sam odgovor. Ne zato, da bi ohranili emporini tridelni gotski okni iz leta 1370, saj jih zaradi premale višinske razlike ni bilo mogoče rešiti, ampak da ne bi z njegovo strešino popolnoma zakrili emporino južno steno in jo tako vizuelno pripojili k ostali cerkveni gmoti.

Zadnji gotski poseg v proštjski cerkvi je izvedlo pozno 15. stoletje. Tedaj so dvignili zahodno emporo in glavno ladjo za okoli 2,5 m do višine prezbiterija, dvignili podaljšek južne ladje do sedanje višine in obokali glavno ladjo. S tem posegom se je zopet vizualno poudarila bazilikalna stopnjevanost cerkve, ki se je zgubila v teku 14. stoletja. Ladja je dobila po 4, zaradi obokov nekoliko nižje ležeča okrogla okna nad strehama obeh stranskih ladij, pri čemer so okna južne strani zaradi svetlobe večja od oken severne strani. Še večji sta nekoliko višje ležeči okrogli okni v južni steni dvignjene empore, ki sta osvetljevali estrihirani in ometani prostor cerkvene shrambe nad pevsko emporo. Vsa okrogla okna imajo kamnita lijakasta ostenja. Ob tej priliki so dvignili tudi fasado, jo prepasali z venčnim zidcem in zaključili z obrobljenim strmim trikotnim čelom. Vanjo so vdelali sedaj zazidano, rahlo zašiljeno okno, ki je do leta 1684 osvetljevalo shrambo, kamnoseško okrašeno rozeto, ki je osvetljevala podstrešje in majhno okroglo linico, ki je osvetljevala zaključek polžastega stopnišča.

Ogled glavnega podstrešja dokazuje, da so vsi oboki opečni, da so pozno-romanske emporine stene, ki segajo do talnega nivoja shrambe, kamnite, poznogotske pa mešane oziroma opečne gradnje, da je bila shramba ometana in beljena ter leseno stropana v višini ladijskih obokov, da je ladjin povišek mešane gradnje in kaže proti shrambi lok svojega obokanja ter končno, da sta zahodni čeli ladje in empure pretežno opečni. Stopniščni $\frac{3}{8}$ stolpič je toliko dvignjen na podstrešje, da so lahko shrambo opremili z vrati. Zašiljen portal ima robove posnete na ajdovo zrno. Stolpič je v spodnjem delu iz klesancev, v zgornjem opečen. Dvignjeno ladjo in emporo obteka izpodžlebljen venčni zidec, ki okvirja tudi trikotno fasadino čelo. Fasada glavne ladje z vertikalnim plastenjem posameznih gradbenih faz najbolj nazorno ponazarja svojo zgodovino. Balvanasta gradnja, ki sega nekoliko prek police trodelnega gotskega okna, je plod visoke romanike iz sredine 12. stoletja, plastovita ometana gradnja s »šivanimi«
ogali, ki sega do okrogle linice polžastega stopnišča oziroma zazidanega poznogotskega shrambinega okna je plod pozne romanike iz začetka 13. stoletja, ostali del fasade s trikotnim čelom in okroglo rozeto pa je plod pozne gotike iz konca 15. stoletja. Prečno pravokotne obočne pole glavne ladje so prilagojene kvadratnim obočnim polam stranskih ladij, ki pa so nekonvergentne, zaradi česar prihaja do opaznih neskladij v organizaciji posameznih travej. Oboki počivajo na šestih močnih polstebrih z bazami in krepkimi, profiliranimi, $\frac{5}{8}$ kapiteli ter štirih kotnih piramidastih konzolah enake profilacije. Oboki so potlačenege šilastega profila, križno-rebrasti in deljeni z progami. Rebra so globokega konkanavnega profila in podobna onim v prezbiteriju. Trije okrogli sklepniki imajo reliefne ščite z leta 1880 naslikanimi grbi avstrijske vojvodine, salzburške nadškofije in ptujskega mesta, četrti pa je spremenjen v dušnik. Vsa slikarija v ladji in na empori je delo Tomaža Fantonija iz leta 1880, ko je bila cerkvena notranjščina zadnjič obnovljena. Tako se nam cerkev po skoraj 400-letnem razvoju na začetku novega veka predstavi kot dolga, ozka in visoka stavba z enotno strmo streho, ki je zbrala ves svoj arhitektonski poudarek na vzhodni strani v vertikali strešnega stolpa ter v stopnjevanih opornikih in visokih, malone vse zaključne stranice zavzemajočih oknih gotskega prezbiterija.

V 16. in 17. stoletju je cerkev doživela le manjše predelave. Tako sta dala brata Antonio in Alessandro Marenzo leta 1590 položiti v ladjah novi, okoli 20 cm višji tlak, katerega je leta 1748 nadomestil sedanji. Leta 1673 so uredili grobnico z marmornim oltarjem in tlakovali prezbiterij s figuriranim črno-belo-rdečim tlakom. Ob požaru maja 1684 je pogorel stolp nad prezbiterijem, streha nad ladjo in pevska empora s shrambo cerkvenega inventarja. Do leta 1686 so odstranili pogoreli stolp in popravili cerkev ter glavno ladjo pokrili z opeko. Leta 1698 so prizidali stopnišče, ki vodi iz severne ladje na pevsko emporo. Stopnišče počiva na treh stopnjujočih se potlačenih lokih, osvetlujejo pa ga 4 ozke pokončne line in pravokotno okno. Banjasto obokano stopnišče oblikuje na vrhu križno obokani podest, s katerega se vstopa na pevsko emporo.

Kot kažejo mestni utrditveni načrti iz let 1644 (ing. Tobias Kreiztaller) in 1657 (ing. Martin Stier), se srednjeveška tlorisna sestava cerkve do 2. polovice 17. stoletja ni spreminjala. Prikaz cerkve je sicer v obeh primerih generaliziran, vendar dovolj natančen, da mu lahko verjamemo. Prezbiterij obstopa 8 opornikov, ob severni strani ga spremlja dvoprostorna pomožna stavba, stranski ladji se končujeta ravno in z miznima oltarjema sv. Ruperta in Katarine. V podaljšku stranskih ladij še ni bilo kapel, čeprav je ostenje severne (ŽMB) že obstajalo. Kot se lahko iz župnijske kronike sklepa, so po letu 1660 priključili del pomožne stavbe k severni ladji in v njej uredili Rupertovo kapelo, k južni ladji pa prizidali pendant in v njem uredili Katarinino kapelo. Ta kapela namreč kaže tako izrazite elemente zgodnjebaročnega sloga, da jo lahko z gotovostjo datiramo v 3. četrtino 17. stoletja. To kaže njen trapecasto zaključeni tloris in oblika obeh zazidanih, polkrožno zaključenih oken v južni in vzhodni steni, pa tudi preprosta členitev njenih sten s talnim in venčnim zidcem ter širokimi ogalnimi lizenami. Ogled kapelinega podstrešja dokazuje, da je bila prvotno nižja, da je imela strmo streho in da so ob njeni prizidavi zazidali prezbiterijevo dvodelno, s krogovičjem okrašeno okno. Osemnajsto stoletje je izvedlo cerkveno barokizacijo, ki jo je spodbudil požar leta 1705. Ta cerkve sicer ni prizadel, poškodoval pa je mestni stolp s cerkvenimi zvonovi. Takrat so ga znižali za 4 m, v njegovem pritličju pa odpravili staro kapelo Janeza Krstnika. Leta 1712 so prezbiterij opremili s stolpičem, ki še danes obvladuje njegovo vzhodno podobo.

V letih 1720—1721 so predelali Katarinino kapelo v Dizmovo, s tem da so jo dvignili, preobokali, nanovo ostrešili in opremili s pravokotnim oknom v gladkem kamnitem okviru. Leta 1721 jo je freskiral Franc Ignacij Flurer in prispeval tudi oltarno sliko, ki krasí današnji 50 let mlajši oltar v Dizmovi kapeli. Okoli leta 1735 so kapelo štukirali, leta 1748 pa jo je tlakoval Janez Jurij Schnabl, ki je napravil tudi marmorno balustrsko oltarno ograjo.

V letih 1734—1735 (letnica na grobni plošči) je nastala severna kapela, ki jo krasijo freske in oltarna slika (kopija stražiške božjepotne podobe) graškega slikarja Filipa Karla Laubmanna. Kapelo pokriva opečna kupola in usločena kupolasta streha, osvetljujeja dve kamniti ušesasti okni s profiliranimi policama, njeno zunanjščino pa členi pilastrska arhitektura s preprostim talnim in bogato profiliranim venčnim zidcem. Med leti 1735—1744 so barokizirali cerkveno zunanjščino: osem ladijskih gotskih oken so zamenjali z baročnimi v ušesastih kamnitih okvirih s profiliranimi policami, škodlaste strehe stranskih ladij nadomestili z opečnimi (na glavni ladji so to napravili že med leti 1684—1686), med prezbiterijevima južnima opornikoma postavili nizko shrambo ter leta 1737 podrli staro gotsko in postavili novo, daljšo in širšo baročno zakristijo, ki jo pokriva potlačena banja s 3 pari križnih sosvodnic. Kot vso ostalo cerkev tudi zakristijo obteka pristrešen talni zidec, ne pa venčni, ki ga razen vseh treh

prizidanih kapel, pritlični deli cerkve nimajo. Zakristijo osvetljuje dvoje ušesastih oken s policami, njeno podstrešje manjše pravokotno okno, vanjo pa vodi portal z železnimi kovanimi vratnicami.

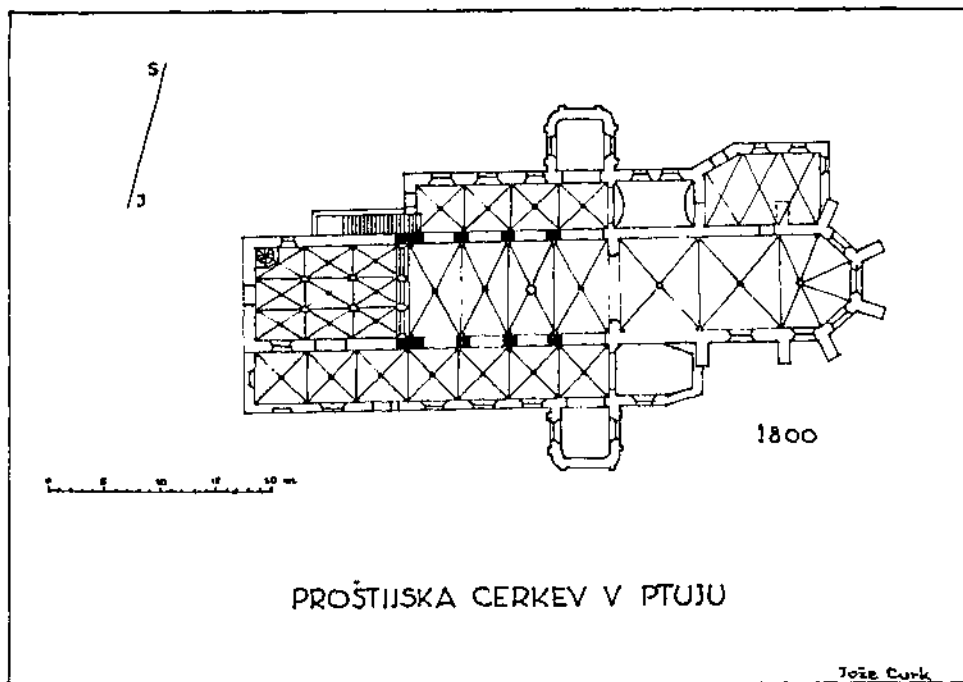
Leta 1737—1738 so prezidali kapelo sv. Ruperta v kapelo ŽMB. Ob tem so jo opečno, banjasto obokali in napravili dve baročni okni, enaki onim v zakristiji in severni ladji. Zidarska dela je opravil ptujski gradbenik Andrej Tirnperger, ki je leta 1741 zgradil tudi grobnico. Istega leta sta domačin Franc Anton Pachmayr in njegov pomočnik Anton Lerchinger okrasila kapelo s freskami, leta 1742 jo je tlakoval Janez Jurij Schnabl, leta 1745 sta Jožef Haas in vdova Cecilija Pielich postavila oltar iz štuka-lustra, za katerega je plastike prispeval graški kipar Filip Jakob Straub, leta 1746 je slikar Janez Riedlmayr (Rädlmayer) dobavil sliki sv. Notburge in Vendelina, leta 1747 mizarski mojster Franc Wasser klečalnik, leta 1748 Janez Jurij Schnabl balustrsko marmorno oltarno ograjo in leta 1749 neznani kovaški mojster bogato oblikovano mrežo. Kamniti salzburški kip Pieta iz začetka 15. stoletja so prenesli z odstranjenega Rupertovega oltarja na novega Marijinega.

Leta 1742 so prebelili cerkveno notranjščino. Od njene takratne opreme, ki je obsegala 14 oltarjev in prižnico (poleg glavnega oltarja iz leta 1625, treh v kapelah, Laibovega iz okoli 1460 v krstilnici ter dveh na in pod pevsko emporo je bilo v cerkvi še 7 oltarjev in prižnica), je ohranjenih samo še 5 oltarjev in plastika na obeh neogotskih pri slavoloku. Ti oltarji oziroma plastike so iz konca 17. in začetka 18. stoletja ter delo dveh domačih, stilno sorodnih rezbarskih delavnic. K omenjeni opremi sta domača mojstra mizar Franc Wasser in njegov rezbarsko izobraženi zet Peter Marenzeller do leta 1757 prispevala cerkvene klopi v ladji in podkorju ter spovednici, kombinirani z obstenskimi klopni, v stranskih ladjah, do leta 1763 pa dragoceno prižnico (katere plastika in reliefi so morda delo druge roke). Po postavitvi nove zakristije leta 1737, so jo leta 1743 okrasili z lunetastimi oljnimi slikami (Ferdinand Scheidtnagel) in do leta 1747 opremili z omarami, ki sta jih izdelala že omenjena Franc Wasser in Peter Marenzeller. Ta dva mojstra sta leta 1748 popravila tudi dragocene korne klopi v prezbiteriju (izdelane leta 1446, obnovljene leta 1696) in leta 1752 v sodelovanju s slikarjem Ferdinandom Scheidtnaglom izdelala božji grob.

V letih 1772—1775 je dal župnik dr. Gregor Jožef Plohl postaviti južno (Dizmovo) kapelo, ki je popolna kopija severne (Frančiškove), le da sta njeni okni brez profiliranih polic. Ta kapela je najmlajši prizidek, kar dokazuje barokizirano vzhodno okno južne ladje, kateremu kapelino ostenje deloma zakriva kamniti okvir. Leta 1775 je avstrijski slikar Jožef Adam Mölck (?) freskiral kapelino kupolo, neznani mojster pa postavil sedanji oltar, ki hrani pol stoletja starejšo Flurerjevo oltarno sliko. Potem ko so kapelo opremili z enako marmorno oltarno ograjo, kot jo imajo ostale tri kapele, so v njeno slavoločno kartušo naslikali napis s kronogramom 1777. Dotedanja Dizmova kapela je obdržala staro jermenasto štukaturo in freske, dobila pa je nov napis v slavoločni kartuši s kronogramom 1777 in predvsem nov Križev oltar, ki ga je izdelal okoli leta 1773 mariborski kipar Jožef Holzinger. Na mestu starega Križevega oltarja pod pevsko emporo so leta 1778 postavili sedanjega poznobaročnega Mihaelovega, ki je poprečne vrednosti, a hrani kvalitetno sliko že omenjenega rogaškega slikarja Antona Lerchingerja.

Ob koncu 18. in začetku 19. stoletja je cerkev doživela zadnje posege, ki jih lahko še smatramo za baročne oziroma postbaročne. Leta 1792 je mestni stolp postal cerkvena last, nakar je dobil svojo sedanjo čebulasto-laternasto streho, ki jo je izdelal tesar Simon Hiepl. Leta 1809 so podrli kamnito arco iz začetka 15. stoletja in zazidali tri okna v prezbiterijevem zaključku, nakar je zadnji

Gradbeno stanje proštjske cerkve v Ptuj u okoli leta 1800.

avstrijski barokist Matija Schiffer leta 1815 okrasil oboke prezbitarija s figuralnimi kompozicijami pastelastega klasicističnega videza ter ustvaril veliko oltarno sliko cerkvenega patrona (Smrt sv. Jurija), ki visi sedaj na severni prezbitarijevi steni. Leta 1816 je neznan graški kipar postavil marmornat tabernakljusti nastavek na zgodnjebaročno menzo (iz leta 1625) glavnega oltarja, nakar je bil posvečen leta 1826.

S tem se je končala barokizacija cerkve, ki je močno spremenila njeno opremo in deloma tudi stavbo. Toda ne za dolgo. Že leta 1840 se je začela njena gotizacija. Uvod vanjo je napravil kurat Simon Povoden, ustanovitelj sub divo muzeja ob mestnem stolpu (leta 1830), ki je leta 1840 naročil in financiral predelavo polkrožnega poznoromanskega glavnega portala v ostroločnega neogotskega. Delo je izvršil mestni gradbenik Janez Fahr, ki je popravil tudi glavni oltar. Leta 1860 se je začelo z obnovo cerkve, ki je leta 1863 postala proštjska. Najprej so bili obnovljeni vsi oltarji v cerkvi (podobar F. Kotnik iz Maribora 1860—1862) in nabavljene vratnice stranskih portalov, nato se je med leti 1877 in 1889 izvedla njena gotizacija (posebno prezbitarijevih oken), v teku katere sta bila nabavljena oba neogotska oltarja ob slavlouku (1878, avtor neznan) in Križev pot (1881, Ferdinand Stuflesser) ter obnovljena vsa notranjščina (freske v kapelah popravljene, ostala cerkev deloma figuralno deloma ornamentalno poslikana, 1880, Tomaž Fantoni). To so bili sicer zgrešeni, vendar zadnji obnovitveni posegi v cerkveni notranjščini. Medtem ko je cerkvena zunanost doživela svojo obnovo v okviru proslav 1900-letnice Ptuj a (1968—1969), pa njena notranjščina še vedno čaka, da nam bi prezentirala svoje umetnostno-zgodovinske vrednote, ki jo uvrščajo med najpomembnejše kulturne spomenike Slovenije.

Preden se posloavimo od proštjske cerkve, katere muzejsko vrednost sploh nismo načeli, saj smo zasledovali le njen gradbeni razvoj, se pomudimo še nekoliko v njeni neposredni okolici, ki jo s svojo pomembno pojavo obvladuje. Leta 1314 se ob cerkvi omenjata še župnišče in pokopališče, ki je bilo verjetno že takrat obzidano in na katerega so vodile z jugovzhoda stopnice. Na pokopališču je stal pravilno orientirani okrogli karner sv. Mihaela s podolžno polkrožno apsidno in ravno fasado, ki so ga leta 1494, 1676 in 1754—55 obnavljali, toda leta 1776 podrli. Karner je bil romanski, zgrajen iz barbarskega apnenčastega peščenca, pokrival ga je rebrasti obok, pod njim pa je bila kostnica (ossarij). Karner je stal južno od cerkvene ladje. Pokopališko obzidje, ki je imelo približno obliko sedanjega trga, je nad vzhodnim pomolom varoval majhen stolpič, na zahodu pa mestni stolp (prvič omenjen leta 1376) s kapelo Janeza Krstnika (omenjeno leta 1535) v pritličju, ki pa so jo ukinili po požaru leta 1705. Med leti 1685, ko so v stolp obesili cerkvene zvonove, in 1705, ko so z ukinitvijo kapele sprostili stolpovo pritličje, se je v stolpovo zvonico prihajalo s pomočjo mostovža iz meznarije, ki je stala pred pokopališkim obzidjem južno od stolpa (na prostoru sedanje gledališke veže!). Načrta iz let 1644 in 1657 nam nazorno kažeta precej nepravilno oblikovano pokopališče s karnerjem in stopnicami, ki so kot še danes vodile iz Naidecka (trga MDB) nanj. Župnišče, sestavljeno iz gotske in renesančne stavbe, toda s skupno poznobaročno fasado (iz leta 1772), je lokacijsko gotovo na primarnem mestu ter z mlajšo ulico ločeno od cerkve in pokopališča. Leta 1700 so ob pokopališkem obzidju postavili štiri procesijske zidne kapele. Leta 1775 pa so pokopališče ukinili in postavili v Kanižo, toda šele do leta 1827 so odstranili vse pokopališko obzidje in do leta 1830 splanirali prostor okoli cerkve in mestnega stolpa. S tem je ta prostor stopil iz svoje sakralne izoliranosti in se vključil v neposredno mestno življenje, vendar pa v svojih nedrih ohranil bogato arheološko dediščino, saj segajo tukajšnji pokopi od 18. do 2. stoletja, kot to dokazujejo v cerkev vzdani renesančni in baročni nagrobniki ter in situ ohranjeni Orfejev spomenik (rimska monolitna stela iz prve polovice 2. stoletja, ki je do leta 1848 služila kot mestni pranger).

Jugovzhodni del starega ptujskega mestnega jedra obvladuje markantna pojava minoritskega samostana, ki je ob gradu, mestni proštjski cerkvi, nekdanjem dominikanskem samostanu in mestnem urbanem organizmu peti kulturni spomenik, ki daje Ptuju pečat muzejskega mesta. Na žalost pa je prav ta spomenik, ki je bil pred vojno najbolj impozanten, tudi najbolj prizadet, saj je 4. januarja 1945 izgubil svojo največjo dragocenost, cerkev, ki je bila prvo delo naše zgodnje gotike in remek delo našega zrelega baroka, v zameno zanjo pa dobil poslovno stavbo PTT kot šolski primer ambientalnega kvarjenja podedovane kulturne dediščine.

O samostanu, posebej cerkvi, obstaja precejšnja literatura, od katere navajam samo najpomembnejšo:

- p. Ludvik Pečko: Samostanska kronika, Ptuj 1861
- Simon Povoden: Bürgerliches Lesebuch I, II, Ptuj 1821, 1825
- Fran Kovačič: K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj, ČZN 22, 1927, p. 149—168
- Alojzij Remec: K zgodovini prezidave minoritske cerkve in samostana v Ptuj ob koncu 17. stoletja. ČZN 28, 1933, p. 189—198
- France Stele: Stenske slike v minoritski cerkvi v Ptuj. ZUZ XI, 1931, p. 1—30
- Isti: Minoritski samostan v Ptuj, Koledar Mohorjeve družbe 1947, p. 106—108

- Isti: Umetnostna zgodovina v Ptujju po vojni. ČZN 28, 1933, p. 237—241
- Isti: Gotsko stensko slikarstvo v Ptujju in minoritska cerkev. Ptujjski zbornik III, Ptuj 1969, p. 120—135
- Isti: Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja, Ljubljana 1969
- Marijan Zadnikar: Minoritska cerkev v Ptujju, Varstvo spomenikov III/3—4, 1950, p. 88—113
- Isti: Konservatorska poročila, VS IV, 1951—1952, p. 103 in Delna rekonstrukcija ptujjske minoritske cerkve, VS XIII/XIV, 1970, p. 107—118
- Ivan Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, p. 130—137
- Iva in Jože Curk: Ptuj, Ljubljana 1970, p. 74—76, 114—117, 122
- Ista: Ptuj, Vodniki 4, Ljubljana 1965 in 1974
- Jože Curk: Razvoj ptujjske mestne vedute, Ptujjski zbornik II, Ptuj 1962, p. 231—252
- Isti: Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki, Ptujjski zbornik III, Ptuj 1969, p. 166—183

Ker je samostanska cerkev uničena in s tem preprečeno njeno nadaljnje proučevanje, poleg tega pa je o njej tudi največ napisanega, bom le na kratko povzel in dopolnil rezultate njenega proučevanja, glavno pozornost pa posvetil gradbenemu razvoju samostanskega kompleksa skozi sedem stoletij njegove zgodovine.

Kmalu po dozidavi dominikanskega prezbiterija (okoli 1250—1252—1255) se je začela gradnja minoritskega samostana ob jugovzhodnem robu mesta. Minoritski red je sicer priporočil že nadškof Eberhard II. leta 1231, vendar je zaradi političnih razmer v Vzhodnih Alpah (spor in ekskomunikacija cesarja Friderika II. leta 1239 po papežu Gregorju IX.) šele nadškof Filip II. Izvoljenec leta 1255 podprl njegovo delovanje v nadškofiji. Samostanska cerkev je bila zgrajena po redovnih normah (fiksiranih v statutu generalnega kapitlja v Narbonnu leta 1260), ki so zahtevala pridigarstvo cerkev z enotno prostornino. Prototip samostanske cerkve se je razvil v Italiji, kjer je bila zibelka minoritskega reda ter je obsegal pravokotno ladjo in kvadratni prezbiterij (možen tudi kapelni obhod, tridelni kor ali celo prečna ladja, ki pa se izven Italije niso uveljavili). Notranjost cerkve je morala biti skromna, skoraj siromašna, prav tako njena zunanjsčina, katero je navadno krasil le strešni stolpič.

V tlorisu se je cerkev sestajala iz podolžne pravokotne, poprečno 12,2 m široke (ladja se je enako kot dominikanska proti vzhodu širila, in to od 11,8 do 12,6 m) in 31,4 m dolge ladje ter ožjega, dve obočni poli in $\frac{5}{8}$ zaključek obsegaajočega dolgega kora. Tlorisno razmerje ladje je znašalo 1 : 2,6, kar je enako dominikanskemu po vzidavi drugega slavoloka, enako pa je tudi tlorisno razmerje prezbiterija, ki je bil dolg 19,5 m in širok 7,5 m. V navpični sestavi prostora je ladja predstavljala podolžno prizmo, omejeno z gladkimi stenami in ravnim lesenim stropom. Njena vzhodna stena se je odpirala s kamnoseško poudarjenim slavolokom v resno umerjeni meniški kor, obokan s kvadratnimi križnimi oboki, prepetimi z močnimi hruškastimi rebri in oprogami. Kvadratna oboka prvih dveh pol sta slonela na konzolastih polkrožnih služnikih, $\frac{5}{8}$ obok zadnje pole pa na 4 polkrožnih služnikih, ki so segali do tal. Križišča reber so poudarjali okrogli sklepniki, okrašeni z reliefi Agnus Dei, božje roke in stilizirane rozete. Prehod služnikov v rebra so posredovali tektonsko stvarno oblikovani čašasti kapiteli, oviti z brstnimi in realističnimi listi. Glavni vhod je bil bogateje profiliran. Ladjin prostor se je izražal prizmatično stereometrično, le na južni strani je velik gotski lok z bogatejšima zgodnjegotskima kapiteloma prekinjal steno in vodil v kapelo, domnevno posvečeno Antonu Padovanskemu.

Stene so se izražale v slikarsko posnetem sestavu kvadrov, naslikanem s črno barvo. Na enem mestu je bil vpleten uncialni napis, nad njim in ob vrhu kape-linega slavoloka so bile dekorativne kompozicije verjetno grbov. Osnovna barva stene je bila bela z rumenim nadihom. Strop je bil verjetno dekorativno poslikan. Največji poudarek v ladji je bil posvečen slavoločni steni, kjer sta bila baldahinska oltarja (enako kot mlajša pri dominikancih in v proštijiški cerkvi). Baldahina sta se s svojima križnima obokoma opirala v prostoru na peščenčeva stebra. Prostor pod baldahini je bil poslikan, pod severnim je bila osrednja kompozicija Kristusa kralja, pod južnim pa Smrt sv. Frančiška (ikonografsko izredno zanimiva). Torej sta bila oltarja posvečena Odrešeniku in ustanovitelju minoritskega reda Frančišku Asiškemu. Čisti romansko-gotski prehodni slog zobčastih robov postavlja nastanek teh slikarij v čas okoli leta 1260. Iz posvetitve obeh slavoločnih oltarjev je sklepati, da je bil oltar v kapeli posvečen drugemu najpomembnejšemu minoritu za ustanoviteljem, Antonu Padovan-skemu. (Po odstranitvi kapele v 16. stoletju je sv. Anton dobil najprej oltar pred njeno zazidano slavoločno steno v ladji, leta 1680 pa novo kapelo na nasprotni strani ladje.)

O opremi meniškega kora ni podatkov. Osvetljevalo ga je 7 dvodelnih oken s krogovičjem, po dve v obeh podolžnicah in 3 v zaključku, kjer so že gotsko razpirala prezbiterijske stene. Njihova poševno vrezana ostenja so bila kamnoseško obdelana. Prezbiterij je bil rožnato pobarvan, arhitekturne člene pa so spremljali črni obrisi. Ista, za odtenek temnejša barva je pokrivala tudi rebra in služnike, kjer so bili s črno barvo naslikani stiki njihovih sestavnih delov. Na obeh stenah prve obočne pole sta bila v črni barvi risarsko upodobljena Križana, ki sta bila po stilu sodeč nekoliko mlajša torej iz konca 13. stoletja. Od opreme sta se ohranili na južni strani dve dvojni zidni vdolbini, ki sta kot sakrarij in prostor za liturgične posode služili bogoslužju.

Zunanjščina cerkve se je izražala stvarno. Z višinsko razliko streh je nakazovala tudi funkcijsko razliko med ladjo in svetiščem. Edini poudarek na zahodu je bil portal. V severni steni je imela šilasta okna brez krogovičja, v južni pa eno samo okno med Antonovo kapelo in slavoločno steno. Bolj živahno se je izražala zunanjščina prezbiterijska z enostavnimi nizkimi oporniki s kroglastimi poudarki na dvokapnih strešnicah in stiliziranimi živalskimi glavami vodnih odtokov v obliki 2 ovnovih in 2 delfinskih glav na ogalih nad oporniki. Zvonik je imel verjetno obliko odprtih lin v povišku ladjine slavoločne stene. Zanimivo je, da je bila južna zunanjščina prezbiterijska na in okoli osrednjega opornika poslikana s 5 velikimi križi v krogih, napisi in klečečo podobo donatorja (?), vse iz časa nastanka slikarij pod oltarnimi baldahini.

Vzori minoritske arhitekture, ki so jo gradile za razliko od starejših meniških redov laične delavnice, so bili v Italiji, zato tudi v Ptujju ne presenečajo nekatere njene vplivne poteze, ki so opazne predvsem v cerkveni ladji. Gre za tlorisno razmerje ladje, ki pri italijanskih arhitekturnih vzorih beraških redov dosega celo razmerje 3 : 1, pri nas pa se to razmerje v stremljenju po poenotenju prostora polagoma spreminja v korist širine. Ta razvoj ladijskega prostora dobro ponazarja v letih 1230—1235 nastala dominikanska cerkev v Ptujju, ki je svoje prvotno tlorisno razmerje 3 : 1 z vzdavo drugega slavoloka že na začetku 14. stoletja spremenila v razmerje 2,6 : 1. Ob tem je zanimivo, da se obe ladji proti vzhodu razširita za okoli 80 cm. Ali slučajno, ali zaradi slavoločnega poudarka, ali pa vendar zaradi prostorne perspektive, ostaja odprto vprašanje. Italijanski motiv je tudi zvonik na preslico, ki ga je leta 1626 nadomestil prizmatični. Nato rustikalna poslikava ladijskih sten, tektonsko pojmovani slavolok (sestavljene iz visokega podstavka, polstebra z bazo, brstnega kapitela s profili-

rano naklado ter šilastega, vendar že posnetega loka) in lega vodnih iztokov, ki je v opreki z njihovo tehnično funkcijo odvajanja meteorne vode, saj so jo morali skozi stene speljati do njih. To vse govori za vsaj posredne mediteranske vplive, čeprav je seveda dolgi kor otrok celinskega vplivnega območja.

Glede naprednosti se je minoritska cerkev lahko primerjala le z dominikansko v Ptujju (ki je prvotno čisto mediteransko prostorsko koncepcijo v sredini stoletja zamenjala z naprednejšo celinsko v obliki dolgega kora) in cistercijsko v Kostanjevici (1234—1250). V nasprotju z vso ostalo našo sočasno arhitekturo (npr. mariborsko stolnico, ptujsko proštijško cerkvijo — obe tri-ladijski baziliki), ki je še gradila v romanski tradiciji ali kvečjemu prehodnem slogu, so bili ptujski minoriti za razliko od dominikancev (kjer je višinska razlika talnih nivojev ladje in prezbiterija prostor še preveč razdvajala) že čisto gotski. Minoritski prezbiterij se je zgledoval po dominikanskem, ki je nastal med leti 1250—1252—1255 in bil med prvimi v Srednji Evropi (Dunaj, Praga okoli leta 1250), čeprav spada tudi minoritski med najzgodnejše v širši okolici (Bruck a. d. Mur leta 1272) ter je lahko služil še pol stoletja pozneje za vzor pomešanjenemu proštijškemu. Ne po prostorski koncepciji, pač pa po stilnih prvinah ima v tej vplivni verigi ključno pozicijo dominikanska cerkev (1230—1235), ki se ni mogla vzorovati po ustanovitelski v Brežah, ampak je bila verjetno importirana iz Italije, a je svoj svetiščni del že čez dvajset let zamenjala z dolgim korom, enim prvih v Srednji Evropi. Za to dejanje se je morala vzorovati po vsej verjetnosti pri francoskih dominikancih, saj dolgega kora Italija praktično ne pozna. Minoritska cerkev je nastala naenkrat, zato je mogla novo koncepcijo popolneje uresničiti. Z ozirom na stilno sorodnost v celoti in v posameznostih (slavolok, rebra, kamnoseški znaki) ter časovno in krajevno bližino smemo celo domnevati, da je to delo opravila ista delavnica, saj je Ptuj v tem času razvil kljub madžarsko-češki okupaciji izredno gradbeno dejavnost.

Minoritska cerkev je torej mimo lokalne tradicije uresničila razvojno naprednejšo enoladijsko dvorano, ki je bila v nasprotju s četrt stoletja starejšo dominikansko tudi krajša. Cerkvena sestava je seveda še produkt časa in kraja nastanka, kjer se spajata italijanski in celunski koncept, in zato sinteza podolžne pravokotne, ravno krite ladje in poligonalno zaključenega, križno-rebrasto obokanega dolgega kora. Čeprav je njuno tlorisno razmerje skoraj enako, sta to vendar dva izrazito različna prostora. Ladja vsebuje vase zaključen prizmatičen prostor s poslikano vendar pasivno steno, kor pa ima plastičen prostor z aktivno lupino, ki sicer ponazarja strukturni sistem dinamičnih sil, ki pa ostajajo še vedno ujete v tektonski funkciji stene kot osnovne oblikovalke prostora. To kaže, da je cerkev vendarle plod celinskega arhitektonskega območja, ki pa še meša mediteranski prostorski ideal s severnjaško prostornino gotskega dolgega kora. Različna obravnava sten v ladji in koru izvira seveda iz zavestne potrebe po demonstraciji funkcionalne namembnosti obeh cerkvenih sestavin: kor je reprezentančen, namenjen menihom, ladja funkcionalna in služi zbiranju ljudstva (pridigarški prostor). Torej imamo v našem primeru opraviti s sestavljenko iz italijansko vplivane ladje in celinsko oblikovanega dolgega kora (katerega izvor je v Franciji), od katerih je slednji razvojno pomembnejši, saj je odigral odločilno vlogo pri širjenju gotike pri nas.

Kar se zidne konstrukcije tiče, je omeniti, da so bili vsi ogali kamnoseško obdelani, da pa je bila cerkvena gradnja iz drobnega lomljenca z izrazito tendenco plastenja. Uporabljena je bila tehnika polnjene zidave, omet je bil apnen in tenak. Cerkev je bila brez talnega zidca, pročelje je bilo preprosto in nerazčlenjeno, streha strma in škodlasta. Kamnoseški deli so bili izdelani iz debelo-zrnatega rumenega peščenca in so ostali v naravni barvi kamna. Cerkev je bila

v vsej velikosti iz 3. četrtine 13. stoletja. Njen originalni tlak iz estriha opečno-rdeče barve je bil najden 90 cm pod prezbitერიјevim baročnim nivojem, renesančen iz opečnih tlakovcev pa 10 cm. kar dokazuje, da so cerkev pred letom 1565 za 80 cm nasuli. Tudi glede originalne višine ladje ni nobenih dvomov. Gotske stene s prvotno poslikavo so namreč segale do pet baročnih obokov, iz česar sledi, da je bil ladijski strop v višini baročnega obokanja.

Taka, na videz preprosta in za ptujske razmere velika cerkev je preživela 14. stoletje brez večjih sprememb. V njej so leta 1295 pokopali Friderika III. Ptujskega (1258—1295), ki je imel gotovo velike zasluge pri ustanovitvi samostana, saj se leta 1386 in 1399 omenja, da so ga ustanovili in zgradili Ptujski gospodje. Leta 1390 so napravili v ladji nov lesen strop in jo ostrešili, vendar so še leta 1404 in 1407 potrebovali denar za gradnjo. Verjetno je takrat nastala tudi pevska empora, od katere se je v jugozahodnem kotu ladje ohranila prišiljena konzola z vencem nazobčanih listov, ki je služila kot peta emporinih križno-rebrastih obokov. U usodi cerkve v 15. in 16. stoletju ni niti arhivskih podatkov niti gradbenih sledov. Zato pa se obojni zgostijo v 17. stoletju.

Najprej sta tu oba mestna obrambna načrta iz let 1644 (ing. Tobias Kreiztaller) in 1657 (ing. Martin Stier). Obadva sta generalizirana, vendar je prvi dosti bolj verodostojen kot drugi. Prvi kaže cerkev v sestavi pravokotne ladje in $\frac{5}{8}$ zaključnega prezbitერიја z 8 oporniki, od katerih južne 3 zakriva prislo-njena samostanska stavba, ki se končuje ob ladjini vzhodni steni z ozkim pravokotnim zvonikom. V prezbitერიju je $\frac{5}{8}$ del s steno ločen od oltarnega. V ladji sta ob slavoločni steni oba stranska oltarja, ob zahodni pa pevska empora na 2 stebrih. Drugi načrt kaže cerkev kot dvo- oziroma triladijsko obokano stavbo, sicer pa je dokumentacijsko manj uporaben. Tu je končno tudi samostanska skica iz leta 1641. Čeprav je zelo površna, vendar dokazuje, da je imela cerkev v prezbitერიju 2 oltarja (glavnega v sredini prezbitერიја in meniškega v $\frac{5}{8}$ zaključku), ob slavoločni steni 2 in ob južni steni enega (Antonovega) ter dvoje vhodov, glavnega in severnega.

Veduti iz 17. stoletja (Vischerjev oziroma Trostov bakrorez iz leta 1681 in oljna slika neznanega avtorja iz leta 1687) dokazujeta, da je imela cerkev že pred letom 1688 samostojno stoječ in precej visok zvonik s čebulasto-laternasto streho, da je ladjo pokrivala strma streha, da je njena fasada s trikotnim čelom imela 3 večja, polkrožno zaključena okna in eno manjše pravokotno ter da je imel prezbitერიј že pred ladjinim povišanjem lastno, nekoliko nižjo streho.

Na nobenem od omenjenih načrtov ali slik pa ni več vidna Antonova južna kapela, pač pa križni hodnik in samostanska vhodna veža vzdolž vse ladjine južne stene. Torej so morali kapelo odstraniti že pred letom 1644, kot bomo ugotovili pozneje, celo pred letom 1565.

Intenzivneje se je v cerkvi delalo med leti 1621 (ko je v njej delal kamnosek Paolo della Porta) in 1659. Leta 1626 se je sklepala pogodba z Boltežarjem Grai-lom za napravo novega ladjinega ostrešja, vendar je streho sklončal šele ptujski tesar Luka Görger leta 1640. Naslednje leto so sklenili pogodbo z gradbenikom Janezom Krstnikom Kherom za ometanje cerkve, obnovo stopnic nad zakristijo in vzdavo kamnitih okenskih okvirov. Prvotni linasti zvonik je leta 1626 nadomestil stolpasti, za katerega je leta 1648 graški tesar Mihael Weber naredil novo ostrešje. Leta 1688 je bila sklenjena pogodba z mariborskim tesarjem Vidom Pirckherjem, da odstrani staro stolpovo ostrešje, stropo, stopnice in jarme za zvonove ter naredi vse nanovo. Pirckherjeva čebulasta streha je ostala do leta 1945, le njeno pločevinasto oblogo, ki jo je po pogodbi iz leta 1688 naredil ptujski klepar Peter Knechinger, je bilo treba leta 1837 popraviti. Navedbo gvardijana Gašperja Dietla, da so leta 1688 pozidali nad cerkvenim obokom

močan zid in nanj postavili kvadratast zvonik, ki je zamenjal prejšnjega ploščatega, je treba razumeti kot razširitev dotlej pravokotnega zvonika v kvadratnega na račun cerkvene strehe. Leta 1659 je kamnosek Janez Gabrilin napravil prezbiterijeve stopnice.

Za vlade gvardijana Gašperja Dietla (1671—1704) so cerkev barokizirali. Najprej so prizidali kapelo Antona Padovanskega, ki jo je dal postaviti baron Peter Curti leta 1680. Kapela je stala nasproti odstranjene zgodnjegotske. Imela je posnete ogale, kupolasti obok in enako streho z laterno, od leta 1684 pa tudi grobnico. Leta 1685 so v prezbiteriju odstranili staro predelno steno ter zgradili novo, tako da so prvo obočno polo oddelili od ostalih dveh. V prvo polo so postavili oltar, ostali dve pa so prezidali v pritlično zakristijo in nadstropni oratorij. Leta 1687 so zakristijo štukirali, freskirali in pozlatili ter naslednje leto opremili z omarami. Ob tej priložnosti so v prezbiteriju prezidali oziroma zazidali vsa 4 okna v podolžnicah, okna v zaključnicah pa predelali tako, da so njihovi zašiljeni loki brez krogovičja osvetljevali oratorij, podolžno pravokotna okna pod njimi pa zakristijo. Leta 1686 so dvignili ladjo za 9 čevljev, jo nanovo ostrešili, pojačali njene stene s 4 pari dvojne pilastrske arhitekture s kamnitimi podstavki in močnim profiliranim ogredjem, jo pokrili s 4 križnimi oboki ter naslednje leto očistili in prebelili. Tako barokizirano ladjo so osvetljevala po 4 lunetasta okna v severni in južni steni, pri čemer so ona v severni steni bila nameščena tudi nad obema kapelama (za Antonovo kapelo so ladjino steno dvignili v trikotno čelo), ona v južni steni pa nad pultasto streho križnega hodnika, ter pravokotno okno v severni steni.

Leta 1687 so dali grofje Sauerji zgraditi Loretansko kapelo, v kateri je leta 1694 položil kamnosek Janez Puz tlak. Pravokotna kapela je bila pokrita z banjo in ovalno streho, ki jo je pozneje zamenjala pultasta. Zanimiva je tudi zgodovina pevske empore. Staro gotsko iz okoli leta 1400 so odstranili in leta 1631 sta gradbenika Janez Krstnik Kher in Krištof Počar zgradila novo, ki je počivala na dveh toskanskih stebrih in katere ograjo je poživiljalo devet okrasnih polj. Leta 1687 so emporo razširili in ji ograjo deloma pozlatili. Predelava cerkvene fasade se je začela leta 1688 z izdelavo portala in trifornega okna. Delo je vodil Italijan Dioniz Merlino iz Lugana, ki jo je še v istem letu izdelal do glavnega ogredja in do leta 1691 skonečal celotno fasadno kompozicijo, sestavljeno iz glavne fasade, fasade Loretanske kapele in glavnega samostanskega portala. Dioniz Merlino je ob fasadi vodil še ostala gradbena dela v samostanu vse do leta 1693.

V letih 1691—1692 je bila ladja črno-belo marmorno tlakovana. Ob tem so prekrili starejši opečni tlak, ki je ležal 80 cm nad prvotnim estrihom in je nastal pred letom 1565. Tako urejena cerkev je dobila leta 1722 cerkvene klopi, ki jih je izdelal mariborski mizar Janez Černan, leta 1751—1752 pa novo opravo, in sicer 4 oltarje (posvečene Petru in Pavlu, Frančišku Asiškemu, Florjanu in Križu) ter prižnico, ki jih je izdelal mariborski kipar Jožef Straub v sodelovanju s slikarjem Dominikom Cagonijem in mizarjem Francem Leebom. Leta 1761 sta Goričan Avgust Singer in Dominik Janez O. izdelala kvalitetno zakristijsko opremo, ki je dopolnila ono iz leta 1688.

Stranski cerkveni vhod med obema severnima kapelama je bil prvotno gotski, a so ga v baroku zamenjali, ob čemer so nastalo odprtino zadelali tudi s spolijami glavnega portala, porušenega leta 1688. Ta portal je vodil na obzidano samostansko pokopališče, ki so ga leta 1700 uredili med obema kapelama ter je obstajalo, čeprav ne več uporabljano, prav do konca prejšnjega stoletja. Križni hodnik je z ladjo vezal ozek portal nasproti severnega vhoda in trije oratoriji (eden pri pevski empori, drugi pri Florjanovem oltarju in tretji pri

glavnem oltarju). Medtem ko se je Antonova kapela s slavolokom odpirala v ladjo, pa je loretansko kapelo povezoval le ozek portal. V drugi polovici 18. stoletja je bilo enako kot pri dominikancih predelano fasadino čelo z izrazito pilastrsko arhitekturo. Ker je cerkev leta 1786 postala župna, so jo leta 1796 primerno obnovili. Leta 1837 so popravili zvonikovo streho, leta 1926 in 1930 do 1932 pa obnovili celotno cerkev in samostan. 4. januarja 1945 je cerkev doživela katastrofo, ki je nasilno prekinila njeno 700-letno zgodovino, nas pa oropala enega najpomembnejših kulturnih spomenikov Slovenije.

Južno od pravkar obravnavane cerkve se je v teku stoletij razvil dvonadstropen samostanski kompleks, ki še danes s svojo mogočno pojavo obvladuje ta del mesta. Sestavljajo ga trije pravokotno postavljeni trakti, ki oklepajo veliko, skoraj kvadratno notranje dvorišče, medtem ko ga s severne strani zapira poslovna stavba PTT in prostorsko okrnjeni, napol konservirani zgodnjegotski prezbiterij. Preden preidem na obdelavo samostanske gradbene zgodovine, naj mi bo dovoljen kratek opis njegovega sedanjega gradbenega stanja.

Predvsem je ves samostan brez talnega zidca toda z različno oblikovanimi venčnimi, ima gladek okrasto tonirani omet in maltaste, rustično oblikovane ogalnice, pokriva pa ga enotna sedlasta opečna streha, ki se na severozahodnem koncu naslanja na poštno poslopje, na severovzhodnem koncu pa na napol pozidano trikotno čelo.

Zahodna zunanja fasada je 10-osna (pred vojno je bila 11-osna z glavnim portalom in ustreznimi okni v prvi osi), zaključena z močnim, profiliranim venčnim zidcem. Kamnito okvirjena dvojna okna v obeh nadstropjih imajo profilirane police in zidce. V severni polovici pritličja so v 4 oseh 3 podolžna pravokotna okna v preprostih kamnitih okvirih in portal z bogatejšo profilacijo (pred vojno pravokotna okna s slepimi kletnimi linami pod seboj), v južni polovici pa so v 6 oseh po dve kletni lini, postavljeni ena nad drugo. Gradnja je prevladujoče opečna.

Južna zunanja fasada je 13-osna in organizirana tako, da so po 4 stranske osi trietažne, srednjih 5 pa dvoetažnih. Medtem ko so okna in line v pritličju preprosto oblikovane, so okna obeh nadstropij v stranskih oseh dvojna, opremljena s profiliranimi okvirji, policami in zidci, enako okvirjena okna v srednjih 5 oseh pa še enkrat višja in obogatena s podolžno pravokotnimi enako oblikovanimi okvirji nad seboj. Na zahodni tretjini fasade sta dve osi zaradi oken baročnega stopnišča in sanitarij neregularni. Gradnja je mešana, v pritličnem delu bolj kamnita, v višjih opečna. Močan venčni zidec je konkaven. Blizu zahodnega ogala so 3 močni pritlični oporniki, blizu vzhodnega pa 3 pravokotne line, od katerih je vzhodna z močno poševnim ostenjem starejša.

Vzhodna zunanja fasada je 11-osna, pri čemer južno os zaseda prizidek, o katerem bo govor pozneje. Ta fasada ima v gornji etaži enojna okna v profiliranih okvirjih s policami in zidci, v srednji preprosta okna s policami (enaka onim prizidka), od katerih sta tretje in enajsto večji, dvojni, s profiliranimi okvirji, policami in zidci. V pritlični etaži so od juga proti severu najprej tri podolžne pravokotne line, nato gladek, polkrožno zaključeni portal, sledi vežasti prehod na notranje dvorišče, dva preprosta pravokotna portala, dve podolžni pravokotni lini z baročno kovano mrežo in preprosta novejša garažna vrata. Na severnem koncu fasade sta pritlična opornika, v katerih ogalnega je vzdana marmorna plošča z reliefno upodobitvijo sv. Petra in Pavla, minoritskim grbom, spominskim napisom v zvezi s požarom in letnico 1619. Ta plošča je iz samostanske hiše z mestno številko 138 in je bila vzdana na sedanje mesto šele leta 1926, zato za zgodovino samostana ni važna. Fasado zaključuje preprost konkaven venčni zidec.

Severna stran vzhodnega trakta obsega fasado s trikotnim čelom s 3 okroglimi lonicami. V edini osi si sledita nezanimivi okni in pritlična lina. Pred poružitvijo je bila ta fasada triosna. Imela je maltasti ogalnik, konkaven venčni zidec, trikotno čelo s tremi pravokotnimi okni in okroglo lino ter v obeh nadstropjih po eno pravo in dve slepi okni, enaki onim vzhodne fasade.

Jugovzhodni prizidek sega sicer samo do drugega samostanskega nadstropja, a je dvo- oziroma trietažen. Je mešane, vendar prevladujoče opečne gradnje. Je triosen ter zaključen z ravno betonsko ploščo. V južni steni ima v pritličju kletne line in zazidan pravokoten vhod, v etaži pa 3 pravokotna okna s profiliranimi policami. V severni steni so v dveh etažah po 3 pravokotna okna s policami, v pritličju pa kletni vhod, kletna lina in vhod na leta 1692 vdellano kuhinjsko stopnišče. Prizidkova vzhodna fasada je brez okenske osi.

Notranje dvorišče obtoka arkadni hodnik s štirikrat 10 peščenčevimi toskanskimi stebri, ki jih povezuje na severni in južni strani po 11, na vzhodni in zahodni pa po 9 lokov. Okenske osi so enako razporejene kot loki. V gornji etaži so okna dvojna in enaka onim na zunanjih fasadah. V vzhodni fasadi jih je 9, v južni 6 in 3 vmesna slepa, v zahodni 5 in 4 vmesna slepa. V srednji etaži so okna v preprostih okvirih s profiliranimi policami. Na vzhodni fasadi jih je 9, na južni 6 in 5 vmesnih slepih in v zahodni 11, od teh tretje in sedmo večje, dvojno, enako onim v gornji etaži. Vsa dvojna okna so bogateje profilirana in opremljena s policami in zidci. Venčni zidec vzhodnega in južnega trakta je velik, konkaven, zahodnega trakta in prve osi južnega sicer tudi konkaven vendar manjši. Stik obeh zidcev kaže na stik dveh gradbenih etap baročne nadzidave samostana, kot jih lahko opazimo tudi na zunanjih fasadah zahodnega trakta med 4. in 5. okensko osjo, južnega trakta med 3. in 4. ter 10. in 11. osjo ter vzhodnega trakta med 5. in 6. osjo nad prehodno vežo.

Križni hodnik pokrivajo križni oboki. V osi vzhodnega trakta je že omejena trikrat križno obokana veža. Njegovo pritličje hrani od severa proti jugu: dva nagrobnika (marmornat napisni je iz leta 1597, peščenčev heraldični iz okoli leta 1600), zgodnjegotsko zašiljeno biforo s profilacijo palica-žleb-palica iz časa nastanka samostana in več za zgodovino samostana nezanimivih oken in vrat. V južnem traktu je najprej preprost kamnit pravokoten kletni portal, nato bogateje profilirani portal z naklado, pravokoten stenski okvir, zazidan profilirani portal z rombastimi rozetami in letnico 1565, novejša pravokotna vrata in okna ter končno vhod na glavno samostansko stopnišče iz leta 1681. V zahodnem traktu je najprej kamnita pravokotna lina s spiralasto pleteno žično mrežo, ki oblikuje minoritski grb in pod njo pravokotna kletna lina, slede 4 profilirani portali s pravokotnimi nadsvetlobami, profilirana kamnita kaminska odprtina, novejše okno in glavna vhodna veža, ki spada že v sestav novega poštnega poslopja.

Notranjščina je vsa baročno predelana ter v spodnjih dveh etažah križno in banjasto obokana. Južni trakt ni podkleten, pač pa vzhodni in zahodni v svojih južnih polovicah. Gradnja kletne etaže vzhodnega trakta je zgodnjegotska (iz lomljenca, nekaj opeke in posameznih spolij ter z izrazito tendenco plastenja) prav do njegovega južnega konca, medtem ko je dvojna klet v južnem delu zahodnega trakta baročna. Podkletena južna polovica vzhodnega trakta ima tla okoli 170 cm pod nivojem križnega hodnika, medtem ko ga ima severna v nivoju dvorišča, za katerega se je leta 1926 ugotovilo, da je nasuto v smeri sever—jug za okoli 100 do 160 cm. To dokazuje napol zasuta zgodnjegotska bifora na traktovi zunanjščini, pa tudi poznorenesančen stebriščni nosilec lokov v njegovi notranjščini. Leta 1685 so ta del vzhodnega trakta, ki je prvotno služil za zakristijo in verjetno kapiteljsko dvorano, predelali v samostansko pekarno s

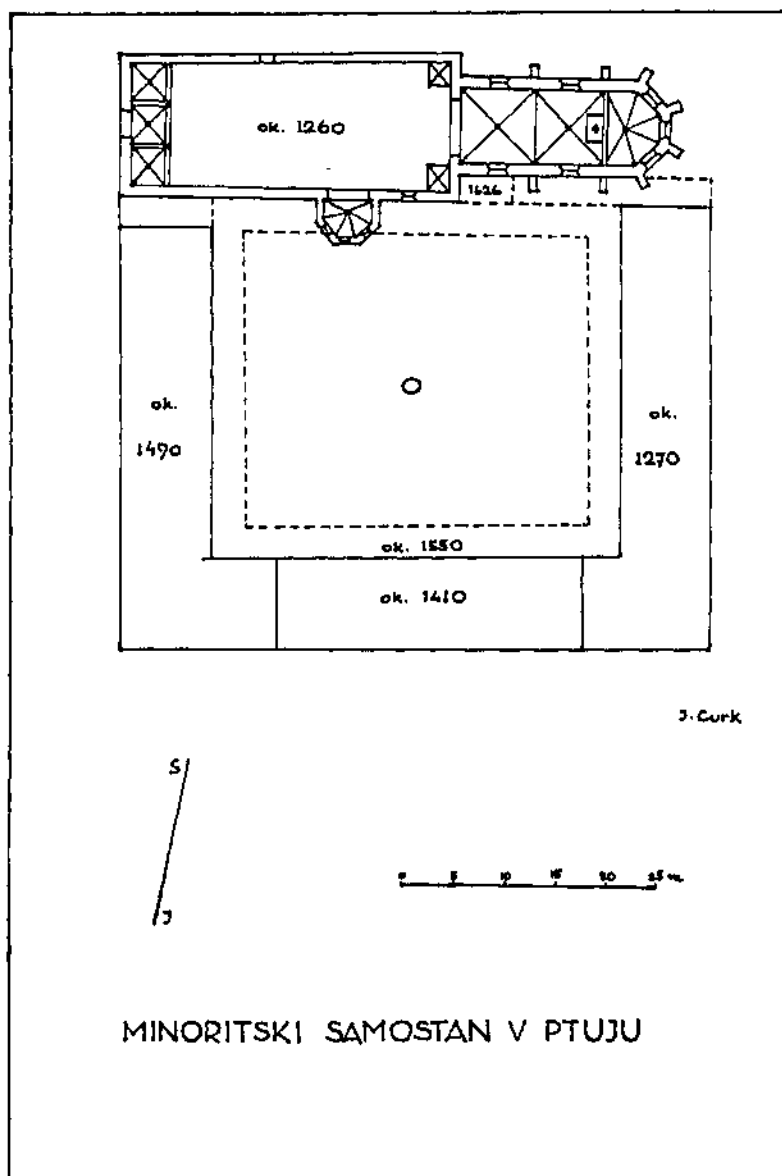
shrambo in hodnikom. Klet in pritličje vzhodnega trakta pokrivajo pretežno križni oboki, pritličje južnega trakta ter klet in pritličje zahodnega trakta pa pretežno banjasti oboki s sosvodnicami, ob čemer je bilo troje prostorov v pritličju zahodnega trakta leta 1847 predelanih za potrebe župnijske pisarne in erarja.

Enoramno stopnišče z medetažnima podestoma spremljajo banjasti oboki, podeste pa pokrivajo sosvodnične banje. Pri vstopu na stopnišče je zazidan pravokoten portal, okrašen z okroglimi rozetami v sredini podbojev in preklade, ki je služil samostanski portirnici. Enak portal vodi z gornjega podesta v modernizirane baročne sanitarije. Hodnika prvega in drugega nadstropja sta sicer obtekala vse dvorišče, vendar ne enako kot arkadni hodnik v pritličju. Hodnik v prvem nadstropju je križno obokan, oni v drugem nadstropju pa ravno stropan in skromno profiliran. Hodnik prvega nadstropja je tekel skozi severni in južni trakt ob njuni dvoriščni strani, skozi vzhodnega in zahodnega pa po sredini in vedno segal prek sečišč svojih krakov do konca traktov, kjer ga je osvetljevalo po eno okno. Ker sta bila vzhodni in zahodni krak zaradi lege v sredini trakta temna, sta oblikovala na dvoriščni strani po dva presledka z oknoma. Hodnik drugega nadstropja, ki ni imel severnega kraka vzdolž cerkve, je tekel skozi zahodni in južni trakt ob njuni dvoriščni strani, skozi vzhodnega pa po sredini, oblikujoč dva presledka z oknoma na dvorišču. V tem nadstropju hodnik ni oblikoval sečišč, ker ni imel severnega kraka in ker je samo v vzhodnem traktu tekel po sredini stavbe.

Vsi portali prvega nadstropja so baročno profilirani, opremljeni z močnimi nakladami in večinoma originalnimi vratnicami. Portal letnega refektorija (sedaj samostanske cerkve z bogatim štukom in freskami) z originalnimi vratnicami je bogateje oblikovan in ima v kartuši letnico 1696. V gornji etaži so vsi prostori ravno stropani, portali pa, kolikor niso uničeni, enaki onim v srednji etaži. Isto velja za kaminske odprtine v celotni stavbi. Opečno tlakovano podstrešje je za študij gradbene zgodovine samostana nezanimivo. Prostor med hodnikoma, ki sta obtekala cerkev, in prezbiterijem so zasedali zvonik in pomožni prostori severnega trakta. V pritličju je vodil iz križnega hodnika južni vhod (nasproti severnega) v ladjo, iz pomožnega prostora za hodnikom pa en portal v zakristijo, drugi pa v severovzhodni zaključek samostana. V nadstropju se je hodnik povezoval z ladjo z dvema oratorijskima odprtinama, pomožni prostor pa posredoval dostop v oratorij nad zakristijo in oratorij v odgovarjajoči stolpovi etaži. Ker je bil križni hodnik vzdolž cerkve le nadstropen, je imela ladja nad njegovo škodljivo pultasto streho 4 lunetasta okna, zvonik enako okno iz leta 1695, ozek severni trakt pa deloma slepa dvojna pravokotna okna. Spoj med obema traktoma in prezbiterijem je bil neeksakten, čeprav so prezbiterijevo ostrešje razširili nad ozek severni trakt, tako da sta se njegovo trikotno čelo (iz katerega je molel njegov $\frac{2}{3}$ zaključek) in trikotno čelo vzhodnega trakta stikala.

Zanimivejša od suhoparnega opisovanja objekta je seveda analiza njegovega gradbenega razvoja.

Že pri površnem ogledu minoritskega samostanskega koncepta takoj opazimo značilno razliko med njim in nekoliko starejšim dominikanskim samostanom. Medtem ko se je pri dominikancih samostansko poslopje prilagodilo cerkveni ladji, a jo je na zahodu presevalo za celo širino nekoliko mlajšega zahodnega trakta, je pri minoritih ravno narobe. Samostansko poslopje presega vzhodni zaključek prezbiterija za polovično širino vzhodnega trakta. Ker pa poligonalno zaključeni in z oporniki obzidani prezbiterij ni primeren za priključevanje, smemo upravičeno domnevati, da se samostansko poslopje prvotno ni

Minoritski samostan v Ptujju pred veliko barokizacijo.

dotikalo cerkve, niti ni bilo na njo prirejeno. S tem pa takoj dobimo precej drugačen samostanski koncept od pri nas običajnega, ki je poznal gradbeno vase zaključene, po cerkvah usmerjene samostanske komplekse (benediktinske, cistercijske, kartuzijanske). Da je stala cerkev prosto, dokazuje tudi ohranjena slikarija na južni zunanjsčini prezbiterija in Antonova kapela na južni strani ladje, ki sta obe nastali sočasno s cerkvijo ali vsaj ne mnogo pozneje. Prvotni samostan, ki je obsegal današnji vzhodni trakt in južnega v širini ene okenske osi, je stal jugovzhodno prezbiterija, bil zaradi padajočega terena za okoli 1 do 1,6 m

globlji in verjetno pritličen. Leta 1926 so v južnem traktu, ki sega kot gradbena enota od male kleti do velikega stopnišča, odkrili nizko pri tleh gotsko okno, kar bi kazalo, da je ta trakt, ki ni podkleten ampak celo nasut, v svoji osnovi najverjetneje iz začetka 15. stoletja, ko so razni dobrotniki darovali sredstva za gradnjo samostana. Ker je januarja leta 1466 cesar Friderik zahteval od mesta odstranitev mestnega strelišča in sejemskih kolib s samostanske zemlje, ki je segala do sedanje zahodne gradbene črte, ker so ovirale prihod in odhod iz samostana, smemo upravičeno domnevati, da zahodnega samostanskega trakta takrat še ni bilo, pač pa da je samostan, ki je l. 1438 oziroma 1461 postal lastnik velikih posesti v Halozah, ni pa še imel vzhodnega dvorišča, tu postavil gospodarska poslopja, ki so po letu 1490 občasno služila tudi vojnim potrebam. Iz skromnih gradbenih in arhivskih podatkov lahko torej sklepamo, da je samostan na pragu novega veka že zasedal vso svojo skoraj kvadratno parcelo, ki so jo na zahodu in severu omejevale mestne komunikacije (Živinski trg, Minoritska ulica), na jugu mestno ograjenje, na vzhodu pa obzidna ulica s 5 parcelami in ogradjem.

Enkrat v 1. polovici 16. stoletja je moral samostan pogoreti (leta 1926 so našli debelo plast ožganine), nakar so ga izgradili v celotnem obsegu kot nadstropno poslopje, zaradi česar so morali zidove starejših traktov ojačati, kot se je to ugotovilo pri obnovi samostana leta 1926. Ob tej priliki so morali tudi podreti Antonovo kapelo in njen slavolok zazidati, morali pa so tudi cerkev za okoli 80 cm nasuti in opečno tlakovati. Vse kaže, da so istočasno nasuli tudi dvorišče, kar dokazuje portal iz leta 1565, ki že upošteva sedanji talni nivo samostanskega pritličja. Nato so dvorišče obdali s križnim hodnikom, ki pa je bil skoraj gotovo pritličen. Z njim in s potegnitvijo ozkega severnega trakta med križnim hodnikom in prezbiterijem so vzpostavili neposreden gradbeni kontakt med cerkvijo in za naše razmere velikim samostanskim kompleksom.

S 17. stoletjem se pojavijo pogostejša arhivska poročila o gradbeni dejavnosti v samostanu, kjer se je moralo precej graditi med leti 1621—1640. Tako so med leti 1622—1626 po več peripetijah pozidali, obokali in nanovo ostrešili vzhodni trakt in ga pokrili z opečno streho. Leta 1626 je nastal pravokoten zvonik v kotu med cerkveno ladjo, prezbiterijem in križnim hodnikom. Ker se je zdel gvardijanu Gašperju Dietlu »preploščat«, ga je leta 1688 s pomočjo 3 čevlje debelega zidu nad prezbiterijevim obokom spremenil v kvadratnega. Tudi za gradbeno zgodovino samostana sta važna predvsem oba načrta iz let 1644 in 1657, manj pa veduti iz let 1681 in 1687. Iz Kreiztallerjevega načrta je jasno vidno, da je imel samostan že v prvi polovici 17. stoletja sedanjo tlorisno obliko z vhodno vežo v severozahodnem in s prizidkom na jugovzhodnem koncu. V sredini notranjega dvorišča je stal vodnjak, zunanje dvorišče pa sta omejevala pravokotno se stekajoča ravna plotova, eden v podaljšku severne ladjine stene (po skici iz leta 1641 severne prezbiterijeve stene), drugi v podaljšku prizidkove vzhodne stene. Načrt iz leta 1657 kaže enako stanje, a je manj natančen, skica iz leta 1641 pa je zaradi površnosti zanimivejša za posestno kot pa za gradbeno zgodovino samostana. Od obeh vedut kaže ona iz leta 1687 le zahodno polovico samostana z zvonikom in dokazuje, da je imel opečno streho, ona iz leta 1681 pa celoten nadstropen samostanski kompleks, katerega zahodni trakt je imel v sredini dvoosni mansardni nadzidek. Končno je tu še bakrorez, ki ga je dal leta 1696 izdelati Gašper Dietl, da je z njim ovekovečil svoje veliko delo, ki je v 15 letih popolnoma spremenilo izgled samostana. Bakrorez neznanega avtorja kaže samostan, kakršen je ostal z malimi spremembami (predelava cerkvene atike, sprememba strehe loretanske kapele, odstranitev vodnjaka iz notranjega dvorišča in seveda porušenje mestnega obzidja in renesančne bastije iz let 1550—1559) do usodnega januarja 1945.

Ker je obdelava arhivskih virov, ki zadevajo posestno in gradbeno zgodovino samostana, stvar posebne študije, naj tu omenim le one podatke, ki so tudi gradbeno dokazljivi. Iz njih je razvidna stalna tendenca samostana, da si pridobi ves jugovzhodni del mesta in s tem zaokroži svojo posest. Od tod mnogi spori z mestom in vztrajno pridobivanje posameznih bodisi mestnih bodisi meščanskih parcel. V teku tega procesa so leta 1641 podrli zid z vrati med cerkvijo in štu-benberškim dvorom (sedanjim občinskim sodiščem), leta 1634 postavili jugo-vzhodni prizidek in potegnili južni samostanski oziroma mestni zid do bastije (zidarski mojster Janez Krstnik Kher ali Zero), leta 1693 pa so zamenjali plot med cerkvijo in vzhodnim mestnim obzidjem z zidom in vrati, za kar pa so morali po letu 1684 odstraniti 5 hišic, med njimi tudi oni mestnega sla in sod-nega sluga. Samostan si je leta 1674 pridobil južno ogrado v začasen, leta 1686 v stalen najem, a šele po letu 1759 v dejansko last. Vzhodno ali zunanje dvo-rišče (na skici iz leta 1641 označeno kot konventni vrt), katerega manjši del je imel samostan že leta 1543, je postopoma z leti 1653, 1684 in 1755 prešlo v nje-govo lastnino, nakar so ga leta 1693 zaprli z že omenjenim zidom, segajočim od prezbiterijevega zaključka do mestnega obzidja, ter napolnili z gospodarskimi poslopji, ki so jih sem prestavili z notranjega dvorišča. Tako so že leta 1695 in 1696 nastale štale s hlapčevo sobo, drvarnica, shramba za zelenjavo in ži-vila ter vodnjak, v 18. stoletju pa leta 1739 konjski hlevi, sodarna in drvarnica, leta 1747 vozovna remiza in leta 1753 svinjaki. Vzhodne ograde samostan takrat še ni posedoval, ker je bilo v njem po letu 1708 nekaj časa mestno strelišče, zaradi katerega je prišlo med mestom in samostanom do ponovnih sporov. Ozka parcela severno cerkvene ladje je bila že leta 1517 samostanska, tu sta leta 1680 in 1687 nastali Antonova in Loretanska kapela, leta 1700 pa med njima obzi-dano samostansko pokopališče, medtem ko je prostor severno prezbiterija za-vzemal vrt, ki je dobil leta 1836 novo ograjo.

Za vlade gvardijana Gašperja Dietla je bil samostan med leti 1681 in 1696 v petih etapah popolnoma prezidan, v zahodnem delu od temeljev pozidan, ves pa dvignjen za nadstropje in barokiziran. Obnovitvene etape so si časovno sledile po enotnem načrtu: jugozahodni del samostana je nastal v letih 1681—1684, zahodni del 1689—1691, južni del 1692—1694, jugovzhodni del 1694—1695, vzhodni del 1695—1696 in cerkev 1685—1692. V zahodnem traktu so bile spo-daj kleti in žitnica, v nadstropjih pa sobe, v južnem traktu veliko stopnišče, letni refektorij in kuhinja, v vzhodnem pa velika klet, pekarna, zimski refek-torij, dispens, noviciat, knjižnica in seminarijeva soba. Arhivska obdelava teh del je stvar posebne študije, nas pa v tem sestavku zanima samo njihova grad-beno-zgodovinska problematika.

Barokizacija je samostanski kompleks navzven stilno poenotila, navznoter pa povezala s hodniki in stopnišči (južnim glavnim in severovzhodnim stran-skim). Za samostansko povezavo z neposredno okolico sta skrbeli veži v za-hodnem in vzhodnem traktu ter stopnice, vodeče iz kuhinje skozi starejši prizidek na vzhodno dvorišče in iz glavnega stopnišča v južno ogradje z vrtom in vodnjakom. Stik samostana in cerkve so uredili tako, da so z dvignjeno prez-biterijevo streho pokrili ozek severni trakt in s tem dosegli pravokoten stik z vzhodnim traktom, nadstropen križni hodnik pa v vsej dolžini pokrili z rdeče pobarvano skodljevo pultasto streho. Starejšim stavbam (vzhodnemu traktu in južnemu do velikega stopnišča) so deloma ponovno ojačali stene. Vzhodnemu traktu so nadzidali drugo nadstropje (1694—1695, 1695—1696), južnemu pre-delali prvo in nadzidali drugo (1692—1694), zahodnega pa so zgradili v celoti na novo (1681—1684, 1689—1691). Vzporedno s temi gradnjami so nastajali tudi hodniki, ki so povezovali samostanski kompleks. Do leta 1691 je bil skončan

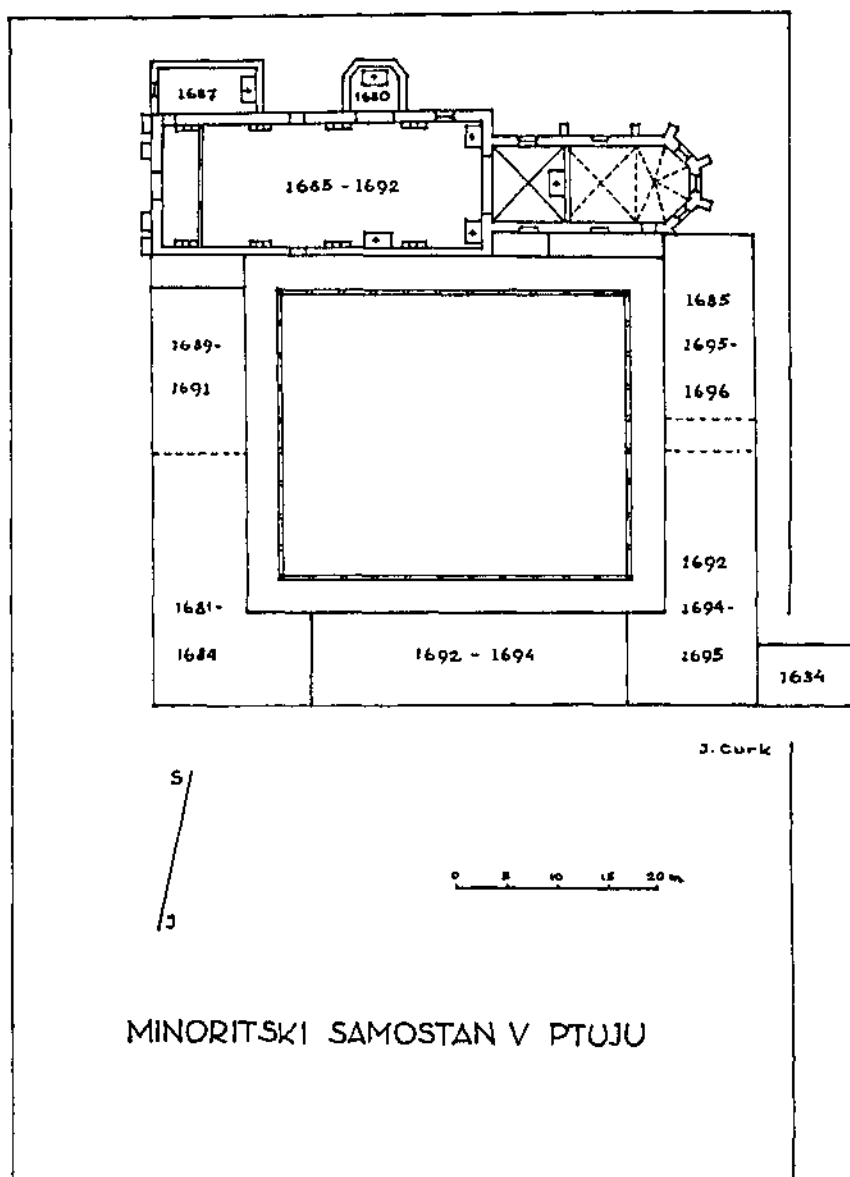
prillični križni hodnik, do leta 1693 hodnik v prvem nadstropju (tako imenovani zimski križni hodnik) in do leta 1696 hodnik v drugem nadstropju (tako imenovani notranji križni hodnik), ki so ga krasile slikarije s prizori iz življenja Frančiška Asiškega. Leta 1695 so speli oba spodnja križna hodnika vzdolž cerkve, ju pokrili s pultasto skodljevo streho ter skončali leta 1690 začeto obokavanje zvonikovih etaž.

Ker načrti in vedute izpred leta 1681 dokazujejo, da je bil samostanski kompleks že v 1. polovici 17. stoletja konceptualno izdelan, je gotovo, da so ga morali ob barokizaciji v letih 1681—1696 močno predelati. Postopoma so odstranili renesančni križni hodnik, ki je obtekal vse štiri strani notranjega dvorišča in podrli zahodni, gospodarski trakt, ki so ga nadomestili s sedanjim dvonadstropnim baročnim. Ta je imel do leta 1847 v podkletenem pritličju izključno gospodarske prostore, v obeh nadstropjih pa stanovanjske za potrebe konventualov in gostov.

Enako so prezidali tudi oba ostala trakta. Južnemu so vdělali tako imenovano malo klet in banjasto obokali pritličje, ki so ga uporabili za potrebe gospodarske uprave, nadstropje pa prezidali, dvignili za etažo ter v njem uredili letni refektorij in kuhinjo s spemnimi prostori. Podobno usodo je doživel tudi vzhodni trakt, katerega pritličje so v južni, podkleteni polovici ojačali z osrednjo nosilno steno, v severni pa leta 1685 prezidali v samostansko pekarno, narkar so leta 1692 predelali nadstropje za potrebe zimskega refektorija in stanovanje bratov (dispens), nanj pa med leti 1694—1696 postavili drugo nadstropje z noviciatom, knjižnico, seminarijevo sobo in sanitarijami.

Tako širokopotezna barokizacija je seveda skoraj popolnoma prekrila starejšo gradbene faze samostana, ki jih je treba dobesedno odkriti izpod baročne prevleke. Poleg splošnih ugotovitev nam pri tem največ pomaga ogled vzhodnega samostanskega trakta, ki nam s svojim kletnim talnim nivojem približno nakazuje prvotni talni nivo samostana. Ta je tu ležal okoli 170 cm pod talnim nivojem križnega hodnika oziroma okoli 160 cm pod nivojem dvorišča.

Južno polovico vzhodnega trakta s prvotnim talnim nivojem in kamnitim ostenjem osvetljujejo 3 podolžne pravokotne line in polkrožno zaključeni kamniti portal z vzhodne strani, pokončna pravokotna lina z južne in novejši vhod z zahodne. Od naštetih zidnih predrtin je najzanimivejša južna lina, ki ima kamnito lijakasto ostenje in mlajši opečni zaključek. Ker lina ni prirejena na obokanje, jo obočni lok rahlo prekriva. Pod lino je ostanek opečne stene, verjetno renesančne, ki so jo odstranili ob priliki obokanja. Konstruktivna enovitost line s steno dokazuje, da je zgodnjegotska, vendar v zgodnjem baroku predelana. Ostale tri line so prirejene na oboke in opečno obdelane, kar kaže, da so na novo prebite, morda na mestu starejših lin. Sledovi tramovih lukenj v višini okoli 390 cm so verjetni sledovi prvotnega stropa. Polkrožen portal v vzhodni steni je zgodnjebaročen, sedanji vhod iz križnega hodnika v zahodni steni pa je novejši. Klet pokrivajo 4 križni oboki, katerih južni je v podaljšku pokrival tudi sedanjo malo klet. Teme obokov je okoli 440 cm visoko in sega okoli 280 cm nad nivo dvorišča. Njihov nastanek lahko postavimo v leta 1626—1627, ko sta zidarski mojster Jožef Cantliz in tesarski mojster Luka Kregar delala na vzhodnem samostanskem traktu. Vse kaže, da so takrat podrli že omenjeno opečno steno in združili veliko in malo klet, ki je služila hrambi živil in obsegala leseno stopnišče, ki je povezovalo obe samostanski etaži. Leta 1684 so vstavili med obe kleti predežno steno z železnimi vrati, visokimi okoli 165 cm. Leta 1692 so podrli oboke v veliki kleti z nosilno opečno steno na 4 lokih, naslednje leto pa z zazidavo železnih vrat popolnoma ločili obe kleti, odstranili staro stopnišče in prostor male kleti etažirali z dvema banja-

Minoritski samostan v Ptujju pred veliko barokizacijo.

stima obokoma. Tako so ustvarili malo vinsko klet, visoko 3,2 m in živilsko shrambo nad njo, visoko 2,4 m, ki skupaj obsegata višino pritlične etaže (okoli 4,2 m), ob čemer je talni nivo kleti 160 cm pod nivojem križnega hodnika, shrambe pa 230 cm pod nivojem zimskega križnega hodnika. V shrambo vodi iz slednjega preprost kamnit portal in lesene stopnice s strmo banjo, v malo klet pa iz arkadnega hodnika profiliran kamnit portal z lesenimi stopnicami in poševno banjo. Klet in shramba imata vsaka svojo pravokotno baročno lino, baročna pa sta tudi njuna kamnita portala. Iz shrambe so pozneje prebili skozi

predelno steno novi prehod v veliko klet, opremljen z lesenimi vratnicami in okoli 340 cm globokimi lesenimi stopnicami, ki so jih po zadnji vojni uporabili za povezavo med shrambo in malo kletjo, potem ko so prebili njen banjasti obok, obenem pa opustili staro povezavo z veliko kletjo. Povojna je tudi opečna predelitev velike kleti v dve polovici in naprava sedanjega vhoda vanjo s križnega hodnika.

Traktovo osrednjo prehodno vežo pokrivajo 3 križni grebenasti oboki iz obdobja 1626—1627, katerih srednjega so ojačali z nosilnim lokom ob prezidavi nadstropja leta 1692. Ovalna vežina vhodna loka sta mlajša in morda že iz 18. stoletja.

Severna polovica trakta je imela zaradi dvigajočega se terena vedno nekoliko višji talni nivo, kar velja tudi za obokanje njene pritlične etaže. Prvotno je obsegala dva prostora, manjšega banjasto obokanega ob prehodni veži in večjega, po sredini razdeljenega z masivno steno na 3 lokih. Ti loki počivajo na paru preprostih peščenčevih stebrov (verjeten drugi par je zakrit z recentno steno), ki nosijo močno kamnito gredo kot peto polkrožnih lokov. Vse kaže, da je ta prostor pokrival raven lesen strop, ločno odprta stena pa je nosila delilno steno v gornji etaži. Čas njenega nastanka je iz obdobja pozne renesanse ali zgodnjega baroka, torej iz 2. polovice 16. ali začetka 17. stoletja. Leta 1685, ko so ta prostor predelali v pekarno, so ga nasuli do sedanje višine, zazidali loke (dva iz zahodne, enega iz vzhodne strani) in postavili prečno steno ter tako ustvarili 3 prostore: zahodnega v obliki hodnika s 3 križnimi oboki in dva vzhodna pravokotna z banjastima obokoma, katerih severnega so v 19. stoletju zamenjali s sedanjim traverznim stropom. V steni, ki deli banjasto obokani prostor ob veži od ostalih, je kamnita konstrukcija nedoločljivega pomena in namena.

Iz opisanega sledi, da je 11×3 osni vzhodni trakt doživel po sredini 16. stoletja vrsto prezidav, ki so se zaključile z veliko barokizacijo samostana ob koncu 17. stoletja, ko so opisani prostori dobili večino sedanjih, deloma že predelanih oken in vrat. Dejstvo, da vzhodni trakt ne kaže razen bifore in južne line nobenih starejših zidnih predrtin, daje sklepati, da je bil prvotni samostanski vhod v osi sedanje veže, poznejši vhod s stopniščem (ki je od leta 1681—1693 služilo samo še kot kletno) pa v osi tako imenovane male kleti. Sedem $\times$ 3 osni južni trakt s talnim nivojem iz 16. stoletja in 11×3 osni zahodni trakt iz let 1681—1691 h kronologiji samostanskega razvoja ne doprinašata ničesar novega, čeprav se je samostanska južna fasada s potegnitvijo mestnega notranjega oziroma samostanskega zunanjega obzidja od bastije do Dravskega stolpa postopoma vendar neposredno (do leta 1635) vključila v mestni obrambni sistem.

Čeprav skromni, nam opisani gradbeni ostanki vendar omogočajo verjetno rekonstrukcijo gradbenega nastanka in razvoja samostana, ki mu lahko v grobih obrisih sledimo od 13. stoletja do danes. Srednjeveški samostan je obsegal vzhodni trakt iz 2. polovice 13. stoletja, južnega od tako imenovane male kleti do glavnega stopnišča iz začetka 15. stoletja in zahodnega iz konca istega stoletja. Po požaru enkrat v 1. polovici 16. stoletja so samostan nasuli in izgradili v renesančnem slogu, pri čemer so ga dvignili v nadstropje in opremili s križnim hodnikom. Te prezidave je mogoče zasledovati predvsem v vzhodnem traktu, katerega pritličje so takrat spremenili v klet. Ob tem so postavili opečno steno med veliko in malo kletjo, ki so jo leta 1626 odstranili, a že leta 1684 ponovno zgradili. V 1. polovici 17. stoletja je vladala v samostanu živahna gradbena dejavnost, v cerkvi med leti 1621—1659, v samostanu pa med leti 1622—1640. Še leta 1666 se je sklepala pogodba za izdelavo ostrešja na južnem

traktu »od ogala pri mestnem jarku do dimnika«, ki jih Vischerjev bakrorez kaže kar tri, kar je dokaz, da je bilo na mestu sedanjega letnega refektorija več prostorov, bakrorez iz leta 1696 pa samo še enega, kuhinjskega.

Po veliki barokizaciji med leti 1681—1696 ni samostan v 18. in 19. stoletju razen izgradnje gospodarskih poslopij na vzhodnem dvorišču, doživel nobene pomembnejše prezidave. To dokazuje tudi samostanski opis p. Ludvika Pečka iz leta 1861, ki kaže le na namembne spremembe posameznih samostanskih prostorov. Resnično obnovo je samostan doživel šele med leti 1926—1932, ko so konservatorsko strokovno obnovili samostan in cerkev, ob tem pa odstranili renesančno peterokotno kazematirano bastijo ter večino južnega in vzhodnega mestnega obzidja (ohranjeni del vzhodnega obzidja kaže s svojo deloma »parketasto« gradnjo na čas nastanka v 2. polovici 13. stoletja). Tak je samostan dočakal začetek leta 1945, ko mu je bombardiranje uničilo cerkev, s čimer je izgubil svojo glavno kulturnozgodovinsko in kompozicijsko vrednoto, ki jo neadekvatna poštna stavba ne more v nobenem oziru nadomestiti.

Povzetek

V sestavku obravnava avtor poslednja dva od petih temeljnih kulturnih spomenikov Ptujja, namreč proštjsko cerkev in minoritski samostan, o katerih je bilo sicer že precej napisanega, vendar še nista bila do kraja proučena.

Proštjska cerkev z lokacijsko tradicijo poznoantične cemelialne bazilike in karolinške Koceljeve cerkve je v svojem jedru iz 1. pol. 12. stoletja, čeprav je morda v svoji severni ladjni steni tudi starejša. Konradovo enoladijsko cerkev so po sredini 12. stoletja podaljšali proti zahodu in tako dobili dolgo, ozko in sorazmerno nizko stavbo z verjetnim apsidalnim zaključkom na vzhodu. V 1. pol. 13. stoletja je cerkev doživela bistvene prezidave. Najprej je bila zahodna veža emporasto nadzidana, obokana in v nadstropju freskirana, nato so Konradovo cerkev bazilikalno razširili s tem, da so jo dvignili do višine empure, razširili s prizidavo stranskih ladij in nastali prostor povezali s prebitjem polkrožnih slopastih arkad. Tako povečani cerkvi so v 1. pol. 14. stoletja prizidali prezbiterij s pomožnimi stavbarji in vzhodni pol stranskih ladij, okoli leta 1370 zamenjali poznoromanski oratorij z gotsko pevsko emporo, v teku 14. stoletja pa postopoma obokali obe stranski ladji. Okoli leta 1415 so podaljšali južno ladjo v dolžini zahodne empure ter v pevsko emporo vdrali polžaste stopnice, segajoče do podstrešja. Proti koncu 15. stoletja so končno dvignili zahodno emporo in glavno ladjo, ki so ju s tem izravnali z višino prezbiterija in križno-rebrasto obokali. Od srednjeveške opreme so ohranjene predvsem korne klopi iz leta 1446, oltar Konrada Laiba-Pfenniga iz okoli 1460 (v Pokrajinskem muzeju Ptuj), zakristijske vratnice iz 1. pol. 15. stoletja, kamniti kip Pieta iz začetka 15. stoletja, oltar Treh kraljev iz leta 1515, krstilnik iz okoli 1420 ter nekaj lepih nagrobnikov in malih plastik. Ker cerkev v 16. in 17. stoletju ni doživljala večjih prezidav, nam jo kažejo načrti iz let 1644 in 1657 in vedute iz let 1681 in 1687 še v predbaročnem stanju. Po letu 1660 je cerkev dobila podaljška severne in južne ladje v obliki Rupertove in Katarinine kapele ter večino opreme, izgubila pa ob požaru leta 1684 strešni zvonik in shrambo nad emporo. Med leti 1720—1775 so cerkev barokizirali. Predelali so obe že obstoječi kapeli in prizidali stranski ter vse štiri freskirali in opremili z baročno opremo. Barokizacija se je dotaknila tudi ostale cerkve, arhitekture in opreme, posebno pa zakristije, ki je bila nanovo postavljena in opremljena. Zadnji baročni posegi segajo že v začetek 19. stoletja. Ti so povzročili celo največ škoda, ker so uničili dragoceno gotsko arco, ki je zaradi svoje kvalitete preživela vse dotodanje stilne mene.

Že leta 1840 se je začela regotizacija cerkve, ki je dosegla kulminacijo po letu 1863, ko je cerkev postala proštjska, in se končala leta 1860, ko je bila njena notranjščina sicer zgručena, vendar zadnjič temeljito obnovljena. Medtem ko so cerkveno zunanjščino uredili v letih 1968—1969, pa njena notranjščina čaka na strokovno restavracijo, da nam bo lahko razkrila svojo žlahtno vsebino, ki jo uvršča med najpomembnejše kulturne spomenike Slovenije.

Cerkev je od vsega začetka obdajalo pokopališče, od katerega so se ohranili nekateri vzdani renesančni in baročni nagrobniki iz 16. in 17. stoletja, ki dokazujejo

visok kvalitetni nivo ptujskega kamnoseštva in kiparstva v času, ko so njegovo umetnostno tvornost obvladovali mnogi priseljeni italijanski gradbeniki in kamnoseki.

Jugovzhodni del starega ptujskega mestnega jedra obvladuje markantna pojava minoritskega samostana, ki je nastal kmalu po sredini 13. stoletja, saj se po Pircheggerju leta 1262 prvič omenja. Njegova cerkev je bila zgrajena po redovnih normah ter je obsegala italijansko vplivano ladjo in celinsko občuteni dolgi kor, ki sta sestavljala dve različni, vendar dovolj povezani prostornini, da že lahko govorimo o gotško oblikovanem prostoru. Minoritska cerkev je torej mimo lokalne tradicije, ki je še ustvarjala bazilikalno, uresničila razvojno naprednejši koncept, ki je pomenil korak naprej tudi nasproti četrt stoletja starejši dominikanski cerkvi. Vrsta elementov govori celo za trditev, da je dominikanski prezbiterij in minoritsko cerkev ustvarila ista ali vsaj zelo sorodna delavnica. Ta cerkev je imela ob južni ladjini strani prizidano Antonovo (?) kapelo, kar dokazuje, da je stala ločeno od samostana. Okoli leta 1400 so jo ponovno ravno stropali in vdolali pevsko emporo, v 1. polovici 16. stoletja pa so ji odstranili kapelo, jo za 80 cm nasuli in opečno tlakovali. V cerkvi se je delalo tudi med leti 1621—1659, posebno intenzivno pa med leti 1680 in 1691, ko je popolnoma spremenila svojo notranjščino in predvsem dobila pompozno fasado. V sredini 18. stoletja je zamenjala svojo opravo, leta 1796 fasadino atiko, leta 1930—1932 pa je bila po konservatorskih načelih obnovljena. V januarju 1945 je doživela bombni napad, ki je nasilno prekinil njeno 700-letno zgodovino, nas pa oropal enega najpomembnejših kulturnih spomenikov Vzhodnih Alp.

Južno od obravnavane cerkve se je v teku stoletij razvil dvonadstropen samostanski kompleks, ki še danes s svojo mogočno pojavo obvladuje ta del mesta. Sestavljajo ga 3 pravokotno postavljeni trakti, ki oklepajo veliko, skoraj kvadratno notranje dvorišče, medtem ko ga s severne strani zapira poslovna stavba PTT in napol konservirani cerkveni prezbiterij. Arhivski podatki in skromni predbaročni gradbeni ostanki nam omogočajo verjetno rekonstrukcijo gradbenega nastanka in razvoja samostana, ki mu lahko sledimo od 13. stoletja dalje.

Srednjeveški samostan je obsegal vzhodni trakt iz 2. polovice 13. stoletja, južnega iz začetka 15. stoletja in zahodnega, gospodarstvu namenjenega iz konca istega stoletja. Po požaru enkrat v 1. polovici 16. stoletja so samostan nasuli in izgradili v renesančnem slogu, pri čemer so ga dvignili v nadstropje in opremili s križnim hodnikom. Te prezidave je mogoče zasledovati predvsem v vzhodnem traktu, katerega pritličje se je takrat spremenilo v klet. Tudi med leti 1622—1640 je vladala v samostanu živahna gradbena dejavnost, višek pa je dosegla za vlade gvardijana Gašparja Dietla med leti 1681—1696, ko so ga dvignili v drugo nadstropje in navzven stilno poenotili, navznoter pa povezali s hodniki in stopnišči v enoten organizem. Po veliki barokizaciji ni samostan v 18. in 19. stoletju razen izgradnje gospodarskih poslopij na vzhodnem dvorišču doživel nobene pomembnejše prezidave. To dokazuje tudi samostanski opis patra Ludvika Pečka iz leta 1861, ki kaže le na namembne spremembe posameznih samostanskih prostorov. Resnično obnovo je samostan doživel šele med leti 1926—1932, ko so poleg cerkve strokovno obnovili tudi samostan, ob tem pa odstranili renesančno bastijo in večino mestnega obzidja. Tak je samostan dočakal začetek leta 1945, ko mu je bombardiranje deloma uničilo deloma poškodovalo oba trakta, ki sta se dotikala cerkve, s katere izgubo je samostanski kompleks izgubil svojo glavno kompozicijsko vrednoto, ki jo PTT stavba na mestu cerkvene ladje v nobenem oziru ne more nadomestiti.

PROPSTEIKIRCHE UND MINORITENKLOSTER IN PTUJ

Zusammenfassung

Im vorliegenden Aufsatz bearbeitet der Autor zwei von fünf bedeutendsten Kulturdenkmälern der Stadt Ptuj, nämlich die Propsteikirche und das Minoritenkloster.

Die Propsteikirche mit ihrer spätantiken beziehungsweise karolingischen Lokaltätstradition ist in ihrem Kern aus der 1. Hälfte des 12. Jahrhunderts, obwohl sie in ihrer nördlichen Wand auch noch aus dem 11. Jahrhundert stammen könnte. Die einschiffige Kirche des salzburgischen Erzbischofs Konrad I. wurde in der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts westwärts verlängert. Damit entstand ein langes, schmales und ziemlich niedriges Gebäude mit der wahrscheinlichen Apsis am östlichen Ende. In der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts erlebte die Kirche gründliche Veränderungen. Zuerst wurde die westliche Hälfte der Kirche als eine Empore aufgebaut, gewölbt

und in der oberen Etage bemalt, dann die östliche Hälfte der Kirche basilikal erhöht, mit zwei Seitenschiffen verbreitet und mit rundböigen Arkaden verbunden. Die so vergrösserte Kirche bekam in der 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts das Presbyterium mit Nebengebäuden und beide östlichen Abschlüsse der Seitenschiffe. Um das Jahr 1370 wurde die spätromanische Oratoriumskapelle mit der jetzigen Sängerempore ersetzt und im Laufe des 14. Jahrhunderts die seitlichen Schiffe gewölbt. Um das Jahr 1415 wurde das südliche Seitenschiff verlängert und in die Nordwestecke der Sängerempore die Schneckenempore eingebaut. Am Ende desselben Jahrhunderts hat man endlich die Sängerempore und das Hauptschiff mit der Höhe des Presbyteriums ausgeglichen und eingewölbt. Von der mittelalterlichen Einrichtung sind noch die Chorstühle aus dem Jahr 1446, der Altar von Konrad Laibpfennig aus ca 1460 (jetzt im Pokrajinski muzej Ptuj), die Sakristeifür aus der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts, die steinerne Plastik der Pieta aus dem Anfang des 15. Jahrhunderts, der Altar der heiligen Drei Könige aus 1515, der Taufstein aus ca 1420, einige Grabsteine aus dem 15. Jahrhundert und einige Kleinplastiken aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts.

Weil die Kirche im 16. und 17. Jahrhundert keine grössere Veränderungen erlebte, zeigen die Pläne aus den Jahren 1644 und 1657 und die Veduten von 1681 und 1687 noch die Kirche in ihren vorbarocken Zustände. Im letzten Drittel des 17. Jahrhunderts verlängerte man die Seitenschiffe mit den Kapellen der heiligen Rupertus und Katarina gegen den Osten. Nach dem Brande von 1684 bekam die Kirche die neue Einrichtung, verlor aber den Dachstuhl und die Kammer ober der Sängerempore. In Jahren 1720—1775 barockisierte man die Kirche. Die beiden älteren Kapellen waren umgebaut, beide Seitenkapellen zugebaut, alle freskiert und neu eingrichtet. Die Barockisierung umfasste auch die übrige Kirche, ihre Architektur und Einrichtung, besonders aber die Sakristei, die neu erbaut und eingrichtet wurde. Die letzten barocken Eingriffe erlebte die Kirche am Anfang des 19. Jahrhunderts, verlor aber dabei ihr berühmtes gotisches Sacramentshaus, das wegen seiner Qualität alle Stilwandlungen der früheren Jahrhunderten glücklich überlebte. Schon im Jahr 1840 begann die Regotisierung der Kirche, die ihren Höhepunkt um das Jahr 1863 erreichte und um das Jahr 1880 endete. Damals erlebte das Kircheninnere seine letzte gründliche Erneuerung. In dem das Kirchenäussere in den Jahren 1968—1969 restauriert wurde, wartet das Kircheninnere auf fachmännische Instandsetzung.

Bei der Kirche existierte bis 1775 ein uralter Friedhof. Einige seiner Grabsteine sind in die Kirchenwände eingemauert und beweisen, dass die Steinmetzerei und Bildhauerei in Ptuj im 16. und 17. Jahrhundert auf einem hohen Niveau stand. Wegen des Reichtums seiner Entwicklungsgeschichte und seiner Einrichtung gehört die Propsteikirche zu den bedeutendsten Kunstdenkmälern Sloveniens.

Im südöstlichen Teil der Stadt liegt das Minoritenkloster, das bald nach der Mitte des 13. Jahrhunderts entstand, und nach Pirchegger im Jahr 1262 erstmals erwähnt ist. Seine Kirche war nach den Bauregeln des Ordens erbaut. Sie umfasste das italienisch beeinflusste Schiff und den nordisch gestalteten langen Chor. Die beiden bildeten einen genug einheitlichen Raum, dass man von dem ersten rein gotischen Baukonzept bei uns reden kann. Die Minoritenkirche hat also die lokale, noch basilikal orientierte Bautradition überholt und bedeutet auch entgegen der älteren Dominicanerkirche eine Entwicklungsstufe weiter. Mehrere Elemente beweisen sogar, dass das Dominicanerpresbyterium und die Minoritenkirche dieselben Meister schafften. Die im 16. Jahrhundert abgebrochene Antonius (?) Kapelle an der Südseite des Kirchenschiffes beweist, dass die Kirche ursprünglich selbständig stand und erst im 16. Jahrhundert in den Baukomplex des Klosters eingezogen war. Ca 1400 hat man das Schiff wiederholt eingedeckt und die Sängerempore eingebaut, in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts die Antoniuskapelle abgeschafft, die Kirche um 80 cm aufgeschüttet und mit den Ziegeln gepflastert. In der Kirche arbeitete man zwischen 1621—1659, besonders intensiv aber zwischen 1680—1691, als ihr Inneres vollkommen verändert wurde, das Äussere aber eine sehr pompöse Fassade bekam. In der Mitte des 18. Jahrhunderts wechselte man die Ausstattung, um 1796 veränderte man den Abschluss der Fassade. In Jahren 1930—1932 war die Kirche fachmännisch restauriert, aber schon 4. 1. 1945 beim Bombenangriff vernichtet.

Südlich der Kirche entwickelte sich im Laufe der Jahrhunderte das zwei-stöckige Klostergebäude, das noch jetzt mit seiner imposanten Erscheinung in diesem Teil der Stadt dominiert. Es ist aus drei Teilen zusammengefügt. Den quadratischen Hof beschliessen auf der nördlichen Seite das PTT Gebäude und das halb konservierte Presbyterium. Die spärlichen archivalischen Angaben und einige Bauresten ermöglichen uns eine wahrscheinliche Rekonstruktion seiner Bauentwicklung von dem 13. Jahrhundert weiter. Das mittelalterliche Kloster umfasste den östlichen

Trakt aus der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, den südlichen aus dem Anfang des 15. Jahrhunderts und den westlichen aus dem Ende desselben Jahrhunderts. Nach der Brandkatastrophe einmal in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts schüttete man das Kloster auf und baute ihn im renaissance Styl aus. Dann setzte man ihm den ersten Stock auf und umgab ihn mit dem Kreuzgang. Diese Umbaungen kann man besonders im östlichen Trakte verfolgen, dessen Parterre sich damals in den Keller verwandelte. Auch in Jahren 1622—1640 herrschte im Kloster eine rege Bautätigkeit, die ihren Höhepunkt zur Zeit des Guardians Kaspar Dietl zwischen den Jahren 1681—1696 erreichte. Damals bekam das Kloster den zweiten Stock und die einheitliche Fassade, im Innern aber neue Stiegen und Gänge. Im 18. und 19. Jahrhundert gab es im Kloster keine grössere Änderungen. Das beweist auch die Beschreibung des Klosters aus dem Jahre 1861, die p. Ludvik Pečko in seiner Klosterchronik gemacht hat. Die fachmännische Renovierung erlebte das Kloster in den Jahren 1926—1932. In derselben Zeit wurden aber leider die Stadtbefestigungen (die Bastei und Teile der Stadtmauern) abgetragen. So erneuert erlebte das Kloster den schon erwähnten Bombenangriff, der ihn beschädigte. In der Nachkriegszeit erneuert, stellt es nicht mehr das ursprüngliche Konzept vor, weil die Kirche keinen architektonischen Ersatz fand.

P r i p o m b a

Ker so se v zvezi z interpretacijo Kreiztallerjevega načrta dominikanskega samostana v Ptujju iz leta 1644 pojavile nejasnosti pri razlagi njegove upodobitve, naj ml bo dovoljeno, da jih poskušam tu razjasniti in s tem dopolniti svoja izvajanja v Poročilu o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970—1974 (ČZN NV 10 — 1974, p. 227—266). Gre predvsem za cerkev, ki sta jo sestavljala pravokotna ladja z baldahinskima oltarjema in vmesnimi stopnicami ter $\frac{3}{8}$ zaključeni dolgi kor z zvonikom in zakristijo ob svoji južni strani. Odprta je namreč ostala problematika povezave ladje s prezbiterijem po eni strani in s samostanom po drugi.

V 1. fazi se je cerkev zaključevala s kvadratnim korom, ki je bil verjetno že dvignjen nad ladjo, vzhodni samostanski trakt pa se je še ni dotikal. V 2. fazi je dolgi kor z grobnico Ptujskih gospodov nadomestil kvadratnega. S talno in višinsko nižjo ladjo ga je povezovala okoli 10 stopnic. Samostanski vzhodni trakt se je takrat staknil z ladjo, s katero sta ga povezovala vrtni portal v pritličju in oratorijski v nadstropju (okoli 3,5 m nad tlemi). V 3. fazi so vdelali novi slavolok ter z ostroločno banjo, ki se je višinsko ravnala po ladji, ustvarili okoli 4 m dolgi in 8 m široki prostor, ki je ločeval okoli 9 m široki prezbiterij od poprečno 11 m široke ladje. Ta vrvev je ustvaril s pomočjo svojih ločno odprtih podolžnic ozka stranska prostora med slavolokoma, katerih prvotno obokanje zaradi poznejše vzdave baročne pevske empore ni več ohranjeno. Novi prostor so nivojsko izenačili s prezbiterijem, saj je v bistvu predstavljal njegovo podaljšanje (čeprav ožje in nižje) na račun ladje. Zaradi tega so pritlični vrtni portal zazidali, oratorijskega, ki se je približal na višino 140 cm, pa s pomočjo lcsenih stopnic spremenili v zveznega med cerkvijo in samostanskim prvim nadstropjem. Ob novi slavolok so postavili stranska oltarja, med njima pa napravili stopnišče za povezavo med ladjo in »podaljšanim« prezbiterijem. Ob tem so zasuli tudi domnevni prvotni dostop iz ladje v grobnico in odprli novega skozi prezbiterijev tlak.

V takem stanju nam cerkev predstavlja Kreiztaller in taka je tudi ostala do konca 17. stoletja, ko so jo obrnili s tem, da so podrli stari prezbiterij in postavili novega, vdelali pevsko emporo v obokani prostor med slavolokoma ter nad njim uredili obokano shrambo kot prostorski vrvev med povišano ladjo in originalno višino odstranjenega prezbiterija. Cerkev so namreč leta 1653 z drugo povišavo ladje strešno poenotili, leta 1692 pa s tretjo povišavo ladje in prizidavo enako širokega in visokega prezbiterija spremenili v baročno dvorano, ki jo v pevsko emporo predelani zgodnjegotski slavoločni prostor prostorsko ni motil. To so dosegli s talno izravnavo cerkvene notranjščine, z vdelavo shrambe v prostor med zgodnjegotskim in baročnim obokom nad pevsko emporo in z etažiranjem zakristije in obeh oratorijev ob zaključku novega prezbiterija.

V zvezi z dominikanci bi bilo še omeniti, da cerkev leta 1644 še ni imela pevske empore, da je bil njen prezbiterij s prečno steno razpolovljen, da je pritličen muzejski prizidek že povezoval ozek hodnik s samostanom, da pritličen arhivski prizidek še ni imel svoje severne polovice, ki je jasen prizidek iz časa njegovega nadstropnega po-

višanja na začetku 18. stoletja, in končno, da so cerkev sicer leta 1669 kamnito tlakovali, vendar pa ne talno izravnali. Za to govori dejstvo, da so šele leta 1692 podrli poslopje ob njeni zahodni fasadi, ki bi jo v slučaju ladjinega nasutja morali skupaj z njo temeljito predelati in spremeniti tudi z ozirom na talni nivo križnega hodnika, kar pa se ni zgodilo, kot to dokazuje njegova zazidana severozahodna pola, ki se je do leta 1692 odpirala v talno nekaj višji vežasti prostor pred cerkveno fasado. Ker pa je bil ta talno izravnán z ladjo, govori to vendar za delno nasutje ladje enkrat v 16. stol. zagotovo pa pred letom 1644. Ob tem je cerkev verjetno že izgubila tudi oba svoja prvotna stranska oltarja in ju nadomestila z novima, poznorenesančnima.

GOSPOŠČINA LIMBUŠ PRI MARIBORU

Jože Mlinarič*

UDK 333(091)(497.12-180 Limbuš)

MLINARIČ Jože: Gospoščina Limbuš pri Mariboru. (Die Herrschaft Limbuš bei Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str. 68

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl. jeziku, 2 silki, 3 faksimila, 1 preglednica, 1 zemljevid.

Avtor članka podaja kratek oris kolonizacije območja pod vzhodnim Pohorjem ter njegovo gospodarsko in družbeno podobo v srednjem veku, nato pa obravnava na osnovi literature in arhivskih virov, zlasti arhivalij šentpavelskega samostana v Labotski dolini na Koroškem, lastnika limbuške gospoščine od leta 1666 do 1940, le-to v vseh njenih razsežnostih.

UDC 333(091)(497.12-180 Limbuš)

MLINARIČ Jože: The Domain Limbuš at Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. 68

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 2 pict., 3 facsim., 1 table, 1 map.

The author of the article gives a short description of the colonization of the area under East Pohorje and its economical and social picture in the Middle Ages. He discusses extensively, on the basis of literature and archival sources—above all on the basis of records of St. Paul's monastery in Labot valley in Carinthia—the proprietor of the domain Limbuš from 1666 till 1940, about this domain and its proprietors.

Svet ob Dravi so naši predniki začeli naseljevati konec 6. stoletja, pri čemer so prišli od vzhoda do Ruš, Lobnice in Selnice, od zahoda pa do Podvelke, Remšnika in Brezna. Naselili pa so se predvsem tam, kjer so našli že stara kulturna tla, razen tega pa so jim bolj odgovarjale sončne lege kakor pa senčnat svet. Zato upravičeno lahko trdimo, da so bila že zgodaj in zelo na gosto poseljena tla ob vzhodnem Pohorju in znatno bolj prisojni svet na Remšniku kakor pa senčnat okoli današnjega Lovrenca. Slovence, ki so prišli od vzhoda, je od onih, ki so prišli od zahoda, nekaj stoletij ločil skoraj neprehojen gozd ob Dravi in zato se je Podravska ali Ptujška krajina, nastala proti koncu 10. stoletja, imenovala tudi Marka onstran gozda (Marchia trans silvam).¹ Med imeni krajev, ki pričajo o zelo zgodnji kolonizaciji sveta ob vzhodnem Pohorju, se pojavi kot prvo ime Razvanja v listini iz leta 985, s katero podeli kralj Oton III. svojemu fevdniku grofu Rachwinu od svoje lastnine petnajst kraljevskih kmetij z vsem pripadajočim v vasi z imenom »Razuua!«.²

* Jože Mlinarič, arhivist — specialist pri Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

¹ J. Koropec, Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja (v nadaljnjem besedilu Zemljiške gospoščine), Maribor 1972, str. 88.

² Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (v nadaljnjem besedilu Gradivo) III, Ljubljana 1911, št. 395, str. 233.

³ Gradivo II, št. 487, str. 350.

O kolonizaciji in imenih krajev območja ob spodnji Dravski dolini zahodno od Maribora pa pričajo predvsem darovnice za 1091. leta ustanovljeni benediktinski samostan pri Št. Pavlu v Labotski dolini na Koroškem. Prva darovnica, v kateri se pojavita imeni kraja Ruš in puste lovrenške pokrajine okoli Radoljne med Velko in Lobničico, je iz leta 1091. Tedaj je grof Engelbert I. Spanheim v soglasju z ženo Hedviko in sinovoma podelil opatu Vencelinu poleg številnih drugih posesti tudi dva vinograda v Marki onstran Dravskega gozda, na desnem bregu Drave pa vas Ruše (ultra Trauum vilam Ruste) ter pusto sosednjo pokrajino ob Radoljni (et hererum huic contiguum Radimlahc dictam), da bi se tam naselilo nekaj benediktincev.³ V letih med 1096 in 1105 pa sta se sinova ustanovitelja zavezala, da bosta samostanu izročila ob svoji smrti nekatere posesti: Hartwik dvorec in cerkev z zemljo v Kamnici, Bernard pa na desnem bregu Drave svojo posest v Razvanju (in Marchia trans fluvium Drawam hoc sui iuris predium Razwei), in sicer živinorejsko pristavo (id est stabulariam curtum) (verjetno Betnavo), ter pol vasi na levi strani tamkajšnjega potoka in Hotinjo vas (villam Hünoldisdorf)⁴ z vsem pripadajočim, pri obeh omenjenih vaseh (Razvanju in Hotinji vasi) pa še toliko zemlje, da bo vsega za sto kmetij, »a njiv ne v obsegu izmere, marveč po številu dvorcev in mož, ki žive v vasi«. Bernard je tedaj samostanu podelil tudi Radvanje (oppidum Radewan) in Miklavž (villam Brunne).⁵ Ostali večji kraji obravnavanega območja pa po svojem postanku segajo v 12. ali kvečjemu v 13. stoletje. Leta 1184 se v virih pojavi ime Bezene (Holarn),⁶ 1189 oziroma 1147 ime Limbuša (Leumbach),⁷ v letih med 1193 in 1220 Pekrske gorce (Chulmen),⁸ v istem času Bistrice (Wstriz),⁹ pred letom 1227 naletimo na Pekre (Piker),¹⁰ 1265 na Laznico (Lvnsnitz),¹¹ Betnava pa se prvič omenja z imenom »Wintenaw« leta 1319.¹² Ime Hrastja (Aychach) zasledimo prvič leta 1372,¹³ Reke (Riekn) pa 1498.¹⁴ V naseljih Radvanje in Razvanje pa sta se tekom srednjega veka izoblikovali dve jedri. Leta 1416 zasledimo Zgornje Radvanje (Ober Rotwein), 1441 pa že Zgornje in Spodnje (Ober, Nider Radwan,¹⁵ leta 1431 Spodnje Razvanje (Nider Rasway), 1465 pa zgornje in Spodnje (Ober, Nider Raswan).¹⁶ Ledinska imena pri Limbušu in nad njim pa imamo zabeležena šele v 15. in 16. stoletju. V 15. stoletju se pojavijo

³ Gradivo III, št. 395, str. 232.

Zgodovina Št. Pavla: Trudpertus Neugart, Historia monasterii Ord. s. Benedicti ad S. Paulum in Inferioris Carinthiae Lavantina, Clagenfurti 1848.

⁴ Medtem ko meni Fr. Kos, da gre za Kurjo vas pri Lovrencu, pa postavlja J. Koropec (Zemljiške gosposčine, str. 15) kraj v Hotinjo vas pod vzhodno Pohorje, kar bo vsekakor bolj verjetno.

⁵ Gradivo III, št. 408, str. 240. Fr. Kos meni, da gre za Studence (ibidem) J. Koropec pa, da za Miklavž (gosposčine, str.)

e. 1290 Razel, 1265 Razwey. 1265 Radon? Nadvan, 1287 Radoan, 1362 Radwen, 1404 Brunne, c. 1480 Prunn (J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 403, 398, 72).

⁶ J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1893, str. 271. (1196 Holern, 1289 Holarern, 1334 Holern, 1372 Holeren).

⁷ Gradivo IV, št. 760, str. 382. Gradivo IV, št. 245, str. 137.

⁸ Gradivo IV, št. 840, str. 421. (J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 121: 1265 Chulm, 1391 Chw(o)lm.

⁹ Gradivo IV, št. 840, str. 421. Fr. Kos je mnenja, da gre morda za Bistrice pri Vitušu, J. Koropec (Zemljiške gosposčine, str. 19) pa ime lokalizira k Limbušu.

J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 178: 1265 Interius Fivstriz.

Listina ddo. 1434, junij 6. (SLa): Fewstricz, in der schwarzen Fewstricz.

¹⁰ Zemljiške gosposčine, str. 100.

J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 38: 1269 Piker, 1277 Pykker, 1377 Piker, 1431 Pykker.

1434, junij 6.: Pikker.

¹¹ J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 296: 1433 Lasnitz, 1480 Leosnitz. 1434, junij 6.: Losnicz.

¹² J. Zahn, Ortsnamenbuch; str. 502: 1389 Wintenaw, 1393 Windenaw. Prim. J. Mlinarič, graščina Betnava pri Mariboru, Kronika XXIV, 1976, str. 14.

¹³ J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 4.

1434, junij 6.: Aichach.

¹⁴ Potok se imenuje c. 1480 »die Riekg« (J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 334).

¹⁵ Zemljiške gosposčine, str. 100.

J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 398: 1427: Ober Radwan.

¹⁶ J. Zahn, Ortsnamenbuch, str. 403.

imena »Neuhaus« (1415),¹⁷ »Globotschitzerperg« (1427),¹⁸ »in der jungenn Nuspach« (1434)¹⁹ Vrlica (Arlicz), »Greczperg«, »Nuspach«, »Löschenberg«, Ludmar (Ludmerbankchenpach), »Dorczen«, »Gribicz« in »Richtpret« leta 1434,²⁰ »in dem obern Nuspach« (1494),²¹ »Turtzenperg«, Pavkernsko (Paukenpach), »Lembachperg« in Ušivsko (Eispachperg) (1498).²² Iz 15. stoletja pa je znan »Sigerlperg« (1532).²³

Potem ko je šentpavelski samostan verjetno že leta 1147, tj. po smrti Bernarda Spanheima, prevzel obsežno podarjeno mu posest, ki se je na levem bregu Drave razprostirala od potoka Črmenice pri Ožbaltu in do Kamnice pri Mariboru, na desnem bregu Drave pa od Hotinje vasi do Studencev, je tako postal vodilni zemljiški gospod v Dravski dolini, kjer si je izoblikoval močno upravno in gospodarsko središče na Fali. Pač pa je nastala v Limbušu samostojna, od deželnega kneza le rahlo odvisna gosposočina, ki so jo imeli v fevdu njegovi ministeriali, ki se omenjajo leta 1147 kot ministeriali Bernarda Spanheimskega.²⁴ Limbuška gosposočina se je kakor klin zabila med šentpavelsko posest pri Rušah in Lovrencu in ono pri Radvanju in Hotinji vasi in tako slabila moč Št. Pavla pri vzhodnem Pohorju.²⁵ Razen tega so Limbuški samostanu povzročali marsikatero nevšečnost, ko so se protipravno polaščali njegovo zemljo in posegali v njegove pravice.²⁶

Kakor drugod, tako je bil tudi na obravnavanem območju naš človek skoraj izključno le podložnik, podložen svojemu zemljiškemu gospodu, ki mu je za hasnovanje zemlje dajal določene letne datjave in opravljal različne služnosti, ta pa je nad njim izvrševal sodno oblast. Kmetje so prebivali na svojih kmetijah, ki pa so se sčasoma zlasti zaradi naraščanja prebivalstva in ustavitve notranje kolonizacije drobile na manjše enote, polovične kmetije, oštate in še na manjše enote. Ob koncu srednjega veka pa se zlasti zaradi turških pustošenj najdejo tudi puste kmetije, ki jih je zemljiški gospod večkrat dajal svojim podložnikom v hasnovanje kot dodatna zemljišča. Omenimo naj, da je okoli leta 1500 bilo okoli Limbuša veliko število opustelih vinogradov. Po limbuškem svetu je sodne posle opravljala gosposočina sama, medtem ko je konec 17. stoletja višje sodstvo izvrševala gosposočina Zbelovo, ki ji je limbuška gosposočina morala izročiti vse osebe, ki so zagrešile kazniva dejanja težjega značaja, tretjega dne.²⁷

Poleg limbuške gosposočine, ki je bila zahodno od Studencev pa do Laznice najpomembnejši zemljiški gospod, je na tem področju imela svoje podložnike in gorskopravna zemljišča še vrsta različnih zemljiških gospodov ali pa tudi svobodnih oseb in korporacij. V Limbušu je imela največ podložnikov gosposočina sama, saj jih je leta 1498 štela kar 27.²⁸ Z letom 1496 je dobil v kraju šentpavelski samostan pet kmetij in nekaj vinogradov.²⁹ 1454 je prejel beneficij sv. Tomaža v Mariboru dominikalni vinograd, ki pa ga je leta 1465 prodal

¹⁷ Zemljiške gosposočine, str. 100.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Orig. perg. listina ddo 1434, januar 21, v SLA.

²⁰ Orig. perg. listina ddo 1434, junij 6, v SLA.

²¹ B. Schroll, *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*, Wien 1876 (*Fontes rerum Austriacarum II/XXXIX*), št. 670, str. 521.

²² Urbar limbuške gosposočine (v nadaljnjem besedilu urbar 1498) v SLA 10/103.

²³ Urbar limbuške gosposočine iz leta 1532 (*Vermerkht das vrbar register zu dem gschloss vnd herschafft Lembach 1532*) v SLA, fond Limbuš (Sammelschuber).

²⁴ Zemljiške gosposočine, str. 16.

²⁵ Gradivo IV, št. 245, str. 137.

²⁶ V listini med 1193 in 1220 se imenuje Leopold Limbuški šentpavelski ministerial (Gradivo IV, št. 840, str. 421).

²⁷ Gradivo IV, št. 851, str. 425.

²⁸ Arhiv opatiije St. Pavel v Labotski dolini (v nadaljnjem tekstu Arhiv StP) 64/377.

²⁹ Urbar 1498.

³⁰ Podedli mu jih je opat Sigmund Jöbstl, ki jih je podedoval po svojem očelu (quinque praedia et aliquot vineas in Lembach ex hereditate paterna) (B. Schroll, o. c., št. 681, str. 525).

oskrbniku limbuške gosposčine Bernardu Breunerju.³⁰ Pri Limbušu pa sta imeli svoje vinograde tudi mariborska župnija (1514)³¹ in limbuška cerkev (1542).³² Med pomembne lastnike zemlje štejemo proštijo Dobrlo ves, ki je imela v kraju svoj dvorec z imenjem, obsegajočim 84 hiš (8 sogornikov in 20 viničarjev) (1754);³³ proštija je omenjeno posest kupila v leti 1413 do 1414 od bratov Ivana in Jurija Reichenburgerja.^{33a} Tudi v Laznici in Bistrici je bil glavni zemljiški gospod limbuška gosposčina. V prvi je imela gosposčina leta 1498 11 gospodarskih enot, že omenjeni Tomažev beneficij leta 1454 dve hubi in domec ter vinograde z gornino in desetino,³⁴ že leta 1235 pa je dobil tod pet kmetij žički samostan.³⁵ V Bistrici je imel kmalu po letu 1184 tri kmetije šentpavelski samostan.³⁶ Limbuška gosposčina je v obeh Bistricah štela leta 1498 22 gospodarskih enot, mariborska župnija 1500 poltretjo hubo,³⁷ Tomažev beneficij 1454 hubo, dva domca, mlin ter vinograde z gornino in desetino.³⁸ Med zelo močne zemljiške gospode štejemo na območju Bistrice gosposčino Viltuš, ki je imela leta 1542 19 lastnih družin,³⁹ in krško škofijo z njenimi 32 vinogradi in travnikom.^{39a} Omenjena gorskopravna zemljišča, ki jih je leta 1542 uživalo 30 sogornikov, ki so dajali škofiji letno po 71 vodnih veder vina, so bila tedaj ocenjena na 429 renskih goldinarjev.⁴⁰ V Pekrah je imela leta 1542 največ podložnih družin (18) mariborska deželnoknežja gosposčina,⁴¹ limbuška gosposčina pa šest.⁴² Neuhau-serja sta imela tod dve njivi, vinograde in desetino (1415),⁴³ vetrinjski samostan dve gornini (1488),⁴⁴ Dobrlo ves dva domeca (1570)⁴⁵ in Gašper Kinburg kmetijo (1570).⁴⁶ V Zgornjem Radvanju je imel leta 1542 sedež svojega imenja Henrik Wintershofen.⁴⁷ Svoje podložnike pa so imeli tod: limbuška gosposčina eno družino (1498), mariborska župnija celo kmetijo (1500),⁴⁸ Betnava pet družin (1542)⁴⁹ in 1570 po pet družin Sauer in eno družino Gleinzer.⁵⁰ V Spodnjem Radvanju je imel Tomažev beneficij leta 1454 domec,⁵¹ limbuška gosposčina 1498 dve družini, Betnava 1542 šest družin⁵² in istega leta Fuchsovo imenje kmetijo.⁵³ 1570. leta sta imela tod po eno družino Hofman in radvanjsko imenje, po dve družini pa so imeli Gleinzer, Kinburg, Saurau in Zgornja maribor-

³⁰ J. Mlinarič, Beneficiji v mestu Mariboru čisto konca 16. stoletja, (nadalje Beneficiji), ČZN XLIV, 1973, str. 82.

³¹ Listina ddo 1465, september 9. v SLa.

³² J. Mlinarič, Mariborska župnija do leta 1600, ČZN XLIV, 1973, str. 247.

³³ Imenjska cenitev za limbuško cerkev za leto 1542 v SLa 22/283.

^{33a} H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Gütern, Städte und Märkte (nadalje Untersteiermark), München 1962, str. 111.

³⁴ Urkunden-Regesten des Augustiner — Chorherren-Stiftes Eberndorf, Klagenfurt 1870, št. XLVI, str. 49 in št. XLVII, str. 50.

³⁵ Beneficiji, str. 82.

³⁶ Untersteiermark, str. 108.

³⁷ Gradivo IV, št. 840, str. 421.

³⁸ Urbar mariborske župnije iz leta 1500 v arhivu krške škofije v Celovcu (v nadaljnjem tekstu Arhiv Kšk LXII 1a).

³⁹ Beneficiji, str. 82.

^{39a} J. Mlinarič, Gosposčina Viltuš po urbarju iz leta 1588, (v nadaljnjem besedilu Viltuš), ČZN XLIII, 1972, str. 224.

⁴⁰ Nekaj vinogradov pri Limbušu so krški škofiji prodali v letih 1331 do 1332 sami Limbuški. (Monumenta historica ducatus Carinthiae IX, Klagenfurt 1963, št. 481, str. 150, št. 497, str. 154 in št. 498, str. 155.)

⁴¹ Cenitev gorskopravnih zemljišč krške škofije z dne 26. marca 1542 v Arhivu Kšk LXII 1a.

⁴² Zemljiške gosposčine, str. 40.

⁴³ Imenjska cenitev za limbuško gosposčino z dne 11. januarja 1542 v SLa 9/108.

⁴⁴ Zemljiške gosposčine, str. 40.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Untersteiermark, str. 107—108.

⁴⁹ Urbar 1498.

⁵⁰ Urbar mariborske župnije iz l. 1500 (Arhiv Kšk LXII 1a).

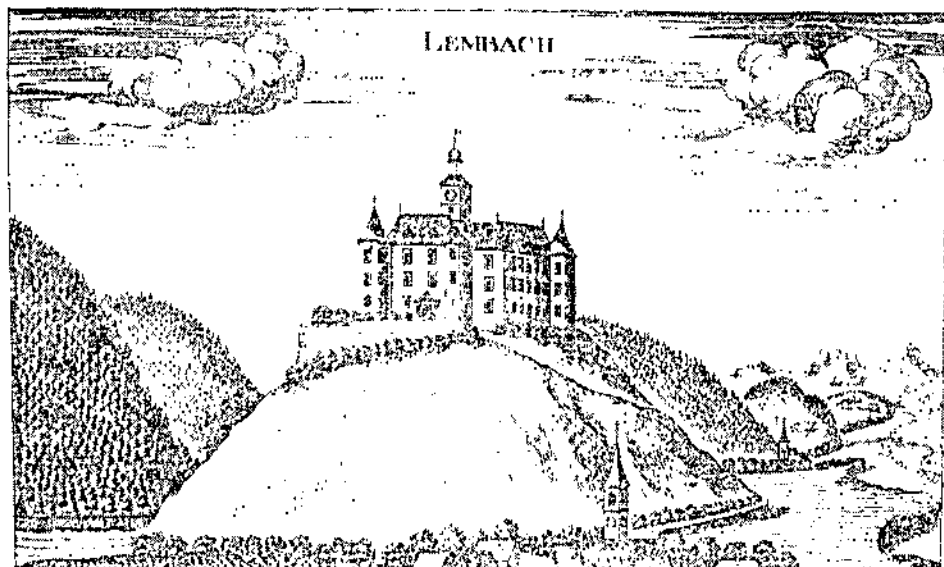
⁵¹ Viltuš, str. 224.

⁵² Zemljiške gosposčine, str. 50.

⁵³ Beneficiji, str. 82.

⁵⁴ Viltuš, str. 224.

⁵⁵ Zemljiške gosposčine, str. 41.

Reprodukcija risbe graščine Limbuš leta 1681 (G. M. Vischer, Topographia ducatus Stiriae).

ska gosposčina.⁵⁴ Na Studencih je bila močna Betnava s svojimi desetimi družinami (1542),⁵⁵ mariborski beneficij vseh svetih je imel tod leta 1501 hubo in tri domce,⁵⁶ leta 1542 pa so imeli svoje podložnike še: po dve kmetiji radvanjsko imenje in Zgornja mariborska gosposčina, dve pusti kmetiji limbuška cerkev in eno pusto mariborski meščan.⁵⁷

Težišče gospodarstva je bilo na obravnavanem ozemlju v poljedelstvu in živinoreji, na območju Limbuša in Pekar pa tudi na vinogradništvu, brez pomena pa nista bili tudi obrt in trgovina. Od žitaric se v virih 13. stoletja omenja pšenica pri Bistrici in Pekrah, v istem stoletju tudi pridelovanje ovsa v Bistrici, medtem ko se omenjata tod rž in proso šele konec 15. stoletja.⁵⁸ Limbuški podložniki so izmed vseh žit dajali le oves, in to pri Limbušu in na Pohorju. S tem pa seveda ni rečeno, da niso pridelovali tudi drugih žitaric, saj moramo upoštevati, da so bile tedaj mnoge naturalne dajatve že prevedene v denarne. Važno gospodarsko postavko pa je predstavljala tudi živinoreja, na kar kažejo posebne kmetije-sirnice, ki jih najdemo na ozemlju limbuške gosposčine v precejšnjem številu na Pohorju nad Limbušem. Na območju nižine od Bezene do Spodnjega Radvanja je bila posebno razvita govedoreja in svinjereja, nekaj tudi konjereja. Sredi 16. stoletja je imelo na tem območju 128 družin 23 konj, na družino pa je prišlo poprečno tudi nad štiri glave govedi in nad tri svinje.⁵⁹ Na limbuškem področju pa je bila povsod močno razširjena kokošereja, na kar nam kažejo podatki v limbuškem urbarju leta 1498. Gojenje ovac in koz je bilo razširjeno zlasti na višinskih sirnicah, o čemer pričajo tudi te vrste dajatev. Vinogradništvo je znano v virih za Limbuš od leta 1333, za Pekre 1415,

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Viltuš, str. 224.

⁵⁶ Beneficijl, str. 89.

⁵⁷ Zemljiške gosposčine, str. 40.

⁵⁸ Imenjska cenitev za limbuško cerkev 1542 v SLA 22/283.

⁵⁹ Zemljiške gosposčine, str. 142.

Urbar 1498.

⁶⁰ Zemljiške gosposčine, str. 145–148.

v viru iz leta 1434 pa se omeja na vsem hribovitem območju od Bezene do Radvanja.⁶⁰ Iz zgodovinskih virov je razvidno, da je konec 15. stoletja vinogradništvo precej nazadovalo, saj je bila okoli leta 1500 npr. pri limbuškem gospostvu dobra tretjina vinogradov pustih, vendar se je to stanje do srede naslednjega stoletja znatno popravilo. Najpomembnejši gorski gospod limbuškega področja je bilo vsekakor limbuško gospostvo, ki je imelo na 14 gorah 250 sogornikov, ki so dajali letno nad 500 veder gornine.⁶¹ Na razvitost obrti v Limbušu in njegovi okolici kažejo tudi priimki mnogih limbuških podložnikov. Obrt je vsekakor pospeševala bližina gradu, kraj sam, ki je v 16. stoletju postal tamkajšnje župnijsko središče ter bližina Ruš, kjer so bili sejmi že sredi 15. stoletja, na razvoj določene vrsti obrti pa je ugodno vplivala tudi bližina Maribora. Tudi trgovina je bila tod močno razvita, saj je tekla ob vzhodnem Pohorju pomembna prometna zveza iz Dravskega polja v Dravsko dolino. Promet je tekel tako po kopnem kot tudi po vodi. Po Dravi je npr. konec 13. stoletja pošiljal vetrinjski samostan svojo posodo za vino, šentpavelski pa konec 14. stoletja les.⁶² Za prevoz preko Drave so služili brodovi, ki se navajajo pri Fali za leto 1290 in istega leta pri Selnici,⁶³ na Bistrici pri Viltušu leta 1363, pri Viltušu pa 1448 in 1555.⁶⁴ Da je bila trgovina tod močno razvita, nam dokazujejo tamkajšnje mitnice. Tako je Maribor konec 15. stoletja pobiral mitnino pri Betnavi,⁶⁵ limbuška gospoščina pa je imela svojo mitnico pri Laznici.⁶⁶ Na razvitost trgovine kaže tudi dejstvo, da je deželni knez šentpavelskemu Lovrencu že pred 1250 dovolil trgovanje in da je cesar Friderik III. podelil šentpavelskemu samostanu pravico do letnega sejma pri ruški Marijini cerkvi na ruško nedeljo (okoli 8. septembra).⁶⁷ Glavni predmet trgovine so bili tedaj kmečki in obrtniški izdelki, zlasti pomembna pa je bila vinska trgovina, nad katero si je pridobilo monopol mariborsko mesto.⁶⁸ V trgovino so se konec srednjega veka vključili tudi kmetje, saj so rabili denar za urbarialne služnosti. Na intenzivnost kmečke trgovine na limbuškem območju nam kaže dejstvo, da so podložniki limbuške gospoščine leta 1498 odrajtovali svoje dajatve predvsem v denarju. Podložnikom, zlasti še tistim z majhnimi zemljiškimi kompleksi, je dotekal zaslužek tudi iz tovorjenja in dnine, pri čemer imejmo v mislih številna gorskopravna zemljišča, ki so jih hasnovali mariborski meščani in druge svobodne osebe in korporacije.

V cerkveno-upravnem pogledu je limbuško območje bilo sprva v okviru hoške pražupnije, ki je do leta 1751 spadala pod oglejsko patriarhijo, nato do leta 1859, to je do prestavitve sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor, pod sekovsko ali graško škofijo, nato pa je prišla v sestav lavantinske škofije. Šentpavelski samostan, ki je imel bogate posesti v Dravski dolini, je dobil konec 11. stoletja le cerkev v Kamnici, vse ostale, ki jih je kasneje imel, pa je osnoval sam. Cerkev pri Lovrencu pa je samostan s posredovanjem papeža iztrgal iz hoške pražupnije, njegov opat pa je dobil pri cerkvi leta 1257 celo arhidiakonatske pravice. Pač pa ni mogel samostan dobiti nobenih pravic pri Marijini cerkvi v Rušah (prvič omenjena 1387). V drugi polovici 13. stoletja je hoški župnik pri svoji podružnici sv. Magdalene »na bregu« ustanovil vi-

⁶⁰ Ibidem, str. 150—151.

⁶¹ Urbar 1498 in 1532 ter imenjska cenitev 1542.

⁶² Zemljiške gospoščine, str. 159.

⁶³ Ibidem, str. 158.

⁶⁴ Viltuš, str. 231.

Mariborska mestna knjiga I, 42' v Pokr. arhivu v Mariboru (PaM).

⁶⁵ Zemljiške gospoščine, str. 160—161.

⁶⁶ Arhiv StP 123/482.

⁶⁷ Zemljiške gospoščine, str. 160. Prlm. tudl: Monumenta historica dueatus Carinthiae X, Klagenfurt 1968, št. 1029, str. 326 in št. 1098, str. 366.)

⁶⁸ Ibidem, str. 161—163.

kariat in mu podredil ozemlje do Lobnice nad Rušami.⁶⁹ Ta vikariat je bil skupaj z matico leta 1398 inkorporiran gornjegrajskemu benediktinskemu samostanu.⁷⁰ Ko so konec 15. stoletja Magdalenino cerkev zažgali Turki, je hoški župnik sedež vikariata prenesel k podružnici sv. Jakoba v Limbušu, kjer se cerkev prvič omenja leta 1478.⁷¹ Spočetka, kot to kažejo dokumenti, župnik ni imel namena za trajno prenesti sedeža v Limbuš, saj je še leta 1545 limbuška cerkev veljala za podružnico pri Magdaleni. Toda kmalu je limbuška cerkev postala sedež župnije in Magdalenina njena podružnica, kar je bila do leta 1788, ko je postala sedež lokalije. Magdalenina oziroma limbuška podružnica v Rušah pa je postala vikariat leta 1625, dasi je zaradi velikih shodov imela stalnega duhovna že v srednjem veku, vendar ta ni smel opravljati župnijskih pravic. V 16. stoletju je Magdalenska oziroma limbuška župnija obsegala območje od potoka Lobnice pa tja do Zrkovcev na Dravskem polju s kraji Lobnica, Ruše, Bezona, Loka, Bistrica, Laznica, Limbuš, Hrastje, Vrhov dol, Pekre, Studenci, Magdalena ter Spodnje in Zgornje Pobrežje. Po ustanovitvi samostojnih postojank v Rušah in pri Magdaleni v 17. oziroma 18. stoletju pa so v okviru limbuške župnije ostali le še kraji Laznica, Bistrica, Limbuš, Hrastje, Vrhov dol in Pekre.⁷² Kaplansko mesto je ustanovil leta 1478 Bernard Griebinger ter ga dotiral z lepim premoženjem predvsem pri Konjicah.⁷³ Prve podatke o cerkvenih dohodkih imamo iz srede 16. stoletja, ko je cerkev imela preko 32 funtov imenja.⁷⁴ Podrobne podatke o župnijski posesti in njenih pravicah pa nam daje urbar iz srede 18. stoletja. K župniji so tedaj spadali župnišče, k pokopališkemu zidu prizidana kaplanija, in mežnarija. Župnija je nadalje imela dve kmetiji na Studencih ter po eno kmetijo v Laznici, Razvanju ter Spodnjem in Zgornjem Radvanju ter vso žitno desetino od teh kmetij. Pobirala je tudi činž od 21 polj in sadovnjakov pri Magdaleni, od sedmih v Zgornjem Radvanju in vso žitno desetino. V Limbušu in njegovi okolici je imela osem njiv, dva vrtova in sadovnjak ter dva vinograda, v razvanjskem okolišu tri travnike in pri Kungoti enega. Župnija je nadalje pobirala žitno desetino od devetih podložnikov pri Bistrici in Laznici ter od 18 na Pohorju in tretjino prosenega vršnika, ki si ga je delila z limbuško gosposčino. Žitna desetina je znašala letno po 570 snopov pšenice, 3490 snopov rži in 888 snopov ovs. Župnija je imela pravico tudi do tretjine vinske desetine na nekaterih gorah na območju župnije, znašala pa je letno po 167 veder vina. Kolektura se je pobirala na Zgornjem in Spodnjem Pobrežju, Studencih, Pekrah, Limbušu, Laznici in Bistrici, in to od vsake kmetije po merico žita, sir in nekaj prediva.⁷⁵

Med limbuškimi podružnicami se omenja prvič leta 1416 Kungota pod Pekrsko gorco. Okoli cerkve je bilo pokopališče, bila pa je v jožefinskem času (1786) zaprta ter v začetku 19. stoletja le še kup razvalin. Svoje glavne dohodke je cerkev v 17. stoletju prejela iz vinogradov, ki so ji dajali letno po pet štrtinov (okoli 2900 l) vina.⁷⁶ Druga podružnica, ki se sicer omenja prvič leta 1532, je pa po svojem stilu iz 15. stoletja, je bila cerkev sv. Bolfenka na

⁶⁹ Ibidem, str. 85—86.

⁷⁰ Fr. Kovačič, Zgodovina lavantinske škoflje (1228—1928), Maribor 1928, str. 78.

⁷¹ Zemljiške gosposčine, str. 86.

Untersteiermark, str. 110.

⁷² Ign. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Marburg 1875, str. 341—342.

⁷³ Prim. Imenjsko ceniliv limbuške kaplanije za leto 1542 v SLA 22/283.

⁷⁴ Imenjski ceniliv limbuške cerkve za 1542 in 1543 v SLA 22/283.

⁷⁵ »Urbarium vber die zum pfarhoff Lembach gehörig dienstbahre unterthannen . . . »Urbar je nastal po letu 1748. (Fond župnije Limbuš v PaM-u).

⁷⁶ Zemljiške gosposčine, str. 86.

Ign. Orožen, o. c., str. 350—352.

Cerkveni obračun limbuške župnije 1640—1649 v Arhivu StP 201/605.

Cerkveni obračuni 1706—1785 (Fond župnije Limbuš v PaM-u).

Pohorju (1037 m) in je bila prav tako v drugi polovici 18. stoletja ukinjena.⁷⁷ Njeni dohodki so se stekali v prvi vrsti z vinogradov, ki so dajali sredi 17. stoletja letno okoli 13 štrtinov (okoli 7000 l) vina.⁷⁸ Limbuška podružnica je bila tudi cerkev sv. Jožefa na Studencih (pozidana 1684), ki pa je bila leta 1860 priključena Magdaleni, leta 1940 pa postala samostojna župnija.⁷⁹ Po podatkih iz 18. stoletja je imel pravico odvetništva in patronatstva (ius advocatiae et patronatus) nad župnijo kot tudi nad prvima podružnicama hoški župnik,⁸⁰ medtem ko se pravica odvetništva za čas pred 1649 pripisuje limbuški gosposčini.⁸¹ Pravico odvetništva nad Jožefovo cerkvijo pa je kot lastnik tamkajšnje zemlje imela radvanjska gosposčina.⁸²

*! Richer de marburc. & filij ej Richer. Lupolt de leumbach. Albo y frei
usfinbach. Otto & frač ej. Ortolfus de lubin. Mitternales de pogin. Ber*

Leopold Limbuš kot pričla v listini ddo 1189, julij 25., Breže (Orig. perg. listina v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju)

Kraj Limbuš in tamkajšnja trdnjava sta stala vsekakor že pred letom 1147, ko se navajajo med Spanheimskimi ministeriali tudi Limbuški (di von Leuvenbach), ki jih srečujemo nato v zgodovini do druge polovice 16. stoletja, ko je njihov rod izumrl.⁸³ Prvi Limbuški, ki ga poznamo z imenom in ki je šentpavelskemu samostanu povzročal nevšečnosti, je bil Leopold. Mož nastopa leta 1189 kot pričla v neki listini, izdani v Brežah na Koroškem.⁸⁴ Kmalu po letu 1184 si je šentpavelski samostan pridobil od Wernherja iz Melja pri Mariboru tri kmetije v Bistrici in vas pri Pekrski gorci (Chulmen),⁸⁵ a jo je v času med 1193 in 1220 zamenjal z zgoraj omenjenim Leopoldom (domino Liupoldo ministeriali nostro de Levnbach) za dve kmetiji pri Kamnici, 24 veder gornine in za posest pri Šobru ob Dravi.⁸⁶ Isti Leopold je pred letom 1220 na silo postavil trdnjavo na samostanski zemlji v Kamnici (Liupoldus nomine in predio ecclesie nostrę aput Gemz castrum violenter construxerat) ter se polastil samostanske vasi »Vollenanger«.⁸⁷ Opat mu je za to, da je zapustil trdnjavo in mu izročil vas, dal 20 mark denarja.⁸⁸ V letih med 1193 in 1220 se omenja Berengar iz

⁷⁷ Ign. Orožen, o. c., str. 348–350.

⁷⁸ Cerkevni obračun limbuške župnije 1640–1649 v Arhivu SIP 201/605.

⁷⁹ Cerkevni obračun 1615–1756 (Fond župnije Limbuš v PaM-u).

⁸⁰ Ign. Orožen, o. c., str. 352.

⁸¹ Cerkevni obračun Jožefove cerkve 1674–1847 (Fond župnije sv. Jožefa na Studencih v Mariboru v PaM-u).

⁸² Urbar limbuške župne cerkve s. d. (po letu 1748) (Fond župnije Limbuš v PaM-u).

⁸³ Dokument s. d. (po letu 1649) (Arhiv SIP 201/605).

⁸⁴ Urbar limbuške župne cerkve (glej op. 80).

⁸⁵ Gradivo IV, št. 245, str. 137. Po smrti Bernarda Spanheimskega 1147 so Limbuški poslali deželnoknežji vazali. (W. Fresacher, Die mittelalterlichen Urbare des Benediktiner — Stiftes St. Paul in Kärnten 1289/90 und 1371/72, Wien 1968, str. 77.)

⁸⁶ M. Godec-Fr. Kovačič, Gradivo za krajevne kronike. Limbuš pri Mariboru, CZN XI, 1914, str. 67–82.

⁸⁷ J. And. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark II, Graz 1865, str. 235.

⁸⁸ C. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark II, Gratz 1822, str. 398–399.

PaM hranil orig. listini o podelitvi sejmov Limbušu 1785, dec. 24., Dunaj, in 1838, april 28., Dunaj.

⁸⁹ »Lupolt de Leumbach« v listini ddo. 1189, julij 25., Breže (Orig. v Avstrijskem državnem

⁸³ Fr. kos meni, da gre za Kumen pri Lovrencu (Gradivo IV, št. 840, str. 421), J. Koropec (Zemljiške gosposčine, str. 19) pa, da za Pekrsko gorco.

⁸⁴ Fr. Kos meni, da gre za Kumen pri Lovrencu (Gradivo IV, št. 840, str. 421), J. Koropec (Zemljiške gosposčine, str. 19) pa, da za Pekrsko gorco.

⁸⁵ Fr. Kos poslavlja ime v Brezno ob Dravi, J. Koropec pa meni, da gre za Sober (Brezin) pri Bresternici (Zemljiške gosposčine, str. 19).

⁸⁶ J. Pirchegger (Untersteiermark, str. 112) je prepričan, da je pod tem imenom razumeti Jurski vrh (Jurij ob Pesnici).

⁸⁷ Cod. trad. S. Pauli (XIII, stol.), e. 60, fol. 19' v Arhivu St. Pavla v Labotski dolini. (Gradivo IV, št. 851, str. 425.)

⁸⁸ Prim. A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark IV, Grätz 1848, str. 534.

Limbuša (Peringero de Leunbach), ki mu je samostan dal 100 denarjev, da mu je izročil vinograd.⁸⁸ Tudi Konrad Limbuški (Chunradus de Leunbach) je na silo posegal v pravice svojih sosedov. Ker je mož pred letom 1235 prizadejal škodo žičkemu samostanu, je njegova teta Zofija Limbuška (domina Sophia de Leunbach) podelila menihom pet hub v Laznici (in villa que dicitur Lasiniz).⁸⁹ Konrada srečamo poslednjič kot pričo v neki listini iz leta 1241.⁹¹ Limbuške pa srečamo tudi kot dobrotnike studeniškega samostana, saj sta mu Rudolf in Henrik (von Leunbach) podelila vrsto posesti leta 1259.⁹² Leta 1298 srečamo kot priči Gotfrida in Vasalda Limbuška (Gottfried, Vasald von Lembach).⁹³ Limbuški so bili manj pomembna viteška družina, ki pa je bila sila razvejana in z velikim številom potomstva, tako da je vprašljivo, ali gre pri članih te družine z istim imenom vedno za isto osebo. Krištof Limbuški se je leta 1521 poročil z Margareto, eno izmed hčera Wolfganga Sarla iz Frondsberga, ter tako dobil to gospostvo in njihov grb. Ivan Limbuški, ki je umrl malo pred letom 1579, je bil zadnji svojega rodu, njegov grb pa so kot Limbuški predniki dobili leta 1637 Galli z Galleinsteina.⁹⁴

Limbuška trdnjava, ki se imenuje prvič leta 1331,^{94a} kot tudi gosposčina že stoletja pred izumrtvijo rodbine Limbuških ni bila več v njihovih rokah. Kdaj in na kakšen način sta se tej družini izmuznili iz rok, ni znano, dejstvo je le to, da gotovo že pred letom 1333. Tedaj je namreč gospa Lucija zastavila polovico gradu Limbuša Ulriku Wallsee,⁹⁵ ki mu je v naslednjem letu ukazal vojvoda Albert Avstrijski, naj štiti šentpavelski samostan v njegovih posestih v Bezeni (ze Holern) in Rušah (ze Rest).⁹⁶ Leta 1427 je imel gosposčino kot fevd grofov Celjskih grof Ivan Martin Frankopan Krbavski.⁹⁷ Njegov gradiščan in gorski mojster je bil v letih 1427—1434 Martin (Mertlein die zeit graf Frangkens aus der Korbau purgkhrgraf vnd perchmaister zu Lembach).⁹⁸ Leta 1434 je Ivan Martin Frankopan zapisal svoji ženi Doroteji, hčeri Friderika Stubenbergskega, za jamstvo za njeno doto 2000 funtov limbuškega imenja.⁹⁹ Listina je za nas sila zanimiva, saj nam prvič poroča o posesti limbuške gosposčine. Iz nje je razvidno, da je gosposčina imela 111 podložnih zemljišč in gornino v Limbušu in v njegovi neposredni bližini. Še istega meseca je grof Herman Celjski potrdil v Krapini zgornjo listino.¹⁰⁰ Že čez dve leti, tj. leta 1436, je Ivan Martin Frankopan umrl in vdova je listino izročila svojim sorodnikom Stubenbergom, ni pa jim mogla izročiti gosposčine, ker so si jo pridržali zase Celjski.¹⁰¹ Po smrti zadnjega Celjana leta 1456 je prešla gosposčina v roke deželnih knezov,

⁸⁸ Gradivo IV, št. 851, str. 426.

V istem obdobju se pojavita kot pričel »Pernger de Leunbach et Rûger« (Gradivo IV, št. 854, str. 428).

⁸⁹ J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II, Graz 1879, št. 322, str. 425.

⁹⁰ »Conr. de Lewenbach« (Idem, št. 397, str. 511).

⁹¹ Untersteiermark, str. 108.

⁹² A. Muchar, IV, o. e., str. 128.

⁹³ Untersteiermark, str. 109.

^{94a} 1331 se imenuje Grajski grič (381 m), na katerem je stala trdnjava (nad krajem na južni strani »Purgek«, leta 1332 pa »Purperg« in »Purchperch« (Monumenta historica ducatus Carinthiae IX, Klagenfurt 1965, št. 401, str. 150, št. 497, str. 154 in št. 498, str. 155.)

⁹⁵ Untersteiermark, str. 109.

⁹⁶ Orig. perg. listna ddo. 1334, september 8. v SLA.

Samostanu je posest v Bezeni potrdil že vojvoda Leopold Avstrijski z listino ddo. 1221, januar 2. (prepis v StP). Za Bezeno so tudi listine v SLA: 1328, november 11. in 1430, avgust 22. (Arhiv StP, fond listin).

⁹⁷ Prim. Untersteiermark, str. 109.

⁹⁸ Listina ddo 1427, marec 3. (prepis v SLA).

⁹⁹ Listina ddo 1434, junij 6. v SLA.

Tedaj se omenja Lumbuš (dorff ze Lembach), Bistrlica (Fewstriez), Reka (in der schwarzen Fewstriez), Laznica (Losnicz), Pekre (Pikker), Hrastje (im Aichach), Vrlica (Arlez), »ampacher«, Vrhov dol (in dem perg ob Lembach), »Greczperg«, »Nuspach«, »Löschenberg«, Ludmar (zu Ludmerbankchenpach), »in der Dorezen«, »im Gribicz«, »im Richtpret« ter »zu Globaszlez«.

¹⁰⁰ A. Muchar VII, o. e., str. 238.

¹⁰¹ Zemljiške gosposčine, str. 39.

tj. Habsburžanov.¹⁰² Njihov oskrbnik na Limbušu je bil leta 1465 Bernard Breuner (Pernhart Prewner).¹⁰³ Leta 1477 je bil oskrbnik gosposčine Matej Twanner,¹⁰⁴ za njim pa Bernard Griebinger, ki se je že leta 1463 imenoval »von Lembach«.¹⁰⁵ Griebingerju je grof Janez pl. Montfort zastavil za 4500 ogrskih zlatnikov gosposčino Borl z nekaterimi njenimi posestmi. Dogovorjeno je bilo, da bo imel Griebinger Borl tri leta in ga po vrnitvi dolga zopet vrnil. Griebinger je po vsej verjetnosti umrl leta 1478 in njegova vdova Veronika je obe gosposčini vrnila cesarju za 2000 goldinarjev, ta pa ji je dal Limbuš v zastavo, medtem ko je dal leta 1480 določene pravice nad Borlom že znanemu Bernardu Breunerju.¹⁰⁶ Griebinger je znan po tem, da je leta 1478 ustanovil limbuško kaplanijo ter jo bogato dotiral predvsem s posestmi pri Konjicah, in da je na gradu pozidal kapelo, ki so jo baje Turki leta 1532 skupaj z gradom uničili.¹⁰⁷ Ta pa je bila kasneje vsekakor znova pozidana, saj se omenja ves čas obstoja gradu.¹⁰⁸

Prvi dokument, ki nam daje podroben popis posesti limbuške gosposčine, je urbar iz leta 1498.¹⁰⁹ Navedeni vir obsega podatke o dominikalni posesti, se pravi tisti, ki jo je gosposčina obdelovala v lastni režiji, o urbarialni posesti, ki so jo obdelovali predvsem domači podložniki, nekaj malega tudi podložniki tujih gosposčin in posamezne svobodne osebe, in o dajatvah za hasnovanje teh zemljišč, končno pa še o gorskopravnih zemljiščih, ki so jih uživali sogorniki po gorskem pravu. Grajsko pomirje je segalo na vzhodu do Peker, nato je bila njegova meja na jugu Pohorje (Vrhov dol), od tod je krenila proti Bistriškemu potoku in šla na Dravo, ki je tvorila njegovo severno mejo. Dominikalno posest so sestavljale njive, travniki in vinogradi, in medtem ko nam beleži vir njive in travnike le na desnem bregu Drave v neposredni bližini gradu, pa so bili vinogradniški kompleksi tudi na levem bregu Drave. K dominikalnim njivam so spadali zemljiški kompleksi za okoli 21 delovnih dni na območju od Limbuša do Peker in Pekrske gorce ter so sodili h graščinski pristavi, ki je stala pod Grajskim gričem. Gosposčina je imela tudi še njivo za deset delovnih dni pri Betnavi ter za polovico manjši kompleks pri Magdaleni ob Dravi. Tudi travniki so bili z izjemo enega, ki je ležal v Pohorju pri Reki in ki je zahteval šest dni košnje, na območju Limbuša in Peker. Za vseh pet travnikov je bilo treba nad dvajset dni košnje. Vinogradov, ki jih je gosposčina obdelovala v lastni režiji, je bilo enajst, od teh jih je ležalo osem v bližini graščine (zlasti v Ludmaru in »Nuspachu«), ostali pa so bili na Metavi (pri Malečniku) in pri Jakobu v Slovenskih goricah. Medtem ko so bili na prvih podložniki dolžni le obirati grozdje, pa so morali vinograde na levem bregu Drave v celoti obdelati s tlako.

Najobsežnejša posest, od katere je imela gosposčina največ dohodkov in koristi, je bila urbarialna posest, ki so je največ hasnovali domači podložniki, nekaj tuji kot dodatna zemljišča, nekaj malega pa tudi posamezne svobodne osebe, predvsem mariborski meščani, pa tudi cerkvena gosposka. Urbarialna zemlja je ležala na dvajsetih krajih, največ na območju Limbuša samega in v Pohorju, sicer pa v glavnem na območju od Laznice do Razvanja, nekaj malega tudi pri Magdaleni. Manjši kompleks urbarialne zemlje pa je ležal še na levem bregu Drave, in to na Metavi (pri Malečniku), Dobrenju in pri Jakobu v Slo-

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Orig. perg. listina ddo. 1465, september 9. v SLA.

¹⁰⁴ Untersteiermark, str. 110.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Untersteiermark, str. 89.

¹⁰⁷ Urbar iz leta 1498 pravi, da je »die cappellen im gesloss so herr Pernhart Griebinger gestiftt«.

Prim. Ign. Orožen, o. e., str. 353–354.

¹⁰⁸ Omenja se še v inventarnem zapisniku iz leta 1782 (Arhiv StP 63/376).

¹⁰⁹ Prvi ohranjeni urbar za gosposčino v SLA 40/103.

Dermerck die zu gehörung des geslos Limbuß

Hent In best der Dinstagfod weds allumbart
Hingang an den juch am freitag und von demselben
juch schneider ab am freitag an tag anver de Martin
Haltzer auff juch kund an das Haver de weiland element
Hingang juch weds juch weds gewis juch weds daselb
gewis ab juch der Limbuß und von der Limbuß gewis juch
juch dem juch weds oder weds dem juch weds. de
weds weds mit weds auf am freitag juch

Wismad

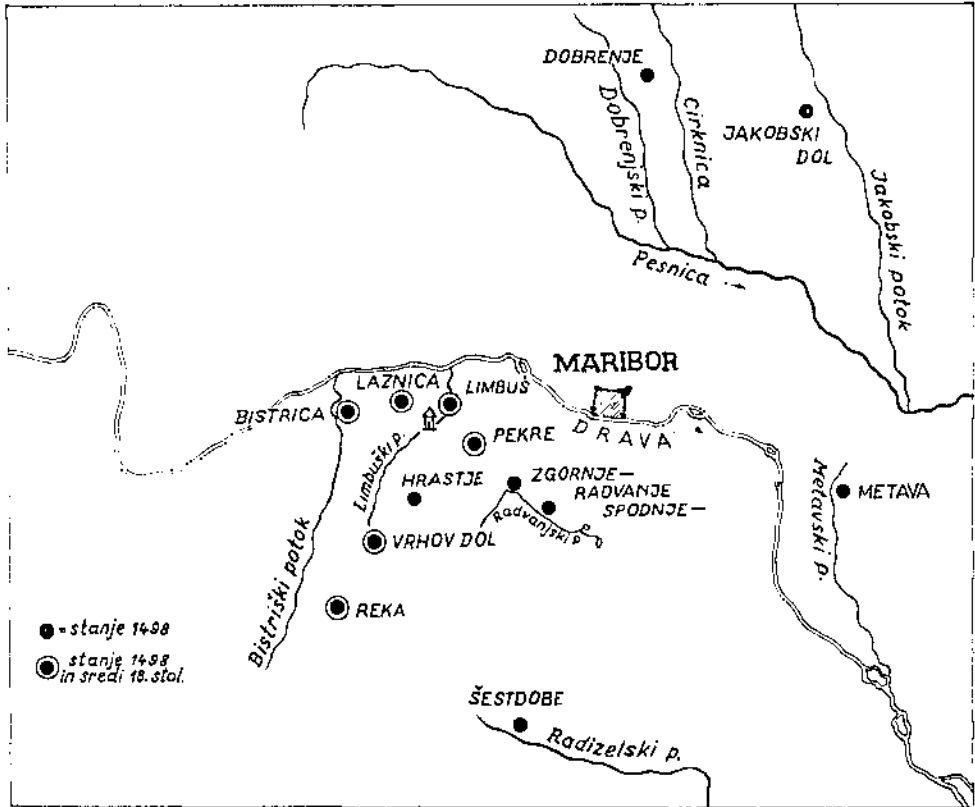
Am weds juch juch weds juch weds
juch juch weds juch juch weds
juch Limbuß juch dem weds juch weds
weds ein weds weds juch Limbuß weds weds
weds juch in der weds juch weds

Faksimile strani iz urbarja gosposčine Limbuß iz leta 1490 (Hranl. deželni arhiv v Gradcu.)

venskih goricah. Gosposčina je imela tedaj 151 gospodarskih enot, od katerih jih je bilo približno tretjina celih kmetij in skoraj polovica manjših kmečkih enot, tako imenovanih domceev ali oštator, ter 14 polovičnih hub. Med samostojnimi kmečkimi enotami so zanimive tako imenovane višinske ali planinske kmetije (sirnice, švajge, sbaighube), ki jih je gosposčina imela devet na območju nad graščino, nekaj že precej v Pohorju. Sirnice so bile kmetije z malo orne zemlje, toda s precejšnjim kompleksom pašnega sveta. Tako kmetijo je dobil kmet ponavadi z določenim številom živine, deloma govedi, večinoma pa ovac.¹¹⁰ Dajatve limbuških sirnic kažejo na to, da so te kmečke enote gojile poleg ovac tudi koze. Kot smo že omenili, nam urbar beleži veliko število majhnih kmetij, katerih hasnovalci so si morali iskati svoj zaslužek tudi v neagrarnih panogah, kot v obrti, trgovini, tovarništvu, dninarstvu in v podobnih dejavnostih. Te kmečke enote so bile sicer razširjene na vsem limbuškem območju, vendar jih je bilo največ prav v Limbušu (od 27 enot kar 16 oštator in pet polovičnih hub), ki je lahko dajal zaslužek tudi iz neagrarnih dejavnosti. Omembe vrednih je tudi nekaj domceev (14), ki jih je imela gosposčina pri Magdaleni pri Mariboru, in ki so jih povečini uživali mariborski meščani, ki so bili podložni gospodstvu le s svojimi dajatvami. Nekateri teh oštator so bili poseljeni, nekateri pa so tvorili le obdelane zemlji-

¹¹⁰ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana 1970, str. 167.

Urbarialna posest limbuške gosposčine po stanju iz leta 1498 in srede 18. stoletja.

ške komplekse, zlasti njive in travnike. Pri dveh takih enotah je bila tudi kovačija in gostilna. Medtem ko srečamo ob koncu 15. stoletja pri mnogih gosposčinah veliko število pustih kmetij, pa jih najdemo nasprotno pri limbuški le šest (3 hube in enako število oštатов). Od gospodarskih enot naj navedemo za ta čas tudi mlin na Limbuškem in dva mlina na Bistriškem potoku. H gosposčini pa je spadalo tudi nekaj njiv, travnikov, vinogradov in gozdčev (29), ki so jih povečini uživali mariborski meščani ali pa podložniki drugih zemljiških gospodov, ki so si s takimi parcelami skušali izboljšati svoj gospodarski položaj. Za hasnovanje svojih urbarialnih zemljišč so hasnovalci dajali gosposčini razne vrste dajatev in opravljali določene služnosti. Vrsta in višina dajatev je bila v prvi vrsti odvisna od kakovosti in obsega ter lege zemljišča. Podložniki limbuške gosposčine so bili že konec 15. stoletja zavezani predvsem denarnim dajatvam, kar si razlagamo s tem, da so se močno bavili z neagrarnimi panogami in se živahno vključili v trgovino. Poleg denarja je večina limbuških podložnikov dajala kokoši in jajca, od žitaric nastopa kot dajatev le oves v Limbušu in na Pohorju. Oddajo vina beležimo le pri Bistrici in pri Metavi. Posebnim dajatvam so bile zavezane višinske kmetije sirnice, ki so skoraj redno dajale sir in drobnico, le dve mast in loden. Običajni termin dajatev je bilo Jakobovo (25. julija), ponekod tudi Martinovo (11. novembra), večina kmetij pa je dajala tudi o pustu kokoši, o veliki noči piščance, ob slednjem terminu se je običajno dajalo tudi jagnje. Podložniki so bili zavezani tudi tlaki, ki se pojavlja redno kot ročna

tlaka. Večina podložnikov se je v tem času že odkupila od tlake, ki je ostala kot dolžnost le tam, kjer je gosposčina potrebovala delovno silo zlasti za obdelovanje vinogradov (Limbuš, Metava).

Močno gospodarsko postavko gosposčine so predstavljala tudi njena gorsko-pravna zemljišča, ki so jih sestavljale skoraj izključno vinogradniške parcele. Gosposčina je imela na 16 gorah, od katerih jih je bilo 14 pri Limbušu, dve pa pri Metavi in Dobrenju, 294 sogornikov. Vinogradniške parcele so se razprostirale na območju od Bezene do Peker ter so bile tedaj, kot to lahko opazimo pri drugih zemljiških gosposčinah tistega časa, gotovo tudi po višjih legah kakor danes.¹¹¹ Omenimo naj, da je bila okoli leta 1500 četrtnina vinogradov pustih, pri čemer so bili na eni izmed gora pri Limbušu pusti prav vsi. To stanje se je do srede naslednjega stoletja precej popravilo. Sogorniki so bili tako podložniki tujih gosposčin kot domači podložniki, mnogo pa jih je bilo med njimi svobodnih oseb in korporacij. Med meščani so bili kot sogorniki zastopani zlasti mariborski,¹¹² pa tudi slovenjegraški, od samostanov predvsem alpski kot vetrinjski in šentpavelski, od cerkvene gospode pa poleg krške škofije in proštije Dobrle vesi tudi mariborska in limbuška cerkev, pa tudi zemljiških posvetnih gospodov se med sogorniki ni manjkalo (Viltuš, slivniška gosposčina, betnavska gosposčina itd.)¹¹³ Sogorniki, ki so praviloma uživali po en vinograd, so dajali svojemu gorskemu gospodu redno gornino (vino) in denar, izjemoma oves in v enem samem primeru kokoš. Gosposčina je na petih gorah pri Limbušu pobirala tudi dve tretjini vinske desetine, ki si jo je delila z limbuško cerkvijo in nekaterimi posvetnimi zemljiškimi gospodi. Na eni izmed gora pri Limbušu je gorski gospod pobiral le desetino brez gornine. O žitni desetini in drugih pertinencah zemljiške posesti pa nas poučijo šele viri iz srede 16. stoletja.

Že pod cesarjem Friderikom III. je imela gosposčino v zastavi Veronika Breuner, prek nje in novega posojila deželnemu knezu je pod kraljem Maksimilijanom I. prišla posest na njena brata Bernarda in Friderika Breuner.¹¹⁴ Leta 1502 je dobila Uršula Stadelshofen, vdova po Friderku Breunerju, s sinom za 1100 goldinarjev v zastavo del trdnjave s posestjo.¹¹⁵ Leta 1527 je kralj Ferdinand izstavil bratom Krištofu, Ivanu, Filipu, Frideriku in Juriju Brenunerjem zastavno pismo za gosposčino.¹¹⁶ Toda David Gall z Rudolfsegga je kot sorodnik Veronike Breuner že leta 1513 zahteval pri deželskem sodišču pravice nad limbuško gosposčino.¹¹⁷ In res, David jo je dobil v fevd od deželnega kneza leta 1529.¹¹⁸ Mož je dal leta 1532 popisati vse premoženje gosposčine.¹¹⁹ Po njegovi smrti 1534 je prejela gosposčino njegova žena Valpurga, roj. pl. Trautmannsdorf,¹²⁰ ki je 11. januarja 1542 napovedala pri deželi vse premoženje in dohodke gosposčine.¹²¹

¹¹¹ Gorsko-pravna zemljišča so bila: »am Globaschitz«, pri Hrastju (Alchachperg), »Im Turtzenperg«, »am Griebetzperg«, »Riehprielperg«, »Leschenperg«, Ludmar (Ludmar), Pavkernsko (Paukenpach, Vrlica (Arillischen), Vrhov dol (Lembachperg), »Nusspach«, Ušivsko (Elspachperg), Bistrica (Feustritz) »Im Ruentzenpach«, Dobrenje (Dobrenj), Metava (Meltaw) in »Grätzperg«. Vsa zemljišča so dala skupaj letno 638 veder vina, 634 gorskih pšenigov, šest korcev ovsu in pol kokoši.

¹¹² Leta 1431 je npr. mariborski meščan »Vireleh Gurse« prodal dva vinograda pri Limbušu. (Orig. perg. listina v SLA.) Vojvoda Friderik pa je npr. leta 1436 dovolil slovenjegraškim meščanom, da smejo svoje vino, ki ga pridelajo pri Limbušu, peljati skozi Bistrico in po drugih poteh, vendar morajo plačevati oblačajno mitnino. (A. Muchar VII, o. c., str. 250.)

¹¹³ Prlm., str.

¹¹⁴ A. Muchar VIII, o. c. str. 361. Družina Breunerjev je prišla že v XIV. stoletju iz Spodnjega Porenja na Štajersko. Friderik Breuner, ki se omenja okoli 1490, je imel za ženo Margareto pl. Rauber. (B. Schroll, Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf, Klagenfurt 1870, št. CLXXII, 1300–131.) Prlm. tudi prav tam št. CLXXIII, str. 131 in CLXXIV, str. 132.

¹¹⁵ A. Muchar VIII, o. c., str. 213.

¹¹⁶ Ibidem, str. 361.

¹¹⁷ Unterstelermark, str. 110.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Urbar za limbuško gosposčino iz leta 1532 (SLA, Arhiv Limbuš-Sammelschuber).

¹²⁰ Unterstelermark, str. 110.

¹²¹ Imenjska cenitev za limbuško gosposčino (SLA 9/108).

Po tej imenjski cenitvi je imela gosposočina 185 funtov imenja, od tega je odpadlo na gorninske vinograde 60 funtov, ter imela 122 družin in 280 vinogradov. Grad sam je bil tedaj v zelo slabem stanju (pawfelig vnnnd ein gemainer edlmanssicz) ter je bil ocenjen na 400 funtov. To stanje gradu je bilo gotovo posledica turških pustošenj v 15. stoletju in leta 1532, ko so Turki prišli na svojem plenilnem pohodu na desnem bregu Drave do falske ožine.¹²² Pristava s kletjo pod gradom je bila ocenjena na 30 funtov, dominikalni travniki za 20 koscev 100 funtov, grajski vrt pet funtov, devet njiv 140, šest vinogradov (zdaj za pet manj kot leta 1498) 76 funtov. V tej cenitvi se tudi prvič omenja dominikalni mlin ob Limbuškem potoku, ki je služil le za potrebe gradu in je bil ocenjen na 24 funtov. Vrednost gozdov, za katere se izrecno trdi, da se izkoriščajo le za potrebe gradu, je bila napovedana z desetimi funti. Ribolov je bil napovedan le za Bistriški potok ter je bil ocenjen na deset funtov, pač pa se navaja, da si v potoku deli gosposočina ribolov z drugimi zemljiškimi gospodi. Zelo visoko pa je bil ocenjen lov v Pohorju in v nižinah pod njim, in to na 300 funtov. Če primerjamo število kmetij, kot ga kaže stanje leta 1542, s stanjem v urbarju iz konca 15. stoletja, lahko ugotovimo, da se je le-to precej zmanjšalo, majhen upad lahko opazimo tudi pri gorskopravnih zemljiščih. Urbarialna posest je tedaj tvorila vsaj štiri urade: posest od Bezene do Peker je sestavljala en urad, samostojne urade pa so tvorila urbarialna naselja Jakob v Slovenskih goricah, Dobrenje in Metava. Za Spodnje in Zgornje Radvanje ni navedbe, h kateremu uradu sodita, ker pa sodijo bližnje Pekre k prvemu uradu, domnevamo, da sodita tja tudi urbarialni naselji Radvanje. Tudi za gorskopravna zemljišča lahko po vsej priliki postavimo iste urade.

Po smrti Valpurgje pl. Trautmannsdorf je prejel limbuško gosposočino v fevd njen mladoletni sin Adam Gall, v čigar imenu je upravljal gosposočino njegov skrbnik Matej Speyss. Zanimivo pa je, da so po Adamovi smrti leta 1569 dobili gosposočino v fevd Matejeva vdova Barbara, njena sestra Ana, žena Ivana Bernarda Herzenkrafta, in Eva ter Ana, otroci druge Barbarine sestre Klare. Barbara je bila po vsej priliki rojena iz rodbine Gall in tako je gosposočina prišla v roke njenega sorodnika štajerskega vicedomu Ivana Bernarda Herzenkrafta.¹²³ Ivan Bernard Herzenkraft je umrl leta 1599, njegova žena Amalija pa 1597, nanju in na njunih štirinajst otrok spominja nagrobnik, vzidan na zunanjščini prezbiterija župne cerkve v Limbušu.¹²⁴ Leta 1622 je imel gosposočino Ivan Gottfried Herzenkraft, 1628 in 1629 pa Jurij Bernard. Malo pred 1642 so jo imele Ana Katarina Ivniška (von Eibiswald), Magdalena Urschpekh in Suzana grofica Trautmannsdorf. Slednja je imela v letih med 1657 in 1662 gospostvo sama, po njeni smrti je le-ta prešla na njenega brata, ki jo je imel dve leti, po njegovi smrti pa jo je dobila Zofija Eleonora Schatzl, rojena baronica Ivniška.¹²⁵

Iz tega obdobja (1658) je zanimiva instrukcija za limbuškega župana. Vsa limbuška soseska se je morala pod kaznijo zbrati vsako leto na Miklavžev večer v županovi hiši, kjer so starejši kmetje volili župana za eno leto. V županovo hišo so nesli županovo sodno palico in mošnjo, v kateri so shranjevali globe. Novoizvoljen župan je moral sosesko pogostiti, vendar ne iz lastnega žepa, ampak z denarjem, ki so ga dale globe. Vsakokratni župan je moral po potrebi sklicati sosesko in kdor se vabilu ni odzval, je plačal 15 krajcarjev kazni. Njegova skrb je

¹²² Zemljiške gosposočine, str. 41.

¹²³ Unterstelermark, str. 110. Leta 1494 je Ivan Bernard Herzenkraft zamenjal z mariborskim mestom nekatere posesti in vrsto podložnikov pri Limbušu. (Mmk. 111, fol. 224–225 v PaM-u.) V listinah iz leta 1555 in 1567 pa se omenja kot lastnik limbuške gosposočine že Ivan Herzenkraft. (B. Schroll, Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf, št. CLXXXIV, str. 141, in št. CCII, str. 150.)

¹²⁴ Prim. Ign. Orožen, o. c., str. 344.

¹²⁵ Dokument iz srede 17. stol. v Arhivu SLP 63/375.

Reprodukcija nagrobnika 1596. leta umrlega Ivana Bernarda Helzenkrafta in njegove 1597. leta umrle žene Amalije, vzdanega na zunanjščini prezbiterija župne cerkve v Limbušu (Iz fototeke Pokr. muzeja Maribor.)

bila, da se na soseskini gmajni ne bi pasla tuja živina, če pa bi jo zalotil, jo lahko zapre v županovo hišo ter zahteva od lastnika po 3 krajcarje za vsako živinče. Župan je imel pravico dajati pašo na gmajni tudi drugim, ki sicer niso bili do tega upravičeni, vendar le za odškodnino goldinarja za glavo živine. Skrbeti je tudi moral, da je imela soseska svojega čuvaja polj, ki ga je vsaka hiša morala vzdrževati po osem dni na leto. Če je čuvaj zasačil na polju živino, jo je moral nagnati v županovo hišo, če pa je vedel, čigava živina je, jo je vrnil gospodarju, vrezal pa rez v soseskino palico. Ob prvem shodu soseske so morali gospodarji plačati kažen, in to za vsaki rez po tri krajcarje. Župan je moral skrbeti, da je soseska dobila vsako leto les z gmajne. Vsakemu doslužnemu vojaku, ki se je pojavil v vasi, je župan moral dati 3 pfenige, vendar mu je moral prepričati beračenje po hišah. Enkrat mesečno je moral pregledati vsa kurišča po soseski sam, letno enkrat pa z nekaterimi člani soseske, in kjer je ugotovil, da so le-ta v takšnem stanju, da preti nevarnost požarā, je zahteval od gospodarja 15 krajcarjev globe. Župan je tudi moral skrbeti za red in lepo obnašanje soseske na javnih krajih in če je kdo javno preklinjal, ga je moral dati za nekaj časa v klado.¹²⁶

¹²⁶ Dokumenta z dne 23. septembra 1629 (Arhiv StP 123/482) in z dne 15. decembra 1658 (Arhiv StP 63/375).

Z letom 1666 je prišla limbuška gosposočina v roke benediktinske opatije v Št. Pavlu ter je s presledkom od 1783 do 1812 bila do leta 1940 v njenih rokah. V 17. in 18. stoletju so mnogi samostani nakupili tudi po več gosposočin, in to pogosto ne toliko iz gospodarskih, ampak večkrat iz golih prestižnih razlogov, pogosto pa je tem nakupom botrovalo slavohlepje njihovih predstojnikov.¹²⁷ Pri tem pa se mnogi samostani niso mogli znebiti dolgov prav tja do svoje ukinitve v jožefinskem času. Tudi Št. Pavel je sodil med samostane, ki so si v 17. stoletju nakupili nekaj gosposočin. Tako je opat Pavel Memminger (1638—1660) kupil leta 1651 za 66.000 goldinarjev gosposočino Kollnitz pri Št. Pavlu, opat Filip Rottenhäusler (1661—1677) 1666 gosposočino Limbuš in naslednje leto za 60.000 goldinarjev gosposočini Loschental in Labot (Lavamünd). Zato je seveda drugi ob svoji smrti zapustil 100.000 goldinarjev dolga.¹²⁸

Limbuško gosposočino je Št. Pavlu za 25.564 goldinarjev in za likof za 200 dukatov prodala 18. oktobra 1666 Zofija Eleonora Schatzl, rojena baronica Ivniška, pri čemer si je izgovorila do 24. aprila naslednjega leta nekatere pravice na pristavi na Pohorju.¹²⁹ Premoženje in pravice gosposočine so bile tedaj ocenjene takole. Grad, ki je bil tedaj v dobrem stanju, je bil z vrtnim kompleksom in poljem ocenjen na 3.000 goldinarjev, pristava s hlevi in parmo ter z vsem pripadajočim 300, zidana klet, ki je lahko hranila okoli 100 štrtinov (nad 56.000 l) vina s prešo in kaščo 800, vrt 150, dva ribnika, nedaleč od pristave, 200, velik vrt zunaj Limbuša 150, pohorska pristava s parmo, kletjo, pašniki, hlevom in odprto stajo za 600 glav drobnice 1800, na novo sezidan grajski mlin 500, grajsko pomirje 1500, kovačija ob Limbuškem potoku 400, njive za 70 dni obdelave 1400, travniki za 113 dni košnje 2260, visoki lov na Pohorju 1500, nizki lov 600, ribolov na Dravi in v potokih 1600, pohorski gozdovi 1500, odprti hlev in dohodki od žirjenja 400, graščinski pašniki 500, žitna desetina 1600, mala pravda 1500, robotnina 170, enajst vinogradov 6000, mitnina pri Limbušu 500 goldinarjev.¹³⁰ Grad je imel štirinajst lepo opremljenih prostorov, ki so služili gospodi kot tudi služinčadi. Ena izmed velikih spalnic je bila lepo poslikana. Poleg vsakdanje oprave in opreme je bilo tedaj v gradu tudi veliko lovske opreme, raznega orožja in orodja. Pristava v Limbušu je bila tudi odlično opremljena, na njej pa je bilo 21 glav goveje živine ter 290 komadov perutnine. Vrednost vseh premičnin je bila ocenjena na 2123 goldinarjev in 45 krajcarjev.¹³¹

Sredi 17. stoletja je bila urbarialna posest gosposočine v primeri s koncem 15. stoletja in s sredo 16. stoletja znatno skromnejša ter omejena v glavnem le na limbuško območje. Gosposočina je tedaj imela v Limbušu 28 podložnikov, Laznici 11, Vrhovem dolu 12, Bistrici 11, Pekrah 5 podložnikov ter nekaj njiv, zlasti mariborskih meščanov, pri Magdaleni in Pekrah. Torej je odpadla vsa urbarialna posest pri Razvanju in Radvanju, Metavi in v Slovenskih goricah.¹³² Medtem ko je imela gosposočina leta 1498 151 družin in leta 1542 122, je to število do srede 17. stoletja zdrknilo na 67 družin. Po zatrdilu dokumentov iz okoli leta 1700 je vrsta urbarialne posesti prišla iz rok gosposočine, še preden so jo dobili Trautmannsdorfi, torej že pred letom 1650. Sprva naj bi gosposočina dajala posest različnim naslovom v fevd, kasneje pa naj bi si jo ti enostavno prilastili. Večina posesti je po zatrdilu virov prišla v roke gosposočine Hrastovec, ona pri Jakobu

¹²⁷ Prlm. J. Milnarč, Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234—1788, Maribor 1972, str. 31—32.

¹²⁸ W. Fresacher, Das Benediktinerkloster St. Paul in Kärnten. Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal und seiner Filialkirchen, Wien 1969, str. 27.

¹²⁹ Arhiv StP 123/482.

¹³⁰ Seznam nepremičnin leta 1666 (Arhiv StP 123/482)

¹³¹ Seznam premičnega premoženja leta 1666 (ibidem).

¹³² »grundt-beschreybung der vnterthannen der herrschafft Lempach anno 1668« (Arhiv StP 123/484).

Kapuzenorden in Maribor
 Jan. 11 22 60 R. 12 60 R.
 Apr. 13 22 24 R. 24 30 R.
 Sep. 23 22 12 R. 24 36 R.
 Okt. 6 22 10 R. 7 R.
 Jan. 14 22 6 R. 12 24 R.
 Summa 2123 45 R.
 12 24 R.
 12 24 R.

(P. Anthon Puggenbucher
 Bischof von St. P. 1668)

Faksimile zadnje strani inventarja premljenih limbuške gosposčine leta 1668 (Arhiv opatije St. Pavel)

v Slovenskih goricah pa družine graških trgovcev Klingendrahtov.¹³³ Tomaž Stubenberg je namreč malo pred 1462 prodal svoj dvor pri Jakobu, deželnoknežji fevd, Nikolaju Griebingerju, ki si je pridobil tudi limbuško gosposčino. Posest je po njegovi smrti prešla na njegove dediče in 1628 je limbuški Jurij Bernard Herzenkraft prodal Jakobski dvor graškemu trgovcu Juriju Klingendrahtu.¹³⁴ Okoli leta 1700 pa je limbuško posest pri Jakobu in Dobrenju, ki je Limbuš ni več vodil v svojem urbarju, Karel Klingendraht prodal nekemu Finkheneisu.¹³⁵ Najenostavnejša razlaga za odtujitev omenjene posesti bo ta, da so lastniki Jakobskega dvora posest enostavno priključili svoji zemlji.

Kakor je imelo mariborsko mesto neprestane spore s šentpavelskim središčem na Fali oziroma z njegovimi oskrbniki, ki so protizakonito posegali v pravice mesta, tako je tudi mesto kratilo Št. Pavel v njegovih pravicah: so se ti spori z nakupom limbuške gosposčine pa so se ti spori v določenem pogledu še zaostriili. Spori so se raznemali predvsem zaradi sodnih pravic, prodaje in tovorjenja vina in prodaje lesa. Zato sta samostan in mesto sklenila leta 1691 pogodbo, v

¹³³ »Spezifikation deren lehenstük so aniezo bey der herrschafft Lempach zu finden« (ok. l. 1700) (arhiv StP 123/482).

¹³⁴ Untersteiermark, str. 32.

¹³⁵ Dokument v arhivu StP 123/482.

kateri sta naštela svoje pravice in se zavezala, da ne bosta posegala v tuje pravice in uveljavljala le tiste, ki jima gredo.¹³⁶ Da se tega sporazuma ni držala ne ena in ne druga stran, nam kažejo številni spori in pravde, ki so se vrstili še vse naslednje stoletje.¹³⁷ V večnih sporih pa Št. Pavel ni bil samo z mariborskim mestom, ampak tudi z okoliškimi zemljiškimi gospodi oziroma tistimi, ki so imeli na področju Limbuša svojo posest in določene pravice. Najbolj pogosti spori so bili zaradi lova in ribolova ter grajskega pomirja. Zato je dal samostan konec 17. stoletja natančno zabeležiti svoje lovske in ribolovne pravice ter popisal svoj pomerij. Po tem popisu je imela limbuška gospoščina pravico do visokega lova od Radvanja do Treh kraljev na Pohorju, nato do Črnega jezera, od tu je šla meja na Lobnico, na Areha, Bolfenka in zopet na Radvanje. Znotraj te meje je imela gospoščina pravico do lova sama oziroma si jo je delila z gospoščinami Falo, Viltušem in Framom. Pravico do nizkega lova pa si je gospoščina lastila na precej manjšem teritoriju, ki je segal delno v Pohorje, na severu pa prav do Drave, na zahodu do Bezene, na vzhodu pa do Radvanja. Pravico do nizkega lova si je Limbuš delil z betnavsko gospoščino. Natančno so v dokumentih navedene tudi ribolovne pravice gospoščine, s kom si jo deli in na kakšen način sme v določenih letnih časih in posameznih potokih loviti ribe. V Dravi si je lastila pravico do ribolova od Bistriškega potoka pa do Studencev. V dveh potokih, ki tečeta s Pohorja (eden med njima je gotovo Bistriški) je gospoščina lovila postrvi, delila pa si je to pravico z različnimi gospoščinami. V potočku pri Pekrah, v katerem so bile postrvi in raki, si je pravico lova delila z mariborsko gospoščino. V potoku pod Pekrsko gorco pa je imela gospoščina pravico loviti sama.^{137a}

Šentpavelski samostan je za upravitelje in oskrbnike svoje gospoščine postavljaj svoje patre, ki so prebivali na gradu. Med oskrbniki se omenjajo: 1682 in 1683 Amand (verwalter der herrschaft Lempach), za Amandom do 1685 Simon, 1685 Tomaž Žebre (Shebre), 1690 Krištof Dierndl, 1695 Ignacij, nato 1701 zopet imenovani Krištof Dierndl, od 1703 do 1711 Dominik Caccia, 1718 Pavel, v letih 1719 do 1722 Alfonz, od 1724 do 1727 Amand Radich, v letih 1741—1743 Maurus Steiner, od 1747 do 1764 Bertold Pürker, 1766 Jožef in 1775 Emilijan Geyer.¹³⁸ V sto letih se stanje urbarialne posesti gospoščine ni kaj bistveno spremenilo, in tako beležimo sredi 18. stoletja 71 podložnikov, medtem ko jih je sredi 17. stoletja bilo 67. Podložniki so bili zdaj razporejeni takole: Limbuš 26, Laznica 11, Vrhov dol 9, Pekre 11, Reka 10 in Bistrica 4.¹³⁹ Ker samostan od gospoščine zaradi velikih režijskih stroškov in neorestanih popravil na graščinskih poslopijih od gospoščine ni imel kaj prida koristi, se je odločil posest dati v zakup. Tako je dal 1. maja 1782, se pravi še v letu svoje ukinitve gospoščino v najem za letnih 1200 goldinarjev Antonu Nepomuku Murmayerju.¹⁴⁰

Ko je bila šentpavelska opatija s 7. oktobrom 1782 pod opatom Anzelmom pl. Edlingom (1778—1787) ukinjena,^{140a} je z novim letom 1783 prišla uprava vseh samostanskih posestev pod državno upravo. 20. novembra 1782 je bil napravljen inventarni popis vsega samostanskega premičnega in nepremičnega premoženja, ki ga je ocenil zapriseženi cenilec Kristijan Anton Greyer iz Št. Andraža v Labotski dolini. Samostansko premoženje na Štajerskem je ocenil takole: gospoščino Falo na 142.500 goldinarjev, Limbuš 30.000, vinski dac

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Dokumenti v arhivu StP 64/380.

^{137a} Dokumenti v arhivu StP 64/377 in 123/484.

¹³⁸ Dokumenti v arhivu StP 63/375, 376.

¹³⁹ Urbar s. d. (sreda 18. stol.) v Arhivu StP 62/375.

¹⁴⁰ Arhiv StP 63/375.

^{140a} Samostan je bil dokončno ukinjen 10. aprila 1787. (W. Fresacher, Geschichte des Marktes St. Paul im Lavanttal, Klagenfurt 1961, str. 21.)

pri gosposčini Fali na 15.000, dominikalne vinograde, ki jih je samostan obdeloval v lastni režiji, na 42.097 goldinarjev, skupno torej 229.597 goldinarjev. Poslopja pa so bila ocenjena posebej: falska na 3430 goldinarjev, limbuška 891, viničarije in kleti ter stanovanjsko poslopje v Selnici in pri Prošekcu 5.190 goldinarjev, skupno 9.511 goldinarjev.¹⁴¹ Leta 1782 je bila limbuška pristava v dobrem stanju, pač pa je bil grad v slabem, dasi je imel tedaj še precej opreme. Če primerjamo število prostorov, kot nam ga podaja vir iz srede 17. stoletja, z zapisom ob ukinitvi samostana, moremo ugotoviti, da se je njihovo število precej zmanjšalo. Zato lahko z vso upravičenostjo domnevamo, da so po letu 1666 začeli del gradu opuščati, saj je samostan potreboval le prostore za svojega oskrbnika in za služinčad. Pomisliti moramo semo na sila visoke stroške, ki jih je samostan imel z vzdrževanjem celotnega gradu. Zakupnik Anton Nepomuk Murmayer je še leta 1786 prebival s svojo družino na gradu, dasi nam vir iz leta 1782 navaja, da na gradu ni več niti vodnjaka.¹⁴² Dokončno pa naj bi grad bil opuščen leta 1790.¹⁴³ Po ukinitvi samostana je država razmišljala, ali naj daje gosposčino še naprej v zakup ali pa naj jo enostavno proda. Iz dokumentov je razvidno, da so se pojavljali interesenti tako za zakup kot tudi taki, ki so jo bili pripravljeni kupiti, saj je bila cena 30.000 goldinarjev po zahtevu državnih komisarjev kaj nizka. Težave pa so nastopile, ker je gosposčino imel v zakupu za dvanajst let imenovani Murmayer.¹⁴⁴ Poslopje gradu je bilo leta 1798 v takem stanju, da so ga ocenili na borih 187 goldinarjev, ugotavljali so, da se ga ni vredno več popravljati, ampak naj se ga demolira, gradbeni material pa odproda interesentom, med katerimi so bili predvsem mariborski meščani.¹⁴⁵ Gosposčina Limbuš je bila tedaj priključena državni gosposčini Vetrinjski dvor. Ko je bil leta 1786 ukinjen cistercijanski samostan v Vetrinju na Koroškem,¹⁴⁶ ki je imel veliko posesti v okolici Maribora, je njegova zemlja pripadla koroškemu verskemu skladu. Poleg že omenjene limbuške gosposčine so Vetrinjskemu dvoru priključili še imenje Razvanje, nekdanj last kolegiatnega kapitlja pri Št. Andražu v Labotski dolini, ki je propadel leta 1798.¹⁴⁷

5. januarja 1809 je država šentpavelski samostan izročila benediktincem iz St. Blasiena v Schwarzwald ter jim dodelila letno dotacijo v višini 28.000 goldinarjev, zato pa so morali vzdrževati gimnaziji v Št. Pavlu in v Celovcu ter še nekaj šol.¹⁴⁸ K tej dotaciji je štela tudi posest, ki so ji jo izročili po Koroškem in Štajerskem. Leta 1812 je samostan dobil limbuško gosposčino, ki je tedaj bila vključena v Vetrinjski dvor, enako tudi nekdanjo vetrinjsko posest in imenje Razvanje, ni pa dobil vrnjene Fale in posesti, zlasti vinogradov, pri Selnici in Bresternici. Sedež teh združenih gosposčin je bil v Vetrinjskem dvoru v Graškem predmestju št. 6 nasproti nekdanje Ulrikove cerkve.¹⁴⁹ Stavba-upravno poslopje (amthaus) je bilo dvonadstropno in v odličnem stanju, imelo pa je 16 prostorov, kapelo, kleti, ki so lahko branile 85 štrtinov (nad 48.000 l) vina, veliko dvorišče, obdano z zidom, ki je mejilo na jugu na cerkev sv. Ulrika, v kateri je tedaj imelo vojaštvo skladišče za seno in les. K hiši je sodil tudi vrt ter gospodarska poslopja, ki so bila prav tako v dobrem stanju. Od

¹⁴¹ Glavni inventar ob ukinitvi samostana leta 1782 (Arhiv StP 71/405).

¹⁴² Inventar 1782 (Arhiv StP 63/376).

¹⁴³ Ign. Orožen, o. c., str. 353.

¹⁴⁴ Dokument z dne 30. januarja 1783 v arhivu StP 71/404.

¹⁴⁵ Dokument z dne 17. aprila 1798 v arhivu StP 124/489.

¹⁴⁶ A. Wolf, Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782-1790, Wien 1871, str. 152.

¹⁴⁷ Dokument z dne 1. septembra 1817 v arhivu StP 123/484. A. Wolf, o. c., str. 156.

¹⁴⁸ W. Fresacher, Geschichte des Marktes St. Paul, str. 25. Prim. M. Hofer, Die Verteilung des bäuerlichen Grundbesitzes in der Umgebung von Marburg zu Beginn des XIX. Jahrhunderts, Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg, 1907, str. 18-19.

¹⁴⁹ Prim. R. G. Puff, Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte I. Gratz 1847, str. 108.

poslopjaj limbuške gosposčine je bil grad le kup kamenja, pač pa je ostalo nekaj od gospodarskih poslopjaj; ohranjena pa je bila njena pristava na Pohorju, vendar je bila v slabem stanju. Imenje Razvanje pa sploh ni imelo nobenega poslopja. K združenemu gospostvu so spadale tri pristave: tako imenovana Ulrikova pristava, pristava pri Limbušu in ona na Pohorju, medtem ko je bila pristava Razvanje prodana že v času, ko je bil kolegiatni kapitelj še lastnik imenja (torej pred 1798). K Ulrikovi pristavi je sodila že omenjena upravna stavba ter posest (njive in vrtovi) za poslopjem in zemljišča pri Lenartu na Pohorju, ki so bila dana v zakup. Pristava je obsegala okoli 20 oralov (11,5 ha).¹⁵⁰ Limbuška pristava, ki je obsegala nad 60 oralov (34,5 ha) zemljišč, je imela deloma njive deloma pa travnike ter so jo dajali v zakup. Pohorska pristava je imela zemlje v izmeri nad 50 oralov (okoli 28 ha), in to polovico pašnikov, ostalo pa nekaj travnikov in njiv. Dominikalni vinogradi, dediščina nekdanje limbuške gosposčine, so se razprostirali na območju Limbuša, Laznice, Pekar in Hrastja, bilo jih je petnajst ter so obsegali nad 40 oralov (23 ha). Pri večini viničarij so prebivali viničarji, ki so skrbeli za obdelavo vinogradov, zato pa so imeli na razpolago stanovanje in hlev ter uživali nekaj zemlje, povečini njive in travnike. Od nekdanjih šentpavelskih viničarij stojijo nekatere še dandanes ter so zanimive po svoji arhitekturi.¹⁵¹ Ena izmed viničarij (Herrenhaus) je poleg stanovanjskih prostorov imela še prostor za šentpavelske ljudi, kapelo, lepo klet in prešo. Pri večini viničarij je bila tudi velika klet ter preša. Nekdanji Vetrinjski dvor in limbuška gosposčina sta imeli skupaj blizu 240 oralov (138 ha) gozdov na Pohorju, nekaj pri Betnavi in Limbušu ter pri Hočah. Pravico do lova, dediščina Limbuša in Razvanja, so je dajali v zakup za 122 goldinarjev letno, ribolovne pravice, ki so bile dediščina limbuške gosposčine, pa za 44 goldinarjev na leto. Mitnino pri Laznici je nova gosposčina pobirala sama, bila pa je ocenjena le na osem goldinarjev. Vetrinjski dvor je imel nadalje pravico do pobiranja vinskega daca po številnih župnijah na Štajerskem. Število podložnikov združenega gospostva je doseglo 938 družin v več župnijah. Letni dohodek skupaj z davki je znašal 1563 goldinarjev, od česar je na Vetrinjski dvor in Limbuš odpadlo kar 1533, na Razvanje pa le 30 goldinarjev. Mala pravda je dajala 31 prašičkov, jagnjet in kozličev, 40 kopunov, 119 kokoši, 226 piščet, 1250 jaje, kar pa se je pobiralo le na nekdanjem Vetrinjskem dvoru in Limbušu. Podložniki so bili zavezani sledeči tlaki: 46 dni obdelave v dominikalnih vinogradih, prevoz 39 voz gnoja v vinograde, prevoz 36 štrtinov (okoli 20.000 l) vina v mariborsko klet, sečnja 98 klafter lesa v Pohorju za potrebe gosposčine in prevoz lesa v Maribor ter 36 dni tlake na lovu in ribolovu. Žitna desetina, ki jo je združeno gospostvo dajalo v zakup za 108 goldinarjev na leto, se je pobirala od 44 družin na Studencih, od sedmih v Limbušu in 20 na območju nad njim. Vinska desetina in mladežna pa se nista pobirali v naturi, ampak v denarju. Laudemium je znašal ob zamenjavi gospodarja na kmetiji deseti pfenig vrednosti kmetije, od gorskopravnih zemljišč pa dvajseti. Gosposčina je imela 674 goldinarjev letnih izdatkov, ni pa imela deželskosodnega okraja.¹⁵²

Samostan je postopoma v 19. stoletju k tej združeni gosposčini nakupil še precej zemlje in celo še eno gosposčino, Pesniški dvor. Že leta 1817 je samostan kupil od Jožefa Lešnika za 22.000 goldinarjev precej vinogradniškega kompleksa pri Pekrah s hišo, viničarijo in hlevom, ena kmetijo in del gmajne ter precej

¹⁵⁰ 1 oral = 0,57546 ha (H. J. Alberti, *Mass und Gewicht*, Berlin 1957, str. 279).

¹⁵¹ Prim. J. Curk, *Maribor. Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris II, ČZN XXXIX, 1968, str. 96–100.*

¹⁵² *Beschreibung der k. k. Staats Herrschaft* 1817, sept. I., Vetrinjski dvor (Arhiv StP 123/484).

premičnin¹⁵³. Leta 1819 je samostan dokupil imenje leta 1818 ukinjenega minoritskega samostana v Mariboru (Marburger ex Minoriten Gült), ki je obsegalo posest na obeh straneh Drave.¹⁵⁴ Leta 1826 se je samostan zanimal za nakup radvanske gosposčine, h kateri je sodilo kar precejšnje premoženje: gradič s prista-vo, vse pertinence zemljiške posesti, 161 kmetij in 283 gorskopravnih zemljišč. Gosposčina je imela letnih dohodkov skupaj z davščinami 4024 goldinarjev, dominikalna posest s poslopji pa je bila leta 1802 ocenjena na 28.040 goldinarjev.¹⁵⁵ Tedanja lastnica gosposčine je cenila premoženje na 60.000 goldinarjev, samostan pa ji je ponujal 52.000. Končno je bila lastnica pripravljena prodati posest za 56.000 goldinarjev. Opat je poizvedoval pri svojem oskrbniku v Vetrinjskem dvoru Otmarju Reiserju, ali naj sklene kupčijo. Oskrbnik mu je to nasvetoval, saj je bil velik del posesti Vetrinjskega dvora v neposredni bližini radvanske gosposčine, vendar je menil, da je posest vredna največ 50.000 goldinarjev.¹⁵⁶ Opat se je že odločil, da gosposčino kupi, vendar pa do tega iz nam neznanih razlogov ni prišlo.¹⁵⁷

Leta 1832 je Št. Pavel svoji posesti na Štajerskem dodal še obsežno posest v Slovenskih goricah. Tedaj je za 35.000 goldinarjev kupil od Marije Seiller, roj. Weigl, ki je bila univerzalni dedič po svojem umrlem očetu Jožefu Weiglu, gosposčino Pesniški dvor. K tej gosposčini sta sodila dva dominikalna urada Pesniški dvor ter pet urbarialnih uradov: stari pesniškodvorski uradi, urad Šamota (pri Sladkem vrhu), tako imenovani viltuški urad, urad »Burgstall« (morda pri Dobrenju) ter ivniški (Eibiswald) urad. Gorskopravna zemljišča je sestavljalo prav tako pet uradov, le da ni bilo urada pri Šamoti, ampak urad tako imenovanega Süssenheimovega beneficija. Gosposčina je poleg običajnih pertinenc zemljiške posesti imela pravico tudi do vinske, žitne in prosene desetine v šentpeterski župniji.¹⁵⁸ Tako je leta 1832 k združenemu gospostvu prišel še Pesniški dvor in združeno gospostvo, ki je predstavljalo tudi politično-upravno enoto, so sestavljale te nekdanje samostojne enote: nekdanji Vetrinjski dvor, gosposčina Limbuš, razvanjsko imenje, nekdanje minoritsko imenje, imenje Rogoza pri Hočah in Pesniški dvor. Uprava te posesti je bila nekaj časa v upravnem posloplju v Graškem predmestju št. 6, nekaj časa pa v sedanji Vetrinjski ulici 30, v tako imenovani Naskovi hiši, ki je bila od leta 1684 pa še nekaj časa po letu 1708 last vetrinjskega samostana.¹⁵⁹

Nekdanje upravno posloplje v Graškem predmestju, v katerem je bil vojaški špital, je bil po gubernialni odredbi leta 1824 prodan za 10.168 goldinarjev vojaškemu erarju za potrebe špitala.¹⁶⁰ S tem denarjem je Št. Pavel kupil dve hiši v nekdanji stari Poštni ulici, hiši št. 19 in 20 v nekdanji prvi mariborski mestni četrti (sedanja Vetrinjska 16). Hiša št. 19 je bila svobodna hiša, njej priključena hiša št. 20, ki je stala ob mestnem zidu, pa je bila podložna mestnemu magistratu. Hiša št. 19 (Vetrinjski dvor) je imela 11 velikih sob, hišniško stanovanje, dva obokana prostora ter dve vinski kleti, ki sta lahko hranili okoli 120 štrtinov (okoli 68.000 l) vina in sta bili eni najlepših v mestu. Šest sob in kabinet ter veža v prvem nastropju so bile poslikane. Hiša št. 20 pa je imela

¹⁵³ Kupoprodajna pogodba 1817 (Arhiv StP 125/495).

¹⁵⁴ Dokument v arhivu StP 123/482.

¹⁵⁵ Opis gosposčine z dne 1. avgusta 1802 (Acten über den versuchten Ankauf der Herrschaft Rothwein 1802—1826) v arhivu StP 125/494.

¹⁵⁶ Dokumenta z dne 18. in 26. februarja 1826 v arhivu StP 125/494. Otmar Reiser, roj. 1782 v Schwarzwaldu, postal leta 1825 upravitelj samostanskih posesti Vetrinjskega dvora, 1850 mariborski župan (A. Mally, Gassen, Strassen und Plätze der Stadt Marburg a. d. Drau, Marburg 1906, str. 95).

¹⁵⁷ Poslednji dopis opata O. Reiserju je z dne 5. aprila 1826 (Arhiv StP 125/494).

¹⁵⁸ Kupoprodajna pogodba z dne 8. avgusta 1832 v arhivu StP 125/492. Opis vseh posesti z dne 1. novembra 1832 (Ibidem).

¹⁵⁹ Prim. R. G. Puff, o. c., str. 225—227.

Idem, str. 37.

¹⁶⁰ Dokument z dne 24. februarja 1830 v arhivu StP 125/490.

pet sob, kuhinjo, vinsko klet in hleve. Ves kompleks dvorišča in vrta pa je bil obdan z zidom. Hišo št. 19 je Alojz pl. Mandelstein kupil leta 1818 od Genovežana Dominika Bancalarija, ki jo je dal leta 1797 lepo obnoviti. Od omenjenega Alojza pl. Mandelsteina je samostan kupil obe hiši ter si v njih uredil upravne prostore, in ker je bil v njih sedež Vetrinjske gosposčine, se je kompleksa oprijelo ime Vetrinjski dvor.¹⁶¹

V naslednjih letih je samostan nekaj posesti odprodal, še več pa nakupil, saj se je do leta 1842 število viničarij podvojilo. Tako najdemo tedaj 33 viničarij, ki niso bile samo v okolici Limbuša, ampak tudi na levem bregu Drave, v Košakah, Melju, Račjem bregu, Rošpohu in še drugod.¹⁶² Posebej vzorno pa sta tedaj bili urejeni pristava v Limbušu in viničarija pri Pekrah. V letih 1836 do 1841 je samostan odprodal nekaj zemlje v tedanjem koroškem predmestju. Samostan je bil tod lastnik tako imenovanega židovskega pokopališča (Judenacker), ki se je razprostiralo na območju vzhodno od Strme ulice ob Dravi in je sodilo k nekdanjemu minoritskemu imenju. Potem ko je odstopil vojaškemu erarju del te zemlje, da je ta prenesel sèm svoje skladišče za les, ki je bilo dotlej pri Ulrikovi cerkvi in je predstavljalo nevarnost za izbruh požara, je samostan uvidel, da kompleks zemlje po svojem obsegu ni več primeren za obdelovanje in ga je zato razparceliral ter ga v letih 1836 do 1841 prodal devetim interesentom. Ti so si na svojih parcelah povečini pozidali hiše in gospodarska poslopja, tako da se je koroško predmestje tedaj povečalo za nekaj števil.¹⁶³ Na Ulrikovi pristavi pa je bil še sredi 19. stoletja oskrbnik s svojo družino, ki je med ostalim skrbel za tamkajšnjo živino in imel na skrbi vinske kleti.¹⁶⁴ Z razširitvijo mesta proti vzhodu je tudi ta kompleks prišel iz rok Št. Pavla.

Po kmečki odvezi so se seveda dohodki samostana zmanjšali, razen tega mu je ostala le dominikalna zemlja, ki je odslej tvorila dve gospodarski enoti: Vetrinjski dvor z imenjem Limbuš (Herrschaft Viktringhof und Gut Lembach) ter Pesniški dvor (Gut Pössnitzshofen). (Posest je sprva upravljal svetni administrator, pozneje pa benediktinec iz Št. Pavla, ki je živel v Vetrinjskem dvoru, kjer je bila uprava šentpavelskih veleposesti (Güter-Administration in Marburg, Viktringhof). Prvo veleposestvo je imelo 95 ha v zakupu pri kmetih ter 245,7049 ha zemlje, ki jo je obdelovalo v lastni režiiji, pri čemer je odpadlo na gozd 168,1757 ha, na travnike 42,2302 ha, na njive 18,7253 ha, na vinograde 12,3144 ha, na pašnike 2,0491 ha, na vrtove 1,3924 ha in na zazidalne površine 0,8178 ha. K veleposestvu Pesniški dvor, ki je imel skupno 43,8919 ha, je sodilo 17,5776 ha travnikov, 13,1997 ha gozdov, 4,5073 ha njiv, 4,4488 ha vrtov, 3,3996 ha vinogradov, 0,3961 ha zazidalnih površin in pašnikov 0,3629 ha.¹⁶⁵

Potem ko so Nemci zasedli Avstrijo, so 13. oktobra 1940 ukinili šentpavelski samostan, in še istega leta je bil ustanovljen v Mariboru samostojen priorat, ki je bil priključen jugoslovanski benediktinski kongregaciji. Po prihodu okupatorja leta 1941 pa je bila samostanska zemlja zasežena.

¹⁶¹ Kupoprodajna pogodba z dne 25. avgusta 1826 v arhivu StP 123/482.

Pogodba med Alojzijem pl. Mandelsteinom in Dominikom Bancalarijem z dne 1. januarja 1818 v arhivu StP 124/486.

O Vetrinjskem dvoru prim. Untersleiermark, str. 22—23.

¹⁶² Inventar premoženja in opis posesti iz leta 1842 v arhivu StP 123/484.

¹⁶³ 16. junija 1830 sta obiskala Pekre ter Vrhov dol (danes št. 14) cesar Franc I. in žena Karolina Avgusta. Na Vrhovem dolu je namreč imel nadvojvoda Janez viničarjo imenovano »Merane. V spomin na ta dogodek so okoliški lastniki vinogradov in viničarij (8 po številu) naložili kapital v višini 700 goldinarjev (med njimi tudi Št. Pavel), da bi se iz njihovih obresti med drugim nagradilo vsako leto nekaj najbolj prizadevnih viničarjev. (Dokument z dne. 26. decembra 1830 v arhivu StP 123/482.)

Prim. tudi J. Curk, o. c., str. 100.

¹⁶⁴ Dokument z dne 22. aprila 1846 v arhivu StP 123/482.

¹⁶⁵ Dokument iz leta 1842 v arhivu StP 123/484.

¹⁶⁶ Po stanju iz leta 1904 (Schematismus der Herrschaften und Güter in Steiermark, Brünn 1904, str. 125, 92.

Urbarialna naselja	Skupno število enot	Hlube				Domeci		Mlini	Ostale enote	Denar			Oves	Vino	Drob-nica prašički	Kokoš	Kopuni	Sir	Jajca	Mast	Loden	Tlaka			
		½	cele	puste	si-nice	po-selj.	pušti			mar-ke	funti	ši-lingi										pfe-nigi	dni	funti	ši-lingi
Limbuš	27	5	5			15	1	1	5	4	1	16	1320	1				290				20		108	180
Laznica	11	2	4	1		4			4		1	19	468		1			133						76	80
Bistrica	4					4							200					50						13	60
Reka	18	2	5		3	6		2	1			45	337		4	16	40	400	77						35
Vrhov dol	8	2	5						1	2		44	111			11	28		55				1	20	
»Glosantze«	3		1		2										1	4		200	42						
Pekre	6		2			4			1			4	426						80						33
Hrastje	2					2			1				169				8		20						10
Spod Radvanje	2		1	1									20				8		90						
Zgor Radvanje	1	1										4					4		20						
Pohoje	2				2					1			34	4		1	8		22						
Šestdobje	3		3										210		4	16			40						
Kungota								2				3	52												
Jakob v Slov. goricah	2		2							3							2		20						
Dobrenje	13		4			9				9		34	330				17		170						
Metava	16		11			4	1		4	20			167		7	2	6		100			43			
Andr. Holencskega	6	1				5					2	4	192		7	2	6	1	100			25			
Seidenschwanza	10	1	8	1						5	11	12							65						
»Neuhaus«	2				2										2	32		500	15	8	8	2			
Pri Magdalen	15		1			14			10			10	733						210						
	151	14	52	3	9	67	3	3	29	44	15	155	4769	5	18	40	418	1	1100	1599		90	1	295	320

DIE HERRSCHAFT LIMBUŠ BEI MARIBOR

Zusammenfassung

Die Slowenen besiedelten das östliche Gebiet unter dem Gebirge von Pohorje, wo sie alten Kulturboden vorfanden, sehr dicht schon am Ende des 6. Jahrhunderts. Unter den Orten wird zuerst Razvanje im Jahr 985 genannt, als König Otto III. seinem Lehensmann dem Grafen Rachwin fünfzehn königliche Huben verlieh. Von der Kolonisation und den Ortsnamen zeugen aber vor allem die Schenkungsurkunden für das im Jahr 1091 begründete Kloster St. Paul im Lavanttal, das vornehmlich von den Spanheimern auch zahlreichen Besitz im Gebiet von Lovrenc bis Hotinja vas erhielt. Zwischen diesen Besitz aber schob sich die landesfürstliche Herrschaft Limbuš ein, die ihren Besitz von Laznica bis Razvanje besass.

Die Herren von Limbuš werden als Ministerialen der Spanheimer schon vor dem Jahr 1147 (di von Leuvenbach) genannt, und zu dieser Zeit bestanden schon bestimmt die Feste und der Ort unter ihr. Die »von Lembach« waren eine sehr verzweigte Familie mit zahlreichen Nachkommen, deshalb mussten sie sich ihren Unterhalt auch in fremden Diensten verdienen. Auf dem Schloss Limbuš lebten sie höchstens bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts. Der letzte Spross dieser Familie starb vor dem Jahr 1579. Im Jahr 1427 besass die Herrschaft als Lehen des Grafen von Cilli Ivan Martin Frankopan Graf von Krbava. Aus seiner Zeit besitzen wir das erste Verzeichnis des herrschaftlichen Besitzes, zu dem damals 111 Untertanengründe und Bergrechtsgründe auf dem Gebiet von Limbuš gehörten. Nach dem Tod des letzten Grafen von Cilli 1456 fiel der Besitz dem Landesfürsten, d. h. den Habsburgern zu, die die Herrschaft als Lehen oder als Pfand verliehen.

Die erste genauere Einsicht über den Besitz der Herrschaft bietet uns das Urbarium aus dem Jahr 1498. Der Burgfried reichte damals im Osten bis Pekre, im Süden verlief er auf Pohorje, im Westen längs des Baches Bistrica, die nördliche Grenze aber bildete die Drau. Der Dominikalbesitz umfasste damals vor allem Äcker und Wiesen im Gebiet von Limbuš, aber auch Weingärten, die wir auch in Slovenske gorice vorfinden. Die Herrschaft besass Urbarialgründe auf dem Gebiet von Laznica bis Razvanje, die am meisten nutzbringend waren, einige auch bei Magdalena bei Maribor und in Slovenske gorice. An zwanzig Orten bestanden 151 Wirtschaftseinheiten, davon waren annähernd ein Drittel ganze Huben und eine Hälfte kleinerer Einheiten, die sogenannten Hofstätten. Im einzelnen gilt eine besondere Art von Bauerngütern zu erwähnen, von denen die Herrschaft neun besass. Damit sind die sogenannten im Gebirge gelegenen Bauernhöfe gemeint, die nur wenig bebaubaren Grund, jedoch grosse Komplexe von Weideland umfassten. Die Untertanen mussten für die Nutznutzung der Grundstücke der Herrschaft Abgaben leisten, die aber zu dieser Zeit schon hauptsächlich in Geldabgaben umgesetzt waren; auch kaufen sie sich bis zu jener Zeit vom Frondienst los. Einen wichtigen Wirtschaftsposten bildeten auch die sogenannten Bergrechtsgründe, die die heimischen und fremden Untertanen aber auch Freie nach dem Bergrecht nutzten und jährlich dafür das Bergrecht und Geldabgaben leisteten. Die meisten dieser Gründe befanden sich auf dem Gebiet von Limbuš und umfassten 16 Berge mit 294 Bergenossen.

In der zweiten Hälfte des 15. und anfangs des 16. Jahrhunderts besaßen die Herrschaft vor allem die Breuner, nach ihnen aber die Gallen, von der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts an aber ihre Verwandten die von Herzenkraft. Im Jahr 1542 wurde das Vermögen der Herrschaft bei dem Lande angesagt. Sie hatte damals 185 Pfund Gült, wovon auf die Bergrechtsgrundstücke 60 Pfund entfiel, sie besass aber 122 Familien und 280 Weingärten. Dazu wird noch das Jagdrecht auf Pohorje und das Fischereirecht in der Drau und in den Bächen der Umgebung erwähnt.

Im Jahr 1666 kam die Herrschaft in den Besitz des Klosters St. Paul. Sie wurde für die Summe von 25.564 Gulden und 200 Dukaten von Sophie Eleonore Schatzl, geb. Baronin von Eibiswald (Ivnik) dem Kloster verkauft. Von nun an verwalteten die Herrschaft die Benediktiner, von denen immer einer auf dem Schloss wohnte. Der Urbarialbesitz hatte sich bis zu dieser Zeit sehr verringert, zählte er doch nur 67 Familien in der nächsten Umgebung von Limbuš. Weil dem Kloster die Herrschaft nur geringen Nutzen brachte, wurde sie im Jahr 1782 für den Zeitabschnitt von 12 Jahren verpachtet. Noch im selben Jahr wurde St. Paul aufgelöst und sein Besitz in Limbuš dem Viktringhof angeschlossen, dem einstigen Eigentum der Zisterzienser von Viktring in Kärnten. Die einstige Herrschaft Viktringhof, Limbuš und die Gült Razvanje, früher Eigentum des Kollegiatskapitels von St. Andrä im Lavanttal, wurde zur Staatsherrschaft Viktringhof. Als aber im Jahr 1809 in St. Paul wieder die

Benediktiner aus St. Blasien in Schwarzwald einzogen, wurde dem Kloster die Herrschaft Viktringhof zugeteilt, die anfangs vom Viktringhof in Maribor aus ein Zivilverwalter, später aber ein Benediktiner leitete. Im Laufe des 19. Jahrhunderts verkaufte das Kloster einen kleinen Teil seines Besitzes, kaufte aber ziemlich grosse Weinbaukomplexe bei Pekre an, im Jahr 1832 kam noch die Herrschaft Pesniški dvor dazu, schon früher wurde ihm aber die einstige Minoritengült und die Gült Rogoza zugeteilt. Im Jahr 1904 umfasste Viktringhof samt der Gült Limbuš über 200 ha, Pesniški dvor aber bei 50 ha. Nach der Besetzung Österreichs durch die Deutschen, wurde das Kloster aufgelöst, im Jahre 1941, nach der Okkupation Jugoslawiens, enteigneten sie auch den hiesigen Klosterbesitz.

BREŽICE V SREDNJEM VEKU

Jože Koropec*

UDK 333(091)(497.12-112 Brežice) »04/14«

KOROPEC Jože: Brežice v srednjem veku. (Brežice au moyen age.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str. . . . Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl., 1 slika, 1 karta, 3 preglednice.

Bolj na osnovi obdelave arhivskih virov kot na osnovi literature nastala razprava o Brežicah v srednjem veku predstavi večstoletno zgodovino slovenskega brcziškega sveta — mesta in podčelja — ob hrvatski mejl. Lastniki gospostva so bili salzburški nadškofi (do 1479), Habsburžani (do 1586), Gali (do 1644), Frankopani (do 1694) in nato Attemsli. Obdobja vzponov so zamenjavali časi opustelosti (okoli 1100, druga polovica 13. stoletja, druga polovica 15. stoletja). Do opustelosti je prihajalo zaradi nemirne meje, prevladilkih zahtev gradu do podložnikov in zaradi poplav reke Save. Med Prvim slovenskim kmečkim uporom se je zbralo pri Brežicah okoli 9000 puntarjev, tolikšne množice se niso sešle na Slovenskem nikoli pred tem in za tem zopet šele v drugi polovici 19. stoletja na taborih. V 16. stoletju so se po Brežičkem množično naseljevali ubežniki s hrvatske strani. Leta 1526 so se Brežičam bolj odprla vrata na vzhod. Od 1586 mesto ni imelo več istega gospodarja kot gospostvo, o njem so bolj odločali meščani sami.

UDC 333(091)(497.12-112 Brežice) »04/14«

KOROPEC Jože: Brežice during the Middle Ages. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. . . .

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 1 pict., 1 chart, 3 tabl.

The treatise on Brežice during the Middle Ages, originating more on the basis of the treatment of archival sources than on the basis of the literature represents the history through several centuries of the Slovene land of Brežice — of the town and the country — near the Croatian frontier. The owners of the domain were the archbishops of Salzburg (till 1479), the Habsburgs (till 1586), the Gals (till 1644), the Frankopans (till 1694) and then the Attems. Periods of rises were exchanged by times of desolations (about the year 1100, during the second half of the 13th century, during the second half of the 15th century). The reasons for the desolation were the unquiet frontier, the too big demands of the subjects on the part of the castle and the inundations of the river Sava. During the first Slovene peasant revolt about 9000 rebels assembled near Brežice, never before have such crowds met on Slovene territory and later during the second half of the 19th century on open-air meetings (tabori). During the 16th century fugitives from the Croat side settled in great numbers on the land of Brežice. In the year 1526 the gate to the east was opened wider for Brežice. Since 1586 the town has not had the same master as the domain any more, the townspeople themselves decided more on it.

V bronasti dobi (približno od 1700 do 700 pred našim štetjem), bolj proti njenemu koncu, so že živeli ljudje v pokrajini med Savo in Sotlo. O tem govore najdbe pri Dobovi. Na Gomilcah pri Dobovi so izkopali okoli 420 žarnih grobov.¹ V halštatskem delu železne dobe (približno od 700 do 400 pred našim štetjem)

* Jože Koropec, dr. sc. hist., profesor Pedagoške akademije Maribor

¹ Bogo Grafenauer: Zgodovina Slovenskega naroda I, 1964 (Grafenauer), 98, 105, 108
Stanko Skalet: Brežice, 1968 (Skalet), 28—29

je bila Libna gora eno najpomembnejših ilirskih bivališč. O tem nam pričajo sledovi hiše, bronaste zaponke, zlate zapestnice, bronasti obeski, obredna popotulja, čelada in kotliček. Pri Dobovi in Brežicah so znani iz latenskega dela železne dobe (zadnja stoletja pred našim štetjem) keltski grobovi.² V rimskih časih (prva stoletja našega štetja) je bil brežiški svet v okviru rimske province Panonije. Rimske najdbe so znane pri Dobovi in Selah, v Zgornji Pohanci mitrej, v Brežicah celo cestni miljski kamen iz leta 204. Moramo pa povedati, da so se ljudje vseh teh omenjenih dob raje mudili v sosednjih krajih onstran Save, bili so za življenje prvih prebivalcev prikladnejši.³

Slovenci so prišli v kraje med Sotlo in Savo proti koncu 6. stoletja. Pri Dobovi so odkrili arheologi njihovo zgodnesrednjeveško grobišče.⁴

Franki, predniki Nemcev, so pridobili večino slovenskega in hrvatskega prostora okoli leta 800. Leta 828 so ustvarili v pridobljenem svetu upravne enote, med njimi mejne grofije. Brežiška zemlja se je znašla na robu slovenske Posavske mejne grofije, ki so ji določili mejo s sosednjo Posavsko Hrvatsko že morda ob Sotli.

Leta 895 je podelil vzhodnofrankovski kralj Arnulf (887—899) plemiču Waltunu dotakratne vladarjeve fevde v last, med njimi tudi zemljišče Brestanico (Richenburch) v Posavski mejni grofiji. Zemljišče je bilo veliko za tri kraljeve kmetije; ena kraljeva kmetija je bila mera enaka približno zdajšnjim 50 hektarjem.⁵

Ko so Nemci zavračali v drugi polovici 10. stoletja Ogre iz slovenskih krajev, so ustanovili na obeh straneh reke Save od Litije in znabiti do Sotle Savinjsko mejno grofijo, ki je morda prav ob Sotli mejila na hrvatsko kraljestvo. Sotelska (Zotle) meja je znana šele leta 1016. Po sorodstvenih vezeh se je znašla brestaniška zemlja v prvi polovici 11. stoletja v zasebni posesti savinjskega mejnega grofa Viljema I. in sorodnice Heme. Po Viljemovi nasilni smrti leta 1035 so bili mejni grofi Kranjske do začetkov 14. stoletja tudi vladarji za celotno Savinjsko mejno grofijo, ki so jo zaradi tega začeli polagoma smatrati za pridruženi del Kranjske. Že omenjena Hema je podelila 6. januarja 1043 — naslednje leto je umrla — salzburškemu nadškofu Balduinu (1041—1060) svoje brestaniško posestvo (predium). Ta darovnica predstavlja začetek skoraj poltisoletne obširne zemljiške posesti salzburške nadškofije med Savo in Sotlo od Sevnice do Pišec. Za cerkveno župnijsko središče svoji obsavski zemlji so nadškofi določili leta 1155 prvič omenjeno Rupertovo cerkev (apud sanctum Rodbertum) na Vidmu, podrejeno seveda oglejskemu patriarhu. Najverjetneje so salzburški nadškofi gradili Rupertovo cerkev ob Savi sredi svojega sveta hitro po 1043. Meja proti Hrvatski je takrat že morala biti vzhodnejše od Vidma. Morebitne salzburške akcije za vzpostavitev meje ob Sotli so lahko izhajale iz salzburške Brestanice in salzburškega Reštanja (prvič omenjenega 1206 — Richenstein).⁶

Do začetkov 12. stoletja so Hrvati in potem tudi Ogri vdiral in pustošili prek mejnega pasu v nemško cesarstvo, tudi pri Sotli. Obmejni kraji so bili

² Grafenauer, 105, 122, 125, 126, 128

Skaler, 17, 28—29

³ Viktor Tiller: Brežice z okolico, 1937 (Tiller), 5

⁴ Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültien, und Märkte 1962 (Pirchegger), 251

Städte Grafenauer, 147

Skaler, 3, 26—29

Skaler, 28—29

⁵ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev II, 1906, 234

⁶ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev III, 1911, 24, 85—86

Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev IV, 1915, 185

Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev V, 1929 (Gradivo V), 113

Pirchegger, 256

spremenjeni v veliko puščino. V času salzburškega nadškofa Konrada I. (1106 do 1147) je prišlo do mirovne pogodbe najprej 1127 in nato še 1131. Tudi brestaniški grad je bil pred tem v ruševinah. Ugodne posledice salzburško-ogrskega miru iz leta 1131 je pisec nekaj desetletij kasneje oblikoval takole: »Ne samo škofova zemlja je prišla do starega blagostanja, marveč tudi vsa krajina se je tako napolnila z vasmi, gradovi in poljedelci, kakor jo danes vidimo. Smatra se, da je v mnogo boljšem stanju, kot je bila v starih časih. Po rodovitnosti in koristi vseh vrst se ne loči mnogo od Avstrije. Rop in prodaja ljudi obojega spola, ki je bila v starih časih v navadi, je sedaj silno redka in skoraj nezasišana.« Dobri časi so godili tudi zidanju cerkva. Kmalu za videmsko Rupertovo cerkvi-jo 1213 se prvič omenja Petrova cerkev v Brestanici.⁷

Leta 1155 listina, izdana pri Rupertovi cerkvi na Vidmu, še z ničemer ne omenja Brežic. »Brežice tedaj še niso bile upravna ali vojaška postojanka Salzburga na vzhodu, verjetno pa je, da vobče še niso obstajale pod tem imenom kot naselje zase.« Prvo središče salzburškega sveta na Brežiškem je bilo v Starem Gradu. Salzburške Brežice srečamo sredi mladega kolonizacijskega ozemlja prvič v virih leta 1241 v nemško zapisani obliki Rein, ko sta se poimenovala po njih Ringel in Prehtel. Prehtel-Bertold je živel kot bivši upravnik (officialis) gospostva (officium) še leta 1248, ko se omenja ob njem še drugi bivši upravnik Gerhard. Nemško ime kraja pomeni v slovenskem prevodu breg reke. Naselbina je nastala na nizkih bregovih reke (nizki bregovi — bregci — brežci — Brežice). Prav gotovo je slovensko ime kraja nastalo že z naselbino samo, nemška pisarna pa je zapisovala nemško prevodno obliko. Najstarejši zapis slovenskega imena »Bresecz« je znan šele iz 16. stoletja, Brežice so nastale kot načrtovano novo pokrajinsko središče ob stari vasi Gradišče, ki so jo s svojo hitro rastjo kmalu prekrile.⁸

Leta 1246 so bile Brežice že središče obširnega salzburškega zemljiškega gospostva (predio). Nedvomno je takrat že stal brežiški grad, čeravno se prvič omenja 1249 (castrum). Vanj je prihajal od časa do časa nadškof, tako že 1268, redno pa so prebivali v njem upravniki (1248, 1309 officialis, 1332—1379 amtman, 1353 burggraf, 1367 pfleger, od 1356 hauptmann). Brežice so imele 1249 že zdravnika (magister phisicus) in gostilničarja (pincerna). Leta 1252 je delovala v Brežicah že nadškofova kovnica srebrnikov in poživljala obmejno trgovino. Na sodnem področju je razpolagal brežiški grad že 1268 s popolnim sodstvom (iuditium) nad podložniki svojega gospostva. Leta 1275 je pristal Engelbert Brestaniški na to, da bo poravnal škodo, povzročeno v Brežicah. Med 1277 in 1284 je upravljal gospostvo Henrik Planinski. Upravniku na voljo je bila posadka (1292). Ko je 1297 umrl Markvard, prvi znani videmski župnik, ga je nasledil Brežičan Engelbert — 1311. Brežiško Lovrenčevo cerkev pa srečamo v virih prvič šele 1328.⁹

⁷ Gradivo V, 367, 368

Milko Kos: Urbarji salzburške nadškofije, 1939 (Kos), 11, 12

⁸ Joseph Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III, 1903 (Zahn), 83, 111

Fran Itešič: Brežice, Solčava, ČZN XVIII, 1923 (Itešič), 1—7

Tiller, 8

Gradivo V, 367, 368

Kos, 25—26

⁹ Listina 20, VI, 1268, Arhiv Slovenije, Ljubljana (AS)

Listine 1107 a, 1259 a b, 1533 b, 2037 e, 2560 c, 3002 d, 3348 e, Stajerski deželni arhiv v Gradu

(Sda)

Albert Munchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VI, 1856 (Muchar VI), 327—328

Zahn, 83, 100, 111

Gradivo V, 420

(Lang), 41, 301, 351

Kos, 25—26

Regesten des Herzogthums Steiermark I, 1976 (RHS I), 294

Razen Brežic poznamo v brežiškem kotu iz 13. stoletja še vasi Kapele (Wogrinstorff), Globoko (Gleboko), Jereslavec (villa in monte supani sancti Georii — vas pri hribu župana pri svetem Juriju), Pohanca (Polchvnutze), Dečno selo (Vedesendorf), Dednja vas (Dedowansdorf), Suhadol (Zochados) pri Blatnem in Sromlje (Zwaromes). Krajevna imena na -ca, -ci in naselja »vasi« so v 12. stoletju zelo pogosta za novejša naselja. Kapele so nastale kot novo naselje ob ogrski meji, zato so se tudi nazivale »Ogrska vas«. Njihovi odvišni ljudje so ustvarili sosednji naselji Globoko in Jereslavec. Jereslavec je poimenovan po Jurijevi kapeli, njeni sledovi se niso ohranili. V Jereslavcu srečamo že pri njegovi prvi omembi najzgodnejšega župana na Brežiškem. Kapele, Globoko in Jereslavec je imel v najemu (fevdu) od nadškofa Rajnbert iz Cmureka (pred 1244), za njim pa bi jih naj imela sekavska škofija 1249. V resnici pa je imel eno nasilno Konrad iz Kozjega, ki je izdajalsko izročil trdnjavo Brežice tujcem, dve pa Oton Kunšperški. Pohanco in Dečno selo je zastavil nadškof 1246 krški škofiji, leta 1268 pa podelil kostanjeviški cisterci 3 marke (1 marka = 160 srebrnikov) vsakoletnih dohodkov v brežiškem sodišču, potrdil pa tudi to, kar so dali samostanu drobni plemiči v vasi Sromljah (Zwaromes), Dednji vasi (Dedowansdorf) (2 zemljišči) in v vasi Suhadolu (Zvchados) (1 zemljišče). Od srede 13. stoletja so nadškofi radi prepuščali nekatera zemljišča v fevde vitezom, da so tudi tako pomnožili branitelje na meji.¹⁰

Listinsko pričevanje o le sedmih vaseh v brežiškem kotu nas ne sme zapeljati v misel, da bi v 13. stoletju tu ne bilo že več naselij. Po imenih sicer pozneje prvič omenjenih krajev sodeč smemo reči, da so pred 13. stoletjem že živeli tudi kraji kot brežiška vas Gradišče, Stara vas pri Vidmu, Stara vas ob Sotli, Stari Grad pod Libensko goro, Dobova, Obrež in še drugi.

V vojni v letih 1306—1308 so vzeli Habsburžani koroškemu knezu važne postojanke na Koroškem, Kranjskem in tudi v Savinjski mejni grofiji, ki so jo severno od Save hitro za tem priključili k Štajerski. Tako so se nevarno približali salzburški zemlji ob Savi. Razumljivo, da je v takih okoliščinah nadškof ukazal svojemu sevniškemu upravniku Ortolfu izdelavo latinskega urbarja, napisanega leta 1309. Urbar bi naj prikazal resnično čeravno vznemirjajoče stanje in omogočil zdravljenje nadvse težavnih razmer v nadškofijskem Posavju.

Kraji		gornjska vedra	kmetije od tega:	županove kmetije	ostale kmetije	puste kmetije	razno
Stolovnik	Stanonik		8,5	2	2	4,5	
Zg. Sremič	In superiori Schryemtzt		7			7	
Sp. Sremič	In inferiori Schriemtzt	19	6	3	3		nova sirnica = 20 ovc polno
Anže	Ansache		7	1	6		
»Besnica«	Vieznitz		3			3	
»Besnica«	secunda Vieznicz		3			3	
Brezje pri Anžah	Pyrch		5			5	
Gorica	Goricze		9			9	polno
Lokve	Prielok		3			3	
Leskovec pri Velikem Doiu	Leskowitz		6			6	
Kostanjek	Wistonicz		7			7	

¹⁰ Listina 20. V. l. 1268, AS
Lang, 147, 203, 311
Kos, 25, 29
Gradiivo V, 420

Krajl		gorinska vedra	kmetje od tega:	županove kmetje	ostale kmetje	pušte kmetje	razno
Križe	In Cruce		6			6	
Rušno pri Pečicah	Ravsche		5			5	
Rušno pri Pečicah	secunda Raeusche		5			5	
Grm pri Križah	Stauden		5			5	
Pečice	Petschicze		5			5	
Gora pri Križah	In Monte		7			7	
Ravne pri Zdolah	Rauunich		7			7	
Anovec	Amlawicz	4	5	2		3	
Loke pri Anovcu	Lok		5	2	1	2	
Pleterje	Pletriach	8	6	2	3	1	
Zdole	Zdol	7	12	1	1,5	9,5	polno
Ponikva pri Bučerci	Ponikel		9	2		7	
Poljščica pri Stari vasi	Poltschitze	10	8		7,5	0,5	
Stara vas	Weczelsdorf		14				4 domci, mlin mlin
	Weletsgesiez	22,5					
»Košicevec«	Cossissowicz		10	2	2	6	
Starl Grad	Altenburch	14	10	2	6	2	
Dolenja vas	Wulfingsdorf		9	2	3	4	
Arnovo solo	Arnoltdorf		7			7	
Močnik pri Ravnah	Messendorf		7	2	2,5	2,5	polno
Zgornja Pohanca	Polchonitz	8	12	2	2,75	2,25	polno
Babčki Dol pri Zgor. Pohanci	Pabstul	8	7	2	5		
Rucmanvrh pri Zg. Pohanci	Ruczmansperch		5			5	
Javrovec pri Volčju	Arengsgesiez		6			6	polno
	Ratzlastal		6			6	
	Martgeslez		4			4	
Volčje	Woltsche	22	9	2	2	5	polno
Sušica pri Volčju	Suschitze	12	8	2	1	5	
Curnovec	Zvrnaeucz	9,5	8	2	2	4	
Silovec	Silowetz	15	8		2,5	5,5	
Silovec	In superiori Silowitz		6			6	
	Martz		5			5	
Gabrška Gorica pri Blatnem	Gabranich		7			7	
Vušni Dol pri Dednji vasi	Eselstal		5	2	3		
Dramlja	Draemel	21	13	2	1	3,5	6,5 v fevdu
	Chrisan		10			10	
	Sweinergesiez		10			10	polno
Makovce pri Bojsnem	Maklatsdorf		10			10	polno
Gradišnica pri Rigoncah	Graedisk		15	2		4	polno 9 v fevdu
Obrež	Obres		16	1	0,5	14,5	polno
Mihalovec	Michelsdorf		12		6	6	
Otok	Ottok		5			5	polno
Loče	Otschart		5			5	
Mostec	Prvkke		10	2		8	polno
	Sowoschendorf		5			5	
Vrbina	Werde		7	2	2	3	
	Prunne		7	4	2,5	0,5	
	Iesyer		7			7	
	Cenozetek		7			7	
	Graediske		6				v fevdu
	Lukatsdorf		10				odtujeno
Sromlje	Swaromel		8			8	
Rudnik pri Curnovcu	Rudnik		7			7	
Rudnik pri Curnovcu	In secundo Rudnik		11			11	
Potoče pri Anovcu	Potatschach		14	2		12	
Potoče pri Anovcu	In Potatscah inferiori		8	2		6	mlin
67 krajev			45,5	505,5	46	71,75	342,25

V času nastanka urbarja je bilo v salzburškem brežiškem gospostvu (officium) 67 naselij brez trga Brežic. Na zahodu je segalo gospostvo do potoka Brestanice, v njenem srednjem toku za 5 naselij še preko njega, na severu do vzpetin Orlica (555 m) in Špiček (689 m), na severovzhodu do drameljskega potoka, preko njega le do naselja Dramlja, na vzhodu do Sotle, na jugu pa do Save. Vsa kmečka naselja — razen Pohance — urbar prvič predstavi, starejših zapisov njihovih imen ni. Zgodovinar Milko Kos je do 1939 ugotovil za večino teh krajev njihova sedanja imena, 14 ni mogel priti na povsem točno sled, najbolj zaradi tega, ker so že zgodaj opustela. Brežiški ljudje so radi poimenovali svoja naselja po rastlinstvu — Brezje, »Košicevec«, Gabrska Gorica, Grm, Kostanjek, Leskovec, Lokve, Rušno; po živalstvu — Pohanca, »Sweinergesiez«, Voičje, Vušni Dol; po terenskih značilnostih — Gora, Gorica, »Jesier«, Obrež, Otok, Pečice, Poljščica, Ponikva, Potoče, »Prunne«, Ravne, Sušice, Zdole, »Werde«; po ljudeh in njihovih stvaritvah — Arnovo selo, »Cenozetek«, »Chrisan«, Dolenja vas (Wulfingsdorf), Gradišnica, »Graediske«, Križe, »Lukatsdorf«, »Martgesiez«, Mihalovec, Mostec, Pleterje, Rucmanvrh, Stari Grad, Stara vas (Weczelsdorf), »Weletsgesiez«. Kar osem naselij se je imenovalo -vas oziroma -dorf, štiri -selo oziroma -gesiez. Parnih naselij (zgornji, spodnji) je poznal urbar šest, -dolov (-tal) dvojce. Pogosto so se imena naselij končala na -ca, -ce, -če, -ic, -ice, -ič.

V 67 naseljih (v 34 čisto pustih) je bilo 505 in pol kmetij, vendar od tega 342 in pol čisto pustih (= preko 2 tretjini). Celó za večino aktivnih kmetij

moramo reči, da so bile blizu opustelosti, le zato so jim olajšali obveznosti. Večina kmetij v Dramlji, Gradišnici in vse v Graediske so bile oddane v fevd, kmetije v Lukatsdorf pa so bile celo odtujene. Poleg kmetij omenja urbar še 1 sirnico, 4 domce, 3 mline in vinograde. V delno pustih naseljih je živel od dvoje do osmero podložnih družin, le v Stari vasi in morda v Dramlji, Gradišnici ter v Lukatsdorf več. Opustelost je le delno povzročala Sava z menjavo svojega toka in poplavami v naseljih Košicevec, Stari Grad, Dolenja vas, Otok. Mnoga naselja daleč proč od Save so postala pusta v drugi polovici 13. in na začetku 14. stoletja bodisi zaradi prevelikih zahtev gradu do podložnikov bodisi zaradi nemirne meje. Po močnem poseljevanju brežiškega kota v drugi polovici 12. in v prvi polovici 13. stoletja je prišlo obdobje silnega upadanja števila prebivalstva. Zato tu skorajda niso nastajale manjše podložne kmečke enote — polkmetije in domci. Težko bi lahko pritrdili mnenju, da je nekdanje poseljevanje bilo predalekosežno, gredoče preko prirodnih pogojev in gospodarske moči njenih nosilcev, saj, kakor kažejo številke, vendarle ni bilo pretirano.

Po podatkih urbarja 1309 so imeli župani po Brežiškem po štiri kmetije v 1 kraju, po tri kmetije v 1 kraju, po dve kmetiji v 18 krajih, po eno kmetijo v 3 krajih. Pravilo je bilo, da je imel župan po dve kmetiji, plačeval pa je le od ene, drugo je užival za svoje županovanje. Večkrat je županova posest bila edina v kraju, zlasti tu je moral župan skrbeti za izhod iz opustelosti, za obnovo kraja. Kraji, kjer so imeli župani le po eno kmetijo, so bili pretežno gospodarsko trdni. Kraja, kjer sta imela župana po 3 ali 4 kmetije, sta le trenutna slučajna izjema v času nastanka urbarja. Ne omenjajo se pa župani v vseh pustih naseljih, nadalje ne v krajih, oddanih v fevd, pa tudi ne v krajih Poljščica, Stara vas, Košicevec, Silovec, Mihalovec in Zgornje Potoče. Na Poljščici, v Stari vasi in na Silovcu pozneje nastopajo župani, Mihalovec je najmlajši kraj, kjer žive 1309 tudi novaki (novicii) — pozneje so znani njegovi župani — v Košicevcu pa je živel sodin (schepho) Adelpreht — bil je pomožen organ gospostvenega sodišča —, ki je bil dozdevno hkrati župan. Mlajšim Zgornjim Potočam je županoval župan iz starejših Spodnjih Potoč. Župan Radona v Starem Gradu je bil hkrati birič (preco), oproščen je bil vseh dajatev od obeh kmetij in vinograde.

Kmetija, ki je služila v grad poln iznos (v tabeli opomba: polno) dajatev, je bila praviloma dolžna oddati letno po dva modija (modij = 6 mernikov — metreta = 157,6 litrov) pšenice in 2 modija ovsa. Žitna dajatev se je imenovala census-činž. Vse ostale blagovne dajatve so bile »male pravice«. Za poln iznos je bilo zavezano leta 1309 le 24 aktivnih kmetij, večina drugih zaradi grozeče opustelosti le s polovičnim iznosom. Zaradi delne opustelosti bi naj začelo izpolnjevati obveznosti 20 podložnih gospodarstev in sirnica šele leta 1310, leta 1311 11, leta 1312 6, leta 1313 3 in leta 1314 eno podložno gospodarstvo. Podložniki v Sromljah, Curnovcu, na Silovcu in Volčjem so uživali nekaj olajšav (do polovice) v žitnih dajatvah.

Navadni podložnik s polnim iznosom bi naj oddajal sledeče male pravice: ovco, vredno 40 srebrnikov, 2 srebrnika namesto lanu, mernik pšeničnega zdroba, hleb kruha ob žetvi, hleb kruha in pišče ob božiču, pišče ob pustu, župan s polnim iznosom pa 2 prašiča (vsakega vrednega 40 srebrnikov), jagnje v vrednosti 6 srebrnikov, merico soli, 3 srebrnike namesto lanu, poleg tega pa še kruh, piščeta in zdrob kot navadni podložniki. Pri malih pravicah so se pri obveznikih s polovičnim iznosom zmanjševale za polovico le dajatve pri prašičih in ovcah.

V obojnih Potočah so oddajali obvezniki še po 10 idrij (idrija = 17 litrov) vina in mernik boba, v Zgornjih Potočah delno namesto pšenice tudi rž, v Dramlji tudi po 10 idrij vina. Obvezniki na Poljščici in v »Weczelsdorf« so dajali na-

mesto malih dajatev 3 modije ovsa. Domci so dajali samo v denarju — po 102 srebrnikov, mlin v denarju (od 29 do 120 srebrnikov) ali vosku (7 funtov — funt = približno dobre pol kile — ali 60 srebrnikov). Podložniki z izjemo županov so morali opraviti letno po 2 dni tlake, podložniška naselja pa kot skupnosti 3 dniorne tlake za grajskega upravnika, ki ga je vsako naselje bilo dolžno pogostiti štirikrat letno s kosilom.

V brežiškem gospostvu so bili 1309 tudi gorninski vinogradi, iz njih je dobil grad takrat dobrih 180 veder — urn (vedro = 26 litrov) vina. Lahko rečemo, da je bil brežiški svet na severozahodu na začetku 14. stoletja že vinoroden okoliš.

Na koncu pove urbar iz leta 1309 tudi nekaj o tem, kdo je dobival zbranc dajatve. Kaštelan ali poveljnik grajske straže je bil takrat Henrik ob Gabrnici (Gabernicz). Za svojo službo je imel — tudi še 1322 — v brezplačnem fevdu naselje Graediske (6 podložnih družin), razen tega pa je obdržal zase in za gospodarjenje letno še po 50 modijev pšenice, 50 modijev ovsa, 3 tovore (= 60 veder) vina, 8 prašičev in 22 in pol mark. Kaštelan je poveljeval 8 stražarjem. Vsak stražar je dobil mesečno po 2 mernika pšenice, v prvem letu službovanja še po 1 mernik pšenice na veliko noč in Mihaelovo, vsako leto hleb kruha ob žetvi in za božič, enkrat na leto po 2 mernika pšeničnega zdroba in 18 srebrnikov za obleko, na Mihaelovo po 5 ovac. Grajski vratar je prejemal približno za 50 % več kot stražar. Stražarji in vratar so smeli spiti skupno za pusta, na Mihaelovo, Martinovo in za božič vsakič idrijo grajskega vina, enkrat na leto pa so lahko zaklali še prašiča.

Urbar iz leta 1309 je prvi trden vir tudi za trški značaj Brežic. Brežiški tržan (civis) Klavž je imel pred 1309 v fevdu v Gradišnici 4 kmetije, pa jih je prodal, 2 je kupil od njega Brežičan Henrik. Kot trg se omenjajo Brežice še v letih 1314, 1315 in, ko so bile že mesto, še 1330. Leta 1315 je imela Katarina, vdova po Gebhardu iz Brežic, v fevdu 2 in pol domca v trgu, 23 joh zemlje pri trgu, 3 kmetije v Mravljinjeku (Mrawinach), 6 kmetij na Zgornjem Obrežu (Obresch) in vinograd na Silovcu, prepustiti pa je morala nadškofu mozeve fevde: 2 kmetiji v Pesju (Hundsorf), 3 v Pohanci in 4 kmetije v Gornjem Lenartu (Tirgarten).¹¹

Leta 1315 je izročil nadškof Bertoldu iz Prežeka pri Kostanjevici v fevd posesti pri Prunn in 1316 Pišečkemu v dosmrtno uživanje Makovce pri Bojsnem. S tem se je brežiška urbarialna zemlja nekoliko zmanjšala. Pišečki je obljubil, da bo pusto vas najbolj obljubil in vsako leto poslal v Lipnico jastreba.¹²

Znova so urbarialno popisali salzburško brežiško gospostvo leta 1322, ko so popisali vso salzburško posest v srednji in južni Štajerski. V tem urbarju se ne javljata več Ratzlastal in Graediske, srečamo pa v njem kot salzburško urbarialno posest prvič Spodnjo Pohanco (Nider Polchonitz — 2 kmetiji, 1 puščo), Gabrje (Gabr — 10 pušč s polnim iznosom dajatev), Ivanje selo (Ybachensgesiez — 8 pušč) pri Arnovih selih in Perdislovce (Pridizlausdorf) pri Podgorju. Werde iz prejšnjega urbarja se v tem urbarju imenuje Stanochne! ali Mosina. Za Obrež je povedano, da je izropan, konji plemičev so opustošili tudi Gesyer in Zenozet, Ogri pa Mihalovec.

¹¹ Listina 1994 d, Sda
Listina 2.III. 138., AS
Lang, 347—348

Kos, 3—6, 20—78

Pirchegger, 253

Regesten des Herzogtums Steiermark I, 1976 (RHS I), 147, 714

RHS I, 750

¹² Listina 1806, Sda

Kos, 116

Pri številu kmetij in pušč v posameznih krajih bi sodilo med večje spremembe med obema urbarjema naslednje: v Starem Gradu zvemo leta 1322 za 1 kmetijo in 3 pušče več, v Anžah za 4 pušče prvič, v Mihalovcu so bile že vse kmetije puste in v Zgornjih Potočah so zapisali 8 kmetij manj. O še vedno naraščajoči opustelosti kmetij govori podatek, da so poln iznos dajatev spremenili v polovičnega tudi krajem Močnik, Zgornja Pohanca, Zdole in Anže.

Število vinogradov je narastlo, iz njih je priteklo 1322 že 213 veder (leta 1309 180 veder) gorninskega mošta. Prvič zvemo za vinograde pri Zgornjem Sremiču, Lokah, Stari vasi, Košicevcu, Dolenji vasi, Močniku in pri Spodnjih Potočah, več kot pred 13 leti jih je bilo pri Zgornji Pohanci, manj na Volčjem in Silovcu, ne omenjajo se pa več v Anovcu.

Mlin v Spodnjih Potočah je posedoval Wulstk Stelczer iz Zgornje Pohance, mlin v Stari vasi Wulkakon in mlin v Welesgesiez Janez iz Sremiča. Razen teh posestnikov mlinov so znani v urbarju le še Sbruesch, Wartman in Winther, podložniki v Welesgesiez.

V končnem zbirnem zapisu je pisec urbarja ugotovil, da je v 35 čisto opustelih vaseh 231 pušč. V ostalih 35 vaseh pa je zabeležil 300 in pol kmetij, od tega 21 in pol v fevdu in 144 in pol pustih kmetij. Le kraja Zgornje Potoče in Welesgesiez nista imenovana kot vasi — villa. Od aktivnih 134 kmetij bi naj prišlo v grad 101 modijev pšenice, 150 modijev ovsa, 31 ovac, 19 jagnjet, 21 prašičev, 10 meric soli (1 merica je bila vredna 40 srebrnikov), 81 in pol mernikov zdroba ali boba, 163 kruhov, 144 piščet, 178 srebrnikov za lan, 394 srebrnikov za činž, 30 srebrnikov za ovco, blizu 200 veder vina.

V času urbarja 1322 so veljale Brežice že za mesto (civitas) z lastno mitnico (muta civitatis). Nadškof je prejemal za brežiško deželsko sodišče in od mestne mitnice 10 mark letno. V gradu je bilo takrat kar troje kaštelanov: Ekart iz Lipnice, Herman Reutenberg in Friderik Slovenjgraški. V tem letu si je začel graditi svoj stolp v mestu domačin Mentel.¹³

Leta 1329 se je oprostil nadškofu Peter, sin hrvatskega bana Henrika, da je oblegel Brežice in pustošil v okolici. Naslednje leto je prodal Pankrac iz Krškega 2 in pol domca v Brežicah, 23 joh njiv v okolici in kmetijo Lapse na Zgornjem Obrežu — pred 15 leti je uživala te posesti vdova Katarina — Bolfenku Faistu. Priči tej kupčiji sta bila Brežičana Henrik in Friderik. V letu 1332 srečamo brežiška meščana Ivana in Ivanka ter upravnika Ulrika (še 1336). Tedaj je imel Viljem Pišečki v fevdu 8 kmetij v Perdislovcih, 3 kmetije ob Zgornji Dramlji. Leta 1344 je vrnil nadškofu fevde pri Dramlji — med njimi gozd na Vetrniku (Wättär) — Janez Kunšperški. Naslednje leto je prodal vitez Klavž ob Gabrnici nadškofu svoje salzburške fevde: 5 domcev pred mestom, domec v mestu, 18 joh njiv, 12 kmetij na Mostecu in 10 kmetij na Črncu (Tschermtz) in ob Gabrnici. Liza, vdova nekdanjega brežiškega grajskega stražarja Viljema Pišečkega, je zastavila po možu pridobljene posesti 1346. leta. Leta 1349 so prodali bratje iz Kozjega Gunclu iz Turna, pišečkemu grajskemu upravniku, Rigonce (Ringleinsdorf) in 4 kmetije na Mostecu. Smemo reči, da se je proti sredi 14. stoletja število salzburških fevdov po Brežiškem pridno množilo.¹⁴

V drugi polovici 14. stoletja so nadškofi večkrat odkupili že oddane salzburške fevde in jih oddajali naprej. Tako je dobila že omenjena Viljemova vdova Liza 1352 odkupnino za vinograd Spiegel pri Pišecah, 1353 za Perdislovce

¹³ Listina 1906 d, Sda

Kos, 112—118

Pirchegger, 253

¹⁴ Listine 1985 g, 1987 k, 1994 d, 2037 e, 2104 b, 2252 d, 2257 b, 2276 d, Sda

Muchar VI, 305

Lang, 876, 125, 264, 347—348

in 3 kmetije nad Dramljo, Bolfenk Faist isto leto 32 mark za 2 in pol domca v mestu in za 23 joh njiv, 5 mark za kmetijo na Obrežu, Guncel iz Turna in Bolfenk iz Kozjega isto leto 60 mark za Rigonce. Nekako v tem času je kupil nadškof tudi 3 kmetije v Brezini (Graein). Leta 1354 je prodal nadškofu Hertnid iz Vivšnika pri Velikovecu za 500 mark stolp pri spodnjih brežiških mestnih vratih pri brežiškem gradu, 16 joh njiv in zemljišče pred mestom, 5 domcev v mestu, sadovnjak v mestu, 10 kmetij v Dednji vasi, 2 mlina, dvor, sadovnjak in pusto sirnico pri Pišecah, 2 kmetiji v Sromljah, 2 njivi v Suhadolu, 6 kmetij in domec v Otoku-Vrbini, 7 kmetij na Mostecu, 10 kmetij, košnjo in ribolov v Mravljinjeku (Amaysen), ribolov in otok na Savi. Brežiški meščan Ulrik je prodal nadškofu isto leto 3 kmetije v Kremenu (Kremen, 1336) pri Bužerci, ki jih je kupil pred 18 leti za 13 mark. Še isto leto je zamenjal brežiški vikar Marhart s sekavskim škofom svoj domec s hruško za domec pri stolpu pri zgornjih mestnih vratih in namenil ta domec nadškofu za 3 marke. Leta 1355 smo priče nasprotnemu pojavu. Nadškof je odtujil — zaenkrat oddal v fevd — obširne posesti v korist Celjskih, ki so posedovali sosednjo Podsrredo. Te posesti so bile Grm, Zgornje (Obeln) in Spodnje (Nidern) Pečice, Zgornje in Spodnje Rušno, Križe, Kostanjek, Leskovec z 2 mlinoma, Gabrčna Dolina (Gerhartztal) pri Reštanju in Ygautetz.¹⁵

Grajski kaštelani so sklenili 1353 z nadškofom pogodbo. Pravica čuvanja gradu z njo postane dedna, prevzamejo jo lahko tudi vdove; kaštelani lahko prodajo in zastavijo dohodke, vendarle vino le meščanom in tujcem; hiše v mestu lahko pridobe le z nadškofovo privolitvijo; kaštelanom sodi grajski upravnik. Meščanom je priznal nadškof isto leto 18. maja pravico do svobodnih volitev mestnega sodnika, azil do 14 dni, svobodo razpolaganja s premoženjem, pravico zadržati dolžnike, pravice Ptuja in Lipnice, svobodo ribolova in vinotoka, osemdnevna letna sejma na binkošti in na Lovrenčevo, oprostitev mitnine in vseh svojih (nadškofovih) mestih in trgih.¹⁶

V drugi polovici 14. stoletja spoznamo upravnike gospostva: 1367 je bil to Hans Puchaim, 1370 Gothard Neydtberg in 1379 Weygant.¹⁷

Leta 1371 je bil obdarovan Marijin oltar v mestni (Lovrenčevi) cerkvi, za katero vzemo prvič šele 1353. Leta 1381 je nadškof Pilgrim odpravil urbarialno dajatev kruha ob žetvi. Rigonce je posedoval 1379 Konrad Abrahamer, ki jih je dobil kot priženjen saizburški fevd (10 kmetij) 1366 in je imel tu leta 1379 že 12 kmetij in 2 domca. Konrad je imel od leta 1366 v fevdu tudi stolp v mestu. Eden stolpov pri mestu je bil 1381 potreben obnove. V Zakotu je tekel 1384 že mlin.¹⁸

Leta 1406 je razpolagal s fevdnimi 7 kmetijami v Perdislovcih in z 10 v Dednji vasi Sigmund Dobrnski, leta 1414 z nekaj cerkvene desetine pri Brežicah Viljem Brestaniški in brežiški mestni sodnik (Richter) Erhard Raum-

¹⁵ Listine 2104 b, 2482 b, 2484 e, 2509, 2516 c, 2524 a, 2550 a, Šda Kos, 34, 117—118

¹⁶ Posebni arhiv mesta Brežice, I/2 a, Šda Muchar VI, 327—328

¹⁷ Viktor Tiller: Brežice in njih mesne pravice, Kronika slovenskih mest IV, 1937 (V. Tiller), 76—79

Pirchegger, 253
¹⁸ Listine 3002 dež, 3348 e, Šda Lang, 313

Listine 2917 b, 2972 d, 3332 d, 3348 f, 3697 b, Šda Listina 21. VI. 1397, AS

¹⁹ Carl Schmutz: Historisch-Topographisches Lexicon von Steyermark, III, 1820 (Schmutz), 380
Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steyermark VII, 1864, 20
Lang, 44
Kos, 28, 56

schüssel. Naslednji znani mestni sodnik Jurij Schottl je prodal 1450 dve polkmetiji za 34 mark v Koritnem (Koritn) pri Sremiču.¹⁹

Upravniki nadškofovega brežiškega gospostva v prvi polovici 15. stoletja so bili Sigmund Dobrnski (1425—1427), Oton Radovljiški (pred 1443) in Janez Brestaniški (1444—1449). V tem času spoznamo 1414 prvič Marijino cerkev v Dobovi, 1433 prvič vas in dvor Rakovec (Rakabitz), kar je poslej oddajal nadškof v fevd, in severno od Brežic kapelo v Šentlenartu (capelle s Lienhart). Med 1427 in 1429 je imel Ahac Brestaniški v najemu posesti v mestu in njegovem obrobju, kmetijo v Župelevcah (Chopolowecz), njive pri Mostecu, kmetijo v Stolovniku in 3 vinograde na Spodnjem Sremiču. Leta 1432 so zapisali Hansu Pernauerju v fevd 2 domca in brod pred Brežicami, 3 kmetije v mali Pohanci, mlin ob Močniku, mlin in 2 njivi pod Mostecem, mlin nad Slatino (Slatin) in 8 kmetij v Župelevcah (Supalobecz) nad Dramljo. Te fevde je imel 1468 Volf Pernauer, 1492 pa Andrej Gibinger. Leta 1432 so prešle Rigonce od Jörga Gössa na Rajnharta Schirmerja, že 1439 preko Rajnhartove vdove na Petra Sweinpecka. Leta 1432 je dobila tudi Ana, žena Ulrika Kallingerja, v fevd 2 kmetiji na Gradišču, gradišče in otok Gradišče. V tem času (1441) vir prvič spregovori o Nežini in Joštovi cerkvi v Reštanju.²⁰

V drugi polovici 15. stoletja so bili upravniki brežiškega gospostva Weispriachi, Sigmund (1450—1458), Hans (1458) in Klavž (1464). Leta 1457 je oddal nadškof gradove v brežiškem gospostvu (hauptmannschaft) v fevd Viljemu Reispergerju. Leta 1478 je imel Brežice zastavljene nadškofov svak Andrej Kreig. Med 1466 in 1482 se je javljal v Brežicah vitez Jernej Mindorfer. Kupil je enega mestnih stolpov z nekaj zemlje in pri Libni (Lewben) 5 kmetij s podložniki: Marinom, Tomažem, Černejem, Jurijem Vebrom (tkalcem) in županom Pavlom, pri Sromljah 3 kmetije s podložniki Bernardom, Andrejem in Šmidom (kovačem), končno še mlin v Zakotu (Winkel).²¹

V drugi polovici 15. stoletja bi opozorili na posebnost tega časa, na preko 10 stolpov v mestnem obzidju in v mestu samem. Za prvi stolp smo zvedeli 1322, vojni časi 15. stoletja pa so botrovali vedno novim in novim. Nadškofi so njihovo gradnjo pospeševali, jih podarjali v najem z nekaj zemlje in podložnikov ter tudi tako krepili obrambno sposobnost svojih Brežic.²²

Proti koncu 15. stoletja so se podili mimo Brežic Turki, tako 1469, po kranjski strani 1475 in 1476, zopet 1479, 1480, po kranjski strani 1491 in 1494. Ravnanje Turkov 1469 je opisal sodobnik koroški župnik Jakob Unrest takole: »Polovili se vse moške, stare in otroke pobili, vse drugo ljudstvo pa odpeljali s seboj. Otroke so nataknilo po plotovih in jih v luže pohodili, ženske v otroški posteli zlorabili, vse cerkve požgali, božje telo neizmerno zasramovali, žene in dekleta do smrti zlorabili.«²³

Leta 1479 so osvojili Brežice Ogrri in s tem je prenehala salzburška doba brežiške preteklosti. Grad s kaščo so izročili Ogrri 1491 Habsburžanu. S tem da je vladar države in dežele postal tudi gospodar gospostva in mesta, so se odpirale za Brežice ugodnejše razvojne možnosti. Leta 1492 je oskrboval že za Habs-

¹⁹ Listine 4553 a, 4563 b, 6218 c, Sda Lang, 315—316

²⁰ Listine 5027, 5122 a, 5370 b, 5917 c, 5983 a, 6009 a, 6175 a, Sda Joseph Zahn: Ortsamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893, 3—80 Lang, 68—69, 173, 421, 662, 673 Kos, 26 Pirchegger, 253—254

²¹ Listine 6266 b, 6409, 6409 b, 6669 b, 7004, Sda Lang, 270, 301, 674

²² Lang, 214, 277, 300, 321, 383—384, 435, 442, 659, 668, 669, 673

²³ Schmutz 266

Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VIII, 1837 (Muehar VIII), 91, 112 Grafenauer, 42, 45, 64, 65

buržana brežiški svet oskrbnik celjskega gradu Andrej Hohenwarter. Cesar Maksimilijan Habsburški je bil zelo zadolžen pri Rajnprehtu, sinu Janeza Brestaniškega, in mu je zato zastavil brežiško gospostvo med 1492 in 1497. V letu 1497 je dobil Rajnprehtov sin Janez Brestaniški v najem brežiški savski brod.⁵⁴

Pod konec stoletja, leta 1498, je vladar ukazal urbarialni popis deželno-knežjih gospostev, tudi brežiškega. Popis za Brežice se je ohranil v prepisu iz srede 16. stoletja in še to ne v celoti, manjkajo mu zadnji listi.

Tabela 2

Kraji	1525	župnice	pol. župnice	kmetije	pol. kmetije	osebenjske enote	pustote			mlini
							kmetije	pol. kmetije	osebenjske enote	
Zg. Obrež			2	2	4	2		7	2	
Pesje	Huntzdorff (1525 Besyack)			2			1			
Sp. Pohanca			2	1		2	2			1
Dolenja vas			2	4		3				
Stari Grad		1		2	2	3	5		2	
»Košicevec«		1			1			3		
Stara vas		1					14			2
Kremen pri Bučerci				1						1
Poljščica pri Stari vasi		1			1	2		11		
Libna				1			2			
Potoče pri Anovcu		1		1		1				2
Loke pri Anovcu		1		1			1	1		
Zg. Potoče pri Anovcu				1	1		1			1
Sp. Sremič				2						
Zg. Sremič				2	2					
Stolovnik		1		2						
Ob Brestanici										1
Ponikva pri Bučerci		1		1	3			5		
	Rastokh									1
Anže			2	4			1			2
Ravne		1					4			
Gorica		1		2			1	1		
Ponikva pri Raztezu Clain Pomiel				1			2			
Postojna pri Raztezu Postoin				2						
Anovec		1		4						
Pleterje			2		1	1		5		
Perdislovce							5			
	Strassen						1			
Zdole		1		3	4		5		1	
Zg. Pohanca		2			1		7		4	
Plešivec pri Zg. Pohanci Pleschuetz				1						
Vimpole pri Zg. Pohanci										
Wumpole --- 1525							1			
Volčje			1		1	1	5			
Rucmanvrh pri Zg. Pohanci				2			1			
Jelševce --- Jalscheuetz --- 1525						1				
Babčki Dol pri Zg. Pohanci		1			1			3	1	
Silovec					3		3		1	

⁵⁴ Listina 21, II, 1492, AS
Schmutz, 266
Muchar, VIII, 182
Pirchegger, 251, 252, 257

Kraji 1498	1525	župnice	pol. župnice	kmetije	pol. kmetije	osebenjske enote	pustote		mlini	
							kmetije	pol. kmetije		osebenjske enote
Sromlje				1	1	3	2	1	4	
Sušice pri Volčju		1		2	3			1		
	Rosganschik — 1525	1		2	1		3			
Curnovec			2	1	2	1				
Brezje pri Dečnem selu Pirkh (1525 Bresie under Schuschitsch)				1						1
Dečno selo Disengeschiess (1525 Deschna sela) Cerie — 1525					3	1			nekaj	1
Ivanje selo pri Arnovih selih Arново selo		1		2	1		2	1		
Močnik pri Ravnah			2		2			5		
Mali Vrh Clain pergł		1		5						
	Peschunik — 1525			1						
Gabrška Gorica					4			5		
Globoko					4			3		
	Glogov Brod Glogobrot — 1525			1	1					
Slopno pri Brezju Slopno					7		2		1	
Brezje Pierkh (1525 Chudo Bresie)					6				1	
Makovec pri Bojsnem				2			2			
Vušni Dol pri Dednji vasi Swintsenikh				1		1				
Zg. Vrbina					3			8		
Sp. Vrbina (1525 — Dolene Sassaue)				5		7	2			
Mostec			2		15			2	2	2
Mihalovec		1		1	13			5		
Loče			2	1	6					
Obrež			2	1	16	10		5	2	1
Slogonsko Slogonnsko			1		7					1
Jereslavec			2		13	5				
Rigonce			1		5	17	9			1
Sela					7	2		2		
Ribnik					5					

Gospodstvo je bilo razdeljeno v zgornji in spodnji urad (Ambt), slednji je zajemal skrajni jugovzhod. H gospodstvu niso prištevali več »Besnice«, Brezja pri Anžah, Gorice, Lokev, Javorovca, Dramelj, Gradišnice in Rudnika, urbar tudi ni poznal »Weletsgesiez, Ratzlastal, Martgesiez, Martz, Chrisan, Sowoschendorf, Prunne, Jesyer, Cenozetek, Graediske, Lukatsdorf«, popisali pa so v njem že Zgornji Obrež (Ober obres) — Pesje (Huntzdorff), Kremen (Cremen) pri Poniški, Videm (sand Ruprecht) — samo za odvetništvo 9 družin —, Libno (Leubenberg), »Rastokh, Strassen«, Postojno (Postoin) pri Raztezu, Plešivec (Pleischuetz) pri Zgornji Pohanci, Brezje (Pirkh) pri Sušju pri Dečnem selu, Dečno selo (Disengeschiess), Mali Vrh (Clain pergł), Globoko Slopno (Slopno) pri Brezju in Brezje (Pierkh). V 56 krajih predstavi urbar 19 župnic, 19 polovičnih župnic, 66 kmetij, 95 polovičnih kmetij, 29 osebenjskih družin, 15 mlinov, 72 pustih kmetij, 67 pustih polkmetij in vsaj 20 pustih osebenjskih enot. Pustega sveta je moralo biti še več, ker mnogih pušč iz 14. stoletja niti vpisali niso več. Aktivne posesti so se precej delile, rastle so osebenjske enote, namnožili so se mlini, izjemno je porastlo število družin na Mostecu (19) in v Mihalovcu (15), menim, da vse to od srede 14. do srede 15. stoletja, ko se je množilo prebivalstvo.

Za župane je veljalo ob koncu 15. stoletja, da so lahko imeli po dve kmetiji (župnico) ali pa prav tako po eno kmetijo (polovično župnico), njihove dajatve so bile lažje kot pri navadnih podložnikih. Obljudena kmetija je oddala letno najbolj po 5 mernikov (zynnsmass) pšenice in 6 mernikov ovsu, 32 srebrnikov na Jurijevo, 40 srebrnikov davka (Steur), 13 srebrnikov za kruh (Prot, pogatschen), 4 kure in 5 jajc. Če primerjamo te dajatve z onimi iz 14. stoletja, ugotovimo, da so drugačne, zlasti denarne. Polovične kmetije so obremenile za polovico nižje obveznosti, osebenjske enote pa so oddajale po 12 srebrnikov in 2 kopuna. Mlini so plačevali od 10 do 120 srebrnikov. Za pustote je bilo treba oddajati malenkostne denarje ali dajatve. Podložniki v obeh Sremičih, na Mallem Vrhu in na »Otokih« so plačevali le v denarju, od 40 do 240 srebrnikov. Lončar v Dolenji vasi je moral pripeljati v grad štirikrat letno po voz loncev, župan iz Stare vasi pogostiti upravnikovega služitelja, kmetija na Libni pomagati obdelovati grajski vinograd. Devet družin na Vidmu je bilo dolžno oddati vsako leto vsaka po 2 kopuna za odvetništvo, sicer so bile te družine podložne domačemu župniku.

Urbar iz konca 15. stoletja je popisal podložnike — poglavarje družin — z imeni in priimki. Nekaj priimkov kaže na poreklo in poklic podložnika: Cvitkovič, Vogrič, Turk, Iban so priseljenci s hrvatske strani, Kočevar je prišlek s Kočevskega. Obrtem so se posvečali

Flajšaker (mesar) — Stara vas, Videm

Hafner (lončar) — Dolenja vas

Kolar — Mihalovec

Stopar — Stara vas

Šmid (kovač) — Silovec, Videm

Šnajder (krojač) — Dednja vas, Poljščica, Zg. Sremič, Stara vas, Zg. Potoče

Šuster (čevljar) — Brezje, Curnovec

Veber (tkalec) — Gabrnica, Mihalovec, Stari Grad, Zdole.

Med imeni še srečavamo stara slovenska kot Černe, Janže, Jurko, Jurše, Lube, Majeen, Zajko, Zore, Zorko. V priimkih je včasih prišla v ospredje ljudska hudomušnost, zato Kral, Osel, Oslíč, Papež. Na »Otoku« so ločili 3 Janžeje tako, da je bil eden Janže Župan, drugi Janže Krump (šepavec), tretji Janže Prešustnik.²³

Na začetku 16. stoletja (1501) so si Brežice izposlovale pravico do mestnega grba, ki predstavlja sredi črnine tri zlate bregove nad tekočo vodo in v ozadju zlati stolp. Priznana jim je bila tudi pravica do tedenskega sejma ob sobotah in do letnih štiritedenskih sejmov na Lenartovo in Florjanovo. Upravnik vladarjevega brežiškega gospostva Janez Brestaniški je kupil isto leto nekaj posesti pri mestu od Ladislava Pragerja, leta 1503 je dobil od cesarja ribišča v Ribniku (Weyer), 1512 še brežiški brod in kamnolome ob Savi, ko je zaradi turške nevarnosti popravljval brežiški grad.²⁶

Okrog 15. junija 1515 se je zbralo v dveh dneh okoli 9000 upornih kmetov — tolikšne množice se niso sešle na Slovenskem nikoli pred tem in za tem šele na taborih 1868 — in napadlo brežiški grad. Zgorela sta mesto in grad, pobiti so bili vsi v gradu — preko 60 skoraj samih Hrvatov z vitezi bratoma Markom in Štefanom iz Klisa ter z Ludvikom Reineckerjem na čelu. Kranjska dežela je zaupala Marku dogovarjanje s Hrvati o vojaški pomoči proti upornim kmetom. Ko je v zvezi s tem Marko že drugič v letu 1515 potoval na Hrvatsko, je prodal

²³ Brežiški urbar 1498, Stockurbare XXXVI/94, Sda

Brežiški urbar 1525, Stockurbare LXII/141, Sda

²⁶ Listine 6. 111. 1501 Linz, 1. IX. 1501, 2. XI. 1511 Köln, 20. XI. 1511 Speyer, Sda

Posebni arhiv mesta Brežie (Pamb), 12a, Sda
V. Tiller, 78

okrog 500 žena in otrok upornikov v Primorje. Na povratku se je mudil v Brežicah, kjer so ga podložniki pokončali. Uporniki so pobitim odsekali glave in jih nekaj dni nosili okrog na drogovih, trupla pa pustili nepokopana. Valvazor je obračun z Markom zapisal takole: »Ko so kmetje prebili vse tri zidove gradu, je Marko Klis s šestimi konjeniki zajahal konje, odprl grajska vrata in se hotel v diru prebiti skozi vrste kmetov. Ker pa so bili kmetje prežagali kole, na katerih je slonel dvizni most, se je most podrl in Marko je s šestimi jezdeci vred padel v jarek. Tam so ga kmetje z vilami pobili.«²⁷

Za Janezom je vodil gospostvo njegov sin Jurij Brestaniški (1522—1541) z brati, ki jim je brežiški svet bil zaupan kot zastavnina za sposojenih 6000 funtov (funt = 240 srebrnikov), morali bi pa oddajati vladarju letno po 200 goldinarjev. V Jurijevem času so pridno popravljali grajske stavbe, močno prizadete v upor 1515.²⁸

Leta 1525 so sestavili nov zelo zgovoren urbar za gospostvo. Za razliko od urbarja 1498 se pojavijo v njem v zgornjem uradu še Vimpole (Wumpole) pri Zgornji Pohanci, »Jalschewetz, Rosganschik« pri Sušicah pri Volčju, »Cerie, Peschunik«, Glogov Brod (Glogosbrot), ne pa več »Strassen«, v spodnjem uradu pa nadaljuje urbar za Ločami z Obrežem, Slogonskim, Jereslavcem, Rigonci, Selami, Ribnikom in zaključí z mestom.

V 66 krajih je bilo 22 župnic, 25 polžupnic, 85 kmetij, 152 polovičnih kmetij, 1 domec, 43 osebenjskih enot, 20 mlinov, preko 10 neopredeljenih posesti, 2 pusti župnici, 1 pusta polovična župnica, 68 pustih kmetij, 35 pustih polovičnih kmetij in 8 pustih osebenjskih enot. V prvih desetletjih 16. stoletja smo potemtakem pričeli obnavljanju in nastajanju novih polovičnih kmetij in porastu številca osebenjkov.

Gospostvo je oddajalo stare pustote podložnikom (166) kot njive, travnike (tudi v Vrbiču = Verwitzze) in rute in dobivalo zanje denar v odnosu s količino predvidenega pridelka.

Pomembnejša novost v dajatvah je le denar za obmejne stražarje (wachtgeld), po 14 srebrnikov od kmetije. Urbar pove, da je morala vsaka kmetija opraviti 5 dni vprežne in 6 dni ročne tlake. Pri vprežni tlaki so orali 1 dan pomladi, 1 dan jeseni, vozili 2 dni gnoj in enkrat les. Prav tako je morala vsaka kmetija opraviti zahtevano deželno tlako. Podložniki pri Libni so obdelovali tamkajšnji dominikalni vinograd, ki je zahteval 15 dni kopanja in je prinesel letno 20 veder vina. Grad je zahteval tudi umrlino — 40 srebrnikov od kmetije — in primščino — 2 srebrnika.

Priliv življa s hrvatske strani je porastel, razodevajo ga priimki Krabat, Kotolarič, Bezjak, Peterkovič, Turk, Veranič in množično priimki na -ič v spodnjem uradu ob sami hrvatski meji. Nekaj družin se je priselilo tudi s Krasa, Kranjske in Koroške. Na podeželju je porastlo število obrtniških priimkov, tako so se pojavili

Hafner — Lončar — Stari Grad, Mostec, Obrež, Jereslavce, Stara vas

Kalc (tkalec) in Veber — Brezje, Dolenja vas, Mostec, Obrež, Rigonci

Cimerman (tesar) — Brestanica

Kolar — Obrež, Potoče, Ribnik

Kovač — Šmid — Brestanica, Globoko, Rigonci, Sp. Pohanca, Sromlje, Stara vas, Trate pri Blatnem

²⁷ Bogo Grafenauer: Kmečki upori na Slovenskem, 1962 (B. Grafenauer), 119—120 Skaler, 3—6

²⁸ Arhiv notranjeavstrijske komore-stvarni oddelek (Anaks), 18/1—2, Sda Listini 24. VI. 1522 Neustadt, 12. 1. 1528 Innsbruck, Sda Stanovski arhiv 282/81—83, AS

Padar (ranocelnik) — Brestanica
 Pinter (sodar) — Sela, Mostec
 Stopar — Stari Grad
 Šlosar (ključavničar) — Brestanica
 Šnajder (krojač) — Jereslavec, Slogonsko, Videm
 Šuster (čevljar) — Brestanica, Dčno selo, Dolenja vas, Mostec, Stara vas, Stari Grad, Sušica.

Posebno vrednost predstavlja v urbarju seznam 49 brežiških meščanskih družin. Njihove gospodarske enote so bile ponajveč domci s hišami in vrtovi. Meščani so živeli precej od obrti, tako Cimerman, Kovač, Lončar, 3 mesarije bratovščine rešnjega telesa, Kursner (krznar), Smid (2), Šnajder, Štajnmeč (kamnosek), Šuster, Veber, od trgovine Kramer. Med domačini so živeli v mestu tudi že hrvatske družine, pa Švab in Esterajher, v 4 mestnih stolpih drobni plemiči. V mestni cerkvi se omenjala tudi Miklavžev in Florjanov oltar, ob bivšem župniku Ruprehtu Plankolu (do 1522) je nastopal župnik Andrej Mindorfer. Za domce s hišo so plačevali meščani gradu od 25 do 92 srebrnikov, le izjemoma več. Opravljati so morali za grad tudi delo, družina do 5 dni na njivah in do 7 dni na travnikih. Del Vidma se je imenoval Stari Trg (alltmarrkht).

Gorninske vinograde je zajel urbar po višini gornine v vedrih (eimer) po 26,24 litrov. Med sogorniki — domačimi in sosednjimi podložniki — so bili tudi ljudje iz krajev Dvorec (Duorets) pri Stolovniku, Ilovec (Illobetz) pri Anžah, Mohorja (sennd Mochor) in Boštjana (Send Sebastian) pri Brestanici, Trate (Tratten) pri Blatnem in hlapec iz Slopnega pri Brezju.

Tabela 3

Gore:	Vinogr.:	Pusti v.:	Gornina v vedrih:	Novine:
Zg. Sremič	54		38,5	
Sp. Sremič	50		47	
Slom (Slomberg) pri Sremiču	6	15	4,5	
Zg. Libna	15	11	11,75	
Sp. Libna	55		41	
Cerje pri Brezju (Czeric bey Slopogora)	40		30	
(Gerolziza gora)	5		5	
Curnovska Gora	19		19	
(Gratzla gora)	5		1,5	
Sromeljska Gora	13		16	
Silovec	1			
Sopote pri Sromljah (Soppat)		8		
Jelševec (Jelschewetzperg)	2	7	2,5	
(Rabitz dol)	1		0,5	
Rucmanvrh	4		3	
Malovrška Gora	19		14,5	
Volčje	1		1	
(Podgayem)	2		2	
Skopačna Gora pri Oklukovi Gori				
(Skoppatzna gora)	3	3	2,25	
(Politzena gora bey gros Polhonitz)	11	2	8	
PleTERSka Gora	9		10	
Zdolska Gora	12		15,25	
Dunajska Gora pri Pleterju (Dunaiska gora)	10	1	10,5	
Kremenska Gora pri Bučerci	17	5	16,25	
Zgornje Potoče pri Anovcu	2		1,25	
Pusti Vrh (Pustuierich)	6	3	7,5	
(Rölandina)	4		5,25	
Kostanjski Breg pri Pleterju (Kostanig perg)	22		12	10
	388	72	325,5	10

Zaključni del urbarja iz leta 1525 predstavi dominikalno posest gospostva in zabeleži še različne posebne dohodke. Podložniki, ki so pasli po grajskih gozdovih svinje, so oddali za vsako 1 krajcar (= 4 srebrnike), paslo se je od 300 do 600 svinj. Bizeljski podložniki v hrvaškem Prosincu so lahko posekali v brežiškem dominikalnem gozdu po 1 ali 2 drevesi vsak, za vsako posekano drevo so oddali mernik žita in kopuna. Ribolovne pravice po Savi od turškega broda pod Krškim do Sotle je grad oddajal v najem ribičem, ki so ga morali zato oskrbovati z ribami za postne dni. Potrebe po ribah bi naj dopolnjevala ribnik pri mestu in ribnik v Ribniku. Mokriški brod pri Jesenicah je bil za brežiške ljudi prost. Grad je smel pobirati tretjino žitne desetine v Zgornjem Obrežu (3 mernike), ostali tretjini sta dobivala videmski župnik in krški špital. Tri mernike je nanese tudi tretjina desetine v Gornjem Lenartu. Mitnica je prinesla letno 70—100 goldinarjev (goldinar = funt), niso pa pri njej vodili knjige dohodkov. Sodni dohodki so nanese letno 16 do 20 goldinarjev. Brežiški deželski sodni okoliš se je raztezal med potokom Brestanico, cesto od Brestanice do Vidma, Savo, Sotlo, na severu pa je segal do Drameljskega potoka do Debevca (Debeltz) pri Podgorju, Slopnega pri Brezju, Malega Vrha, Tople Jame (Doblagama) pri Silovcu in do »Rimskega potoka« (Rinsiki podoch). Grajska pristava je skrbelo za 3 travnike — 60 dni košnje — v zgornjem uradu, za 4 travnike — 50 dni košnje — v spodnjem uradu, za njive za gradom — 10 ornih dni, za 2 vrtova in za vinograda na Malem Vrhu in Slopnem pri Brezju 80 kopačev. Oba vinograda so vzeli 1515 kmečkima upornikoma.²⁹

V letu nastanka obravnavanega urbarja se je Jurij Brestaniški udeležil pohoda na avstrijske uporne kmete. Leto 1526 je bilo za habsburške Brežice pomembno, Habsburžanom je prineslo ogrskohrvatsko krono, Brežicam bolj odprto pot na vzhod, Hrvatom več stikov z zahodom, tudi v Brežicah, kamor jih je usmerjal zlasti turški pritisk.³⁰

Na začetku leta 1528 sta delno obnovljen grad in mesto pogorela. Vladar je dovolil Brestaniškim, da uporabijo za njuno obnovo na njegov račun 3000 goldinarjev. V Brežice se je priselil 1529 gradbeni izvedenec mojster Martin iz južnošvicarske Bellinzone. V mestu je živel 28 let dolgo (do smrti 1557) in načrtoval ter vodil s pomočjo gradbenega pisarja zelo obširna gradbena dela, zlasti pri gradu. Že prva tri leta je zaposlil v kamnolomu pri mestu za mesec dolgo po 5 ali 6 delavcev z mesečno plačo 160 krajcarjev za vsakega. Leta 1530 je porušil Martin ostanke dvakrat pogorelega gradu in začel z gradnjo novega v mestnem predelu Winkel. Martinu so pomagali stavbenik Julij Dispatio (1530 do 1551) iz Merana v severni Italiji ter brata Andrej in Domenico del' Allio (1554—1555). Marsikaj starega je moralo odstopiti prostor novemu, tako tudi 1550 Pihlerjev stolp. V Brežice so prihajale denarne pošiljke iz vseh strani, mnogi so bili zainteresirani, da bi sredi izredne turške nevarnosti stala tu močna utrdba. Za gradnjo so bogato prispevali vladar, štajerska in koroška dežela, šentpavelski samostan in drugi. Leta 1539 je dal vladar na razpolago svoje 3 pletnje (Pletten) na Savi za prevoz kamenja, 1541 in 1545 pa pozval celo bližnje samostane in svoja bližnja gospostva, naj nudijo Brežicam pomoč v tlaki. Meščani »revnega obmejnega mesteca« so uspeli 1551, da so jim za leta črtali obveznost letnega mestnega davka 12 goldinarjev, ker jih je obnova mesta zelo bremenila in da jim je vladar podelil savski brod. Hkrati so si želeli podpore vranske mitnice. V kompleksu mestnega obzidja se je pojavil Werderjev stoip, ki ga je kupil vladar 1549 za 340 goldinarjev. Pred sredino 16. stoletja so že stala

²⁹ Brežiški urbar 1525, Stockurbare LXII/141, Sda TIII, 6

³⁰ Muchar VIII, 333, 335

svetišča: Križ na Armeškem, Marija v Dolenji vasi, Duh na Gorici, Ahac in Anton v Leskovcu, Marjeta na Libni, Martin v Sromljah, Miha v Stari vasi, Miklavž v Starem Gradu in Jurij v Zdolah.³¹

Zidanje se je vleklo skozi desetletja, njemu se je moral posvečati tudi Jurijev naslednik Krištof Brestaniški (1541—1548) in za njim varuhi njegovega otroka Ivana Rajnprehta, oziroma upravniki varulov, tako Jurij Idunspeug (1550) in Jurij Haller (1556). Do 1538 so že stali 4 okrogli grajski stolpi in med njimi zidova na jugu in vzhodu, do 1550 preostala zidova in hlev. Z denarjem, namenjenim za zidanje, so se delno okoriščali Brestaniški, oziroma varuhi, upravniki pa mojster Martin sam, zato so prihajale v Brežice vladarjeve komisije in le z malo uspeha skušale zdraviti razmere, tako 1538, 1550, 1551, 1556, 1557, 1564, 1567 in 1568. Leta 1551 je komisija ugotovila slabo kakovost gradbenega kamna. Odločili so se popraviti zidove z opeko, zato so zgradili takoj opekarno in 1575 v Zdolah pri mestu še drugo. Gradbeni grajski kompleks so dodatno zavarovali še tako, da so razširili obdajajoče jarke (1557). Šele 1557 je naročila komisija gradnjo velikega močnega gradu znotraj obzidja, hkrati pa povišanje in zboljšanje obzidja. Načrte je izdelal kranjski deželni gradbeni mojster. Upravniki so do tega časa bivali v zasilni stavbi (amtshaus 1562) pri vratih in v grajskem stolpu.³²

V času gradnje grajskega obzidja zvemo, da je ob njem bil grajski sadovnjak (1551), da so se nastanili v mestu državni vojaki (1551), da bi varovali mejo in da je mojster Martin dosegel čast mestnega sodnika (1551), da je imelo mesto most pri Močniku (1557), Brežiška mitnica je bila že 1551 podrejena višjemu mitničarju v Vranskem. Iz leta 1553 poznamo meje mestnega pomirja: zgornja vrata—Sava—Lenart—ogrska cesta—Črnc—stara pristava—potok Kopivnik (Khopeinig)—Mostec—Sava. Župnik v Brežicah je bil 1544 Krištof Strechenwain. Deželi je javil, da je reven župnik, da dobiva letno denarja le blizu 3 goldinarje, 8 mernikov (metzen) pravdne pšenice ter desetine 60 mernikov pšenice, 28 mernikov rži, 20 mernikov ovs, 100 mernikov prosa, 15 veder vina.³³

V letih 1563 in 1564 se je dokopal do brežiškega gospostva celjski vicedom Ludvik Ungnad (1563—1574), ki je nadaljeval z gradbenimi deli. Varuhom mladoletnega Ivana Rajnprehta Brestaniškega je izplačal 8761 goldinarjev in za to vsoto dobil sam gospostvo v zastavo. Njegovi upravniki so bili Miha Loissentritt (1563), Hans Reiter (1568) in Krištof Gal (1573). Za Reiterja je Tahj s silo prišel na Brežiško — pred njim se je sem umaknila 1565 Uršula s Susjedgrada, pa tudi nekaj podložnikov pred 25. marcem 1567 — in tod napadel Mokrice. Za Reiterja so se množili obmejni spori z Brestaniškimi in Brestanico. Pred pustnim torkom, 3. februarja 1573 je sporočil Ilija Gregorič v brežiškem gospostvu, da je on prvi za Bogom in nad cesarjem in vsemi velikaši, da hoče obnoviti pravo staro vero, odpraviti vse nove naklade, mitnine, dace in podobno. S tem je spravil vse množstvo kmetov na svojo stran. Še 21. februarja je bilo okrog 100 brežiških podlož-

³¹ Anaks, 18/2—2, Sda
 Registrska knjiga dvorne komore 1593/199, Sda
 PamB 1/2, Sda
 Arhiv notranjeavstrijske komore-kronološka vrsta (Anakk) 174/16, Sda
 Listini 12. I. 1528 Innsbruck, 11. XII. 1549 Brežice, Sda
 Listini notranjeavstrijske vlade 218, 222, Sda
 Stanovski arhiv 262, 81—83, AS
 Piregger, 253
 Skaler, 6

³² Listina 17. XII. 1556 Wien, Sda
 Anaks 18/1—6a, Sda
 Stanovski arhiv, 282/215—216, AS
 Muchar VIII. 473—474

³³ Anaks 18/1—6 a. Sda
 PamB 1/2, Sda
 Imenjska cenitev 1544, XXX/444, Sda
 Muchar VIII, 509

nikov zdoma. Sodobni vir sporoča, da je bil Ilija Gregorič rojen v brežiškem gospostvu (okoli 1520). Brežiškim meščanom je ponujal brez uspeha »bratstvo«. So mu pa obljubili, da se ne bodo borili z njegovimi ljudmi in da jim bodo potrebno prodali. Krištof Gal in njegov kaštelan Gašper Possinger sta ubranila s težkim topom grad pred kmečkimi uporniki, ki so po prenočevanju v Dobovi napadli Brežice 3. februarja 1573, se polastili mesta in oplenili mitnico, ki jo je upravljal od 1570 Lenart Markovič s pisarjem Feliksom Roterjem in od 1574 z Jurijem Vokerjem. Pri Possingerju v gradu je bilo le 10 podložnikov, tem so puntarji oplenili hiše, nekega kmeta v Dečnem selu pa so pobili na tla, ker se je izmikal. V uporu ujetega Ilijevega brata Simona Gregoriča so zaprli v Brežicah in ga tu zasliševali. Hujši udarec za mesto je prišel 1574, ko je pogorelo.³⁴

Ludvika Ungnada je nasledil v Brežicah Krištof Gal (1575—1576). Že 1575 je sestavil tarifo za brežiško mitnico. Z meščani se je sporazumel 1576, da bodo vzdrževali 2 mestna nočna stražarja in mestnega glasnika, da bodo posvečali posebno brigo varnostnim ukrepom proti požarom, da bodo čistili dimnike štirinajstdnevno, da se bodo oskrbeli s štirimi gasilnimi železnimi kavli in 2 gasilskima lestvima, da bodo skrbeli za red v mesnicah in štirih gostilnah. Kosilo v gostilni bi naj stalo 5—8 krajcarjev, ribja jed 3—4 krajcarje. Vse to je odobril mestni svet na seji 16. marca 1576 pod vodstvom mestnega sodnika Jurija Levaka. Naslednje leto je podaril Miha Sekli Krištofu Winklerju iz Rakovca vas Zakot (Winkel) in njive pri Lenartovi cerkvi. Krištof Winkler, tridesetničar (mitničar) iz Varaždina, je užival krški Rakovec žc 1573. Bil je leta 1573 naklonjen kmečkim vstajnikom. V mesto je vdiralo luteranstvo po prizadevanju predikanta Antona Vramca (1577—1579).³⁵

Krištofa Gala je nasledil sin Franc Gal (1578—1613). Pri mitnici je dvignil tarife (1584), jo pa puščal skupno s stojnico v zakup za 200 in 220 goldinarjev letno. Skozi mitnico je šlo letno do 30 sodov vina, do 20 splavov lesa, do 10 tovorov sukna, do 10 skrinj stekla in do 50 tovorov železa, najbolj pa goved z vzhoda.³⁶ Mitničarji so bili Lenart Vošič (1580), Martin Ričanski (1584), Matevž Lavrič (1600), mitninski pisar Štefan Muzlič (1600).

Ker je Franc Gal nameraval gospostvo kupiti, je vladar odredil za Brežice cenilno komisijo, ki se je tu mudila 1585. Po njenih ugotovitvah je gospostvo prinašalo letno blizu 1029 goldinarjev, 1251 graških četrto (po 79 litrov) ovsa, 645 pšenice, 339 prosa, 299 rži, 101 ajde, 2 graška četrta sirka, 115 šartinov (po 525 litrov) vina (od tega 2 petini desetinskega vina), 467 voz lesa, 188 voz krme, 778 kur, 559 kopunov, 1471 jajc, 2 centa loja, 8 sodov, 3 voze loncev in 36 košaric. Komisija se je trudila vrednotiti v korist vladarja gospostvo čim višje, Gal si je prizadeval, da bi ga kupil čim bolj ugodno. Komisiji je prikazoval, kako draga je uprava, koliko izdatkov ima z upravnikom, ekonomom, sodnim izvedencem (Hofrichter-Dworschi), biričema, vratarjema, z ljudmi na pristavi, ribičem, logarji, župani in njihovimi pomagači (amtman). Komisiji je tožil, da mora poceni prodajati žita v Karlovec, tako v letu 1585 1500 ljubljan-

³⁴ Anaks 18/1—6 a, Sda
Registrska knjiga dvorne komore 1570/76; 1571/68; 1574/50, Sda
Anakk 175/121 (1563), 175/1 (1565), 176/24, 177/37, Sda
Gradivo stanovskega arhiva 285/931—964, AS
B. Grafenauer, 242

Bogo Grafenauer: Boj za staro pravdo na Slovenskem, 1974, 173, 177, 180, 227, 237—238, 249, 257, 283—284

³⁵ Anaks 18/1—6 a, U 37/1, Sda
Anakk 177 a/16, Sda
V. Tiller, 78
Pirchegger, 253

³⁶ Listina 20. lll. 1578 Graz, Sda
Registrska knjiga dvorne komore 1580/31; 1584/190, 1600/5, 16, Sda
Anaks 18/1—6 a, U 37/1, Sda

skih starov (po 110 litrov) pšenice po 75 krajcarjev, 1300 rži po 60 krajcarjev, 2500 starov ovsu (po 116 litrov) po 30 krajcarjev. Težko bo izhajal z upornimi podložniki, zlasti s premnogimi priseljenci, že je ščuval v ponovni upor Miho-
lovič. Leta 1586 je končno le kupil gospostvo za okoli 81.500 goldinarjev, ki jih je pa dolgo zelo neredno plačeval. Sklenil je vsekakor dobro kupčijo. Brežiško gospostvo je iz dneva v dan pridobivalo na vrednosti. Vojna krajina je ustavila turške vdore, bila pa bližnji kupec za viške, ki so jih ustvarjali nad vse marljivi ljudje po Brežiškem. Prišleki (Priselitz) z jugovzhoda so se na varnih tleh posvetili z vso vnemo obdelovanju hvaležne zemlje.³⁷

O pripravah za prodajo Brežic so zvedeli že zgodaj na Hrvaškem in 1584 so jih zahtevali Slavonci kar zase. Navzočnost vladarjeve komisije so izkoristili tudi meščani in se sodnik, svetniki in vsa skupnost pritožili zoper Gala. Oviral jih je v ribolovu, v gozdu in gmajni v Vrbini (Felbrach), si lastil stojnino v mestu, prav tako visoke sodne pravice, zelo škodil s tem, da je spremenil tok Save, ožil pomirje, ki v resnici sega od Lenartove cerkve tudi do ogrske ceste skozi Gornji Lenart, na njej uspeva sedaj žito.³⁸

Med pripravami za prodajo gospostva so sestavili 1585 nov urbar. V primerjavi z urbarjem 1525 se ne javljajo več kraji Košicevec, Plešivec, Potoče, Rosganschik, Peschunik, Gabrska Gorica, na novo pa se pojavijo v urbarju kraji Zgornji Žabjek (obern Schabiekh 9 koč), Spodnji Žabjek (Undter Sabiekh 11 koč), Zdole pri mestu (Sdöll 3 koče), Koritno pri Sremiču (3 hišice), Na Vrh (Nauerchi pri Strassen kmetija, stope in osebenjek), Vršni Vrh (Verschin verch 10 osebenjkov), Bojsno (Naboisini 12 osebenjkov, mlin), Črnc (Tschernitz 5 kmetij, 5 polkmetij, 27 osebenjkov, mlin) in Vukovšek (Wucovschegkh) pri Selah.

V 66 krajih ali v 9 uradih (Zgornji Obrež, Stari Grad, Stara vas, Pleterje, Sromlje, Mali vrh, Mostec, Obrež in Črnc) je pisec urbarja zabeležil 95 kmetij, 291 polovičnih kmetij, 3 četrtne kmetije, 5 domceev, 19 koč, 7 hišč, 2 pušči, 40 mlinov, 3 velike ladijske mlina na Savi, 3 puste mlina in kar 323 osebenjkov, poleg tega pa še 162 osebenjkov pri vinogradih, torej bistveno več polovičnih kmetij, še več osebenjkov, ne pa več župnic, polžupnic in pušč. Na Vidmu je plačevalo odvetništvo že 32 družin. Po Brežiškem so se množično priseljevali ubežniki z jugovzhoda — in se pomešali z domačimi. Drug ob drugem so složno živeli Čič, Dimnik, Grekus, Haramija, Hruškovič, Klobučar, Kopitar, Krivoglavci, Lastovica, Martoloz, Muha, Pajek, Pepelar, Pust, Samec, Siromak, Slovenec, Sovec, Stipanič, Turčinik, Zlodi, vinogradnik na Kozji Drči (Khosja dertscha) in drugi.

Vrsta dajatev se je le malenkostno spremenila, pač pa so na gradu večali mere. V urbarju so določili, da meri škaf ali »polonic« za pšenico blizu 31 in pol sedanjih litrov, za ostala žita 38 litrov, polovični škaf pa dobrih 23 in pol litrov za pšenico, za ostala žita 31 in pol litrov, vinsko vedro okoli 27 in pol litrov. Oddajanje v polovičnih škafih je bilo pogostno. Mimo urbarialnih obveznosti so nabrali pri podložnikih letno še po 500 goldinarjev davka, kar je prevzemal celjski vicedom. Osebenjki so plačevali v grad po 18 krajcarjev. Podložniki so množično ustvarjali rute, njive, pašnike in travnike, gospostvo jim je zanje nalagalo nove denarne obveznosti. Poleg tega je oddajal grad še 184 travnikov v Vrbini, pri Stari vasi in Rakovcu.

³⁷ Anaks 18/4—6 a, U 37/1, Sda
Listina 14. X. 1586 Graz, Sda

³⁸ Anaks 18/4, Sda
Hešič, 5

Metod Dolenc: Pravne razmere v Brežicah od l. 1585 do l. 1651, Zbornik znanstvenih razprav XII, 1935—36, 1936 (Dolenc), 27

Nadvse so se namnožili vinogradi, saj jih je bilo že kar 1022, od tega v novih goricah: Slom (Slom) pri Sremiču — 3, Mala Ponikva pri Raztezu — 3, Mohor pri Brestanici — 6, Rudnik pri Curnovcu — 6, Gorica — 11, »Ladig« — 12, Vršni Vrh — 15, Ravne — 19, Oklukova Gora (Okhlukhona gora — 22, Bojsno — 24, Glogov Brod — 35, Čela pri Dol. vasi (Tschella) — 35, Primož na Kremenu — 47, Reber pri Vidmu (Reber) — 70 in Kapele — 123. Razen tega so imeli brežiški podložniki še na hrvaški strani blizu 200 gorninskih vinogradov.

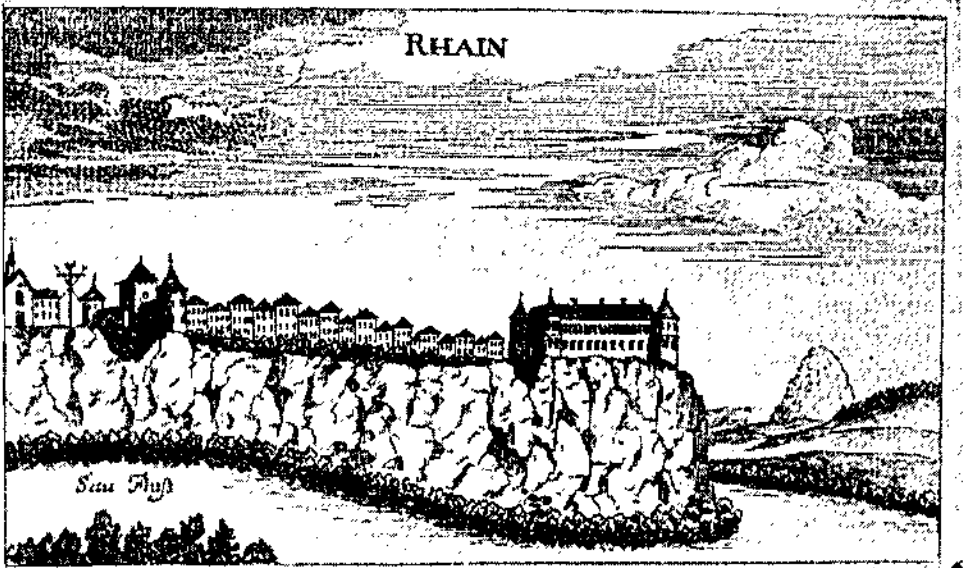
Mitnice so bile v gospostvu v Brežicah, na Vidmu in v Mihalovcih. Za brežiško mitnico je urbar zapisal celotni tekst mitninskega reda. Stojnino so pobirali ob cerkvenih proščenjih v krajih: Dobova (Marija), Videm (Rupert), Stara vas (Michael), Libna (Marija Magdalena), Kremen pri Bučerci (Primož), Zdole (Jurij), Volčje (Miklavž), Stari Grad (Miklavž), Dolenja vas (Marija), Sromlje (Martin), Brestanica (Mohor), Gorica (Duh), Kapele (Marija), Piršenbreg (Barbara). Grad je zahteval žitno desetino le na Zgornjem Obrežu in Gornjem Lenartu tako kot že preje, pa tudi že od vseh novih njiv (36 starov pšenice, 46 rži in 8 starov ovsa), vinsko desetino od vseh vinogradov. Pristavi s 60 glav govedi so bili podrejeni 3 novi vinogradi (65 kopaških dni), 4 njive (53 ornih dni), 5 vrtov (3 kopaške dni), 9 travnikov (117 dni košnje), 7 gmajn (77 dni košnje), sadovnjak, pašnik in 6 gozdov. Ker so zidali grad, mesto in obzidja, ker je bilo precej grajske zemlje, so bili podložniki dolžni tlačaniti neomejeno. Sodarji so popravljali leseno posodo, lončarji peči, osebenjki pa so opravljali prejno tlako. Pri delu so dobivali oskrbo le župani in njihovi pomočniki. Na grajskih njivah in delno tudi na gmajnah so pridelali 100 graških četrtoev ajde, 125 pšenice, 200 rži, 225 ovsa in 250 četrtoev prosa, v vinogradih 180 veder vina, nakosili na travnikih 180 voz krme, za pašnike pa dobili od tujih podložnikov 188 škafov ovsa in 188 kopunov. Podložniki so se smeli oskrbovati v gozdovih s kurjavo in lesom za gradnje po dogovoru z grajskimi logarji.

Urbarialna slika o mestu Brežicah je 1585 zelo sorodna oni izpred 60 let. Novo je bilo to, da so imeli meščani mnogo bolj vrtove, njive in travnike na podeželju, da so že stavili koče in hišce izven obzidja v predmestju (vorstadt), da so se pridružili že znanim obrtnikom Goldšmid (zlatar) in Šloserja (ključavničarja). V mesto se je priselilo znova nekaj prišlekov, največ posesti v njem pa sta imela Franc Gal in Gregorijanec z Mokric. Urbar ne pozna več tlake meščanov, upravljanje visokega sodstva zaupa zboru porotnikov iz Brežic, Vidma, Brestanice, Krškega in Kostanjevice. Vislice (Hoch gericht) so stale vzhodno od mesta. Mestni sodnik in mestni svetniki (Ratsfreundte, Ratswerwante) so se zbirali na seje v mestni hiši, odločali o mestnih zadevah, med drugim tudi o mestnem brodu v Spodnjem Žabjeku, ki je letno prinesel le do 20 goldinarjev. Mestni pisar Peter Schweinfurter je začel skrbno voditi sejne zapisnike.³⁹

Ko je postal Gal Franc pravi lastnik gospostva, je dogradil do 1590 grajsko poslopje. Zaostрил je odnose z brestaniškim sosedom in z brežiškim mestom. S slednjim je prišlo do sporazuma leta 1589, obe sporni stranki sta delno popustili. Meščani niso smeli uporabljati pri ribolovu mrež, za sveži les v grajskih gozdovih so morali sproti prositi Gala, visoko sodstvo je bila stvar gradu, ne mesta. Gal je priznal svobodo meščanov v pomirju, koriščenje gmajne in enkratno plačilo 50 goldinarjev za svoje posesti v mestu.⁴⁰

³⁹ Anaks 18/4—6 a, U37/1, Sda
Urbar za Brežice 1585, Anaks CIV-U37/2, Sda

⁴⁰ Anaks 60/1, Sda
Anakk 179/34, 181/30, 182/55, 61, Sda
PamB 1/6, Sda
Škaler, 8
Stanovski arhiv 281/5, Arhiv Slovenije v Ljubljani

Georgius Matheus Vischer: Topographia ducatus Stiriae, 1681

Ko pod konec 16. stoletja umolknejo mnogi viri o brežiški preteklosti, postanejo zgovorni zapisniki sej mestnega sveta. Luteranstvo je napredovalo, z njim je simpatiziral oženjeni mestni župnik Peter Salkovec (1587—1590), ne pa več njegov naslednik Jurij Vukasinič (1592). Mestni sodniki v tem času so bili skozi več let Boštjan Wayd, ki pa ga je bilo treba zaradi prestopkov zapreti 1588 v mestno ječo, Fortunat Sustič (1588—1591), Peter Schweinfurter (1597) — bivši mestni pisar in Matej Lavrič (1600) — učitelj (od 1589) — mestni pisar (od 1593), ki ga je na pisarjevem mestu nasledil Štefan Muzlič. Grad je za Gala upravljal Andrej Vetter.⁴¹

Galov sorodnik je izročil brežiško gospostvo Frankopanu 1644, petdeset let kasneje — 1694 — ga je kupil Attems za 90.000 goldinarjev. Njegov rod ga je posedoval do odprave fevdalnih odnosov 1848.⁴²

BREŽICE AU MOYEN ÂGE

Résumé

Dans le pays entré la Sava et la Sotia nous pouvons suivre la vie de ses gens depuis l'âge de bronze. Les Slovènes arrivaient là vers la fin du sixième siècle. Les Francs, les prédécesseurs des Allemands ont acqueri la plus grande partie d'endroit slovène et croate vers l'année 800. Le roi des Francs d'Est Arnulf a donné en 895 au gentilhomme Waltun entre d'autre la terre de Brestanica en propriété, en 1043 l'archevêché de Salzburg a reçu Brestanica en donation. C'était le commencement de la vaste propriété foncière de Salzburg entre la Sava et la Sotia de Sevnica jusqu' à Pišcece, durant presque un demi millénaire.

⁴¹ Dolenc, 21—61

⁴² Pirchegger, 252

Jusqu'au commencement du douzième siècle les Croates et aussi les Hongrois envahissaient par la zone frontière l'empire allemand et le dévastaient, aussi près de la Sotla. Les actions de Salzburg de restituer la frontière au près de la Sotla étaient conduits de Brestanica. Les centres de leur succès en étapes étaient l'un après l'autre Videm, Stari Grad et Brežice. Seulement en 1241 nous rencontrons Brežice comme propriété de Salzburg au milieu du jeune territoire colonial pour la première fois dans de Brežice. En 1246 la ville était déjà le centre du domaine étendu de Salzburg près de la Sava. En 1252 le monnayage d'archevêque pour la monnaie d'argent opérait déjà à Brežice et animait le commerce frontière.

Selon le cadastre de l'année 1309 il y avait 68 colonisations (34 tout à fait incultes) dans le domaine de Brežice, entre eux le bourg Brežice. Hors des fermes cultivées et incultes le cadastre mentionne encore l'fromagerie, 4 maisons avec bien fonds dans la ville, 3 moulins et un nombre assez considérable de vignobles. Les causes de la désolation étaient les trop grandes demandes du château envers ses sujets, la frontière inquiète et les inondations de la rivière Sava. Le domaine de Brežice, appartenant à Salzburg, fut de nouveau catastré en 1322. Cette fois nous apprenons entre d'autre qu'il y avait beaucoup plus de vignobles que 13 ans auparavant et que Brežice était déjà une ville avec sa propre douane.

En 1353 l'archevêque reconnu aux bourgeois le droit d'élire librement leur juge de ville, le droit d'offrir asile jusqu'aux quinze jours, la liberté de disposer de leur fortune, le droit de retenir les débiteurs, les droits municipaux de Ptuj et de Leibniz, la liberté de la pêche et du débit de vin, deux foires de huit jours par an et la décharge de la douane dans toutes ses villes et bourgs.

Pendant la deuxième moitié du quinzisième siècle nous voulons montrer une particularité de ce temps, c'est plus de dix donjons dans les murs et dans la ville même. Les archevêques avançaient leur construction, les louaient avec un peu de terre et avec des sujets et renforçaient ainsi la capacité de défense de leur Brežice, particulièrement contre les Turcs. En 1479 les Hongrois conquérèrent Brežice et ainsi finit la période de Salzburg dans le passé de Brežice.

En 1491 un Habsburg pris possession de Brežice, sept années après il demanda de catastrer aussi ce domaine. De là nous apprenons que les propriétés actives des sujets s'étaient bien partagées, les sujets sans bien fonds augmentaient, je crois que depuis le milieu du quatorzième jusqu'au milieu du quinzisième siècle, quand le nombre habitants augmentait. Parceque le souverain de l'état et du pays était aussi le seigneur du domaine et de la ville, des possibilités plus avantageuses s'offraient à Brežice.

Autour du quinze juin 1515 près de 9000 rebelles s'assemblèrent en deux jours pendant la Première rébellion slovène des paysans — des pareilles quantités ne se sont jamais rencontrées en Sloveinie avant et après jusqu' aux réunions populaires (tabori) de 1868 — et ils attaquèrent le château de Brežice. La ville et le château furent incendiés. Quand la rébellion fut supprimée les sujets devaient réparer le dommage laborieusement. En 1525 on ouvrit un nouveau éloquent cadastre pour le domaine. Son contenu témoigne qu'on s'était défat des déserts pendant les premières dix années du seizième siècle, et qu'on avait établi des demi-fermes neuves, augmenté les vignobles et que le nombre des sujets sans bien fonds s'était élevé. L'affluence des éléments du côté de la Croatie montait fortement, à la campagne les surnoms des métiers apparaissaient. Une très grande partie de 49 familles bourgeoises vivait du métier.

L'année 1528 était importante pour Brežice des Habsburgs. Elle apporta aux Habsburgs la couronne hongroise-croate, à Brežice un chemin plus ouvert vers l'est, aux Croates plus de contacts avec l'ouest, aussi à Brežice, où la pression turque les dirigeait. Au commencement de l'année 1528 le château, qui a été en partie renouvelé, et la ville furent brûlés. Les travaux de construction sous la direction du maître Martin de Bellinzone en Suisse du Sud, sous le constructeur Julius Dispatia de Meran, des frères Domenic et André del'Allio et du constructeur provincial de Craina s'allongeaient alors pendant des dizaines d'années. Pendant la Croato-slovène rébellion des paysans en 1573 les rebelles occupèrent la ville et pillèrent la douane. Un coup plus dur pour la ville suivit en 1574, quand elle a été brûlée de nouveau. Elle était reconstruite difficilement.

En 1586 François Gal, qui a été son locataire jusqu'à ce temps là, acheta le domaine. En tout cas il a fait un bon marché. La valeur du domaine de Brežice augmentait du jour en jour. Les Confins militaires (Vojna Krajina) arrêtèrent les invasions turques, ils étaient l'acheteur proche des surplus, produits par les très laborieux gens du pays. Aussi les nombreux nouveau-venus du sud-ouest se consacrèrent avec toute

la ferveur à la cultivation du sol recommaissant. Les sujets créaient en masse des nouvelles routes, des champs, des prairies, des pâturages, et surtout des vignobles. Les bourgeois mêmes déclinaient de plus en plus de leur ville, de laquelle Gal ne disposait pas.

En 1644 un parent de Gal délivra le domaine de Brežice au Croate Frankopan, en 1694 l'acheta Attems, la famille duquel le possédait jusqu'à l'abolition des relations féodales en 1848.

»VELIKI ABECEDNIK« MIKLOŠA KÜZMIČA IZ LETA 1790 IN NJEGOV PONATIS

Ivan Škafar*

UDK 886.3.09:92 Küzmič M.: 372.4(497.12—188)

ŠKAFAR Ivan: »Veliki abecednik« Mikloša Küzmiča iz leta 1790 in njegov ponatis. (»Le Grand Abécédair« de Mikloš Küzmič de l'annee 1790 et sa réimpression.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1977)1, str.

Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl., 5 faksimilov.

Avtor je dokazal dvoje:

1. da je dvojezični (slovensko-madžarski) abecednik »ABC knjišica na národní soui haszek« (Buda 1790) delo Mikloša Küzmiča, in
2. da je ta abecednik bil ponatisnjen, česar dosedanji literarni zgodovinarji in bibliografi niso upoštevali.

Navaja tudi vse njihove napačne navedbe tega naslova, podatke o zgodovini nje preveda in primerke, ki so v evidenci. Pokazal je na sorodstvo z Blaž Kumerdej's Vodenjem (1778) in razmerje Küzmičevega preveda do madžarskega izvirnika.

UDC 886.3.09:92 Küzmič M.: 372.4(497.12—188)

ŠKAFAR Ivan: »The Great Primer« of Mikloš Küzmič of the Year 1790 and Its Reprint. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1977)1, p.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 5 facsim.

The author proved two things:

1. that the bilingual (Slovene-Hungarian) primer »ABC knjišica na národní soui haszek« (Buda, 1790) is the work of Mikloš Küzmič, and
2. that this primer was reprinted, and that this fact has not been considered by literary historians and bibliographers up to the present.

He quotes all wrong quotations of that title, the particulars about the history of its translation and the copies in evidence. He pointed at the relationship with the Blaž Kumerdej's work »Vodenje« (Guiding) (1778), and at the proportion of Küzmič's translation to the hungarian original text.

Tudi iz naše najobširnejše zgodovine slovenskega slovstva, katere prvi zvezek je izšel leta 1956 pri Slovenski matici, ne izvemo, ali je prekmurski pisatelj Mikloš Küzmič gotovo izdal »veliki abecednik«. Alfonz Gspan namreč pravi v njej, da je Mikloš Küzmič namenil šolski rabi med drugim »najbrž še slovensko madžarski abecednik (1790)«. ¹

Obenem je tudi ponatis tega abecednika vse doslej ostal neopažen tako pri slovenskih kot pri madžarskih bibliografih in slovstvenih zgodovinarjih.

* Ivan Škafar — duhovnik, Radlje ob Dravi.

¹ Alfonz Gspan, Razsvetljenstvo. Zgodovina slovenskega slovstva I. Ljubljana 1956, str. 429. — Navajam: Gspan, Razsvetljenstvo.

Zato bom obravnaval dve stvari:

1. da je ta abecednik, o katerem so nekaj časa celo dvomili, ali je sploh bil natisnjen in za katerega pravega naslova tako dolgo nismo vedeli, res Mikloš Küzmič pripravil za natis — in
2. da je bil tudi ponatisnjen.

ABC KNIŽICA IZ LETA 1970 JE KÜZMIČEVA

Mikloš Küzmič je v letih 1780—1796 dal katoliškim Slovencem med Muro in Rabo sedem knjig.² Od teh so bile šolski rabi namenjene štiri, med njimi dva abecednika: slovenski silabikar (1780) in dvojezična ABC knjižica (1790). Prvič sta bila oba abecednika omenjena, ko je bilo — tudi prvič — obenem naštetih vseh sedem Küzmičevih knjig, v obširnem spisu o prekmurskih Slovencih, ki ga je napisal Jožef Košič in ga poslal Ivanu Čaploviču, etnografu slovaškega rodu.³ Čaplovič ga je objavil v madžarščini leta 1828⁴ ter še v svobodnem nemškem prevodu leta 1829.⁵ Naslovi teh sedmih knjig niso bili natančno navedeni, ampak le vsebinsko, in sicer v madžarščini in nemščini takole:

Evangeliosmos (namreč: könyv, knjiga) — im Jahre 1780 din Sonntags — Evangelien. — Tudi v madžarskem besedilu je povedano, da so Sv. Evangeliumi izšli leta 1780.

Imádságos (könyv) — ein Gesang — und Gebetbuch.

Betegeknek való — ein anderes (namreč: Gebetbuch) für Kranke.

Nagy és kis abc könyv — ein grosses und ein kleines ABC Buch.

Katekismus — ein klein Katechismus.

Kis Biblia — eine kleine Bibel.⁶

Medtem ko tu Košič in po njem Čaplovič izrecno navajata dva abecednika, pa omenja Košič v svojih Starinah med Küzmičevimi knjigami le malega, ko pravi, da je Mikloš Küzmič napisal: »Evangeliosmosko, molitveno, navučno (mali katekismus), hišorsko s. pismo, šolsko (silabikár) i za betežnike.«⁷ Velikega abecednika torej ne omenja.

Opozarjam, da sta Košič in Čaplovič le pri eni izmed sedmih Küzmičevih knjig navedla — pravilno — letnico natisa, pri Sv. Evangeliosmos, namreč letnico 1780, ker so tega leta res prvič izšli.

V tem času, ko je Čaplovič v tisku obveščal Madžare in Nemce o življenju prekmurskih Slovencev, in že nekoliko prej, je nekatere knjige Mikloša Küzmiča dal v Gradcu ponatisniti radgonski knjigarnar Alojz Weitzinger. Prodajal jih je z drugimi slovenskimi knjigami v svoji knjigarni. Sezname teh knjig, med njimi tudi ponatise knjig Mikloša Küzmiča, najdemo med leti 1821—1833 na koncu štirih knjig Petra Danjka ter ene Martina Veršiča.

² Leta 1780 so izšle tri Küzmičeve knjige: Sv. Evangeliosmos, katekizem Kratka šumma in Slovenski silabikár; leta 1781 molitvenik za bolnike; Nike molitvi, leta 1783 Kniga molitvena, leta 1790 ABC knjižica in leta 1796 Staroga, 1 nouvoga testamentoma sväte hištorie. — Söll so bili namenjeni: oba abecednika, katekizem in zgodbe sv. pisma.

³ Vilko Novak, Jožef Košič, prekmurski pisatelj. Razprave SAZU III, razred za filološke in literarne vede, Ljubljana 1958, str. 243.

⁴ János Csaplovits, A Magyar országl Vendüs Tótokról (O vendüskih Totih v madžarski državi). Tudományos Gyűjtemény 12/1828, V. zvezek. Pesten, str. 3—50. — To Košičevo delo je bilo že v celoti objavljeno v Kedveskedöju leta 1824. — Navajam: Košič 1828.

⁵ Johann v. Csaplovics, Croaten und Wenden in Ungern. Ethographisch geschildert von —. Pressburg 1829, str. 49—126. — Navajam: Čaplovič 1829.

⁶ Košič 1828, str. 26. — Čaplovič 1829, str. 83.

⁷ Josip Gruden, Starine železnih in salaških Slovenov. Fragmenti iz zgodovine ogrskih Slovencev. Objavil in opombe prideljal —. Časopis za zgodovino in narodopisje XI/1914. Maribor, str. 153.

Leta 1821 so izšle **Danjrove** Zgodbe svetega pisma starega zakona.⁸ Na zadnjem listu knjige je seznam slovenskih knjig, ki so se dobile kupiti pri Weitzingerju. Razen pet Danjkovih knjig so našteje tudi tri knjige Mikloša Kuzmiča, in sicer:

Küzmiž, Evangelji na vŕe nedele ino ŕvetke zelega leta. 1821.

—, Molitvena kniga sa vŕakega Kriŕtjana. 1821.

—, A B C sa flovence na Vogerŕskem.

Na podoben naŕin in v isti namen so ponatisi teh treh Küzmičevih knjig navedeni v Danjkovi Abecedni kniŕici leta 1824⁹ in leta 1833,¹⁰ medtem ko sta v njegovih Posvetnih pesmih leta 1827 našteje le prvi dve knjigi, torej brez abecednika.¹¹

Pri prvih dveh knjigah sta povedani tudi letnici ponatisa, leto 1821 pri obeh. Abecednik je bil namenjen »za Slovence na Vogerskem«. Prav isto je povedano v seznamu knjig v Danjkovih Posvetnih pesmih za Sv. Evangelio in za molitvenik. Kot pri Koŕiŕu in Œaploviŕu, tudi tu naslovi Küzmičevih knjig niso v celoti in natanŕno navedeni, ampak le vsebinsko. Paŕ pa je ŕe v naslovu povedano, komu so bile namenjene: Slovcem na Vogerskem.

Tudi na koncu Verŕiŕevega molitvenika **Duhovni varuh** iz leta 1833 je seznam knjig,¹² ki so se mogle dobiti pri »Alojsu Waicingeru« v Radgoni. Veŕinoma so Danjkove. Nato slede: »zvezane knjige za slovence (!) na Vogerskem«. Pet jih je:

Kratka summa velikoga katekismusa. 20 kr.

Sveti Evangelio na vŕze ndele i ŕzvetesnye dni i. t. d. 20. kr.

Szaroga, i nouvoga testamentoma ŕzvetje historie kratka summa. 22 kr.

Kniga molitvena 20 kr. — 1 rajns.

Szlovenŕzki Silabikar 6 kr.

Tu so prviŕ v slovenskem tisku navedeni pravilni naslovi kar petih ponatissov Küzmičevih knjig, ŕep rav ne v celoti.

Kateri Küzmičev abecednik je naveden v teh seznamih njegovih knjig, ki so jih mogli ljudje dobiti pri Weitzingerju v Radgoni: veliki ali mali? Za leto 1833 ni teŕko ugotoviti. V Danjkovem abecedniku iz leta 1833 se imenuje A B C za Slovence na Vogerskem, v Verŕiŕevem molitveniku iz istega leta pa Slovenski silabikar. Miŕljen je torej mali Küzmičev abecednik. V seznamu knjig leta 1827 Küzmičev abecednik ni omenjen, paŕ pa leta 1821 in 1824. Ivan Zelko, ki je vedel le za Küzmičeve knjige, našteje v Danjkovi Abecedni kniŕici iz leta 1833, pravi: »A, B, C, za Slovence na Vogerskem pa bo Silabikar, ker Küzmičev abecednik je bil ta ponatiskovan«.¹³ To drŕi le za leto 1833, pa ne zato, ker veliki Küzmičev abecednik ni bil ponatisnjen, ampak ker nam to pove seznam Küzmičevih knjig v Verŕiŕevem molitveniku iz tega leta. Küzmičev Veliki abecednik je bil, kot bomo videli, ponatisnjen. Zato za Küzmičev A B C omenjen leta 1821 in 1824 ne moremo veŕ z gotovostjo trditi, da je njegov mali abecednik, njegov silabikar. Mogoŕe je, da bi to mogel biti Küzmičev veliki abecednik. Med letom 1824 in 1833 je presledek devtletih let. In ta veliki abecednik se je res imenoval A B C kniŕica. Resen pomislek je ta, zakaj v teh

⁸ Peter Dainko, Svetega pisma zgodbe in starega ino novega zakona. Prvi del svetega pisma zgodbe in starega zakona. V Radgoni v Alojs Waicingerovem knjiŕih. 1821. — Navajam: Dajnko, Svetega pisma zgodbe 1821.

⁹ Peter Dainko, Abecedna kniŕica na hitro ino lahko podvŕuŕenje slovenskega branja. Gradec 1824 (v danŕicli). — Navajam: Dajnko, Abecedna kniŕica 1824.

¹⁰ Peter Dainko, Abecedna kniŕica na hitro ino lahko podvŕuŕenje slovenskega branja. V Radgoni 1833. — Navajam: Dajnko, Abecedna kniŕica 1833.

¹¹ Peter Dainko, Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Stajerskem. V Radgoni 1827. — Navajam: Dajnko, Posvetne pesmi.

¹² Davorin (Martin) Verŕiŕ, Duhovni varuh za mladosl. V Radgoni 1833.

¹³ Ivan Zelko, Mikloŕ Küzmič — Vilko Novak, Franc Ivanocy: Prekmurska knjiŕnica 1. V Soboti 1937, str. 18. — Navajam: Zelko, M. Küzmič 1937.

seznamih knjig ni pri tem abecedniku nikoli navedena letnica natisa, kot je pri Sv. Evangelijomih in pri molitveniku, ker tudi ponatis Küzmičeve ABC knjižice je imel letnico natisnjeno, in sicer leto 1790.

Kot je znano, je za Šafárikovo *Geschichte der südslavischen Literatur* (izdal J. Jireček v Pragi 1864) napisal Matija Čop leta 1831 zgodovino slovenskega slovstva. V rokopisu omenja le pet prekmurskih knjig in pravi: »Knjige Slovencev v Železni županiji namreč njim (= štajerskim Slovincem) ne bi smele biti vsaj manj umljive, samo da so te protestantske.« Od teh protestantskih pozna le dve: Štefana Küzmiča *Nouvi Zákon* (1771) in *Krszcsanszke nôve Peszmene knige* (1823). Na prazni polovici lista tega rokopisa je Čop kot dopolnilo k tema dvema knjigama dodal: »Dainko navaja še naslednja tri Küzmičeva dela, katerih naslove pa on vendar piše na svoj način (ne po Küzmičevo):

1. Evangelij na vse nedele ino svetke skos leto. 1821.
2. Molitvena knishiza sa vsakega Kristjana. 1821.
3. A, B, C, sa Slovenze na Vogerskem.«

Čop je imel v mislih najbrž Dajnkovo Abecedno knjižico (1824) in je menil, da so tudi te tri knjige, ker je omenjen Küzmič, protestantske. Torej ni vedel, da je avtor teh knjig katoliški pisatelj Mikloš Küzmič, in ne protestant Štefan Küzmič. Vedel pa je za ta abecednik prekmurskih Slovencev.¹⁴

Do izida Šafárikove Zgodovine južnoslovenske literature, ki je izšla šele po njegovi smrti, leta 1864, sta dva slovenska kulturna delavca poročala o sedmih Küzmičevih knjigah, tudi o obeh abecednikih. Leta 1849 je Peter Kozler zapisal, da je Mikloš Küzmič »na svetlo izdal . . . veliko in majhno abecedo«,¹⁵ leta 1863 pa Anton Janežič, da je Küzmič izdal tudi »veliki in mali abe-dar«.¹⁶ Oba naštevata Küzmičeve knjige tako in v istem vrstnem redu, kot Čaplovič v svoji knjigi (*Croaten und Wenden in Ungern*), sta jo torej poznala in po njej povzela te podatke.

Pavel Josef Šafárik je v svojem že omenjenem delu (1864) spregovoril tudi o knjigah Mikloša Küzmiča. Uporabil je Čaplovičeve podatke, na katere je opozoril tudi Čopa,¹⁷ in dva seznama knjig, ki ju je dobil v Danjkovem abecedniku iz leta 1824 in njegovih Posvetnih pesmih iz leta 1827. Šafárik se je dobro zavedal, da so bibliografsko ti podatki zelo pomanjkljivi. Zato o Čaploviču izrecno pravi, da je njegovo »poglavje Jezik in literatura skrajno borno in nezadovoljivo«. Ob pretresu obojnih podatkov je prišel do zaključka, da je Mikloš Küzmič napisal osem knjig in jih zato toliko omenja.¹⁸ Ker pri Čaploviču ni

¹⁴ Ivan Skafar, Prekmurski pisatelji v Šafárikovi Zgodovini južnoslovenskega slovstva. Jezik in slovsvo XIV/1969, str. 39–40. — Čop v svojem rokopisu pravi: Die Bücher der ungrischen Slowenen im Eisenburger Comitlat dürften zwar für sie wenigstens nicht weniger verständlich seyn, allein sic sind protestantisch . . . Dainko führt von Küzmes noch folgende drey Stücke an, deren Titel er jedoch auf selner Weise schreibt (mich auf Küzmes's sligene). — Po fotokopiji 89. strani Čopovega rokopisa, ki ga hranil Narodni muzej v Pragi pod sign. IX A 1. — Ivan Kunšič, Doneški z zgodovini književne zveze med Čehi in Slovenci. Po pisateljevi smrti uredil Vlado Levec. Zbornik. Slovenska matca. Ljubljana 1899, str. 153–154.

¹⁵ Peter Kozler, Slovenci na Ogerskem. Slovenija II/1849 — 20. julija, šte. 58, str. 232.

¹⁶ (Anton Janežič), Slovenci na Ogerskem. Slovenski glasnik. Deveti zvezek. Celovec 1863, str. 116. — Članek je napisan na osnovi članka v slovaškem listu Peštudinske Vedomosti, noviny pre politiku u literaturu: Slovani a Zadunajski od P. Z. Hoslinského.

¹⁷ Skafar, n. d., str. 40.

¹⁸ Paul Jos. Šafárik's Geschichte der südslavischen Literatur. Aus dessen Handschriftlichen Nachlasse herausgegeben von Josef Jireček, I. Slowenisches und glagolitisches Schriftthum. Prag 1864. V Predgovoru Šafárik na strani IV med slovenskimi viri navaja tudi: Joh. von Csaplovics Kroalen und Wenden in Ungarn. Presburg 1829 ter prilstavlja: Der Abschnill »Sprache und Literatur«, Seite 80–84 ist äusserst dürftig und unbefriedigend. Uporabljal je tudi Kürze Bücherverzeichnisse mehreren neueren windischen Bühern angehängt, z. B. in Dainko's abecedna knishiza 1824, in eb. Potvetepe pefml 1827 usw. — Navajam: Šafárik, Geschichte 1864.

¹⁹ Šafárik našteva siedeča dela Mikloša Küzmiča: Katechismus, Evangelien und Episteln (tu se Šafárik moti, v Sv. Evangelijomih ni bilo beril), Szlovenski silabikár, Gebetbuch für Kranke, Gesang- und Gebetbuch, Molitvena knishiza sa vsakega Kristjana, posebno sa Slovence na Vogerskem, Grosses ABC-Buch in končno Kleine Bibel (str. 119, 101, 49, 142, 80, 146, 49, 127). Gesang- und Gebetbuch ter Molitvena knishiza sta bili v resnici le ena knjiga: Knjiga molitvena. — Knjige navajam tako, kot so si časovno sledile in izšle.

dobil natančnih naslovov, si je pomagal tako, da je k besedi pesmarica in molitvenik, katekizem, biblija in molitvenik za bolnike pristavil pojasnilo, komu je knjiga namenjena, namreč »für katholischen Winden in Ungarn«. Tako Šafárikovo ravnanje ni bila nikaka »samovolja«, ampak potreba, da vsaj na tak način navede Küzmičeve knjige. Le za silabikar je našel natančen naslov in letnico prvega natisa (1780)²⁰ in pri Čaploviču letnico natisa Sv. Evangeliomov (1780). Ker je hotel tudi pri drugih knjigah navesti vsaj približno čas nastanka, si je pomagal s to letnico 1780 in z besedico »um«: »okrog leta 1780«. Takó bi ravnal vsak resen bibliograf pri knjigi, za katero ima zanesljive podatke, da je izšla in o čem piše, toda nima natančnega naslova in letnice izida knjige. Zato je npr. naš bibliograf Franc Simonič vzel tudi takšne Šafárikove podatke o Küzmičevih in drugih slovenskih knjigah v svojo Slovensko bibliografijo in je v Predgovoru tudi pojasnil, zakaj je tako ravnal: »...sem želel predvsem podati naslov natančno po knjigi sami; toda premnogokrat mi ni bilo mogoče dobiti tega prvega vira do rok. Zajemal sem torej iz zanesljivih pripomočkov Th. Elzeja, Šafárika...«.²¹ Zato tukaj ne moremo nobenemu izmed obeh očitati »samovoljno ugotavljanje« naslova posameznih Küzmičevih knjig, kot sta to storila János Melich²² in Ivan Zelko²³ npr. glede Küzmičevega velikega abecednika.

Šafárik poroča o Küzmičevem Slovenskem silabikarju, da ima 13 listov (13 Blatt).²⁴ Prvi natis tega abecednika ima res 26 strani. Ta skromni obseg knjižice mu je bil v potrdilo, da je to Küzmičev mali abecednik. Ker pa Čaplovič omenja tudi protestantske šolske knjige (Schulbücher) v Prekmurju,²⁵ je Šafárik imenoval Küzmičev veliki abecednik: Grosses ABC-Buch, für katholische Gemeinden, um 1780.²⁶

Šafárik je, kot sam pravi, uporabljal tudi »Kratke sezname knjig, priključene več novejšim slovenskim knjigam, npr. v Danjkovi Abecedni knjižici 1824²⁷ in v njegovih Posvetnih pesmih 1827 itd.«.²⁸ V abecednem seznamu knjig je bral, da je mogoče dobiti »v Radgoni, pri Alojsji Wajcingeri, knigári« tri Küzmičeve knjige. Na tretjem mestu je naveden: »A, B, C, za Slovence na Vogerskem«. Küzmičevo ime se glasi: Kyzmiy, zapisano je torej v danjšici. Po premisleku se je Šafárik odločil, da je tu mišljen Küzmičev veliki abecednik, in sicer njegov ponatis. Ker sta v tem seznamu knjig pri prvih dveh Küzmičevih knjigah (Evangelji in Molitvena knjica) pristavljeni letnici ponatisa, namreč leta 1821, je Šafárik tudi k ponatisu tega abecednika pristavil: »okoli 1821« ter je uporabil pri navedbi naslova knjige madžarske črke, ki se pri njem glasi: »Niklava Küzmicza ABC za Szlovence na Vogerszkem (um 1821). Ein neuer Abdruck des obigen (namreč velikega abecednika). Bücherverz. in Dainko's ABC-Buch.«.²⁹

Vpliv takšnega poimenovanja Küzmičevega velikega abecednika je bil po izidu Šafárikove Zgodovine južnoslovanske literature pri nas nepričakovano

²⁰ Natančen naslov tega silabikarja je Šafárik našel, kol sam navaja, v »Cal. Bibl. Szecsey, to je: Catalogus bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényianae. Tom. I. Scriptorum hungarorum et rerum hungaricarum typis editis complectentis. Supplementum I. A.-Z. Posonii 1803, str. 552.

²¹ Franc Simonič, Slovenska bibliografija. I. del: Knjige. (1550—1900). V Ljubljani 1903—1905. Predgovor, str. 1. — Navajam: Simonič, Slov. bibliografija.

²² János Melich, Ujabb adalékok a hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiájához. (Novejši doneski k bibliografiji prekmurskega slovstva.) Magyar Könyvszemle. Budapest 1908, str. 14.

²³ Ivan Zelko, K bibliografiji del Mikloša Küzmicza. Casopis za zgodovino in narodopisje XXIX/1934, str. 66. — Navajam: Zelko, K bibliografiji — 1934.

²⁴ Šafárik, Geschichte 1864, str. 49.

²⁵ Košlč 1828, str. 26—27. — Čaplovič 1829, str. 82—83.

²⁶ Šafárik, Geschichte 1864, str. 49.

²⁷ Šafárik, Geschichte 1864, str. IV. (Predgovor).

²⁸ Šafárik, Geschichte 1864, str. 1V.

²⁹ Šafárik, Geschichte 1864, str. 49.

velik in trajen. Cela vrsta slovenskih izobražencev, ki so pisali o knjigah Mikloša Küzmiča, ga je sprejela, in sicer: leta 1884 Josip Marn (abecednik izšel: krog l. 1780),³⁰ leta 1892 Andrej Fekonja (ok. 1780 in zopet izd. ok. 1821),³¹ leta 1894 Karel Glaser (krog 1780 l.),³² leta 1903—1905 Franc Simonič celo dvakrat omenja ta veliki abecednik Mikloša Küzmiča v svoji Slovenski bibliografiji (ok. 1780. Novi natis ok. 1821),³³ leta 1910 Mirko Lenaršič (ok. 1780),³⁴ leta 1881 Fran Levstik,³⁵ leta 1917 Anton Žlogar (ok. l. 1780).³⁶ Levstik in Ivan Grafenauer³⁷ govorita celo o Küzmičevih abecednikih, torej naj bi jih bilo več, ne le dva; leta 1919 Peter Strmšek (krog 1780. l.),³⁸ leta 1921—1922 Franc Mohorič (1780),³⁹ leta 1921—1923 Matija Slavič (ok. 1780)⁴⁰ in končno leta 1926 Franc Kovačič (okoli 1780).⁴¹

Večinoma vsi po Šafáriku naštevajo osem Küzmičevih knjig in v istem vrstnem redu, kot jih je Marn po Šafáriku navedel leta 1884.⁴² Mali abecednik pravilno nazivajo: Slovenski silabikar (1780), velikega pa: ABC za Slovence na Vogerskeru. Nekateri celo rabijo, kot Šafárik, madžarske črke. Šafárikovo poimenovanje Küzmičevega velikega abecednika Mikloša Küzmiča so uporabljali naši znanstveniki od Marna do Kovačiča, torej do leta 1926. Več kot pol stoletja se pozna tu Šafárikov vpliv.

Prvi, ki je podvomil, ali je Mikloš Küzmič sploh izdal veliki abecednik, je bil bibliograf Janko Šlebinger. Tudi on je za Simoničem leta in leta vztrajno zbiral prekmurske knjige, ko je obiskoval župnike med Muro in Rabo ter je o njem že leta 1921 poročal Matija Slavič: »Natančno celo prekmursko bibliografijo ima zbrano panonski Slovenec prof. dr. Janko Šlebinger v Ljubljani, ki jo misli kmalu objaviti.«⁴³ Ta bibliografija žal ni nikoli izšla. Precej pa jo je uporabljal, ko je v Slovenskem bibliografskem leksikonu pisal o prekmurskih pisateljih. Kljub nenchnemu iskanju Šlebinger ni mogel najti nobenega primerka Küzmičevega velikega abecednika. Zato ga v svojem izčrpnem članku o Miklošu Küzmiču v SBL sploh ne omenja.⁴⁴ Še preden je bil ta Šlebingerjev članek o Miklošu Küzmiču natisnjen, ga je od Šlebingerja prejel v uporabo Franc Kidrič.⁴⁵ Zato je tudi Kidrič le zadržano in malo pisal o abecedniku Mikloša Küzmiča: da je dal Prekmurcem »abecedar«,⁴⁶ in da je »v kratki dobi

³⁰ Josip Marn, *Knjiga Slovenska v XVIII. veku*. Jezičnik XXII/1884, str. 69. — Isto: *Učiteljski tovariš* XXIV/1884, str. 327.

³¹ Andrej Fekonja, *Književnost ogrskih Slovencev*. Dom in svet V/1892, str. 174.

³² Karel Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Od početka do francoske revolucije. Ljubljana, str. 199.

³³ Simonič, *Slov. bibliografija*, str. 2 in 251.

³⁴ Mirko (= Dr. Mirko Lenaršič), *Naša književnost*. Kalendar Srca Jezušovega. Sombotelj 1910, str. 49.

³⁵ Fran Levstik. Njegova ocena knjige: Kleinmayr Juhij, *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec 1881. — Ljubljanski zvon I/1881, str. 694.

³⁶ Podgorjanski (= Anton Žlogar), *Dolenjci, kaj nas uče ogrski Slovenci?* — *Dolenjske novice* XXXIII/1917, str. 98.

³⁷ Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. 1. del. Od začetka do marčne revolucije. Ljubljana 1917, str. 92. — V drugi, popravljeni izdaji te knjige, ki je izšla leta 1920, str. 104—105.

³⁸ P. S. (= Pavel Strmšek), *Literatura ogrskih Slovencev*. — *Slovenec* XLVII/1919, dne 21. marca, štev. 66, str. 1.

³⁹ Franc Mohorič *Prekmurje in Medjmurje*, ČZN XVI/1921—1922, str. 30. — *Murska straža* I/1921, 1. julija, štev. 25, str. 1.

⁴⁰ Matija Slavič, *Prekmurje*. Ljubljana 1921, str. 22. — *Isti*, *Naše Prekmurje*. Mladika IV/1923, str. 395. — *Navajam: Slavič*, *Prekmurje*.

⁴¹ Franc Kovačič, *Slovenska Stajerska in Prekmurje*. Ljubljana 1926, str. 310.

⁴² Josip Marn, *Jezičnik — Knjiga Slovenska v XVIII. veku*. Ljubljana XXII/1884, str. 69. — Osem knjig zato, ker so od Šafárika dalje vsi ti znanstveniki mislili, da sta *Knjiga posmena* l molitvena ter *Molitvena knjžica* za vsakega kristjana dve različni knjigi. Sta pa le ena, katere pravi naslov je: *Knjiga molitvena*, ki je izšla leta 1783.

⁴³ Slavič, *Prekmurje*, str. 26 — op. 13.

⁴⁴ Janko Šlebinger, *Küzmič Mikloš*. — SBL, četrti zv., Ljubljana 1932, str. 597—599. — *Navajam: Šlebinger, M. Küzmič* — SBL 1932.

⁴⁵ Franc Kidrič, *Dobrovský in slovenski prepoved njegove dobe*. Ljubljana 1930, str. 191, op. 52.

⁴⁶ Franc Kidrič, *Slovenačka književnost*. — *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*. IV. knjiga. Zagreb 1929, str. 171.

1780—1783 izdal Mikloš Küzmič one najnujnejše tekste, ki so jih rabili prekmurski katoliki za šolo in cerkev: lekcionar, pesmarico, molitvenik, svetopisemske zgodbe in menda tudi abecednik.⁴⁷ Silabikarja Kidrič ne omenja, lekcionar so Küzmičevi Sv. Evangelioni. Posebne pesmarice pa Küzmič ni izdal, ampak so pesmi izšle v molitveniku (1783), Küzmičeve svetopisemske zgodbe pa niso izšle »v kratki dobi 1780—1783«, ampak šele leta 1796.

Končno je bil Küzmičev veliki abecednik najden in prvi je o njem poročal Ivan Zelko leta 1934.⁴⁸ Kot bom pozneje pojasnil, se že v naslovu tega abecednika razodeva, da je bil eden izmed ohranjenih izvodov ponatisnjen, zato bom navedel njegov naslov, kot ga je priobčil Zelko. Glasi se:

ABC / KNI'SIZCA (!) / NA / NÁRODNI / SOUL HASZEK. / ABC / KÖNYVETSKE / A'NEMZETI / ISKOLÁKNAK / HASZNOKRA. / Cum Ipeciali Priv. Sac. Coef. Reg. Apoft. Majeft. / Nezvézana valá 6. krájczarov. / V-BÜDINI, / Stampana z-kralefzkimi visnye Soule pifzkmi. / 1790. M. 8°, 116 str.⁴⁹

Že tu opozarjam na to, kako je natisnjen glas »c« v besedi »knižica«. Črka »c« je bila v madžarščini »cz«. V naslovu tega abecednika, pač tega natisa, sta ti dve črki po pomoti zamenjani: najprej je »z«, nato »c«. Na to je postal pozoren tudi Zelko, zato je pristavil klicaj. Črka je napačno natisnjena.

Na kratko je Zelko podal vsebino tega abecednika in spregovoril tudi o njegovem prevajalcu, ker ta v knjigi ni imenovan. Po njegovem spoznanju je bil ta edino Mikloš Küzmič, ko pravi:

»Iz vsebine abecednika (molitve in modus ministrandi) je razvidno, da je knjiga prišla iz rok katoliškega prevajalca. Razen Mikloša Küzmiča pa literarna zgodovina ne pozna nobenega prekmurskega katoliškega pisca, ki bi deloval ca. 1790. Iz tega sklepamo, da je to Küzmičev abecednik.« Tudi Košič pripisuje to delo Küzmiču; ko bi ne bil Mikloš Küzmič avtor tega dela, ampak kak drugi katoliški pisatelj, bi ga Košič gotovo omenil. »Vendar bolj kot ti razlogi govori za M. Küzmiča stil abecednika. Vse jezikovne značilnosti, ki jih najdemo v prevodu evangelijev in v molitveniku za bolnike, srečamo tu.«⁵⁰

Zelko je o tem abecedniku poročal zopet leta 1937. O njem pravi, da je »dobro ohranjen primerek tega abecednika v knjižnici PMD (= Prekmurskega muzejskega društva v Murski Soboti) in nato pojasnjuje: Jožef Košič, dober poznavalec in prvi poročevalec o delih M. Küzmiča, je v svojem poročilu Čaploviču leta 1828 naštel sedem knjig. Med temi imenuje eno »veliki abecednik«. Šafárik, katerega podatki so povzeti po Čaploviču, prisoja Küzmiču tudi »veliki abecednik«. Natančen naslov in vsebina tega abecednika mu seveda ni bila znana. Zaradi tega je pri poznejših bibliografih nastal dvom, ali je M. Küzmič sploh izdal kak »veliki abecednik« ali ne, tako da med drugimi tudi Simonič⁵¹ in Šlebinger (SBL) o tem abecedniku nič ne poročata.⁵² »Vendar pa je Košičevo poročilo dovolj zanesljivo in jasno in o obstoju Küzmičevega velikega abecednika ne more biti dvoma.« Leta 1790 tiskani in pred kratkim najdeni abecednik z molitvami za katoličane dokončno razjasnjuje, da je to delo katoliškega pisatelja. V tistem času pa je slovstveno deloval pri katoličanih le Mikloš Küzmič in je zato veliki abecednik njegov. »Za to trditev govori kot nesporen dokaz zadnje Szilyjevo pismo M. Küzmiču«. Zelko je tu zato priobčil to latinsko pismo in

⁴⁷ Franc Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Ljubljana 1938, str. 257.

⁴⁸ Zelko, K bibliografiji — 1934, str. 66—67.

⁴⁹ Zelko, K bibliografiji — 1934, str. 66.

⁵⁰ Zelko, K bibliografiji — 1934, str. 67.

⁵¹ Zelko, M. Küzmič — 1937, str. 24. — Tu se Zelko moti. Simonič dvakrat omenja Küzmičev veliki abecednik, in sicer na str. 2 in 251: ABC za Slovence na Vogerskem. — Gl. Simonič, Slov. bibliografija.

⁵² Šlebinger, M. Küzmič — SBL 1932, str. 597—599.

obenem dodal slovenski prevod. Žal, datuma ne omenja. Pismo pa je bilo napisano 12. decembra 1798. V tem pismu škof Szily pravi med drugim, da so pri njem »abecedniki peštanske univerze, ki je določila njihovo ceno na 10 krajcerjev, od katerih sem 100 primerkov plačal s svojim lastnim denarjem«. Zelko pristavlja, da je tu »govor o abecedniku M. Küzmiča, ki je tiskan v Pešti... dočim je bil Küzmičev abecednik Silabikar tiskan v Šopronu«. ⁵³

Kako so bile te Zelkove ugotovitve iz leta 1934 in 1937 sprejete? Ali so jih naši znanstveniki sprejeli in z gotovostjo priznali Küzmičevo avtorstvo tega velikega abecednika? Mnenja so bila deljena. Vilko Novak je leta 1936 zapisal: »Küzmičevo delo je skoraj gotovo tudi abecednik iz leta 1790, ki prinaša vzporedno slovensko in madžarsko besedilo in je tip drugega dela »male čitanke« iz prosvetljene dobe«. ⁵⁴ Za Josipa Tominška pa so bili Zelkovi razlogi za Küzmičevo avtorstvo ABC knjižice povsem sprejemljivi in je zato o njih zapisal: »S prepričevalnimi dokumenti je Zelko dokazal, da je ABC knjižica... Küzmičevo delo«. ⁵⁵

Po zadnji vojni je pri nas v Sloveniji izšlo razmeroma precej zgodovinskega slovenskega slovstva. V njih pa najdemo bolj malo o slovstvenem delu Mikloša Küzmiča, posebno o njegovem velikem abecedniku. V zgodovini našega slovstva, ki je izšla leta 1946 v Gorici, beremo: »Med več šolskimi knjigami, ki jih je (namreč Mikloš Küzmič) izdal, omenimo le Slovenski silabikar«. ⁵⁶ V delih Marje Boršnikove (iz leta 1948, 1955 in 1962) se Mikloš Küzmič niti ne omenja. ⁵⁷ Miroslav Kokolj omenja leta 1951 oba Mikloševa abecednika in velikega pripisuje njemu. ⁵⁸ Franc Zadravec leta 1956 sicer omenja nekaj Küzmičevih del, toda nobenega njegovega abecednika. ⁵⁹

Najobširneje je doslej obravnaval Küzmičevo ABC knjižico leta 1956 Ivan Andoljšek. ⁶⁰ To je storil zaradi tega, kot pravi, ker: »ta učbenik kot redkost še ni bil točneje opisan«. ⁶¹ Zanimive ugotovitve je nato še postavil leta 1960 v svojo knjigo Naš začetni bralni pouk. ⁶²

O avtorju tega abecednika je Andoljšek leta 1956 zapisal: »Kazno pa je, da je Küzmič priredil tako berilo, kakršnega so uporabljali po šolah v Felbigerjevi dobi (1774—1805)«. ⁶³ Štiri leta pozneje (1960) je bil Andoljšek še bolj prepričan o Küzmičevem avtorstvu AEC knjižice, ko pravi o njej, da jo je »skoraj gotovo sestavil« Mikloš Küzmič. ⁶⁴

Za Zelkom ponavlja napačno trditev, da Küzmičevega velikega abecednika »ni v Simoničevi Slovenski bibliografiji«, ko ga v resnici — kot smo že ugotovili — celo dvakrat omenja. Tudi ni »šele V. Novak zapisal leta 1936« o tem delu, da je »skoraj gotovo« Küzmičevo, ampak je o njem pisal leta 1934 že

⁵³ Zelko, M. Küzmič — 1937, str. 25—26.

⁵⁴ Vilko Novak, Izbor prekmurske književnosti. Celje 1936, str. 15.

⁵⁵ Josip Tominšek, ocena 1. zvezka Prekmurske knjižice, ki sta jo napisala Iv. Zelko (M. Küzmič) in v. Novak (Franc Ivanocy). V Soboti 1937. — ČZN XXXIII/1938, str. 220.

⁵⁶ Zgodovina slovenskega slovstva za višje razrede srednjih šol. Gorica 1948, str. 40.

⁵⁷ Marja Boršnik, Pregled slovenskega slovstva. Izdano kot rokopis Slavističnega društva. Ljubljana 1949. — Ista: Kratak bibliografski pregled slovenskega slovstva. Ljubljana 1955. — Ista: Študije in fragmenti. Poglavje: Pregled slovenskega slovstva (str. 151—291). Maribor 1962. — V drugem in tretjem omenjenem delu Boršnikove je omenjen le Stefan Küzmič.

⁵⁸ Miroslav Kokolj, Ob izvirih prekmurskega tiska. (Za jubilej slovenske knjige.) Ljudski glas. Glasilo osvobodilne fronte za obmurske okraje. III/1951, štev. 40, str. 4.

⁵⁹ Franc Zadravec, Starejša pomurska književnost. — Spomeniško Pomurje. Murska Sobota 1956, str. 19.

⁶⁰ Ivan Andoljšek, ABC knjižica na narodni šol hasek. — Sodobna pedagogika VII/1956, str. 240—244. — Navajam: Andoljšek, ABC knjižica.

⁶¹ Andoljšek, ABC knjižica, str. 240.

⁶² Ivan Andoljšek, Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj. I. 1551—1869. Ljubljana 1960, str. 40, 50—54, 70, 86, 190. Slika naslovne strani ABC knjižice je na str. 320. — Navajam: Andoljšek, Naš zač. bralni pouk.

⁶³ Andoljšek, ABC knjižica, str. 240.

⁶⁴ Andoljšek, Naš zač. bralni pouk, str. 51.

Ivan Zelko, kot je bilo že zgoraj rečeno in s stvarnimi razlogi utemeljeval Küzmičevo avtorstvo.

Glede Zelvove trditve, da je za Küzmičevo avtorstvo ABC knjižice »nesporen dokaz zadnje Szilyjevo pismo M. Küzmiču«, Andoljšek upravičeno odgovarja: »Jaz ne vidim v tem kakega dokaza za Küzmičevo avtorstvo ABC knjižice... Szilyjevo pismo Küzmiču še ne govori o avtorstvu ABC knjižice slednjega, niti ne sorodni teksti v Slovenskem silabikarju in v ABC knjižici, ker so morali imeti tedanji oficialni učbeniki enake tekste, pač pa govore za to katoliške molitvice v knjigi in dejstvo, da tedaj ni bilo drugega katoliškega pisatelja, ki bi prirejal učbenike, kot pravi Zelko.«⁶⁵ »Pripomniti pa moram, da se tako berilo vsaj pri nas nikoli ni imenovalo »drugi del male čitanke«, kot to omenja Kidrič⁶⁶ in za njim V. Novak⁶⁷ pa I. Zelko.⁶⁸ »To ime je bolj simbolično za nasprotje k imenu posebnega tipa terezijanskega katekizma brez vprašanj in odgovorov.«⁶⁹

Andoljšek je primerjal ABC knjižico s slovenskimi učbeniki in ugotovil, da ta Küzmičev abecednik ni bil le abecednik, ampak tak tip berila, kot so »Vodenja za brati«. Nato Andoljšek obširno govori o vsebini ABC knjižice. Zanimive so njegove ugotovitve. Pravi, da je prvi del — abecednik sam »boljši kot so naši sodobni, ker ima tudi pisane abecede, vsebuje malo nesmiselnih zlogov, postopno prehaja od manj zložnih do več zložnih besed, je v njem že tudi nekaj zlogovanih stavkov in uči brati najprej slovensko, nato šele madžarsko« (podčrtal Andoljšek).⁷⁰

Pri dvojezičnem berivu pa Andoljšek opozarja, da je slovenski prevod na levi strani knjige, vzporedno madžarsko besedilo pa na desni strani. »Küzmič je s tako stavo tekstov poudaril prednost materinščine pred madžarščino«, ker po tedanji navadi so bili tujejezični teksti na levih straneh, slovenski pa na desni, npr. »Vodenje za brati« in druge dvojezične izdaje na Slovenskem.⁷¹ (Podčrtal Andoljšek.)

Nadalje Andoljšek poroča, da besedilom sledijo »Slovenske, i vogske reči«, to je slovenski-madžarski slovarček. Besede tega slovarja »so služile menda za razgovor o predmetih in pojavih, zato so nekak primitiven nazoren nauk, pa vendar boljši, kot je v Debevčevem »Novem popravljenem plateletafu« 1808. Ker se le-te označujejo po naših metodikah kot prvi nazorni pouk v slovenskem abecedniku, je treba pripomniti, da je že prej v ABC knjižici, čeprav je res, da je dvojezična.«⁷²

Vidimo, da je Andoljšek, naš najboljši poznavalec slovenskih abecednikov in drugih šolskih učbenikov, odkril precej prednosti Küzmičeve ABC knjižice pred takratnimi slovenskimi tovrstnimi učbeniki.

Za Andoljškom so drugi naši znanstveniki pri obravnavanju slovenskega slovstva Küzmiča le bolj omenjali in niso posvetili pričakovane pažnje Andoljškovim pomembnim ugotovitvam glede Küzmičevega vélikega abecednika.

Naši slovstveni zgodovinarji se tudi odslej niso mogli povsem odločiti, da bi z gotovostjo priznali Küzmičevo avtorstvo ABC knjižice. Stanko Janež v svojih zgodovinah slovenskega slovstva redno govori tudi o Miklošu Küzmiču in

⁶⁵ Andoljšek, ABC knjižica, str. 241—242.

⁶⁶ Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, str. 189.

⁶⁷ V. Novak, Izbor prekmurske književnosti, str. 15.

⁶⁸ Zelko, M. Küzmič — 1937, str. 11.

⁶⁹ Andoljšek, ABC knjižica, str. 242.

⁷⁰ Andoljšek, ABC knjižica, str. 243. — Islj, Naš zač. bralni pouk, str. 52.

⁷¹ Andoljšek, ABC knjižica, str. 243. — Islj, Naš zač. bralni pouk, str. 53. — Podčrtal Andoljšek.

⁷² Andoljšek, ABC knjižica, str. 244. — Islj, Naš zač. bralni pouk, str. 53.

njegovih važnejših delih, toda od njegovih dveh abecednikov omenja leta 1953, 1957, 1959 in 1964 le Slovenski silabikar.⁷⁴ Palko Dolinec je leta 1961 naštel vseh sedem Küzmičevih del, toda netočno navaja naslov vélikega abecednika: ABC knizsica za narodni haszek v szlovenscsini in vogrscsini.⁷⁵ Tudi Mirku Ruplu je Küzmič »vjerojatno i autor slovensko-madžarskog bukvara ABC knižice (1790)«. ⁷⁶ Tone Požar omenja leta 1965 tri Küzmičeve knjige, od abecednikov le Slovenski silabikar.⁷⁷

Obširneje ocenjuje slovstveno delo Mikloša Küzmiča Štefan Barbarič leta 1966 in 1973. Pravi, da oba Küzmičeva abecednika skušata »že upoštevati osnovna posvetna znanja in sta želela posredovati, čeravno v skromni meri, splošno družinsko in državljansko izobrazbo... Veliki abecednik... je knjiga z dvojnimi besedilom. Spominja na Kumerdejeva Vadenja za brati (1778) in na mariborsko Malo Besediše, ki pa temelji na avstrijski predlogi (J. Stabáj)«. ⁷⁸

Anton Slodnjak tudi po vojni v svojih obsežnih zgodovinah slovenskega slovstva (1958, 1968) niti z besedico ne omenja Mikloša Küzmiča ali katero njegovih del.⁷⁹

Jože Pogačnik v svoji obširni zgodovini slovenskega slovstva leta 1968 piše o Miklošu Küzmiču le: »V Prekmurju so uporabljali abecednik Mikloša Küzmiča« in da je »terezijanski katekizem prevedel... za Prekmurje Kuzmič«. ⁸⁰ Priimek obeh Küzmičev — Štefana in Mikloša — piše: Kuzmič. Prav tako tudi Štefka Bulovec, ki je v svojo Bibliografijo (1972) od prekmurskih pisateljev sprejela le Štefana »Kuzmiča«. ⁸¹ Tudi v Grafenauerjevi Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva je od obeh Küzmičevih abecednikov omenjen le Slovenski silabikar (1780). ⁸²

Küzmičeva ABC knjižica je izšla leta 1790. Od Košiča dalje, ki jo je imenoval »véliki abecednik«, pa do leta 1934, slovenski slovstveni zgodovinarji in bibliografi v svojih tiskanih člankih in knjigah niso znali sporočiti natančnega naslova tega abecednika. Največkrat in najbolj dolgo so ga imenovali ABC knjižica za Slovence na Vogerskem. Šele Zelko nam je leta 1934 objavil njegov pravi naslov. Z močnimi razlogi je dokazal, da avtor tega abecednika ne more biti nihče drugi kot Mikloš Küzmič. Toda kot smo videli, pri večini naših slovstvenih zgodovinarjev to vprašanje še danes, torej okrog 40 let pozneje, ni dokončno rešeno, ko o Küzmičevem avtorstvu pravijo le: »skoraj gotovo«, »kazno je«, »najbrž« in »verjetno«; ali pa Küzmičeve ABC knjižice sploh ne omenjajo.

MADŽARI. — Po tem pregledu, kaj so slovenski slovstveni zgodovinarji in drugi znanstveniki povedali v tiskani besedi o obeh Küzmičevih abecednikih, pogledjmo, kaj so o Miklošu Küzmiču in njegovih delih pisali Madžari.

⁷⁴ Stanko Janež, Pregled zgodovine jugoslovanskih književnosti. Prva knjiga. Slovenska književnost. Maribor, 1953, str. 106. — Isti, Zgodovina slovenske književnosti, Maribor 1957, str. 74. Knjiga je bila še ponatisnjena leta 1959 in 1964.

⁷⁵ Palko Dolinec (= Gal), Slovenska književnost med Muro in Rabo. — Ob severni meji. Maribor, 1961, str. 28.

⁷⁶ Mirko Rupel, Küzmič, 1. Mikloš. — Enciklopedija Jugoslavije 5. Zagreb 1962, str. 461.

⁷⁷ Tone Požar, Oris slovenskega slovstva, I. del (do leta 1848). Ljubljana 1965, str. 75.

⁷⁸ Štefan Barbarič, Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja. — Panonski zbornik. Murska Sobota 1966, str. 90–91. — Isti, Stara prekmurska književnost ob vzhodnoštajerski in kajkavski hrvaški. Studije o slovstvu in jeziku. Murska Sobota 1973, str. 21.

⁷⁹ Anton Slodnjak, Geschichte der slowenischen Literatur. Berlin 1958. Ne omenja nobene prekmurskega pisatelja. — Isti: Slovensko slovstvo. Ob tisočletnici Brižinskih spomenikov. Ljubljana 1968. — Isti, Zgodovina slovenskega slovstva. Prvi del. Celovec 1868. — V teh dveh delih omenja le Štefana Küzmiča.

⁸⁰ Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva. II. Klasicizem in predromantika. Maribor 1969, str. 29.

⁸¹ Štefka Bulovec, Bibliografija. V knjigi: Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva VIII. Maribor 1972, str. 319.

⁸² Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva. Celje 1973, str. 174.

Madžarski tisk — in sicer časnik *Magyar Hirmondó* (Madžarski glasnik) — je ob izidu prvih štirih knjig Mikloša Küzmiča tem posvetil hvalevredno pozornost. Leta 1780 je poročal o izidu Sv. Evangelijev, Slovenskega silabikarja in katekizma (Kratke summe),⁸³ leta 1782 pa o Küzmičevem molitveniku za bolnike.⁸⁴ Oba članka je napisal urednik *Mátyás Ráth*, evangeličanski duhovnik.⁸⁵

V katalogu Széchényijeve knjižnice v Budimpešti je Šafárik našel natančen naslov prvega natisa Küzmičevega Slovenskega silabikarja.⁸⁶ Če izvzamemo že omenjeno Košičevo (Čaplovičevo) poročilo o prekmurskih Slovencih, natisnjeno leta 1828 v madžarsčini, kjer je govor tudi o sedmih Küzmičevih knjigah, so Madžari tja do Melicha — do leta 1902 — zelo malo pisali o Miklošu Küzmiču in njegovih delih.

Madžarski bibliograf in jezikoslovec *János Melich* je v svojih dveh bibliografijah prekmurskih knjig obilneje poročal o ponatisih Küzmičevih knjig. V prvi bibliografiji (1902) pozna od prvih natisov le Küzmičevo Knjigo molitveno (1783).⁸⁷ Kot je razvidno iz njegove druge bibliografije (1908), je šele iz Simoničeve Slovenske bibliografije (1903—1905) izvedel za naslov prvega natisa Slovenskega silabikarja,⁸⁸ kot tudi za Küzmičev veliki abecednik, ki ga Simonič imenuje: ABC za Szloveneze na Vogerskem, izšel ok. 1780, novi natis ok. 1821.⁸⁹ Melich očita Simoniču, da primerka te knjige ni videl in da je »naslov samovoljno ugotovljen«. ⁹⁰ Kako je bilo s to Simoničevo »samovoljnostjo«, sem že zgoraj pojasnil in Simonič tudi nikjer ne trdi, da je knjigo videl in v Predgovoru je dovolj jasno povedal, kje je našel naslove knjig, do katerih ni mogel priti. Sicer pa je tudi Melich, kot že toliko bibliografov, priobčil takšne naslove knjig, ki jih ni videl. — Melich obenem na tem mestu opozarja na abecednik, ki ga je navedel v svoji prvi prekmurski bibliografiji leta 1902 pod številko 12. — Toda ta abecednik, namreč *Novi Abecedár*, ni Küzmičev, ampak ga je pripravil »L. S. P. S.«, ta pa je bil *Lülük Stevan Püczonszki Skolnik*,⁹¹ navedene črke namreč pomenijo to ime.

Ker je prekmurska bibliografija v *Domovini Aleksandra Mikole* prirejena po obeh Melichovih, jo tukaj omenjam. Od obeh Küzmičevih abecednikov je naveden le ponatis silabikarja iz leta 1828 v Varaždinu, *Abecedar* imenovan.⁹² Na drugem mestu poroča o Miklošu Küzmiču, da je napisal »szlovenszke ábécészke knige« in... »szlovenszki silabikar«. ⁹³ Pri prvem abecedniku je najbrž mišljen Küzmičev veliki abecednik. V tretjem članku beremo o Miklošu Küzmiču, da je napisal tudi »ábécészke knige«, silabikarja posebej ne omenja.⁹⁴

Lajos Kovács je leta 1929 priobčil obširnejšo razpravo o slovstveni dejavnosti duhovnikov somboteljske škofije. Pri Miklošu Küzmiču našteva tudi dela, ki niso njegova, npr. »Angel Csuvar« in »Jezus moje poszelenje«. Nekaterih Küzmičevih del pa ne omenja, tako ne pozna nobenega njegovega abecednika. Napačno tudi trdi, da je »katekizem prevedel v prekmurščino skupaj z biblijo«,

⁸³ *Magyar Hirmondó* 1780, šte. 35, str. 276—277.

⁸⁴ *Magyar Hirmondó* 1782, 156—157.

⁸⁵ *Ferenc Ványi*, *Magyar Irodalmi lexikon*. Budapest 1926, str. 42.

⁸⁶ *Catalogus bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényianae*. Tom. I. *Scriptores hungaros et rerum hungaricarum typis editos complectentis*. Supplementum J. A.-Z. Posaoni 1803, str. 552.

⁸⁷ *János Melich*, *A magyarországi vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiája*. Magyar Könyvszemle. Budapest 1902, str. 433, šte. 6.

⁸⁸ *János Melich*, *Ujabb adalékok a hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiájához*. Magyar Könyvszemle 1908, str. 14. — *Simonič*, *Slov. bibliografija*, str. 252.

⁸⁹ *Melich*, *Ujabb adalékok*, str. 14. — *Simonič*, *Slov. bibliografija*, str. 251.

⁹⁰ *Melich*, *Ujabb adalékok*, str. 14: a czim önkényesen megállapított czím.

⁹¹ *Andoljšek*, *Naš zač. bralni pouk*, str. 105. — *Melich*, *Ujabb adalékok*, str. 14, šte. 40. — *Isti*, *A magyarországi vend (szlovén) nyelvű irodalom*, str. 436—437.

⁹² *Vendzka (vogrsko-szlovenszka) bibliografija*. — *Domovina*. Meszecsne novine za szlovenszki národ. Budapest II/1921, šte. 7, str. 3.

⁹³ *Naši znameniti lúdjé*. *Dva Küzmičsa*. — *Domovina* II/1921, šte. 12, str. 6.

⁹⁴ *Pregléd nase literatüre*. — *Domovina* III/1922, šte. 7—8, str. 1.

namreč s svetopisemskimi zgodbami,⁹⁵ ker je katekizem (Kratka summa) izšel že leta 1780, zgodbe a šele leta 1796.

Istega leta (1929) je Gyula Géfin v življenjepisu prvega somboteljskega škofa Jánosa Szilyja navedel besede iz nagrobne pridige Pála Szegedyja ob Szilyjevem pogrebu dne 7. januarja 1799. Szegedi pripoveduje, kako je škof Szily ob svoji prvi vizitaciji v krajini ob Muri (v mesecu maju leta 1778 v dekaniji Doinja Lendava in v septembru leta 1778 v soboški dekaniji, takratni Tót-ság) z bolečino v srcu spoznal, da njegovi prekmurski verniki nimajo nobenega svojega tiska in je zato poskrbel, da so prevedli najpotrebnejše knjige, kot so »abecedniki, katekizmi, nedeljski in praznični evangeliji ter molitveniki« v njihov jezik. Na svoje stroške jih je dal natisniti in zastoj razdeliti med ondotno ljudstvo.⁹⁶

Géfin tudi omenja, da so leta 1840 bili tretjič natisnjeni Sv. Evangeliomi Mikloša Küzmiča.⁹⁷ Pravilno je, da so bili natisnjeni leta 1841, pa to ni bil tretji natis, ampak vsaj peti natis te knjige, čeprav beremo v naslovu: »Ob tretjem vö zostampani«. Toda leta 1840 niso bili natisnjeni. V tem smislu je treba popraviti podatek Gregorja Kreka v Kresu leta 1881,⁹⁸ Jánosa Melicha⁹⁹ in Ivana Zelka,¹⁰⁰ ki omenjajo ponatis Sv. Evangelijev v letu 1840. Tega natisa ni bilo.

O slovstvenem delu Mikloša Küzmiča je končno spregovoril leta 1964 tudi László Kóvágó. Pozna le dve njegovi knjigi: molitvenik in abecednik; katerega, ne pove.¹⁰¹

Madžari so torej zelo malo pisali o Miklošu Küzmiču in njegovem slovstvenem delu in tudi njegov veliki abecednik je pri njih ostal skoraj neopažen.

HRVATI. — Medtem ko je pri Slovencih prvič v tisku priobčil natančen naslov Küzmičeve ABC knjižice šele leta 1934 Ivan Zelko, ga je na Hrvatskem delno priobčil že leta 1863, torej dobrih sedemdeset let prej, bibliograf Ivan Kukuljević Saksinski takole:

»A. B. C. knjižica na narodnih škol. hasen. U Budimu 1790. (hrvatski i magjarski)«. ¹⁰²

Kukuljević je torej ta slovensko-madžarski abecednik imel za hrvatsko-madžarski. Leta 1860 je izšla v Zagrebu njegova Bibliografija hrvatska.¹⁰³ Tri leta pozneje, leta 1863, pa njegov Dodatek k tej bibliografiji.¹⁰⁴ V tem Dodatku ima za hrvatsko razen Küzmičevega velikega abecednika še eno njegovo knjigo, ki jo navaja takole: »Knjiga molitvena. V Šopronu 1783«. ¹⁰⁵ To je prvi natis tega Küzmičevega molitvenika.

Da ima Kukuljević Mikloša Küzmiča za hrvatskega pisatelja, pa izrecno pove v svoji bibliografiji leta 1860, ko pravi: »Kuzmič Mikloš, duhovnik fare sv. Benedikta i okrugline Slavenske vice Öspöröš. Veliki katekizmus za gornje Horvate. U Budimu (bez ljeta, ipak stariji od 1830). 8. str. 159«. ¹⁰⁶ — Tak kateki-

⁹⁵ Lajos Kovács, A szombathelyi papság irodalmi tevékenysége. — V: A szombathelyi egyházmegye története. 11. kötet. Szerkesztette dr. Géfin Gyula hitudományi főiskolai tanár. Szombathely 1929, str. 360.

⁹⁶ Gyula Géfin, A szombathelyi egyházmegye története. I. kötet. Szombathely 1929, str. 43—44. — Pál Szegedy, A jó Pásztor. Szombathely 1799, str. 13.

⁹⁷ Géfin, A szomb. egyh. története. I. kötet, str. 391.

⁹⁸ Gregor Krek, O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega. Kres I/1881, — Celovec, str. 183, op. 1 in 2.

⁹⁹ Melich, Ujabb adalékok, str. 13—14.

¹⁰⁰ Zelko, M. Küzmič — 1937, str. 19, št. 5.

¹⁰¹ László Kóvágó, A magyarországi délszlávok 1918—1919-ben. Akadémiai kiadó. Budapest 1964, str. 42.

¹⁰² Ivan Kukuljević Saksinski, Bibliografija hrvatska. Dodatak k prvom delu. Tiskane knjige. U Zagrebu 1863, str. 3, št. 11. — Navajam: Kukuljević, Dodatak.

¹⁰³ Ivan Kukuljević Saksinski, Bibliografija hrvatska. Dio prvi. U Zagrebu 1860. — Navajam: Kukuljević, bibliografija.

¹⁰⁴ Gl. op. 102.

¹⁰⁵ Kukuljević, Dodatak, str. 13, št. 124.

¹⁰⁶ Kukuljević, Bibliografija, str. 72, št. 947.

zem s tem naslovom je bil ponatis Küzmičevega dela: Krátka summa velikoga katekizmus — in ima naslov: Veliki katekizmus. Katolicsánszkoj mladosti za pravi krsesánszki návuk... Sze najde v Radgoni, pri Weitzingeri J. A. — 12°, ima 126 strani.¹⁰⁷ — Toda ta ponatis ni izšel pred letom 1830, ampak po letu 1860, za časa Franca Šbüllá, Jožefa Borovnjaka in Vendelina Ratkoviča. Kukuljevič je tu neki drugi katekizem podtaknil Miklošu Küzmiču, ki pa je bil namenjen gradiščanskim Hrvatom in je bil natisnjen v Budimu.

Naj v tej zvezi omenim tako o Miklošu Küzmiču kot tudi o Štefanu Küzmiču, dveh prekmurskih — slovenskih pisateljih še sledeče:

Kukuljevič ima tudi dva ponatisa Mikloševe **Knige molitvene** za hrvatski knjigi, in sicer ponatis iz leta 1853 in 1855. Pri ponatisu iz leta 1853 izrecno pristavlja: »za ugarske Hrvate« in je nekatere besede v naslovu spremenil v hrvatske: haszek v haszen, zbougsana v zboutšana.¹⁰⁸ — Naslov prvega natisa Mikloševih Sv. Evangelijev, ki jih pa Kukuljevič pripisuje Štefanu Küzmiču, navaja takole:

»Sveti Evangelioimi pouleg kalendariuma i reda rimskoga na vse nedelje i svetačne dni. U Šopr. pri Siessu 1780. str. 154. Treće izdanje u Zombothelyi pri Antunu Siessu 1804. 8. str. 154.«¹⁰⁹

Vilko Novak je leta 1934 poročal,¹¹⁰ da sta Štefana Küzmiča razglasila za Hrvata leta 1912 **File Szedenich**¹¹¹ ter leta 1924 **Rudolf Strohal**.¹¹² Kot vidimo, je to storil veliko prej, že leta 1860, Kukuljevič in oba naša Küzmiča, tako Štefana kot Mikloša, razglasil za hrvatska pisatelja. O Štefanu Küzmiču namreč tudi pravi:

»Küzmič Štef. Surdanski, luteranski propoviednik Šomogyske županije. Nouvi zakon ali testamentom... zdaj oprvič s grčkoga na stari slovenski jezik obrnjeni. U Halli 1771. 8. str. 854. S predgovorom od J. Torkoša, propoviednika u Šopronu, koji je poslie (od bibličkoga društva u Požunu) više put preštampan. Zadnjíkrat v Kisegu 1848.«^{112a}

Vilko Novak pravi,¹¹³ da je Kleinmayr¹¹⁴ »vedel pomoto, da je bil (Št. Küzmičev) Novi zakon večkrat tiskan v Požunu, kar je sprejel Miklošič.«¹¹⁵ Iz zgoraj navedenih Kukuljevičevih besed pa vidimo, da te pomote ni uvedel Kleinmayr leta 1881, ampak Kukuljevič leta 1860. Opazno je, da je npr. že Kleinmayr uporabljal Kukuljevičeve podatke o prekmurskih knjigah, pozneje so jih pa tako Melich, kot Simonič, Šlebinger, Zelko in drugi slovenski znanstveniki, ki so pisali o prekmurskih knjigah (Marn, Levstik, Fekonja, Glaser itd.), prezrli.

Razen obeh Küzmičev je Kukuljevič razglasil za Hrvata tudi še **Mihaela Barla** in pisca molitvenika Jezus moje poželejnje, torej **Jožefa Košiča**. O Barlu beremo v Kukuljevičevem Dodatku:

»Barla M., Kerščanske nove pesmene knige evangjelskim gmainam. V-Šoproni 1823. 8. (Šafarik. Catalogus)«. ¹¹⁶

¹⁰⁷ Zelko, M. Küzmič — 1937, str. 21.

¹⁰⁸ Kukuljevič, Bibliografija, str. 72, št. 831.

¹⁰⁹ Kukuljevič, Bibliografija, str. 82, št. 949.

¹¹⁰ Vilko Novak, Opombe k Štefanu Küzmiču. ČZN XXIX/1934, str. 64. — Navajam: Novak, Opombe.

¹¹¹ File Szedenich, Naši pisel i knjilževnost. Sopron 1912, str. 81.

¹¹² Rudolf Strohal, Nekoliko riječi o ugarskim Hrvatima. — Vijenac 1924, str. 231.

^{112a} Kukuljevič, Bibliografija, str. 82, št. 948.

¹¹³ Novak, Opombe, str. 63.

¹¹⁴ Julij Kleinmayr, Zgodovina slovenskega slovstva. V Celovcu 1881, str. 63, kjer pravi, da »se je še večkrat ponatisnil v Požunu« (namreč Št. Küzmiča Novi zakon).

¹¹⁵ Novak navaja Miklošičevo delo: Slovensko berilo za osmi gimnazijalni razred. Na Dunaju 1881, str. 30. — To je bil drugi natis tega berila. Prvi je tudi izšel na Dunaju, in sicer leta 1865 in že tu Miklošič pravi, da je Küzmičev Novi zakon bil večkrat ponatisnjen v Požunu (str. 44–45). Zato te pomote ni sprejel Miklošič od Kleinmayra, ampak ta od Miklošiča oziroma Kukuljeviča. Torej je tudi Miklošič poznal Kukuljevičovo bibliografijo.

¹¹⁶ Kukuljevič, Dodatak, str. 4, št. 23.

Kukuljević je leta 1860 uvrstil med hrvatske knjige tudi molitvenik: »Jezus novi moje poželenje . . . U Körmendu pri Franji Udvaru. 1853. u 16. (za ugarske Hrvate.) — II. izd. V Lendavi pri Endre Balogu. 1856. 12. str. 366«. ¹¹⁷ Ta molitvenik je priredil prekmurskim Slovencem Jožef Košič.

Dejstvo pa je, da je bil pri Hrvatih že leta 1863 delno natisnjen pravičen naslov Küzmičeve ABC knjižice.

Anton Trstenjak in Küzmičev veliki abecednik.

Za Božidarjem Raičem se je z vsem srcem in zavzetostjo zanimal za Slovence med Muro in Rabo Anton Trstenjak. Leta 1883 in 1903 je bil na potovanju po Prekmurju in je obiskal vse župnije tja do Rabe ter zbiral prekmurske knjige in rokopise ter tudi podatke za nameravano knjigo, ki naj bi izšla pri Slovenski Matici. ¹¹⁸ Napisal je obširno delo, ki ima naslov: **Slovenci na Ogrskem**. Rokopis tega dela hrani rokopisni oddelek NUK. ¹¹⁹ Napisana je bila ta knjiga v letih 1903—1904. V njej govori tudi o Küzmičevem velikem abecedniku, ker je imel srečo in ga je dobil že leta 1883, na svojem prvem potovanju po Prekmurju. O njem poroča na dveh mestih svojega rokopisa: v poglavju VIII: »Šolstvo« in v poglavju IX: »Književnost«.

V poglavju o šolstvu v Prekmurju piše Trstenjak: »Poizvedoval sem tudi jaz po starih šolskih knjižicah in sreča mi je bila mila. Našel sem v Štefanovcih staro začetnico, katero imam in jo hranim kot drag zaklad. Tiskala se je leta 1790, in to je najstarejša doslej znana nam knjižica slovenska na Ogrskem. Evo popolnega naslova:

»ABC Kni'sicza na národní Soul haszek. ABC könyvetske a' nemzeti iskolának hasznokra. Cum Speciali Priv. Sac. Caes. Reg. Apost. Majest. Nevézana valá 6. krájczarov. V — Búdini, Stampána z-kraleszskimi visnye Soule pšzkmi. 1790«. 8°, str. 116.

Ta abecednik je torej tiskan v treh jezikih: v slovenskem, madžarskem in latinskem, kakor je zahteval duh časa. Na prvih dveh straneh se nahajajo »slovenske dróvne, potem velike, tekouče i z rokouv pisane litere«. Ko se je otrok seznanil s črkami, uči se že na prihodnjih dveh straneh, kako mu je izgovarjati zloge. Od šeste strani dalje se razlagajo slovenske besede v madžarskem jeziku, a od 16. do 96. strani je samo berilo. Na desni strani lista je slovensko besedilo, a na levi strani madžarsko. ¹²⁰ Na jedni strani je npr. pripovedka: Dobra dekla«, a na nasprotni strani: »A' jó leányzó«, torej ista pripovedka v slovenskem in madžarskem jeziku. Na tak način so se učili otroci madžarski leta 1790 . . . Od 97. do 106. strani se nahajajo »Sententiae morum pro exercitio lectionis«. Najprvo so »sententiae« . . . potem pa še devet fabul . . . Na koncu abecednika je še nekaj katekizma, kakor: Pobüdejnye Vöre . . . Petére Czérkvene zapouvidi itd. Na koncu je še pridejano: Modus ministrandi . . .

Omenjena knjižica se je rabila na »katoličanskih« šolah in jo je sestavil Nikola Küzmič. Tako mislim jaz. Da se ne motim, potrjuje me v tem Čaplovič. Čaplovič pravi, da je v katoliških Slovencih prvi oral ledino Nikola Küzmič, kateri da je spisal »veliko in malo ABC knjižico«, in tako smem trditi, da je prej omenjena »ABC kni'sicza na národní Soul haszek« Nikola Küzmiča delo in da je to najstarejši veliki abecednik za Slovence na Ogrskem. ¹²¹

¹¹⁷ Kukuljević, Bibliografija, str. 59, št. 681.

¹¹⁸ Ivan Skafar, Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomeni prekmurskega tiska v XX. stoletju. — Dialozi. Maribor 1970, str. 471.

¹¹⁹ Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem. Rokopis. NUK, stari fond št. 192.

¹²⁰ Če bi držal odprti abecednik proti komu, bi bilo na naši desni strani slovensko besedilo, na levi pa madžarsko.

¹²¹ Malo prej je Trstenjak o tem abecedniku zapisal, da »je to najstarejša doslej znana nam knjižica slovenska na Ogrskem«. Scveda to ne drži, pač pa je res, da »je to najstarejši veliki abecednik za Slovence na Ogrskem«.

Tako je že štiridesetšest let pred Ivanom Zelkom poznal Trstenjak naslov tega Küzmičevega abecednika v celoti in že leta 1903 spregovoril o njegovi vsebini ter s trdnimi razlogi podprl svoje prepričanje, da je Mikloš Küzmič njegov avtor.

V tem poglavju o šolstvu v Prekmurju pripoveduje Trstenjak tudi o načinu proučevanja pri Sv. Juriju (Rogaševci) in o opremi šolskih sob. Od učbenikov omenja le Küzmičevo ABC knjižico takole: »Abecednik je še iz leta 1790, namreč »ABC knjižica na narodni soul haszek«. Na jedni strani začetnice je slovensko besedilo, a na nasprotni strani isto v madžarskem jeziku.«¹²² — Torej je še leta 1883 bil ta abecednik Mikloša Küzmiča na posameznih šolah v Prekmurju v rabi.

V poglavju o književnosti v Prekmurju Trstenjak obširno govori tudi o življenju in delih Mikloša Küzmiča.

Tudi Trstenjak si ni bil povsem na jasnem ne glede števila Küzmičevih knjig in ne glede izda in naslovov prvih natisov njegovih knjig. Trstenjak je naštel osem Küzmičevih knjig, med njimi kar tri abecednike: Slovenski silabikar (1780), ABC za Szlovenceze na Vogrszkiem — ter ABC kni'sicza na narodni Soul haszek (V-Büdini 1790). Nepravilno tudi trdi, da je Mikloš Küzmič »jednoga leta, to je leta 1780 izdal: evangelije, slovenski silabikar, veliki katekizem in molitveno knjižico za bolnike, torej četvere knjižice.«¹²³ Molitvenik za bolnike je izšel leta 1781.

Ko smo se tako seznanili, kaj so Madžari, Hrvati in Slovenci južno od Mure pisali o Küzmičevem velikem abecedniku, se upravičeno vprašamo ali najdemo o njem kaj tudi v prekmurskem tisku. Periodični tisk prekmurskih katoličanov, ki se je leta 1904 začel s *Kalendarjem* dr. Franca Ivanocyja in nadaljeval z *Marijinim listom* (od decembra 1904) in *Novinami* (od decembra 1913 dalje), je posvečal veliko pažnjo tudi prekmurski književnosti in kulturno-prosvetni dejavnosti v krajini med Muro in Rabo. Zato naj tukaj omenim, da je Kalendar tudi obširneje pisal o Küzmičevem velikem abecedniku, pa je ta članek ostal neopažen takó pri naših prekmurskih bibliografih kot slovstvenih zgodovinarjih. Izšel je leta 1927 in ga je napisal *Julij Kontler*.¹²⁴ Bralecem pripoveduje, da ima v rokah prekmurski abecednik iz leta 1790. Navedel je »modre reči naših davno pokojnih očakov« iz Küzmičevega poglavja »Kratki navuki«¹²⁵ in je priobčil del berila o »spitavajočem pojbiču«.¹²⁶ Ob njegovem jeziku je ugotovil, da »so naši očakje ... lepšo slovenščino gučali i pisali, kak dnesden neštérni vaši »vučenjaki«. Posvedočijo pa tudi to, da ... smo naš materni jezik pokvarili i ga tudi dnesden neštérni neusmiljeno kvarijo«. »I če mi primerjamo vogrsko i slovensko besedilo, vidimo: leta 1790-ga je dosta-dosta lepša bila naša materinščina kakti jezik Vogrov! Slovenska reč je gladko tekla, brez prisiljenosti, čúti se na njoj düh slovenski; vogrski stavki pa so včasi okorni, trdi, dišijo po tujem.«¹²⁷

Zdaj pa še dokončno besedo o avtorju ABC knjižice iz leta 1790, ki je tudi pri naših najnovejših slovstvenih zgodovinarjih še vedno odprto vprašanje. Nanj more dati dokončen in trdno veljaven odgovor le vpogled v medsebojno dopisovanje med škofom Szilyjem in dekanom Küzmičem. Ta pisma hrani ško-

¹²² Tu Trstenjak jasno pove, da je najprej bilo slovensko besedilo, madžarsko je bilo na drugi »na nasprotni strani« abecednika.

¹²³ Med tremi knjigami Mikloša Küzmiča, ki so izšle leta 1780, ni bil ob Sv. Evangelioh in slovenskem silabikarju tudi »veliki katekizem«, ampak katekizem Kraika šumma.

¹²⁴ Julij (Kontler), Naše šole. — Kalendar Najsvetejšega Srca Jezusovega XXIV/1927. Dolnja Lendava, str. 48—51.

¹²⁵ ABC knjižica, str. 16.

¹²⁶ ABC knjižica, str. 22.

¹²⁷ Kontler, Naše šole, str. 49.

fijski ordinariat v Sombotelju.¹²⁸ Vrsta dopisov govori o pripravi vélikega abecednika za natis, o natisu in nato o njegovem razdeljevanju duhovnikom.

Dne 19. januarja 1789 je somboteljski škof János Szily prosil cesarsko-kraljevo namestništvo za dovoljenje, da se dvojezični abecednik sme prevesti v slovenski jezik, ker je tako za natis kot za prevod takšnih in podobnih šolskih knjig bilo potrebno dovoljenje kraljevega-ogrskega namestništva. To je dne 25. februarja 1789 škofu Szilyju odgovorilo, da se naj abecednik v smislu odloka z dne 11. septembra 1788 prevede v slovenski jezik, in obenem naroča: »izdelan pa naj bo tako, da bo isti predmet (ista snov) prikazana na eni strani knjige v ogrskem, na drugi strani pa v slovenskem jeziku« (in die Windische Sprache übersetzt werden solle, und zwar dargestellt, dass der nemliche Gegenstand auf einer Seite des Buchs in der ungarischen, auf der andern Seite aber in der windischen Sprache erscheine).

Opozoram, da je kraljevo namestništvo izrecno naročalo, da ima madžarsko besedilo prednost, natisnjeno naj bo na levi strani, slovensko pa na drugi — na desni strani.

Škof Szily je to dovoljenje prejel šele 9. aprila 1789, dekana Küzmiča pa je o tem dovoljenju obvestil 13. aprila 1789 in je dopisu priložil izvod abecednika v madžarskem in nemškem jeziku, ki ga je prejel od kraljevega namestništva, da naj služi za prevajanje, obenem je škof Küzmiču naročil »naj brez odloga to abecedno knjižico prevede na tak način, da bo vsaka stran knjižice objavljena v istem zaporedju na eni strani v ogrskem, na drugi strani pa v slovenskem jeziku«, potem pa naj jo pošlje nazaj škofu (ut eundem Alphabetalem libellum ea ratione in linguam Vindicam absque mora vertat, ut in cujusvis paginae facie una Hungaricum, in altera autem Vindicum idioma observata serie exponatur). — Zopet isto škofovo naročilo, kot je prej odredilo kraljevo namestništvo: prednost besedila ima na levi strani madžarsko besedilo, slovenski prevod naj bo na »drugi«, na desni strani.

Zanimivo je, kako kraljevo namestništvo imenuje prekmurščino, namreč: die Windische Sprache. Natančno tako, kakor so takrat Nemci imenovali slovensščino tudi na Štajerskem, Kranjskem in v drugih slovenskih pokrajinah. Tudi škof Szily jo tukaj v latinščini imenuje podobno: in Vindicum idioma. Ne rabi se tukaj naziv: vandalski (npr. die vandalische Sprache, lingua vandalica).

Ker je Küzmič dobil ta abecednik od škofa šele sredi aprila 1789, je začel s prevajanjem v drugi polovici tega meseca. V septembru je bil prevod v glavnem že končan in je zato v svojem dopisu z dne 7. septembra 1789 Küzmič prosil škofa, naj mu sporoči »kje bodo tiskali abecednik« (ubi Liber normalis imprimendus sit). Liber normalis so ta abecednik imenovali zato, ker so ga uporabljali na **normalkah**. Škof Szily je Küzmiču odgovoril dne 10. oktobra 1789: »Tudi meni samemu ni znano, kam bi bilo treba poslati v tisk Abecedno knjižico, ki jo je Vaša gori imenovana častitost prevedla v slovenski jezik. Posredoval sem sicer pri Visokem kraljevem namestništvu, naj blagovoli izdati dovoljenje za njen natis tukajšnjemu tiskarju, vendar to dovoljenje doslej ni bilo niti izdano, pa tudi ne odbito. Kjerkoli že pa bi ta knjiga šla v tisk, Vaša prej imenovana častitost naj prevod čimprej pošlje semkaj, ker visoko kraljevo namestništvo vneto zahteva, naj mu ga pošljemo« (Libellus Alphabeticus, quem Praet(itula)ta D(ominatio) V(est)ra in idioma Vindicum transposuit, ubinam typis mandandus sit, ipse ignoro. Ego quidem Ex.(celsum) Consiliu(m) Regiu(m) interpellavi, ut hujati typographo eum imprimendi licentia elargiri dignetur, verum licentia

¹²⁸ Dopisi med somboteljskim škofom Szilyjem in dekanom Küzmičem v zvezi z nastankom sedmih Küzmičevih knjig so bili objavljeni v Slavistični reviji leta 1975.

haec nec concessa hucdum, nec etiam negata est. Ubicumque interim locorum prelum subeat idem liber, Praet(itula)ta D(ominatio) V(est)ra versionem quam-primu(m) horsum mittat, cum Ex.(celsum) Consiliu(m) Regium eam sibi submitti vehement(er) urgeat).

Dne 18. oktobra 1789 je Küzmič poslal škofu Szilyju rokopis prevoda abecednika z dopisom, v katerem piše:

»Ko v vsej ponižnosti poljubljam Vašo častivredno desnico, najvdaneje izočam Vaši presvetlosti tukaj priloženo abecedno knjižico. Če jo bodo morda tiskali v Budi, bo težko izšla brez napak; tam namreč ni korektorja, ki bi bil več našega jezika. Abeceda je zapisana samo enkrat, ker je naša abeceda istovetna z ogrsko. Kraja natisa nisem mogel napisati, ker ne vem, kje bo knjižica tiskana. (Hic advolutum Libellum Normalem cum humillimo Venerandae dexterae osculo demississime praesento Ill(ustrati)ti Vestrae, qui si Budae pro casu imprimet(ur), vix sine mendis proditurus est. Siquidem nostrae linguae gnarus ibidem cor(r)ector n(on) inveniat(ur). Alphabetum semel duntaxat descriptum est, cum sit idem nostrum alphabet(um) cum Hungarico. Locum impressionis inscribere haud potueram, cum n(on) constet, ubi prelu(m) subiturus sit).

Nato Küzmič v istem dopisu nadaljuje:

»Če bo tiskana v Budi, bi bilo treba napisati te besede:

V — Búdini

Stampana z-piszkmí Králeszke Viszoke Soule.

Če pa v Sombotelju, bo treba namesto V — Búdini navesti:

V — Szomboteli

Stampana z-piszkmí Sziess Antala.

Vaša presvetlost naj blagovoli vplivati s svojim zelo pomembnim ugledom, da bi se omenjena knjižica tiskala v Sombotelju, bodisi zato, da bi izšla brez napak, bodisi zato, da bi lahko čimprej prišli do primerkov, ker so pač prejšnji abecedniki pošli.«¹²⁰ (... ut dictus Libellus Sabariae prelu(m) subeat, tum sine mendis prodeat, tu(m) vero ex eo, ut citius exemplaria habere possimus, cu(m) jam priores alphabetici defecerint).

Škof Szily ni mogel doseči, da bi se ABC knjižica natisnila v Sombotelju. Natisnjena je bila v »Búdini« — v Budi naslednje leto 1790. V dopisu navedeno besedilo glede tiskarne je Küzmič pozneje nekoliko spremenil, in sicer v: Stampana z-králefskimi visnye Soule píszkmí.

Natisnjena ABC knjižica je bila veliko presenečenje. Kljub odredbi kraljevega namestništva in kljub naročilu škofa Szilyja je Küzmič v njej dal prednost svojemu slovenskemu prevodu: ta je natisnjen prej, na levi strani; madžarsko besedilo pa na drugi, na desni strani; čeprav je bil abecednik natisnjen celo v središču Madžarske in s črkami univerzitetne tiskarne. Ob teh dejstvih ima toliko tehtnejšo vrednost ugotovitev Ivana Andoljška: »Küzmič je s tako stavo tekstov poudaril prednost materinščine pred madžarščino.« Pogumno je izpričal svojo slovensko narodno zavest. To je toliko bolj pomembno, ker so takratni dvojezični učbeniki na Slovenskem imeli tujejezično besedilo na levi strani, slovensko pa na desni.

Ponatis Küzmičeve ABC knjižice

Ves čas je veljalo, da izmed sedmih knjig Mikloša Küzmiča le dve nista bili nikoli ponatisnjeni: molitvenik za bolnike in veliki abecednik. Za tega je

¹²⁰ »Prejšnji abecedniki«, tu misli Küzmič silabikarje.

zato naš najboljši poznavalec ponatisov del Mikloša Kúzmiča — Ivan Zelko — izrecno zapisal, da »je pa ne bio znova natisnjeni«,¹³⁰ in da je bil od Kúzmičevih abecednikov le silabikar ponatiskovan.¹³¹

Zelko je priobčil zgoraj navedeni naslov Kúzmičeve ABC knjižice po primerku, ki ga je dobil v knjižnici Prekmurskega muzejskega društva v Murski Soboti. O njem pravi, da je bil »dobro ohranjen«.¹³² Med vojno je izginil.

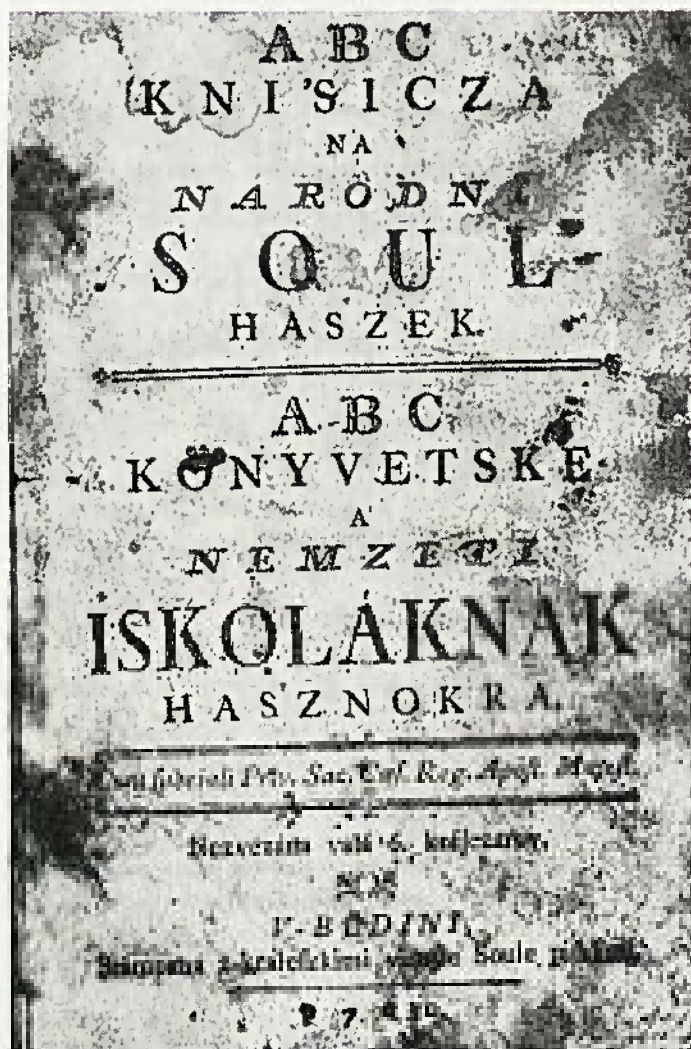
¹³⁰ (Ivan Zelko), 200. letnica rojstva Mikloša Kúzmiča, Kalendar XXXIII/1936, str. 30. — Isti,

¹³¹ Zelko, M. Kúzmič — 1937, str. 18—19.

¹³² Zelko, M. Kúzmič — 1937, str. 24.

V sedanji Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti ga ni več. Tudi ni znano, kam je izginil primerek, ki ga je leta 1883 našel v Števanovcih Anton Trstenjak. Andoljšek poroča, da je Jože Stabéj leta 1954 videl primerek tega prvega natisa pri Štefanu Tausigu, pa »je sedaj neznano kje«.¹³³ Ima ga pa tudi Visokošolska in študijska knjižnica v Mariboru in tega je uporabljal Andoljšek pri pisanju svojega članka o njem. Zelo dobro ohranjen izvod tega abecednika ima Ella Kollárš v Murski Soboti — in inam ga tudi sam, toda precej strani manjka. Dobil mi ga je v svoji fari, v Velikih Dolencih, zdaj že rajni župnik Matija Balažic.

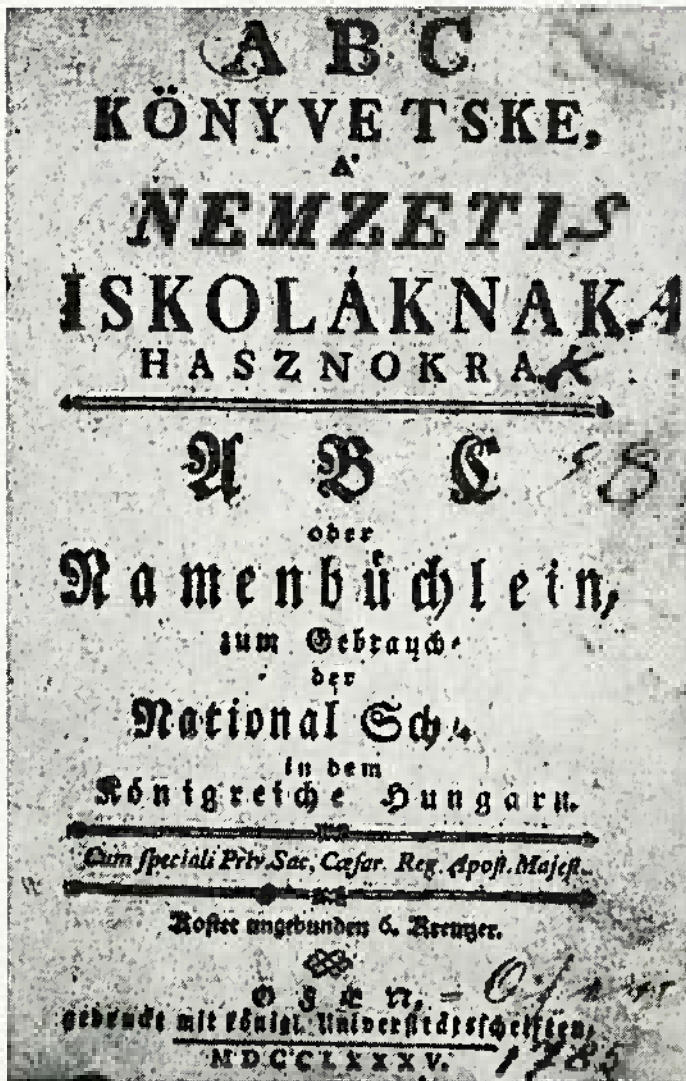

¹³³ Andoljšek, ABC knjižica, str. 241.

Slika naslovne strani mariborskega primerka je priobčil Andoljšek leta 1956 v svojem članku o tem abecedniku¹³⁴ in leta 1960 v svoji knjigi.¹³⁵ Isto sliko najdemo tudi v Stopinjah 1975 v Novakovem članku o Miklošu Küzmiču.¹³⁶

Beseda knjižica v naslovu obeh pri nas ohranjenih primerkih (Maribor in Kollárševa) je natisnjena takole: KNI'SICZA. Madžarski C je pravilno natisnjen kot CZ. Kot sem že zgoraj opozoril, je imel primerek v knjižnici Prekmurskega muzejskega društva v Murski Soboti to besedo natisnjeno: KNI'SIZCA.

Zato sem iskal po znancih na Madžarskem, v Sombotelju in v Budimpešti, ali bi se našel kakšen primerek Küzmičevega vlikega abecednika, ki bi imel

¹³⁴ Andoljšek, ABC knjižica, str. 243.

¹³⁵ Andoljšek, Naš zač. bralni pouk, str. 320.

¹³⁶ Vtiko Novak, Delo in pomen Miklóša Küzmiča. — Stopinje — Murska Sobotka 1975, str. 23.

črka c v besedi knjižica napačno natisnjeno. Naš rojak Štefan Poredoš je našel tak izvod v somboteljski bogoslovni knjižnici. Pozneje sem osebno primerjal besedilo obeh natisov. Na strani 70 sem npr. našel kar dve razliki v tisku:

mariborski izvod ima: Hüdo z-hüdm (črka »i« manjka) ne placšujte.

Somboteljski pa: Hüdo z-hüdim ne placšujte (črka »i« ne manjka).

Na isti strani od spodaj navzgor četrta vrsta:

Mariborski izvod: Szami fzo pa jáko po rejcezi hodili v-czerkev (po rejci = po redko).

Somboteljski izvod: Szami fzo pa jáko po rejesi hodili v czérkev (po rejči). Beseda »rejč« pomeni »beseda«. Smisel stavka je zmaličen. Sicer je pa ta razlika obeh natisov zelo razvidna na tukaj priobčenih slikah teh štiri strani abecednika: naslovne in strani 70.

Seveda zdaj takoj nastane vprašanje, kateri od obeh natisov je prvi in kateri je drugi. Težko se je odločiti. Kljub Küzmičevemu opozorilu, naj bi se ta knjižica tiskala v Sombotelju, »da bi izšla brez napak«, bi se le odločil, da je prvi natis tisti, kjer je črka »C« v besedi knjižica pravilno natisnjena, ker si težko mislim, da bi Küzmič pri korekturi v naslovu spregledal to napako, torej ZC. Mogoče pa je, da se motim in da je že škof Szily dal ta natis z napako v naslovu v semeniško knjižnico. Potem bi bil ta natis prvi.

Se težje je odgovoriti na vprašanje, kdaj in kje je bil ta abecednik ponatisnjen in kdo ga je dal ponatisniti. — Dejstvo je, da je bil ponatisnjen. Ponatisnjen pa je bil, ker je bilo potrebno, da so ga mogli v prekmurskih katoliških šolah še naprej uporabljati. V krajini med Muro in Rabo so to Küzmičevo ABC knjižico uporabljali okoli sto let.

Primerek, ki ga hrani mariborska Visokošolska in študijska knjižnica, nima platnic. Strani 92 in 93 sta dvakrat šteli in manjkajo strani 95—96, 103—106 ter 115—116. Tudi v ponatisu sta strani 92—93 dvakrat šteti, kar je razumljivo, ker je bil ponatisnjen brez dovoljenja in kot navadno, so se tudi pri tem ponatisu potrudili, da je bil čimbolj enak izvirniku. Tudi v napakah, ki so jih opazili, torej tudi pri štetju strani. Vendarle pa tiskovne napake, ki so jih pri korekturi spregledali, pričajo, da sta to dva natasa.

Izvod, ki ga ima somboteljska semeniška knjižnica, je dobro ohranjen in ima na naslovni strani v desnem kotu zgoraj s črnilom napisano besedo: Küzmicz. Napisal jo je nekdo, ki je vedel, da je Küzmič avtor tega dvojezičnega abecednika.

Predloga Küzmičevoga velikega abecednika

Tisti, ki so se pri nas zanimali za naše najstarejše slovenske abecednike in druge šolske knjige ter jih primerjali s Küzmičevo ABC knjižico, so iskali predlogo za to knjigo. Že leta 1936, dve leti za tem, ko je Zelko prvič poročal o njej, je Vilko Novak sporočil: »Abecednik iz leta 1790 vsebuje ista berila kakor Kumerdejeva Vadenja iz leta 1778«. ¹³⁷

Ko je leta 1954 Jože Stabčej zelo obširno in izčrpno obravnaval knjigo Enu mala besediche, ki je izšla leta 1789 v Mariboru, in jo primerjal s Küzmičevim velikim abecednikom, je ugotovil:

»Končno omenim še glede Besedicha, da se je nad 1. izdajo leta 1789 vsaj delno mogel zgledovati Mikloš Küzmič pri pisanju ABC kni'sicze na národní soul haszek, ki je bila z-kraleszkimi visnye Soule pizskmi natisnjena leta 1790 v Búdini. Čeprav je vsebina šolske ABC knižice močno drugačna od Besedicha, je npr. sestavek Od tiváristva, poglavárstva, od právde, i vojszke na str. 82—92

¹³⁷ Vilko Novak, Izbor prekmurske književnosti. Celje 1936, str. 72.

(70) *

nej nazáj zobpřizlivo, nego je pravo: priateľ-
je, zakaj m'e pizujúte? jaž vu vřzem vaš
halzek řsesem. Brezi ředa je ni edna vřz
nej řzrecsna. Po vřejmeni bole tou previdite,
ř meni zahvřite.

Hřdo z-hřdim ne placšujte, nego ono krot-
kř pretrpte, cři kaj za volo dobroga pafese-
nyř trpřte; tak řze k-vallemi krotkomi Zve-
liciteli Jezusli Křiztusli přizpodobite.

LAGOJI PAVRI.

Vu Lagojoj vřzři přebivajoucři pāvri řzo po-
vřzřoj bliřnyoj krajni jřko lagoji glřřz meli.
Ali řzo i dořřtine lagoji lidře bliř. Ar řzo
oni řzvoje zemelřřke gořřzpodę, i řzouřřidov
mejře z-mejřřt gibali; i geto řzo řze nyřihove
nyřive křkřse přřese, ali trřvniku dotkale,
vřřzako leto řzo kaj z-onoga pęourali, i řz-
třkřsov křřivicřzov řzo řtelj řzvoje nyřive povę-
řavati řz-kvřřrom onih, řterih řze je te drugř
třio dořřtřřjao.

řzvojo řivřno řzo vřnogo-křřt po prepovej-
dani mejřřtęj pafřřli, cři řzo řzvedli, ka niřese
na nyřa ne merka, ali řzo jo pa brezi pafřřtę-
na vřřřř přřřřřř. Cři řzo řz-křř dořřřřřř
mogli dęti, geto je ři mogoucře bilan, vřřřřli
řzo přřřřřř. Na řřřřřř dečřřo řzo ni křř mej
trřřřřli, ni ři řzo je v řoulo na vęřenę nej
dřli. řzani řzo pa jřko po řęřřř hodili
v-čřřřř, vu ono edno mejřřto, geto bi dę-
nok eřře kaj dobra mogli cřřři. Ali pouleg
vřřęga toga křřivicřřnoga blřga řřřkanya řzo ři
dęnok

prav tak kakor v Besedichu (str. 73—86) ali kakor ga imajo **Kumerdejeva Vodenja** leta 1778. Največja podobnost med Besedichem in ABC knjičico pa je Küzmičev slovarček na str. 92—95, kjer je Küzmič sestavil Szlovenszke i Vogenszke Recsi — 185 jih je — po pomenskih skupinah Boug, narava, človek, poljsko delo itd.¹³⁶

Andoljšek je v svoji študiji o Kumerdejevem Vodenju za brati naslednje leto (1955), v kateri pa ne omenja zgoraj navedene Stabějeve ugotovitve, zapisal o Küzmičevem velikem abecedniku:

¹³⁶ Jože Staběj, Enu mala besediche 1769. — Slav. revija V-VII/1954, str. 331.

ny (70) - 26

nej nazáj zohpšlivan, nego je pravo: priateľ-
je, zakaj m'o pšllyete? jalz vu vřzem vafa
haszek Isesem. Brezi rěda je ni edna vřsz
nej szreema. Po vřjmenii bole ton prevldite,
I meni zahvdite.

Itido z-lilim no placšjite, nega ono krot-
kō pretrpēte, eš kaj za volo dobroga pašese-
nyā trpēte; tak šze k-vallemi krotkomi Zve-
hesiteli Jezusli Kriztusli prizpadobite.

LAGOJI PAVRI.

Vn Lagojoj vřzi prebivajonesi pavri šzo po
vřzoi blišnyoj krajtūi jako lagoji glāz meli.
Ali šzo i dolštine lagoji lidje bili. Ar šzo
oni šzvoje zemelške gošzpodē, i šzouřzidov
mejē z-mejšze għali; i geto šzo šze nyihove
nylve kākse pašese, ali trāvnikā dotikale,
vřzako leto šzo kaj z-onoga preourali; i šz-
tiksov kriviczov šzo šze šzvoje nylve pavēk-
šavati šz-kvārom onih; Rerih šze je te drōgi
tāo dolštāno.

Šzvojo šivino šzo vřnogo-krāt po prepovej-
dani mejšztej pašzi, eš šzo zvedli, ka nišese
nā nyi nē merka, ali šzo jo pa brezi pašzē-
ra v-kvār pašziti. Eš šzo šz-kaj delzetino
mogli dati; geto je li mogouese bilou, vkanli
šzo pobirāesa. Na šzvojo deczo šzo nikaj nej
trošliti, niū šzo je v-fonkō nā vesenyē nej
dali. Szami šzo pa jako po rēczāi hodili
v-čzerkev, vū ono edno mešzto, geto bi dō-
nok ešesū kaj dobra mogli ešūti. Ali ponleg
vřzega toga krivicšnoga blāga iřzkanja šzo li
dōnok

»Kumerdejevo Vodenje za brati je vplivalo tudi na poznejše sestavljalce osnovnošolskih beril. Tako je priredil verjetno pod njegovim vplivom Mikloš Küzmič za potrebe prekmurskih katoliških šol leta 1790 ABC knjiščico na narodni soul haszek. Knjiščica male osmerke ima 166 (tiskovna napaka, prav: 116) strani, je izšla v Būdini, in je hkrati abecednik in čitanka — — Čitanka pa vsebuje iz večine tiste sestavke kot Kumerdejevo Vodenje, tako da je to nekako

¹⁰⁰ Ivan Andoljšek, Pedagogi ob Kumerdejevem vodenju za brati. — Sodobna pedagogika VI/1955, str. 103–104.

¹⁰¹ Andoljšek, ABC knjiščica, str. 244.

¹⁰² Barbarič, Oris književnega razvoja — 1966, str. 90–91.

»prekmursko vodenje«. ¹³⁹ Toda že naslednje leto (1956) je Andoljšek sporočil: »Po čem je Küzmič priredil tiste sestavke, kot so v Kumerdejevem »Vodenju«, je težko reči, ker nimamo nobenega izvirnika Felbigerjevega berila.« ¹⁴⁰

Zato je Štefan Barbarič leta 1966 povedal o tem Küzmičevem velikem abecedniku: »Spominja na Kumerdejeva Vadenja za brati (1778) in na mariborsko Malo besediše, ki pa temeljita na avstrijski predlogi (J. Stabéj)« ¹⁴¹

Vprašanje, po kateri predlogi je Küzmič pripravil ABC knjižico, je — tako mislim — zdaj iz zgoraj navedene korespondence med škofom Szilyjem in dekanom Küzmičem — dokončno rešeno. Kraljevo namestništvo je škofu na njegovo prošnjo poslalo dne 25. februarja 1789 madžarsko-nemški izvod ABC knjižice z dovoljenjem, da se prevede v slovenski jezik. Škofu je ta abecednik poslal 18. oktobra 1789. Küzmič je torej rabil pol leta, da je ta abecednik pripravil za tisk.

Menim, da je izvod abecednika, ki ga je kraljevo namestništvo poslalo škofu, bil iz leta 1785. Državna Széchényijeva knjižnica (Országos Széchényi Könyvtár) v Budimpešti namreč hrani tudi tale dvojezični abecednik:

A B C KÖNYVETSKE, A' NEMZETI ISKOLÁKNAK HASZNOKRA. — A B C oder Namenbuechlein, zum Gebrauch der National Schulen in der Koenigreiche Hungarn. Cum speciali Priv. Sac. Caesar. Reg. Apoft. Majeft. Kos!et ungebunden 6. Kreuzer. OFEN, gedruckt mit koenigl. Univer itaetschriften, MDCCCLXXXV. — Abecednik ima 112 strani. Konča se s fabulami.

Madžarsko besedilo je na levi strani, nemško na desni. Küzmič se je vstno držal vrstnega reda beril, kot so v predlogi. Madžarsko besedilo v Küzmičevem abecedniku je isto, kot v tem madžarsko-nemškem abecedniku iz leta 1785. Kjer so uporabljene pisane črke, v tistih berilih so tudi pri Küzmiču. Le na koncu je Küzmič dodal za fabulami razne molitve (o veri, upanju in ljubezni, kesanje, Oče naš, Zdravo Marijo, apostolsko vero, deset božjih in pet cerkvenih zapovedi ter sedem sv. zakramentov) in *Modus ministrandi*. Molitve je Küzmič vzel iz svojih Sv. Evangeliomov, kot je že leta 1934 ugotovil Ivan Zelko. ¹⁴²

Treba je vedeti, da je bil ta veliki abecednik obvezen tudi v madžarski polovici avstro-ogrske monarhije in so ga uvedli pri vseh narodih in narodnih manjšinah države ter je bil natisnjen navadno dvojezično: ali z nemškim ali madžarskim jezikom. Hrvati so ga imeli prevedenega v slavonskem (1779, 1800), ¹⁴³ hrvatskem (1779 1786), ¹⁴⁴ in dalmatinskem jeziku (1792). ¹⁴⁵ Izšel je dvojezično tudi v slovaškem, ¹⁴⁶ romunskem ¹⁴⁷ in italijanskem jeziku. ¹⁴⁸ Nekateri so bili večkrat ponatisnjeni.

S tem da je Küzmič prevedel zgoraj navedeno madžarsko-nemško ABC knjižico iz leta 1785, pa ni rečeno, da ne bi morda imel pri prevajanju pri roki

¹³⁹ Zelko, K bibliografiji — 1934, str. 66.

¹⁴⁰ ABC illi knjizica slovoznánja za potírbu národnih ucstónieah u Král. Slavónie. — ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National Schulen in dem Königreiche Slavonien. Ofen 1779. — Nalis tudi leta 1783, 1800 in 1823. — Glej: Catalogus bibliothecae hungaricae Széchényiano — Regnicolaris. Tomi I. Scriptorum Hungarorum et rerum Hungaricarum typis editis complectentis. Supplementum II. A.—2. — Sopronii Typis Siesslanis 1807, str. 2. — Navajain: Catalogus — 1807.

¹⁴¹ ABC knjizica za potrebnost národnih skol. — ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der National Schulen in dem Königreiche Croatia. Ofen 1786. — Glej tudi: Antun Čuvaj, Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do godne 1833. Zagreb 1907, str. 393.

¹⁴² ABC illi uprava za potírbu skularske dalmatinske mladexl... Iz Nimaeskoga u Dalmatinski prinesena po Grozdics... Temišsvar 1792.

¹⁴³ ABC Könyvetske a' nemzeti Oskolák hasznokra. — Abecedar aned Sillabikar pro Kraljinske Sskoly w Uherskem Kralowstwy. Buda 1798. — Catalogus — 1807, str. 2.

¹⁴⁴ Catalogus 1807, str. 2. — Abecednik je izšel v Budi leta 1797.

¹⁴⁵ Abecednik je izšel v Budi leta 1798. — Glej: Catalogus 1807, str. 2.

Kumerdejevega Vadenja za brati iz leta 1778 ali že tudi mariborsko Eno malo besediše iz leta 1789.

Kumerdej npr. ima: kateri red, inu pravico lubili so (str. 73).

Küzmič: ki szo réd i praviczto lübili (str. 78). — Ali na isti strani Kumerdej: Na polji te vassi je tekl en majhen potok. —

Küzmič: Na pouli té vészi je tekao eden potok.

V Enem malem besedišu beremo: brez sa drugiga skerbet (str. 75), Küzmič: brezi toga, ka bi sze za drüge skrbo (str. 84).

Primerjava pa kaže, da je Küzmič prav gotovo pri prevajanju uporabljal hrvatsko-nemški natis. Ta je izšel že leta 1779 v Budi (Ofen) (in bil ponatisnjen leta 1786) in katerega naslov se glasi:

ABC KNISICZA za potrebnost národnih skol. — ABC oder Namenbuechlein, zum Gebrauche der Nation Schulen in dem Koenigreiche Croatien.

Zanimivo je, da Modusa ministrandi ni ne v madžarsko-nemškem in ne v hrvatsko-nemškem abecedniku, ki ju je Küzmič uporabljal pri prevajanju. Pač pa ga ima Kumerdej v svojem Vodenju in tudi — Küzmič.

Vprašanje Küzmičeve uporabe slovenskih in hrvatskih knjig, ko je pripravljaj na podlagi madžarske predloge za tisk svoj abecednik in tudi druge knjige, bom podrobneje obravnaval ob drugi priliki.

Mikloš Küzmič je dal katoliškim šolam med Muro in Rabo kar štiri slovenske učbenike. To ni bilo lahko delo. Za Küzmiča še bolj velja, kar ugotavlja Ivan Andoljšek za sestavljalce šolskih učbenikov na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem: »Prirejanje slovenskih učbenikov ni bilo lahko, ker so morali sestavljalci slepo posnemati nemške. Slovenci še niso imeli ne dobre slovnice ne slovarja ne leposlovne ne poljudnopoučne literature, da mladinske sploh ne omenjamo. Zato in zaradi tega, ker so pomenili slovenski učbeniki začetek boja za slovensko osnovno šolo, je prizadevanje naših prerodovcev za slovensko osnovno šolsko knjigo zelo zaslužno.«¹⁴⁹

Upoštevati je tudi potrebno, da je ta véliki abecednik bil učbenik na važnejših na novo ustanovljenih šolah Avstro-Ogrske: na normalkah in glavnih šolah, ki so bile v kronovinskih in drugih večjih mestih ter pri samostanih. Torej na šolah, ki so dajale mnogo višjo izobrazbo kot šole na podeželju. Na normalkah so se izobraževali tudi učitelji za glavne in podeželske šole (trivialke).¹⁵⁰ In tudi ta učbenik je dal Küzmič — imenuje ga *liber normalis* — katoliškim slovenskim ljudskim šolam med Muro in Rabo in tako še višje dvignil njihovo kulturno-prosvetno raven.

»LE GRAND ABÉCÉDAIRE« DE MIKLOŠ KÜZMIČ DE L'ANNÉE 1790 ET SA RÉIMPRESSION.

Résumé

Le premier écrivain catholique de Prekmurje était le doyen Mikloš Küzmič. Il publia sept livres pour les Slovènes entre Mura et Raba. Le sixième livre était son Abécédaire de l'année 1790.

L'oeuvre contient deux constatations: que l'auteur de l'abécédaire pour les Slovènes de Prekmurje était Mikloš Küzmič et qu'une réimpression du livre existe.

Le titre exact de cet abécédaire n'était longtemps pas connu parmi les Slovènes. Il était mentionné de beaucoup d'historiens littéraires et fut nommé pour la plupart

¹⁴⁹ Andoljšek, Naš zač. bralni pouk, str. 40.

¹⁵⁰ Andoljšek, Naš zač. bralni pouk, str. 34—35. — Cuvaj, Grada za povljest školstva — 1907, str. 382. — Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 979.

— selon Sáfarik — Le ABC pour les Slovènes de la Hongrie. Chez nous le titre exact était publié pour la première fois par Ivan Zelko en 1934, tandis qu'il fut publié en partie chez les Croates déjà en 1863 par Ivan Kukuljević Saksinski. Les Hongrois ont écrit très peu sur ce sujet. Aussi après les années 1934 et 1937 les historiens littéraires slovènes ne pouvaient se décider sûrement, que l'auteur de cet abécédaire était Mikloš Kúzmič, bien que Ivan Zelko avait prouvé avec des arguments forts sa qualité d'auteur. Avec les indications de la correspondance entre l'évêque Szily et le doyen M. Kúzmič j'ai prouvé dans cet ouvrage que l'auteur de l'abécédaire était Kúzmič. Ces indications prouvent aussi une grande conscience nationale de Kúzmič. Bien que la régence royale et l'évêque avaient demandé de donner préférence à la langue hongroise dans cet abécédaire bilingue, M. Kúzmič a donné préférence au texte slovène, sur quoi Ivan Andoljšek fut le premier d'appeler l'attention des Slovènes en 1956 et 1960.

Seulement quatre exemplaires conservés de l'abécédaire sont connus: l'exemplaire de la Bibliothèque Universitaire de Maribor, l'exemplaire de la Bibliothèque du séminaire à Szombathely, les deux autres sont en propriété privée. En comparant ces exemplaires j'ai constaté, qu'il était réimprimé. Déjà dans le titre comme sur les autres pages du texte nous trouvons des mots et des lettres, qui sont, par exemple dans un exemplaire imprimé correctement, dans l'autre avec une faute d'impression.

Il est aussi intéressant que cet abécédaire était employé dans quelques écoles entre Mura et Raba à cent ans environ. Ce fait confirme, qu'il devait être réimprimé — et il l'était véritablement, ce qui n'était pas connu chez nous jusqu'à présent.

USTANOVITEV IN ZGODNJA ZGODOVINA ŽELEZARNE IN VALJARNE ŠTORE PRI CELJU

Walter Brunner*

UDK 338(091):669.1(497.12-110 Štore)

BRUNNER Walter: Ustanovitev in zgodnja zgodovina železarne in valjarne Štore pri Celju. (Prev. Danuška Trojanovič. [Nasl. izvirnika in povzetka:] Zur Gründungs- und Frühgeschichte des Puddlings- und Walzwerkes Store bei Celje.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str. ...

Prevod izvirnika v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 2 silki, 2 narisa.

Železarno in valjarno Štore pri Celju je ustanovil leta 1850 Friedrich Bruno Andrieu. Pred tem ni bilo tamkaj nobenega podobnega podjetja. Leta 1852 je obrat prešel v last Paula pl. Putzerja. Ta ga je močno povečal in bil med prvimi, ki je kot kurivo uporabljal rjavi oziroma črni premog. Tega je kopal v lastnih premogovnikih v Goveah, na Breznem in v Pečovju. Leta 1857 je bilo v Štoreh zaposlenih 379 delavcev, v rudnikih pa 397 rudarjev. Leta 1861 je bila zgrajena rudniška železnica od Gove in Breznega do Rimskih Toplic.

UDC 338(091):669.1(497.12-110 Štore)

BRUNNER Walter: Foundation and Early History of the Puddling and Rolling Mill in Štore near Celje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. ...

Translation of orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 2 pict., 2 fig.

The Puddling and Rolling Mill in Štore near Celje has been founded in 1850 by Friedrich Bruno Andrieu. Before this year there has been no other mill in this place. 1852 Paul von Putzer became owner of the factory and he enlarged the mill. He has been one of the first., which took coal for fuel in his mill. The brown coal he got in his own minings near Štore. In 1857 Putzer employed 379 persons in the factory and 397 miners. In 1861 Putzer made a railway from his mines in Govec and Brezno to the railwaystation in Rimske Toplice.

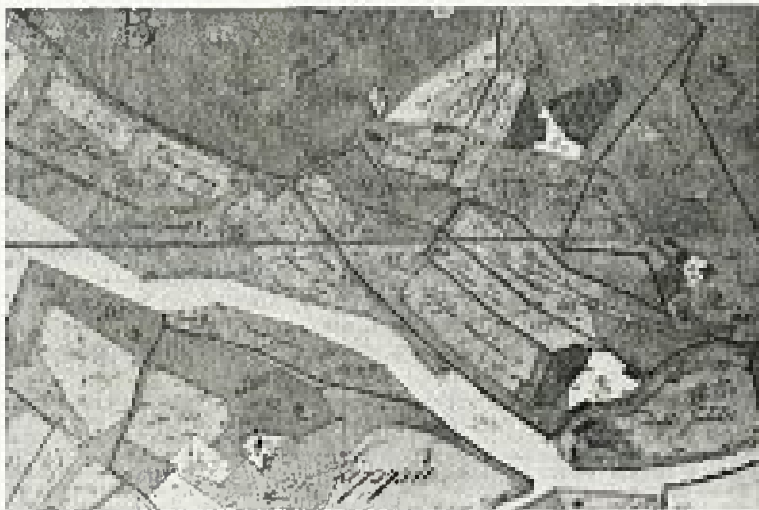
USTANOVITEV TOVARNE

Železarna Štore je leta 1975 proslavila stopetindvajsetletnico svojega obstoja. Večina dokumentov o ustanovitvi in zgodnji zgodovini te pomembne železarne se je izgubila. Z veliko truda je bilo mogoče iz arhivalij štajerskega Deželnega arhiva v Gradcu ugotoviti najvažnejše podatke; pogosto so zapisi v časnikih edini viri, če ustreznih aktov ni več.

Železarno in valjarno Štore pri Celju je ustanovil leta 1850 Friderich Bruno Andrieu. Ime Štore prvotno ni pomenilo oznake kraja, temveč je bilo verjetno izpeljano iz družinskega imena Storr; področje današnje železarne

* Walter Brunner, dr. sc., arhivist Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu

Štore je bilo v prvi polovici prejšnjega stoletja v glavnem last treh moč: Johanna, Georga in Thomasa Storra. V leta 1825 nastalem »franciscejskem katastru«¹ katastrske občine Kresnike so označeni ti trije Storri kot lastniki več zemljiških parcel in hiš v območju današnjega tovarniškega zemljišča. Ti Storri pa so imeli posesti tudi onkraj Voglajne in na področju Lipe. Eden izmed njih, Georg Storr, je bil leta 1825 župan v Kresnikah.

4. maja 1848 je tovarnar Friedrich Bruno Andrieu kupil to področje od Ignaca Novaka z namenom, da bi tu ustanovil železarno in valjarno.¹ Podlago za to so tvorile ugodne okoliščine: lega ob reki in ob okrajni cesti ter ne nazadnje ob leta 1849 odprtem odseku Južne železnice od Celja do Ljubljane. Ta dejstva so bila verjetno odločilna za izbor tovarniškega zemljišča. Iz družinskega imena prejšnjih lastnikov Storr se je potem kot novo krajevno ime razvilo ime Štore, in sicer za tovarno in ob njej nastalo naselje, pisali pa so ga tudi *Storre* oziroma *Store*.

Ustanovitelj železarne in valjarne Štore pri Celju oziroma rudarske družbe Štore je bil Friedrich Bruno Andrieu. Akti o ustanovitvi tega pomembnega industrijskega objekta so žal večinoma izgubljeni, vendar je mogoče preveriti najvažnejše podatke ustanovitvenega obdobja s pomočjo ekshibitnih protokolov in knjigovodskih dnevnikov za dohodke rudarskega glavarstva v Leobnu, oziroma spisov okrajnega urada Celje v štajerskem Deželnem arhivu. Friedrich Bruno Andrieu, delničar pri rudarskem podjetju črnega premoga v okolici Celja, je kupil zemljišča poznejšega tovarniškega ozemlja proti koncu štiridesetih let, ko so zgradili in odprli Južno železnico. Gotovo je, da tu pred ustanovitvijo tovarne ni bilo fužin. Po izročilu naj bi bila po Napoleonovih vojnah dva češka kovača tukaj ustanovila kovačnico.

Friedrich Bruno Andrieu je 26. avgusta 1850 zaprosil pri rudarskem glavarstvu v Leobnu za koncesijo, da bi smel na lastnem zemljišču v »Štorah«¹ —

¹ SILA (Štajerski deželni arhiv) Franciscejski kataster katastrske občine Kresnike, št. 570 — J. Orožen, Zgodovina Celja in okolice, 2 zvezka (1971 in 1974), 2. zvezek str. 126—1317

to je prvo poimenovanje tega krajevnega imena — ustanoviti železarno in valjarno.² Kot smo že omenili, je 18. avgusta 1849. leta odprti odsek Južne železnice med Celjem in Ljubljano odločilno vplival na izbor tega gradbišča, prav tako pa tudi bogate zaloge rjavega in črnega premoga v bližnji okolici; tudi Friedrich Bruno Andrieu je bil lastnik nekaj takšnih rudnikov. Prošnjo za koncesijo g. Andrieuja so vnesli pri rudarskem glavarstvu pod številko 2681. V Štorah prvotno niso načrtovali železniške postaje, vendar so jo kmalu po ustanovitvi tovarne odobrili in odprli zaradi velikega tovarniškega prometa. Leta 1856 je ta železniška postaja že obstajala.

Na povpraševanje rudarskega glavarstva v Leobnu je okrajno glavarstvo v Celju odgovorilo 2. oktobra 1850 pod številko 3157, da z njihove strani ni nobenih pripomb proti prošnji Friedricha Bruna Andrieuja za koncesijo glede ustanovitve železarne in valjarne.³ Nato je rudarski komisariat v Celju predložil 24. decembra pod številko 3397 prošnjo delničarja pri rudarskem podjetju Andrieuja s stališčem četrtnega mandatarja ministrstvu za poljedelstvo in rudarstvo na Dunaju.⁴ To ministrstvo je končno z odločbo z dne 17. novembra 1850 pod številko 15463 odobrilo Friedrichu Brunu Andrieuju koncesijo za ustanovitev železarne in valjarne na njegovem lastnem zemljišču v Štorah.⁵ Iz besedila te koncesijske listine je razvidno, da je bilo to podjetje čisto na novo zgrajeno in da ni imelo predhodnika. V nekem poročilu statističnega urada v Leobnu o položaju železarske industrije na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, oziroma v izvedenskem mnenju leobenske trgovske in obrtne zbornice iz tega časa, je izrecno povedano, da je tovarna Štore pri Celju nastala na »ledini«, torej da je čisto na novo zgrajena.⁶

Koncesija za ustanovitev tovarne je bila izdana 17. novembra 1850, zato ne vemo zagotovo, ali so že istega leta pričeli z izgradnjo industrijskega objekta. Po statistiki trgovske zbornice so vsekakor gradili železarno Štore v letih 1850 do 1853, v tem času pa tam še niso proizvajali.⁷ Iz te koncesijske listine lahko ugotovimo, kakšno opremo s stroji in orodjem so načrtovali za to železarno; načrtovali so: 5 enostavnih pudlovk z ogrevalnimi pečmi, tri enostavne varilnice, 2 enostavni plamenici, 1 ogenj za kovačnico, 1 plosko kladivo, 1 valjčno linijo za pločevino in železno grudo, 1 valjčno linijo za drobnozrnato železo in železo za izdelovanje žice, 1 ognjene škarje, 1 škarje za pločevino, 1 cirkularko, 1 ventilator za peči in za kovačnico, 1 ravnalnik in 1 stružnico; dve pudlovki in dve varilnici naj bi bili opremljeni s parnimi kotli, presežna vročina pa naj bi ogrevala peči.⁸

TOVARNA ŠTORE POD VODSTVOM PAULA PUTZERJA

Friedrich Bruno Andrieu je verjetno že proti koncu leta 1850 začel z izgradnjo novega objekta. Leta 1851 so intenzivno nadaljevali z gradbenimi deli. Istega leta je postal solastnik tovarne v izgradnji Paul pl. Putzer.⁹ Sodelovanje med Friedrichom Brunom Andrieujem in njegovim solastnikom Paulom pl.

² StLA RBA (Okrožni rudarski urad Leoben) št. 102, 3809 in 2681

³ StLA RBA Leoben št. 102/3157

⁴ prav tam /3397

⁵ StLA RBA Leoben št. 102/1809

⁶ Poročilo statističnega urada v Leobnu o položaju železarske industrije na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, nato izvedensko mnenje leobenske trgovske in obrtne zbornice o zaželenih spremembah v avstrijski zakonodaji za zaščito te industrijske panoge, Gradec, (okoli 1860), str. 14

⁷ prav tam. Dodatek: statistična razpredelnica

⁸ StLA BH (okrajno glavarstvo Celje) 23-5446-1855

⁹ C. v. Wurzbach, Bibliographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich (1872) 24. Teil str. 112–114 (s. v. Putzer) — J. Orožen n. dr. m. str. 127

Putzerjem je kmalu postalo težavno; v letu 1852 so nesoglasja vedno bolj naraščala in se sprevrgla v hud spor. Končno je Friedrich Bruno Andrieu leta 1852 prodal ves objekt svojemu solastniku Paulu pl. Putzerju, ki je leta 1853 dovršil tovarno.¹⁰

Friedrich Bruno Andrieu je odšel po prodaji rudniške družbe Štore v Gradec, kjer je vodil leta 1854 tovarno posode v Karlauu,¹¹ nato pa je postal lastnik tovarne žice in žičnikov v Gradcu. Leta 1867 je Friedrich Bruno Andrieu, ustanovitelj Štor, kupil fužine pri Brucku na Muri na Zgornjem Štajerskem, da bi tam proizvajal valjano žico za svojo graško tovarno žičnikov. To tovarno je Andrieu kmalu bistveno povečal, iz nje pa se je razvila sedanja tovarna Felten & Guillaume. Friedrich Bruno Andrieu je umrl leta 1886.¹²

Paul pl. Putzer, od poletja 1853 lastnik novo zgrajene železarne Štore, je bil mož, ki je obrat velikopotezno razširil in zagotovil gospodarski pomen in dober glas te tovarne. Zaradi tega njegovega izjemnega pomena za vzpon tovarne je prav, da izvemo nekaj več o njem in njegovi družini.

Družina Putzer je po poreklu iz Bozna v Južni Tirolski (Danes Italija).¹³ Florian Putzer, stari oče Paula Putzerja, se je rodil leta 1745. Bil je lastnik bozenske trgovske hiše Jakob Holzhammer. Z diplomom z dne 26. maja 1832 je bil Florian Putzer sprejet v plemiški stan; podelili so mu časten naziv »plemeniti« in pridevek »Reibegg«. Eno leto nato je Florian Putzer umrl 23. julija 1833.

Sin Florian Putzerja, Johann Putzer pl. Reibegg se je rodil 1801 v Boznu. Že 1822 je od očeta prevzel vodstvo trgovske hiše Holzhammer. Glavno pozornost je usmeril na poživitev tirolske tranzitne trgovine in domači industriji svile. Leta 1839 je dobil pravico za zgraditev prve italijanske železnice od Milana v Monzo; zgradil jo je v lastnem proračunu v pičlih osmih mesecih. Leta 1840 je z grofom Stephanom Szechenyijem zgradil v Pešti tamkajšnji valjni mlin, nato se je udeležil gradnje beneškega parnega mlina, rafinerije sladkorja v Trevisu in več tirolskih industrijskih podjetij.

Ta iniciativni gospodarstvenik Johann Putzer pa se je aktivno udeleževal tudi v političnem življenju. Leta 1848 se je s svojim sinom, poznejšim delničarjem rudarskega podjetja Štore, udeležil tirolske obrambe dežele na Toksalu in Montebaldu in je bil nato izvoljen za poveljnika bozenske narodne garde; kot tak je preprečil protižidovsko zdrabo, ki so jo bili zasnovali med kmeti v okolici Bozna. Jeseni 1848 so ga kot zastopnika mesta Bozna odposlali v okrepeljeni tirolski deželni zbor v Innsbruck; tam se je uspešno boril za načelo konfesionalne enakopravnosti in bil skoraj enoglasno imenovan za člana stalnega odbora. Leta 1850 so ga kot zaupnika za Tirol povabili v bančno komisijo na Dunaj, kjer je ugovarjal razdeljevanju superdividendov v času prisilnega tečaja.

Leta 1859 je Johan pl. Putzer tri dni po bitki pri Solferinu izjavil, da je popolnoma na voljo nadvojvodi Karlu Ludviku, pismeno pa se je obvezal, da bo ustanovil legijo prostovoljcev na Bavarskem. Leta 1861 ga je trgovska in obrtna zbornica iz Brixnsa izvolila za svojega zastopnika v tirolskem deželnem zboru, na katerem je odločno nasprotoval agitaciji v zvezi s protestantskim vprašanjem. Iz tirolskega deželnega zbora je bil končno izvoljen v skupščino avstrijskega državnega zbora, kjer se je priključil stranki unionistov.

Johann Putzer je bil dvakrat poročen. V prvem zakonu z baronico Ano Ingram se je rodilo enajst otrok, med njimi poznejši lastnik Štor, Paul. Johan-

¹⁰ StLA RBA Leoben št. 105/2400 in 3036 — J. Orožen, str. 127

¹¹ StLA Namestništvo 71-4429-1854

¹² Prijazno obvestilo višji arhivski svetnik dr. F. Pichler, Gradec

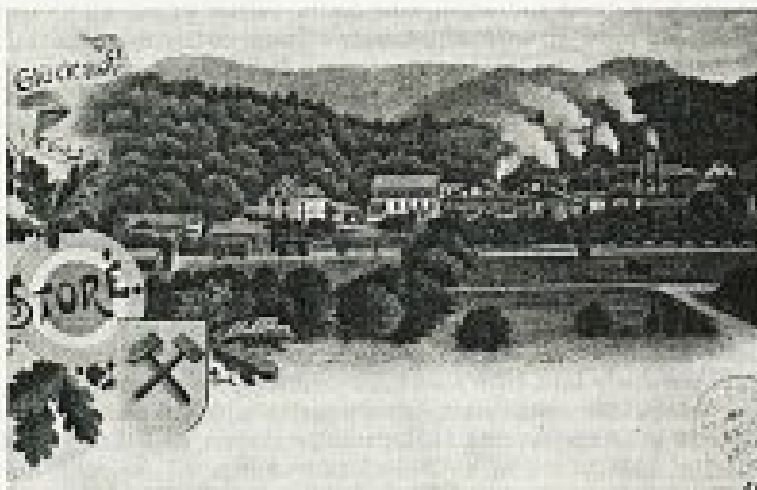
¹³ Wurzbach, n. dr. m.

nova prva žena Ana je umrla že leta 1841. 1842 je Johann Putzer poročil 1819. leta rojeno baronico Klaro Kübeck, ki mu je rodila devet otrok.

Johannov sin iz prvega zakona, Paul, se je rodil 1831. leta. Kot že vemo, je postal 1853. leta lastnik tovarne Štore. Paul se je leta 1854 poročil z baronico Wilhelmino Kübeck, sestro svoje mačehe. V tem zakonu so se rodili trije sinovi (Erich, Albert in Hans) in dve hčerki. Hkrati s plemiškim povišanjem je bil družini Putzer leta 1832 podeljen grb, ki je opisan takole: v prvem in četrtem polju kvadrata na črni podlagi po ena šesterokraka zlata zvezda, v drugem in tretjem zlatem polju polovičen črn orel, izhajajoč iz delilne črte.

Od leta 1853 je bil torej Paul pl. Putzer lastnik novo ustanovljene tovarne Štore. Takoj se je lotil izgradnje in razširitve te tovarne. Z dne 30. novembra 1853 je c. k. rudarski komisariat v Celju ponovno izstavil koncesijsko listino za »Putzerjevo železarno in valjarno« v Štorah.¹⁴ Leta 1855 se je Paul Putzer lotil realizacije svojih razširjenih načrtov, njegov direktor tovarne je bil v tistih važnih letih Carl August Frei.

8. avgusta 1855 je železarska družba Štore naslovila na občinski urad Teharje kot prvo gradbeno instanco prošnjo za izstavo gradbenega dovoljenja za ustanovitev novega topilniškega poslopja v bližini že obstoječe skladiščne zgradbe, kjer naj bi nastal nov valjarski obrat.¹⁵ Tej prošnji je bil priložen nov gradbeni načrt v dvojni izvedbi. 17. avgusta je direkcija tovarne vložila drugo prošnjo za dovoljenje, da bi zgradili stanovanjsko zgradbo za delavce; prošnji je bil priložen gradbeni načrt. Gradbeno komisijonizacijo so izvedli 22. avgusta; 24. avgusta pa je okrajni urad Celje izdal gradbeno dovoljenje. Rudarska družba Štore je takoj nato, ko je prejela gradbeno privolitev za novo valjarno, zaprosila za razširitev koncesije, ki je bila odobrena Friedrichu Brunu Andrieuju oziroma 1853. Paulu pl. Putzerju za graditev železarne in valjarne, saj so jo nameravali sedaj bistveno povečati in boljše opremiti. Okrajno glavarstvo v Celju je poročalo o tej razširjeni prošnji za koncesijo okrožnemu uradu v Mariboru, ki pa si je z reševanjem te prošnje pustilo časa; šele 5. marca 1856 je okrožni urad v Mariboru sporočil okrajnemu glavarstvu v Celju, da bi potrdili cesiji dejanske obrti.¹⁷

¹⁴ StLA RBA Lcohen/3670 z dne 30. novembra 1853

¹⁵ StLA BH Celje 23-5446-1855

¹⁶ prav tam

¹⁷ prav tam

V Štorah pa so takrat, kot se zdi, imeli druge skrbi; najprej so se zadovoljili s tem pojasnilom. Šele 21. februarja 1858 je direkcija tovarne predložila pri okrajnem uradu v Celju staro koncesijsko listino. 24. februarja 1858 je okrajni urad v Celju poslal to listino na okrožni urad v Maribor, tako da je le-ta lahko 20. marca 1858 izstavil razširjeno koncesijsko listino. S tem je rudarska družba Štore zaključila prvo razvojno obdobje.¹⁸

TEHNIČNE IN GOSPODARSKE RAZMERE

Kako zelo je Paul Putzer dvignil ugled in pomen tega »sijajnega« podjetja, kot so ga imenovali, dokazuje poročilo trgovsko-obrtno zbornice v Gradcu za leta 1854 do 1856, v katerem železarno in valjarno Štore posebej hvalijo. Kot ena redkih štajerskih tovarn — bile so skupno štiri — je uporabljalo kot kurivo rjavi oziroma črni premog.¹⁹ Paul Putzer je namreč od prejšnjega lastnika Friedricha Bruna Andrieuja prevzel tudi okoliške premogovnike. O teh premogovnikih bomo spregovorili v enem nadaljnjih odstavkov.

Prva statistika obrata, s katero razpolagamo, je za leto 1857.²⁰ Takrat je bila v Štorah takšna oprema: 6 pudlovk, 6 talilnic, 1 cementna peč, 5 ognjišč in kovaških ognjišč; od gibalnih strojev so imeli: 2 vodni kolesi, 7 parnih strojev, od teh so imela vodna kolesa 8 KM, parni stroji 194 KM. Od mehaničnih naprav so imeli 1 parno kladivo, 1 valjni meh, 1 navaden pihalnik, 8 valjčnih prog, 4 škarje. Leta 1858 so dobili še 2 peči za proizvodnjo mehkega železa.

Ta velik obrat je seveda zahteval zadostno število uslužbencev. Leta 1857 je bilo za upravljanje dovolj sedem uradnikov; štirje nadzorniki so nadzorovali delo 350-tih delavcev in 18-ih vajencev. Celotno osebje je bilo 372 ljudi. Teh 372 uradnikov, delavcev in vajencev je leta 1857 prejelo skupno 80.190 goldinarjev plače oziroma mezde letno. V premogovnikih, ki so bili prav tako last Paula Putzerja, je bilo takrat (1857) uslužbenih skupno 397 rudarjev z letno plačo skupno 140.000 goldinarjev. Poprečno so torej rudarji zaslužili znatno več kot tovarniški delavci.

Le nekaj let po velikopotezni razširitvi tovarne od leta 1855 je v celotni štajerski železni industriji izbruhnila velika kriza, ki je trajala več let. Kot vzrok sta navajali direkcija tovarne Štore in trgovska zbornica prešibko carinsko zaščito, visoke tovarne stroške na Južni železnici, konkurenco cenenega češkega železa in množičen uvoz železnih tračnic iz tujine.²¹ Že leta 1858 je obrat za proizvodnjo železa v šibikah in valjane pločevine v Štorah porabil v primerjavi z letom 1857 12.190 centov manj surovega železa. Direkcija tovarne je bila leta 1858 prisiljena zaradi slabega gospodarskega položaja odpustiti 495 delavcev na področju železarne in valjarne in v rudnikih, to pa je bilo več kot polovica uslužbencev. Ob zaključku leta je bilo v Štorah zaposlenih le še 180 ljudi, v premogovnikih zgolj 108.²²

V skladu z upadanjem naročil in uslužbencev se je manjšala tudi potreba po surovinah. Medtem ko so leta 1857 predelali še 57.186 centov surovega železa, 22.416 centov starega železa in 2.263 centov železnega drobirja, se je znižala poraba v letu 1858 na 44.996 centov surovega železa in 9.338 centov starega železa. Denarna vrednost ustvarjenih izdelkov je znašala 1857. leta še 543.908 goldinarjev, leta 1858 pa se je znižala na 329.049 goldinarjev.²³

¹⁸ prav tam

¹⁹ poročilo statističnega urada, n. dr. m.

²⁰ prav tam, Dodatek: statistična razpredelnica

²¹ prav tam

²² prav tam

²³ prav tam

Denarne težave tovarne Štore so po letu 1858 še naraščale. Mnoge štajerske železarne so takrat morale ukiniti. Dejstvo, da Štore kot ena največjih štajerskih jeklarn takrat niso morale prekiniti obratovanja, je le zasluga okoliščine, da je uprava cesarske mornarice v Štorah naročila oklopne plošče za gradnjo oklopnih ladij.²⁴ To je zagotovilo nadaljnji obstoj tega obrata v začetku šestdesetih let. Zdi se, da so Štore dobile to eksistenčno važno ponudbo zahvaljujoč se posebno efektivnemu postopku pri izdelavi oklopnih plošč: 21. oktobra 1862 je ministrstvo za trgovino in narodno gospodarstvo podelilo Paulu Putzerju za izum »svojevrstne« metode pri izdelavi velikih kosov kovanega železa, zlasti ladijskih oklopnih plošč, privilegij za dobo dveh let.²⁵

Nadaljnje ohranjene tehnične in statistične navedbe Putzerjeve železarne in valjarne Štore najdemo v poročilih graške trgovske in obrtne zbornice za leta 1863 do 1865.

ŽELEZARNA IN VALJARNA G. PAULA PUTZERJA V ŠTORAH PRI CELJU S TOVARNIŠKO OPREMO:

Vodno kolo s 5 KM	1
Turbina s 5 KM	1
Parni stroji z 29 KM	9
Dvovaljno pihalo z zmogljivostjo 3300 kubičnih čevljev zraka	1
Stabilne in napajalne črpalke	7
Parni kladivi	2
Proge valjanja	7
Dvojna stojala z dvema valjema	9
Dvojna stojala s tremi valji	7
Škarje za pločevino	1
Krožna žaga	1
Ravnalno kladivo	1
Vrtalni stroji	4
Skobeljni stroji	2
Stroji za izdelovanje vijakov	1
Navadne pudlovke	4
Peči za varjenje	5
Žarilne peči	2
Livarske peči (kupolke)	2
Kovaška ognjišča	10

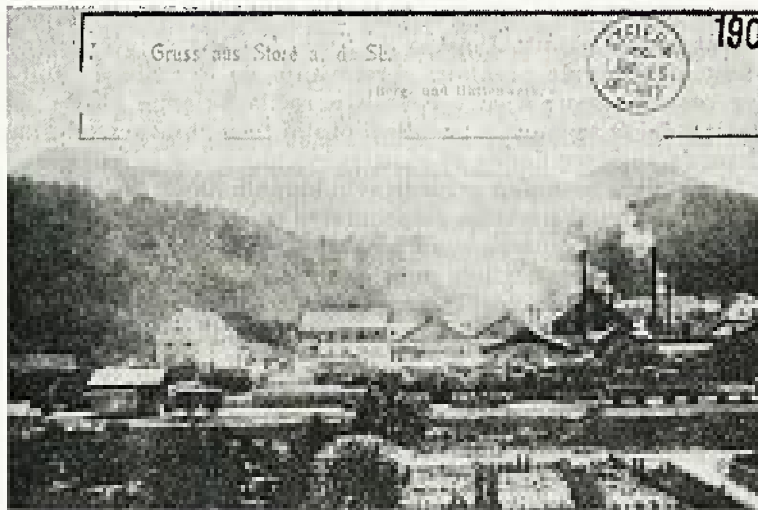
Zmogljivost ene pudlovke je 60 centov v 24 urah, livarske peči 10 centov, prog valjanja 200 centov grobega in 200 centov finega železa.

Eno parno kladivo služi kot mešalno kladivo štirim pudlovkam in dvema varilnima pečema. Eno kladivo proizvede 10 centov grobega železa v 24 urah (veliki odkovki).

Leta 1865 je bila tovarna Štore še last Paula Putzerja. Leta 1869/70 pa prvič slišimo, da je prešla v lastništvo rudarsko-plavžarske akcijske družbe Štore. Iz obstoječih predlog se ne da z gotovostjo ugotoviti, kdaj in zakaj je prišlo do menjave lastnika. Do spremembe lastništva je prišlo med leti 1865 in 1869.

²⁴ poročilo graške trgovske in obrtne zbornice 1860—1862, str. 112

²⁵ ŠtLa Namestništvo 66-12789-1862 št. 20742

Za leto 1872 obstaja zopet zelo natančen statistični opis tovarne v poročilih graške trgovske in obrtne zbornice 1871/74 (str.75—77).²⁶ Poleg natančne navedbe vseh strojev in naprav najdemo tudi prikaz vseh uslužbencev tovarne po njihovi usmeritvi znotraj obrata, njihove plače, popis porabljenih surovin in izdelkov. Takrat so delali 300 dni po 12 ur dnevno. Uslužbenci so zopet približno dosegli število pred krizo po letu 1858. 1872. leta so tovarno opisali takole:

STROJI IN DELAVNIŠKE PRIPRAVE OB KONCU LETA 1872

Parni stroji s 162 KM	4
Parna kladiva z 220, 80 in 38 centov udarne teže	3
Kladivo na jermenski pogon	1
Pudlovke s po enim parnim kotlom	6
Varilne peči s po enim parnim kotlom	4
Plamenice	3
Valjasto pihalo	1
Par valjev za valjanje surovega železa	2
Par valjev za valjanje pločevine	1
Pari valjev za grobo valjanje	3
Škarje	2
Pari valjev za fino valjanje	5
Škarje za fino železo	1
Krožna žaga	1
Stiskalnica (štanča)	1
Parne škarje za pločevino	1
Hollerjeve peči	3
Čistilne peči	2
Siemens-Martinova peč s pokončnim parnim kotlom	1

²⁶ poročilo graške trgovske in obrtne zbornice 1871—1874, str. 75—77

Peč za žlindro	1
Livarski kupolki	2
Talilna peč	1
Kovaška ognjišča	9
Poljski kovačnici	2
Vrtalni stroji	3
Skobeljna stroja	2
Stružnice	6
Stroji za izdelavo vijakov	2
Primeži	8
Opekarna za opeko, odporno proti ognju	

USLUŽBENI DELAVCI IN NJIHOVE PLAČE

Po kategorijah	Število delavcev		Plače mesečno		Plače dnevno	
	1871	1872	1871	1872	1871	1872
			goldinarji		g. k.	g. k.
Pudlarji in predelavci	10	10	60	60	—	—
Pomočniki 1. razreda	10	10	40	40	—	—
Pomočniki 2. razreda	10	10	30	30	—	—
Stiskalci	2	2	60	—	—	—
Dovajalci pare	2	2	30	30	—	—
Varilci	8	8	50	50	—	—
	10	10	25	25	—	—
Kurjači	22	22	20	20	—	—
Predvaljarji	4	4	60	60	—	—
Raztegovalci	8	8	42	42	—	—
Valjarji 1. in 2. razreda	12	12	30	30	—	—
Ravnalci	16	16	25	25	—	—
Livarji	6	6	70	70	—	—
Opekarji	6	6	30	30	—	—
Vzdrževalci strojev	13	13	—	—	1 20	1 20
Strojniki	1	1	—	—	2 50	2 50
Orodni kovači	8	8	—	—	1 10	1 10
Pomagači	12	12	—	—	— 80	— 80
Delovodja mehanične delavnice	1	1	—	—	2 —	2 —
Strugarji	2	2	—	—	1 40	1 40
Skobljarji	2	2	—	—	1 10	1 10
Monterji	1	1	—	—	1 60	1 60
Ključavničarji	9	9	—	—	— 80	— 80
Čistilci odlitkov	5	5	—	—	— 90	— 90
Kladivarski mojstri	1	1	—	—	4 —	4 —
Predelavci	2	2	—	—	1 20	1 20
Pomočniki pri kladivih	12	12	—	—	— 85	— 85
Predelavci pri kladivih	2	2	—	—	1 80	1 80
Modelni mizarji	4	4	—	—	1 50	1 50

Po kategorijah	Število delavcev		Plače mesečno		Plače dnevno	
	1871	1872	1871	1872	1871	1872
			goldinarji		g. k.	
Rezalci pločevine	8	8	—	—	— 70	— 70
Vezači	6	6	—	—	— 75	— 75
Vajenci	19	19	—	—	— 40	— 40
Zidarji	7	7	—	—	1 20	1 20
Tesarji	10	10	—	—	1 60	1 60
Dninarji in drugi delavci	100	97	—	—	— 40	— 45
					— 90	— 90

PORABLJENE SUROVINE

Grodelj in staro železo: v letih 1871 in 1872 po 130.000 centov.
 Bessemerjevi ingoti: v letih 1871 in 1872 8.400 centov.

PROIZVODNJA

Vrsta izdelka	leta	
	1871	1872
Navadno jeklo	60.000 centov	60.000 centov
Kvalitetno jeklo	30.000 centov	30.000 centov
Orodno jeklo	3.000 centov	3.300 centov
Apretirano kovano in lito jeklo	7.000 centov	7.7000 centov

Delali so 300 dni v letu po 12 ur dnevno.

Leta 1884 piše v nekem poročilu, da je rudarsko-plavžarska tovarna Štore, Cuxova rudarska družba »velikega pomena«.²⁷ Tovarna je takrat obsegala plavžarske, varilne in valjarske obrate, livarno in apreturne delavnice. Letna proizvodnja je znašala 9.000 ton jekla, 5.000 ton jekla v palicah, 300 ton odlitkov, surovih in apretiranih. Izvažali so predvsem v Italijo, in sicer 2.000 ton profilnega jekla in kvalitetnega jekla.

Tovarna Štore je imela leta 1884 en plavž s tremi Siemens-Martinovimi pečmi, eno tritonsko parno kladivo, ene grobe in ene dvojne parne škarje, nato valjarno z dvema Siemensovima varilnima pečema, progo za vmesno valjanje, ki ju je skupaj poganjal parni stroj z močjo 180 KM. Imeli so še kljunaste škarje, krožno žago, peč in kladivo za ravnanje. Nadaljnji obrati in integralni deli jeklarne in valjarne so bili še generatorska naprava s 130 m dolgim plinovodom, kotlarna z 240 m dolgim vodom za paro, črpalna postaja s črpalko in skladišče za skladiščenje gotovih izdelkov. Lastna livarna je izdelovala trgovsko in strojno litino. Imeli so lastno modelno mizarstvo in popolnoma opremljeno vzdrževalno delavnico. Premogovnik, ki je spadal v to rudarsko družbo, takrat ni deloval (1884).

²⁷ J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark (1885), 3. Band, str. 1005—1006

PREMOGOVNIKI RUDARSKE DRUŽBE ŠTORE IN GRADNJA RUDNIŠKE PROGE

Tovarna Štore je že zelo zgodaj uporabljala kot energetski vir mineralni premog iz lastnih premogovnikov. 1857. leta so na Štajerskem le še tri druge fužine prav tako uporabljale premog, tj. črni in rjavi, ne pa lignita.²⁸ Že ustanovitelj tovarne in za njim Paul Putzer sta bila hkrati lastnika premogovnikov v bližnji okolici. Premogovniki Paula Putzerja so bili v Govcah, Pečovju in na Breznem. Leta 1863 so izkopali v teh premogovnikih 112.915 centov premoga, leta 1865 že 279.975 centov.²⁹

Štore niso potrebovale vsega tega premoga, tako da so lahko večje količine prodali. Prevoz premoga od premogovnikov do Južne železnice s konjskimi vpregami je bil zelo neprikladen. Zato je direkcija Putzerjeve tovarne že leta 1856 pomislila na gradnjo železnice od premogovnika Govce do železniške postaje v trgu Laško. To železnico pa naj ne bi poganjali parni stroji, temveč konji oziroma prirodni padec. Prošnjo rudarske družbe Štore za odobritev te gradnje so na okrajnem uradu Laško odbili 4. aprila 1856 s pripombo, da bi se tega branili lastniki zemljišč, ki bi morali za gradnjo železnice odstopiti svoja zemljišča, razen tega pa so pripomnili, da ta železnica ni v splošnem interesu kot npr. gradnja Južne železnice.³⁰

Namestništvo se je na seji sveta 21. januarja 1857 priključilo tem argumentom okrajnega urada Laško; tudi tu so zavrnilo prošnjo.³¹ Po zavrnitvi prve prošnje je rudarska družba Štore najavila pritožbo, vendar je do uresničitve tega načrta prišlo šele čez nekaj let. Leta 1861 je direkcija tovarne sprožila novo obravnavo svoje prošnje za zgraditev rudniške železnice. Okrajni urad Laško in okrajno glavarstvo v Celju sta tokrat krepko podprla projekt kot nujno potreben. Tudi deželni stavbni urad in namestništvo sta sedaj bila naklonjena načrtu, vendar pa se je večina posestnikov še vedno branila, da bi odstopila posestva za odškodnino, ki jo je predlagala direkcija tovarne; prizadetih je bilo 36 posestnikov. Šele ko je namestništvo zagrozilo upornim posestnikom z razlastitvenim postopkom, so se zedinili z rudarsko družbo.

28. avgusta 1861 je končno direkcija deželnega stavbnega urada na seji sveta namestništva določila, da se izda gradbeno dovoljenje za to rudniško železnico od premogovnikov v Govcah in Breznem do postaje v Rimskih Toplicah. Tudi Južna železnica ni proti temu imela nobenih ugovorov, ker ni bil načrtovan neposreden priključek nove proge na Južno železnico. Industrijska proga naj bi peljala zgolj do skladišč premoga pri postaji Rimske Toplice, kjer so jih nameravali zgraditi.³²

(Prev. Danuška Trojanović)

ZUR GRÜNDUNGS- UND FRÜHGESCHICHTE DES PUDDLINGS- UND WALZWERKES ŠTORE BEI CELJE

Zusammenfassung

Das Puddlings- und Walzwerk Štore bei Celje ist im Jahr 1850 von Friedrich Bruno Andrieu gegründet worden. Der Name »Štore« leitet sich vom Familiennamen »Storr« her. Dieser Familie gehörten die meisten Gründe in diesem Gebiet, wie dem Franziszeischen Kataster des Jahres 1825 zu entnehmen ist. Vor der Werksgründung

²⁸ poročilo statističnega urada . . . n. dr. m.

²⁹ poročilo graške trgovske in obrtne zbornice 1853—1865, str. 324

³⁰ StLA Namestništvo 72-5997-1856 št. 9723 in št. 20571

³¹ prav tam

³² prav tam št. 20527

bestand hier keine wie immer geartete industrielle Anlage. Das Konzessionsansuchen des F. B. Andrieu datiert vom 26. August 1850. Der Bau des Werkes erfolgte 1850 bis 1853. Die Konzessionsurkunde vom 17. November 1850 beschreibt die geplanten Werkseinrichtungen. Paul v. Putzer, der seit 1851 Miteigentümer war und 1852 Alleineigentümer wurde, erweiterte das Werk beträchtlich. P. v. Putzer entstammte einer Bozener Familie. Die erweiterte Konzessionsurkunde wurde am 20. Februar 1858 ausgesteift. Putzer verwendete als einer der ersten steirischen Fabrikanten Braun- bzw. Steinkohle zur Feuerung in seinem Eisenwerk. Die Kohlen bezog er aus seinen eigenen Kohlegruben in Govce, Brezno und Pečovje in der Umgebung von Celje. 1857 beschäftigte das Werk Store bereits 350 Arbeiter, 18 Jungen, 7 Beamte und 4 Aufseher. Dazu kamen 397 Knappen in den Bergwerken. Seit 1857 machte sich in der gesamten steirischen Eisenindustrie eine schwere Krise bemerkbar, von der auch das Werk Store nicht verschont blieb: 1858 mußten 495 Werksarbeiter und Knappen entlassen werden. Die drohende Schließung der jungen Industrieanlage wurde im letzten Augenblick durch den Auftrag der k. k. Marineverwaltung zur Erzeugung von Panzerplatten verhindert. Werksbeschreibungen besitzen wir aus den Jahren 1863/65, 1872 und 1884. 1861 wurde vom Gubernium der Bau einer Kohlenförderbahn von den Gruben Govce und Brezno zum Eisenbahnstationsplatz in Rimske Toplice bewilligt.

RAZVOJ IN UPADANJE SEJMOV NA ŠIRŠEM CELJSKEM OBMOČJU

Anton Sore*

UDK 381(091)(497.12-11)

SORE Anton: Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. (Entwicklung und Rückgang der Märkte in weiteren Gebiet von Celje.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str. ...

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 3 slike, 1 karta.

Razprava prikazuje razvoj in pomen sejmov od srednjega veka do 20. stoletja. Drugo obdobje, med obema svetovnima vojnama, je za sejme na širšem celjskem območju najbolj konjunktorno; takrat so mnoge male občine skušale s sejmi reševati svoje finančne težave. Podrobneje se omenjajo tržno blago, proizvajalec, obrtniki, kmetje in trgovci. Po osvoboditvi je vrsta družbeno gospodarskih vzrokov zavrla klasične sejme in odprla vrata specializiranim sejmom in razstavam.

UDC 381(091)(497.12-11)

SORE Anton: Development and Decrease of Fairs in the Celje Area. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. ...

Fairs have reflected the production and consumption in different historical periods. Time and place of a fair, its rules and taxes have been attested by the authority. Fairs have accelerated local home and professional industry and also cattle-breeding. The authority has supported them because they wanted to help economic less developed places and communities by the direct trade. Quick economic development after 1945, deagrarianism, the rise of standard of living, daily migration from villages to towns, better traffic communications, regular cattle redemption and specialised trade in the country are the main reasons the decrease of classic fairs.

Sejmi so posebna oblika trgovanja. Na njih se zbirajo prodajalci in kupci s širšega področja bodisi zaradi neposrednega trgovanja bodisi zaradi sklepanja trgovinskih pogodb na osnovi razstavljenih vzorcev. Sejmi so krajevno in časovno določeni; povečini se periodično ponavljajo, lahko pa so tudi enkratni. Trajajo lahko en dan, več dni ali neprekinjeno več tednov. Sejem je lahko na prostem ali v primernih zgradbah; ugodne prometne zveze so bistveni sestavni del trgovine. Letni sejmi se razlikujejo od tedenskih tako po namenu, količini in izbiri blaga.

Že od nekdaj poznamo letne kramarske (blagovne) in živinske sejme, na katerih razstavljeno blago tudi prodajajo. Sodobni vzorčni sejmi omogočajo industrijskim, obrtnim in drugim producentom časovno in prostorsko osredotočeno poslovanje in propagando, širijo poslovne vezi in pridobivajo nove

* Anton Sore, dr., hab. docent, Pedagoški šolski center, Celje

stranke. Glede obsega in vrste razstavljenih vzorcev ločimo splošne sejme (velesejme) od specializiranih sejmov, npr. sejma knjig, elektronike, vina, pohištva, obrti itd.

Neposredni trgovski učinek sejma se kaže v vrednosti sklenjenih pogodb. Večji sejmi privabljajo množice domačih in tujih obiskovalcev, turistov, pospešujejo redno trgovino, gostinstvo in promet.

Razvoj trgovine je vzročno povezan z razvojem proizvodnih sil in proizvodnih odnosov, zato bom tudi sejme obravnaval po časovnih razdobjih. Prvo pregledno poglavje obsega dobo od visokega srednjega veka do prve svetovne vojne, drugo zajema čas med obema svetovnima vojnama in tretje razmere po osvoboditvi.

Od visokega srednjega veka do prve svetovne vojne. Še preden so nastali trgi in mesta, so se porajali sejmi ob proščanjih v pomembnejših župnijah in v božjepotnih krajih. Morda krajevno ime Tržišče pri Rogaški Slatini izpričuje ne samo rano staroslovensko naselitev, temveč tudi zgodnjo trgovino blizu stare pražupnije *Sy. Križ*. Tržnih pravic naselje nikdar ni imelo (6,152). Pomembnejša sejemska središča so se razvila na Slovenskem od konca 10. do 12. stoletja. Takšne pravice so nasplošno najprej pridobila cerkvena gospodstva, katerim je pridvorno gospodarstvo dajalo več tržnih viškov. V tem obdobju še ni bilo stalnih trgovsko-obrtnih naselbin in stalne

trgovine (6,153). Na nastanek tržišča in tržne uprave ali mestne naselbine so vplivali predvsem varnostni oziri in koristi fevdalca. M. Kos ugotavlja, da so bili trgi in mesta najprej lokalna upravna in tržna središča in so se razvila v gospodarska in družbena središča za širšo okolico šele v 13. stoletju (7,230). Mnogi naši kraji se omenjajo prvič kot trgi v 13. in 14. stoletju. Mednje sodijo: Laško, Slovenske Konjice, Žalec, Podčetrtek, Rogatec, Celje, Vojnik, Velenje, Planina, Šoštanj, Mozirje, Lemberg pri Poljčanah, Podsreda, Kozje, Rečica ob Savinji, Šentjur pri Celju in Gornji grad. Sprva je imel samo kralj pravico povzdigniti napol vaška naselja v trge in mesta in jim dovoliti letne in tedenske sejme; Od 13. stoletja dalje pa so podeljevali tržne pravice tudi deželni knezi (12). Nekateri privilegirani trgi se kasneje gospodarsko niso obnesli in so izgubili svoj urbani značaj, npr. Lemberg pri Dobrni. Na drugi strani pa so nekatera vaška naselja imela po svoji gospodarski in prometni funkciji bolj tržni kot vaški značaj, a se niso razvila v trge zaradi konkurence bližnjih tržnih naselij, npr. Bistrica ob Sotli (Sv. Peter pod Svetimi gorami 34,560).

V 15. stoletju so dobili tržne pravice kraji: Vitanje, Pištanj, Ljubno in Braslovče, mestne pravice pa Celje. Od konca 15. stol. pa do srede 19. stol. niso nastala (izjema Kunšperk) na obravnavanem področju nova tržna in mestna naselja, kar dokazuje, da je trgovina shajala z obstoječimi središči. Vransko je uradno zaživel kot trg šele leta 1868; v srednjem veku je bil pomembnejši tuhinjski prehod, ki je favoriziral Motnik.

Sejmskih privilegijev si naselja niso pridobila vedno hkrati s priznanjem upravnih trških pravic. Tako je bil npr. Lemberg pri Šmarju povzdignjen v trg leta 1368, prvo znano sejmsko pravico pa je dobil šele leta 1506, ko so mu priznali tedenske sejme ob ponedeljkih. Nadvojvoda Ferdinand je leta 1599 odobril trgu dva letna cerkvena sejma (19,129). Podsreda se omenja kot trg leta 1377, pravice do dveh letnih kramarskih in živinskih sejmov pa so ji podelili sredi 16. stoletja. Rogatec je imel ugoden prometni položaj in obrambno lego proti Madžarom in si je že pred letom 1550 pridobil tedenski sejem ob sredah in tri letne sejme. Vojniku so leta 1585 priznali dva letna sejma, dasi je bil tržno naselje že od začetka 14. stoletja (8,I,497).

Iz Gestrinove razprave »Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov« povzemam, da je spreminjanje naturalnih dajatev v denarne prisililo kmete, da so morali poseči v blagovne denarne odnose, če so hoteli poravnati svoje fevdalne obveznosti. Nizek hektarski donos na razmeroma majhnih posestvih in velike dajatve so silile podložnike, da so se proti koncu 14. stol. začeli v večji meri ukvarjati s trgovino mimo deželnih mest in trgov. Ta razvoj sta med drugim pospeševala domača obrt in tovorjenje. Proti koncu 15. stol. so se na Slovenskem že kazali začetki kapitalistične proizvodnje in trgovine. Fevdalci so močneje posegali na trg, večali tlako, zlasti prisilno tovorjenje, in vedno bolj vključevali podložnike v trgovske posle zemljiškega gospodstva. Kmetje so začeli kupčevati in prekupčevati tudi s tujim blagom na večje razdalje, s čimer so prizadeli meščane. Da bi zaščitil meščane, je hotel fevdalec omejiti kmečko trgovino na mesta, deželni knezi pa so prepovedovali trgovino in obrt po vaseh (4).

Razen agrarnih pridelkov so bili v trgovini najbolj zastopani obrtni izdelki, tako mestnih in trških rokodelcev kot vaških.

V urbarjih širšega celjskega področja se omenjajo obrtniki-kmetje in obrtniki brez zemljiške posesti (10). V Gornjem gradu se obrtniki niso mogli preživljati samo z obrtjo, ampak so morali tudi kmetovati (16,9). V laški gošpščini so živeli rokodelci v svojih bajtah na gmajnah in v vinogradnih hi-

šicah ali pa so bili gostači pri posameznih kmetijah. Med najbolj razširjenimi obrtniki na podeželju so bili čevljarji, krojači, kovači, mlinarji, kolarji pa tudi tkalci in lončarji. V Celju in v okolnih trgih so bili zastopani še drugi obrtniki: mesarji, gostilničarji, zlatarji, klobučarji, usnarji, peki idr. (10).

Obrtniki iste stroke so se povezali v avtonomne monopolistične obrtniške organizacije — cehe. Ti so bili v začetku koristni, kasneje pa so s svojimi strogi predpisi zavirali razvoj založniške in manufakturne proizvodnje.

Kmečko trgovino so pospeševali tudi tuji trgovci, zlasti beneški, ki so po vaseh kupovali kmečke proizvode in prodajali svoje blago. Iz naših pokrajin so prevažali v Alpe in Italijo živino, vino, kože, krzno, krznarske izdelke, med, vosek, iz Primorja in Benetk pa na Ogrsko in Hrvaško špecerijo, sol, južno sadje, sladka vina, dragocene kovine, tkanine in nakit. Tuji trgovci so morali obvezno potovati skozi določena mesta in najprej ponuditi blago domačim trgovcem. Leta 1478 je dobilo Celje skladiščne pravice in cestne prisilnosti (8, I., 394). Izven mesta in na drobno niso smeli trgovati. S takimi ukrepi so varovali koristi domačih trgovcev in mesta pa tudi koristi deželnega kneza.

V času letnih sejmov je vladal »sejemski mir«, ki je veljal za vse. Vsi, ki so se odpravili na sejem, se tam mudili ali so s sejma odhajali, so uživali izredno kneževu zaščito. Takrat so tudi tuji trgovci smeli prodajati na drobno neposrednim potrošnikom. Sejemski in tržna pravica sta bili povezani s sejemskim sodstvom (6, 98). Pirenne navaja, da je v času sejma celo cerkev umaknila prepoved odušstva in posojanja denarja na obresti.

V zahodni in srednji Evropi je bil letni sejem najprej redno shajališče številnih trgovcev iz raznih oddaljenih krajev, ki so med seboj izmenjavali blago. Velikost ali pomembnost kraja sprva ni bila važna, prav tako tudi ne večji ali manjši obisk domačinov. V poznem srednjem veku je vedno bolj stopala v ospredje težnja za lažjo in popolnejšo preskrbo domačih krajev (11, 237). Letni sejmi so skušali zajeti čim širšo množico kupcev in velike količine najrazličnejšega blaga. Zato je razumljivo, da so bili lahko samo enkrat ali dvakrat na leto, a tedaj so trajali po več dni (11, 236). Na našem področju se ne omenjajo takšni sejmi. Ko so sejmi izgubili svoj prvotni namen in se je njihovo število večalo ter si je vsak večji kraj pridobil pravice do letnih sejmov, se je skrčila tudi njihova poslovna gravitacija; v glavnem so preskrbovali okoliško prebivalstvo z večjo izbiro vsakdanjega blaga.

V dobi merkantilizma in fiziokratizma se je tudi pri nas povečalo zanimanje za proizvodnjo in prodajo agrarnega in neagrarnega blaga. Ko je v 19. stoletju manufakture zamenjala industrijska proizvodnja, so propadle nekaj zelo razvite tekstilne, barvarske in usnjarske obrti, skrčila pa se je tudi domača obrtna dejavnost. Kmet je občutil konkurenco uvoženega žita in se je pri prodaji svojih pridelkov omejeval na krajevna tržišča (3, 131). Samooskrbujoče se kmetijstvo je počasi prehajalo v specializirano proizvodnjo, usmerjeno za trg. Koncesije za letne sejme je izdajala štajerska deželna oblast, ki je s podeljevanjem novih sejmov hotela pospeševati gospodarski razvoj sejemskih krajev in njihove okolice. Tako so predvsem v prvi polovici preteklega stoletja odobrili enega do tri letne sejme Lembergu pri Šmarju, Podsredi, Starim Svetim goram, Pilštanju, Slovenskim Konjicam, Vojniku idr.

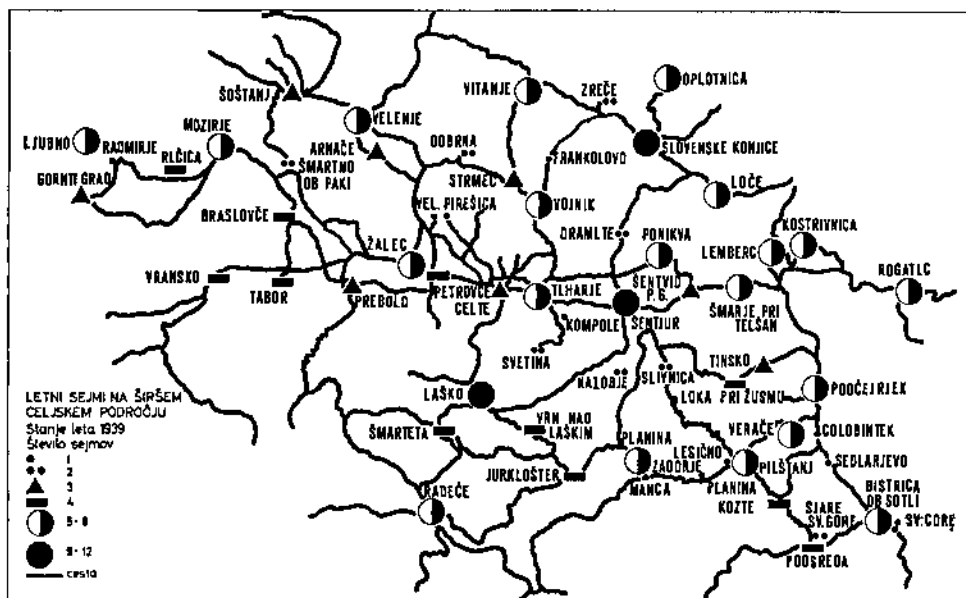
Trgovina potrebuje urejene prometne poti. V srednjem veku, pa tudi kasneje, so bile ceste marsikje izredno slabo vzdrževane, čeprav so deželni knezi za njihovo uporabo pobirali visoke mitnine in mostnine. Med trgovskimi potmi je bila za nas najpomembnejša zveza med Panonsko nižino in Jadranskim morjem: Medjimurje—Ptuj—Slovenska Bistrica s priključkom graške in mariborske ceste—Celje—Ljubljana—Koper ali Benetke. Za notranji promet so

bile pomembne ceste: Brežice—Podčetrtek—Poljčane—Slovenska Bistrica—Celje—Vitanje—Slovenj Gradec—Velikovec. Od stranskih poti naj omenim še smeri: Celje—Zidani most—Sevnica—Zagreb, Celje—Rogatec in ob Gračnici na Pilštanj—Kozje—Sotla, Celje—Mozirje—Gornji grad—Kamnik in Mozirje—Šoštanj—Velenje—Slovenj Gradec (7,241). Doba merkantilizma je močno dvignila pomen cest. Zamrle so stare tovarne poti po hribih in dolinah, na izboljšanih cestah pa je prevladal prevoziški promet. Prevoziški promet na daljše relacije je v drugi polovici 19. stoletja in v začetku sedanjega uničila železnica, ki je omogočila močnejše prodiranje tujega kapitala.

Sejmi med prvo in drugo svetovno vojno. Prva svetovna vojna je sejmarjenje prekinila, z nastankom kraljevine SHS pa je znova zaživelo. Prva povojna leta je blaga nasplošno primanjkovalo, zato so nekateri izredno podjetni trgovci in prekupčevalci kmalu obogateli. Drugačna upravno politična in teritorialna razdelitev nove države, različne gospodarske osnove in tržna orientacija so prišle do izraza zlasti ob slovensko hrvatski meji. Tako je npr. občina Imeno prosila leta 1926 sreskega poglavarja v Šmarju pri Jelšah, s tem posredno velikega župana mariborske oblasti, naj dovoli šest novih živinskih in kramarskih sejmov. Obnoviti so želeli tudi tedenske prašičje sejme, ki so jih morali ukiniti na pritisk madžarskih oblasti, češ da so sejmi pospeševali tihotapstvo ob avstro-ogrski meji na Sotli. Veliki župan mariborske oblasti je po presoji Kmetijske zadruge za Slovenijo in Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani ter na podlagi mnenja sreskega veterinarja prošnjo v glavnem zavrnil. Občini so dovolili samo letne prašičje sejme. Tudi občina Podčetrtek je prosila za dva dodatna sejma in ju motivirala z gospodarskim in narodnim zblizevanjem obsojteljskih Slovencev in Hrvatov.

Letom gospodarske konjunktore je sledila stabilizacija. Marsikatero na hitro zraslo in nesolidno podjetje se ni moglo obdržati. Po letu 1925 je nastopilo prehodno gospodarsko mrtvilo, ki je prešlo v gospodarsko krizo. Denar je po-

stal drag in iskan. Svetovne gospodarske krize so močno občutili tudi pri nas. Izvoz agrarnih pridelkov v sosednje države je zastajal zaradi cenejših pridelkov iz prekomorskih dežel, domače tržišče pa je bilo z njimi zasičeno. Kmetu so ostajali viški, naraščajočih dolgov pa ni mogel poravnati. Blago domače predelovalne industrije je imelo zaradi nezdrave carinske politike hudega tekmeča v cenejšem uvoženem blagu (9,348). Država je poskušala zaščititi pred izterjevalci predvsem večjega kmeta. Najbolj kritično obdobje je bilo od leta 1929 do 1935. Šele ko so se fašistične države začele pripravljati na vojno, in ko so odprle svoje tržišče za jugoslovansko blago, se je tudi notranja trgovina pri nas nekoliko sprostila. Z začetkom vojnega gospodarstva jeseni 1940 so sejmi domala prenehali. Vodnikova pratika za leto 1941 ni več objavila letnih krajevnihih sejmov.

Na rednih skupščinah Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani in na skupščinah Združenja trgovcev srezov Celje, Gornji grad in Šmarje pri Jelšah so razpravljali predvsem o gospodarski krizi, brezposelnosti trgovskih pomočnikov, šušmarstvu pri prekupčevanju z živino, o nelojalni konkurenci konzumov idr. Trgovci so se pritoževali nad likvidacijo kmečkih dolgov, s čimer je prenehalo tudi kreditiranje blaga. Prava nadloga za trške in vaške trgovce so bili krošnjariji.

Ljudje, ki so bili še pod vplivom konjunktturnih let, so bili prepričani, da je najlažje priti do denarja z uspešnim kupčevanjem, največ možnosti za to pa je bilo na sejmih. Ni čudno torej, da so se zanje potegovali trgi in vasi. S sejmario so hotele male občine pokrivati svoje finančne primanjkljaje. Od novih sejmov so si obetali največ dohodkov premožnejši gostilničarji, trgovci in veliki posestniki, ki so imeli marsikje odločilni vpliv v občinski upravi. Iz republiškega arhivskega gradiva je razvidno, da so od leta 1925 do 1930 prosile za nove ali dodatne sejme občine: Imeno, Podčetrtek, Zibika, Kristan vrh (Sv. Peter na Medvedjem selu), Kozje, Prevorje, Planina pri Sevnici, Kalobje, Laško, Marija Gradec, Vrh nad Laškim (Svet Lenart), Šoštanj mesto, Teharje, Šentjur pri Celju, Vitanje, Šmartno v Rožni dolini in Rečica ob Paki. Posebno veliko so si obetali od sejmov kraji, ki dotlej teh pravic še niso imeli. Tako je npr. prosilo Prevorje za šest sejmov, Sv. Peter na Medvedjem selu za pet, Kalobje za štiri, a tudi stara sejemska naselja Šoštanj, Teharje in Sv. Lenart nad Laškim so hotela pridobiti nadaljnjih štiri do sedem letnih sejmov. Vsem omenjenim krajem so prošnje zavrnil. Nekaterim občinam so dodelili samo po en sejem ali pa so obstoječi kramarski sejem dopolnili z živinskim. Tako je npr. Kozje že imelo goveje sejme, hoteli pa so trgovati še s prašiči in konji; odobrili so jim le konjske sejme v okviru že obstoječih govejih sejmov. Sejmi naj bi gospodarsko manj razvitim krajem pomagali pospeševati kmetijstvo, zlasti živinorejo.

Bolj oddaljenim krajem (Kalobje, Prevorje) naj bi približali prodajo in nakup raznoterega blaga. Zaradi izredne kvalitete živine so Planini pri Sevnici dodelili k osmim sejmom še štiri. Tudi občini Podčetrtek so ustregli z dodatnimi sejmi. V njen prid sta govorila ugodna prometna lega v srednjem Posotelju in slab obisk v sosednjih sejmskih naseljih (Zagorska sela, Desinič, Sopot, Buče, Pristava, Loka pri Žusmu). Predno je oblast odobrila sejem, so morale dati svoj pristanek ali ugovor vse sosednje občine. Večkrat so bližnje občine protestirale, ker so bili semanji dnevi preblizu, celo na isti dan. Nasploh je bilo sejmov dovolj, če ne že preveč. Samo v sodnem okraju Kozje je bilo šestdeset sejmov. Oblasti so zavračale nove prošnje, češ da so kmetje preveč pohajali po sejmih, prekupčevali z živino in pijančevali. Povečini so bili kramarski in živinski sejmi hkrati, toda prostorsko ločeni. Kramarski in živinski

sejem predstavljata različni gospodarski dejavnosti, zato ju bom obravnaval vsakega zase.

Daleč najbolj znani goveji sejmi so bili na Planini pri Sevnici. Dobro obiskani so bili tudi sejmi na Svetih gorah, pri Svetem Filipu pri Veračah, v Šentjurju pri Celju, Podčetrtku, Lembergu pri Šmarju, v Laškem, na Teharjih v Mozirju, Šoštanju, Slovenskih Konjicah in v Žalcu. Planina pri Sevnici je slovela po izvrstni krmi in lepo pitanih volih pomurske pasme. Par volov je tehtal do 2000 kg. Na sejme so prignali do 1200 glav in prodali npr. na septembrskem sejmu tudi 300 do 400 živali. Pred prvo svetovno vojno so prihajali na Planino po živino kupci iz Italije, Češke, Madžarske in Avstrije, v stari Jugoslaviji pa predvsem iz Italije. Italijanski kupci iz Gorice, Sežane, Divače in Trsta so se zanimali predvsem za mesno pitano govedo, medtem ko so Nemci in Avstrijci kupovali tudi plemenske krave. Večkrat je »Italijan« odkupil 30 do 40 volov; največ pa so tujci odkupili na planinskem sejmu, tudi 200 glav živine (20 vagonov). Živino so natovarjali na šentjurski in sevniški železniški postaji. Planinske živinske sejme so obiskovali tudi prekupčevalci — mesarji iz Celja, Laškega, Podčetrтка, Sevnice, Ljubljane in Zagreba (13, 81—82).

Na Svete gore so prignali živino trikrat na leto, v Verače osemkrat, vsakič 500 do 1000 glav, v Podčetrtek petkrat po 300 do 600 glav (13,65). Iz Podčetrтка so odpravljali živino do železniške postaje v Mestinju. Pri mesni živinoreji se stalež živine v hlevih hitreje menja kot pri mlečni; domači prireji in dokupu juncev sledita hitrejša vzreja in prodaja. Planinski kmetje so na obsoletskih sejmih kupovali mršavo ceneno govedo, ki je rasla ob slabši, bolj kisli krmi, jo nato poredili in prodali. Zagorski kmetje so prodajali kozjanskim mlado plemensko govedo in buše. Buše so tostran Sotle redili mali kmetje, kočarji. Večji kmetje z Boča, iz Haloz in z Maclja so prignali težke vole v Rogatec, jih prodali in kupili junce. Kmetje s Planine in Dobjega so kupovali plemensko živino tudi na sejmih v Šentjurju, na Dolenjskem in v Slovenskih Konjicah. Na šentjurskem avgustovskem sejmu je stalo do 1000 volov in krav. Največ živine so prignali z južnega hribovitega zaledja. Na izvozne sejme v celjski okolici so v tridesetih letih prignali 300 do 700 goved, na sejme v Žalec 200 do 300, v drugih sejmskih krajih Savinjske doline je bil dogon slabši. V Preboldu je stalo na sejmišču le nekaj parov živali, pa še te so bile večasih samo razstavno blago. Na področju med Šentjurjem, Žalcem, Vojnikom in Celjem je bilo kar 46 živinskih sejmov na leto. Živinski sejmi v Jurkloštru in Šmarjeti niso bili posebno privlačni predvsem zaradi hude konkurence sosednjih sejmskih krajev. Medtem ko sta se leंबरška in planinska občina vzdrževali z dohodki od sejmov (glavnina, kramarina, tehtnica, podaljševanje živinskih potnih listov), občina Jurklošter ni zmogla vselej plačati niti živinozdravnika. V Laško so hodili po živino mesarji iz rudarskih revirjev. Pohorski in kozjaški kmetje so se shajali na sejmih v Vitanju. Kvalitetno vitanjsko govedo so radi kupovali Kranjci, ki so izbrali po 15 do 20 parov živine. Tudi na mozirske sejme so prihajali predvsem Kranjci. V Ljubnem, Gornjem gradu in na Rečici ni bilo večjih govejih sejmov. Živinski trgovci so v Mozirju in Šoštanju prodali po več deset buš, zanje so se zanimali predvsem mesarji. Šoštanjško sejmišče je polnila pitana in plemenska živina iz Belih vod, Zavodnje, Šentvida, z Raven in Skornega. Potem ko so spomladi obdelali polja, so težke, že okorne vole do jesenskega sejma spitali, kupili mlade živali, delali z njimi tri do štiri leta in jih nato znova prodali.

Drobnica je imela na živinskih sejmih podrejeno vlogo. Večje število ovac so redili samo v Zgornji Savinjski dolini, precej manj v predgorju Karavank, na južnih straneh Pohorja in v Posavskem hribovju. Ovčje meso in volna sta

kraj več letnih sejmov, je bilo za kupčijo bolj ugodno, če so bili enakomerno razporejeni; redkokje je trajal sejem dva dni. Posebno číslan je bil prvi pomladanski dan, takrat so bili sejmi v Rogatcu, pri Sv. Ožbaltu, v Pernovem in Veliki Pirešici. 1. maja je bil sejem v Velenju, na Ljubnem in pri Sv. Filipu pri Veračah. Na dan Janeza Krstnika (24. junija) so bili sejmi v Pódsredi, v Laškem, v Slovenskih Konjicah in na Ljubnem. V Rogatcu, Vitanju, Petrovčah, Golobinjeku in v Mangi so izbrali 14. september, Slovenske Konjice, Sv. Pavel pri Preboldu in Sv. Lenart nad Laškim pa mimo drugih dni še 4. november. Po stanju leta 1939 je imelo dvajset krajev po šest in več letnih sejmov, osem in več sejmov pa naselja: Planina pri Sevnici, Pilštanj, Lemberg, Rogatec, Teharje, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju (trg in okolica) in Laško. Očitno so stara tržna naselja in mala mesta s hribovitim zaledjem med Savinjo in Sotlo živelá v večji meri od sejemske trgovine kot Savinjska ali Šaleška dolina. Tu so bile boljše prometne zveze in več možnosti za redni nakup in prodajo blaga. Težišče kmetijske proizvodnje je bilo v voglajnsko-sotelski pokrajini na živinoreji, živino pa so kupovali in prodajali predvsem na sejmih.. Vsi sejmi niso bili enako uspešni. Nekateri kraji so sicer še imeli sejemske pravice, vendar so sejmi zaradi slabega obiska prenehali.

Sejmi so imeli širše gravitacijsko območje kot redna krajevna trgovina. Proizvajalec je imel na sejmu več možnosti prodati svoje pridelke in izbrati zeleno blago. »Žal« tuji trgovci niso dajali blaga na kredit tako kot v domačih trgovinah. Višinski kmetje niso hodili za vsako malenkost v oddaljeno trgovino. Nekateri sejmski trgovci in obrtniki so na dobrem sejmu prodali več kot doma v enem ali dveh mesecih, zato so bili kljub utrujajočemu potovanju in prodajanju vedno na poti. Poznali so navade in potrebe ljudi in jim tudi prilagajali izdelke. Blago so večinoma prevažali s svojo ali najeto konjsko vprego, premožnejši trgovci so imeli tudi lastni tovornjak ali poltovornjak. Zaradi slabih cest je bila vožnja često zamudna, večinoma so potovali v bližnje kraje.

V Slovenske Konjice so prišli trgovci iz Celja, Maribora, Slovenske Bistrice, Krapine, Ptuja in Rogatca. V Vitanju so razstavljali prodajalci iz Celja, Slovenjega Gradca, Slovenskih Konjic in Šoštanjá. Ribničani so prodajali suho rabo domala po vseh krajih, prav tako prodajalci drobnih galanterijskih izdelkov iz Hrvatskega Zagorja in Lukarice iz okolice Ptuja in Prlekije. Posamezni kov iz Hrvatskega Zagorja in lukarice iz okolice Ptuja in Prlekije. Posamezni konjiški trgovci so ponujali blago na sejmih od Vitanja in Loč do Rogatca in Podčetrтка; včasih so prečkali Sotlo in prodajali tudi v Zagorju. Kovaški podjetnik iz Vitanja je s svojimi izdelki zalagal široko celjsko tržišče do hrvatske meje. Lončar iz Vojnika je redno obiskoval sejme v Vitanju, Šoštanjú in Laškem. Klobučar iz Braslovč je obredel sejme v Spodnji Savinjski dolini, pa tudi Celje, Sevnico, Zagorje, Šoštanj, Velenje in Motnik. Kramarji iz Mozirja so prodajali v Zgornji Savinjski dolini, Šaleški dolini in v Celju.

Po razstavljenem blagu moremo spoznati potrošnjo podeželskega prebivalstva. V izrazito kmečkem okolišu so bili najbolj obiskani jesenski sejmi. Kmetje so prodali spítano živino in druge kmetijske pridelke in nakupili zimsko obutev, obleko, odejo itd. Tekstilno blago, lažjo obutev in nekatere lončarske izdelke so kupovali pred veliko nočjo. Trški krojači so ponekod izdelovali hlače in suknjiče iz cajga in lodna skoraj samo za sejem. Za podjetne trgovce so šivilje izdelovale moške srajce in ženske predpasnike; industrijske konfekcije je bilo tedaj še malo.

Domači trgovci in gostilničarji niso zmogli sami hitro postreči številnim kupcem in gostom. Gostilničarji so imeli za take prilike najete pomočnice, trgovci iz sosednjih krajev pa so si med seboj pomagali.. Sejemske pristojbine

niso bile v vseh občinah enake. Cena za prodajni prostor je bila odvisna od površine in od časa uporabe. V Mozirju so leta 1928 pobirali za velike stojnice za eno leto pet dinarjev, za male polovico manj, za triletno uporabo pa trikrat več. Vsak prodajalec je moral imeti sresko dovoljenje. Blago je imelo trojno ceno: izhodiščno ceno, ceno minimalnega zaslužka in lastno ceno. Pogajanja za »pravo« ceno je zahtevalo več časa, potrpežljivega pregovarjanja in poznavanja kupcev.

Mimo redne trgovine se je zlasti na podeželju razvijalo tudi nedovoljeno trgovanje, ki so ga oblasti sicer preganjale, vendar ga povsem niso mogle zatreti. Izjemen položaj so imeli izdelovalci in prodajalci suhe robe z Notranjskega. Krošnjarji iz Bele krajine, Hrvaške in Dalmacije so kupovali drobno galanterijsko blago pri velikih trgovcih po znižanih cenah in ga na sejmih in po domovih čim dražje prodajali. Ljudje jim niso posebno zaupali, oblasti pa so jim dovoljevale drobno prodajo, da bi omilile brezposelnost v gospodarsko pasivnih pokrajinah. Nekateri premožnejši prekuščevalci so v letih pred drugo svetovno vojno blago prevažali celo z lastnimi tovornjaki in ga brez uradnega dovoljenja prodajali obiralcem hmelja v Savnijski dolini (27).

Iz starih pravic mesta Ptuja, po katerih so se orientirala tudi druga mlajša mesta na našem širšem prostoru, je razvidno, kakšen tržni red je veljal za domače in tuje trgovce in kupce, kje so smeli razstavljati blago, kdaj in komu so ga smeli prodajati.

Osrednji razstavni prostor je bil na glavnih trgih in dohodnih cestah (Mozirje, Velenje, Rogatec, Vitanje, Podčetrtek, Žalec) ali na njihovem križišču

(v Celju: Tomšičev trg, Stanetova in Prešernova ulica, v Laškem: Orožnov trg, Valvazorjev tg, Titova in Kraigherjeva ulica, Slovenske Konjice in Šoštanj). Če je bila cesta dovolj široka, so bile stojnice na obeh straneh, sicer pa samo na eni strani. Lončarji, kovači in sodarji so navadno razložili svoje težke ali občutljive proizvode kar po tleh, drugi so si pri domačinih izposodili mize ali pa s seboj pripeljali zložljive police in platnene strehe. Ugoden prostor je bil pomemben za uspešno trgovino, zato so si ga mnogi zagotovili že zgodaj zjutraj ali prejšnji večer; rezervacij ni bilo. Prenočevali so pri znancih, po gostilnah in na skednjih. Na večjih sejmihi so imeli nekateri domači trgovci in trgovci iz drugih krajev ter obrtniki po več stojnic. Sejemski prostor navadno ni bil razdeljen po vrsti proizvodov, čeprav je v tem pogledu veljala tradicija. Najbolj živahno je bilo sejmišče od srede dopoldneva do zgodnje popoldanske ure. Lončarji so često shranjevali posodo pri znancih, ki so jo zanje prodajali tudi v drugih dneh. Pravila tržnega reda so bila dokaj splošna in niso ovirala sproščene trgovine. Določala so začetek in konec trgovanja, spodobno vedenje sejmarjev, uporabo zakonitih mer, uteži, tehtnic itd.

Obdobje po osvoboditvi. Z zmago nad fašističnimi okupatorji in osvoboditvijo Jugoslavije niso prenehale gospodarske težave. Prva leta po osvoboditvi je bilo veliko pomanjkanje blaga, preskrba je bila strogo racionalizirana. Vsa pomembnejša neagrarna proizvodnja je bila podružbljena, prav tako trgovina. Obrtne delavnice je bilo težko oskrbovati s surovinami ali polizdelki. Zasebni obrtniki so odhajali v industrijo. Z agrarno reformo so nastajale kmetijske zadruga, ki so povečevale kmetijske površine in prevzemale pridelke zasebnih kmetovalcev. Vladal je obvezen odkup in razdeljevanje po nakaznicah. Taki ukrepi so bili takrat nujni, vendar so zaradi relativno skromne redne preskrbe porajali zakonito prodajo blaga po višjih cenah. Da bi tako nedovoljeno trgovino odpravili, so leta 1948 uradno priznali vezano in prosto trgovino, ki je bila v splošno družbenih rokah. Tisti, ki si niso mogli sami pridobivati hrane, so dobili živilske nakaznice in bone za tekstil in obutev. V zagotovljeni preskrbi so bile cene blaga nižje kot v vezani. Vezana trgovina je omogočila kmetom nakup potrošnega blaga na bone, ki so jih dobili pri prodaji pridelkov. Leta 1951 se je trgovina sprostila, cene blaga v prosti prodaji so se začele oblikovati po tržnih razmerah (28, 219).

Za oživljeni blagovni promet je bilo premalo sodobnih trgovskih poslovalnic in strokovnih moči. Leta 1939 je bilo na področju celjskega okraja 1705 poslovnih enot, leta 1955 pa samo 478 poslovalnic, v katerih so ustvarili enak promet kot pred vojno. Pred vojno je prišlo na eno poslovalnico 105 prebivalcev, leta 1955 pa okrog 400. Najbolj so občutili pomanjkanje trgovskih prostorov in prodajalcev v hitro rastočem novem Velenju in Celju. Nadaljnji nagli razvoj neagrarne pa tudi agrarne proizvodnje, porast števila prebivalcev in splošne življenjske ravni je zahteval tudi v trgovini več sodobnih prostorov za specializirano prodajo blaga in drugačen način poslovanja (28, 219).

Od leta 1959 do 1973 se je na področju občin: Celje, Laško, Mozirje, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Velenje in Žalec število trgovskih poslovalnic povečalo za 25,4 odst., število v trgovini zaposlenih pa za 143,7 odst. Največ novih poslovalnic so odprli v Velenju, občutno pa se je izboljšalo stanje v šmarski in laški občini.

Leta 1955 je okrajni ljudski odbor v Celju izdal splošen odlok o tržnem in sejemskem redu. Občinski odbori so se v svojih določbah ravnali po krajevnih potrebah in običajih. Občinski ljudski odbor v Šmarju pri Jelšah je leta 1962 dovolil naslednje tržne prostore: Bistrica ob Sotli, Kozje, Podčetrtek, Pilštanj, Podsreda, Polje ob Sotli, Rogaška Slatina, Rogatec, Šmarje pri Jelšah

in Zagorje. V občini Slovenske Konjice so potrdili kramarske in živinske sejme Slovenskim Konjicam, Vitanju in Ločam. V Slovenskih Konjicah so letni sejmi vsak mesec enkrat, razen v oktobru, v Vitanju šestkrat na leto in v Ločah trikrat. V šentjurski občini so sejmi za plemensko živino samo v Šentjurju pri Celju in na Planini pri Sevnici, in to enkrat mesečno. Podobne odloke so sprejele tudi nekatere druge občinske skupščine. Kmetijska zadruga je poizkušala znova pridobiti gornjesavinjske kmete za rejo ovac solčavske-bergamovske pasme. Jeseni, ko so prignali ovce s planin, so organizirali v Solčavi in v Lučah ovčje sejme, vendar je začeto delo kmalu zamrlo. Največ ovac še vedno redijo v mozirski, konjiški in velenjski občini, na živinskih sejmih pa jih že dolgo ni več opaziti. Zelo razširjena industrija pletenin z modnimi vzorci in pomanjkanje ljudi na kmetijah so rejo ovac in domače pletenje močno omejili.

Redne tedenske odkupe klavne živine opravlja kmetijski kombinat Zalec na odkupnih postajah ali na kmetijah, tako da starejšim gospodarjem ni treba plašne živine voditi skozi prometno mesto. Pristojbine od stojnine ali prostora na živinskih in kramarskih sejmih pobirajo krajevne skupnosti. Večina živinskih sejmišč ni primerno urejenih. V Pilštajno so pred leti sejmišče razprodali sosedom in poiskali drug, primernejši travnik v gospodarstvo in prometno pomembnejšem naselju Lesično. Tudi v Šentjurju so prestavili živinsko sejmišče na južno stran naselja h klavnici. Na starih sejmiščih so povečini ostali le še prepereli leseni drogovi, h katerim so nekdanj privezovali živino. Celje in Šmarje pri Jelšah imata pripravljene novi lokaciji, prvi večnamenski prostor v Teharjih, drugi pa blizu veterinarske ambulante.

Kramarski sejmi so se obdržali v Celju še nekaj let po drugi svetovni vojni, vendar v vedno bolj skrčenem obsegu. Trgovci so pred trgovinami razstavljali blago, ki je zastajalo v skladiščih, in ga prodajali po nižjih cenah. Nižje cene je omogočalo tudi sejmsko znižanje občinskega in republiškega prometnega davka. Posebno velikega iztržka pa na sejmih ni bilo več, zato se trgovskim uslužbencem ni zdelo vredno predstavljati blaga iz trgovin na prosto in se izpostavljati vremenskim nevarnostim. Na podeželju, predvsem v vzhodnih manj razvitih občinah, kramarski in živinski sejmi še životarijo, mnoge pa so že opustili. Taki reliktni sejmi so še v Rogatcu, na Svetih gorah, Planini pri Sevnici, pri Sv. Roku pri Šmarju, v Šmarju pri Jelšah, v Šentjurju pri Celju, v Slovenskih Konjicah, Vitanju, v Laškem in še kje. Na Planini je bilo pred zadnjo vojno 20 do 30 stojnic, sedaj jih je desetkrat manj. Nič bolje ni v nekdanjih trgih Gornje Savinjske doline. Še najbolj vztrajni so lončarji, prodajalci suhe robe, košar, pletenin, copat in prodajalci raznovrstne galanterije iz plastičnih mas, lesa, kovine in usnja; večina je iz Hrvaškega Zagorja. Včasih se jim pridružijo še kovači in prodajalci čebule in semen.

Letne sejme niso uradno niti prepovedali niti ovirali, prehitel jih je čas. Z naglim razvojem gospodarstva in dviganjem življenske ravni so postali ljudje zahtevnejši in se ne zadovoljujejo več z manjvrednim blagom, ki ga lahko po nižjih cenah kupujejo v tovarniških poslovalnicah ali v trgovinah ob sezonskih razprodajah. Dnevna migracija podeželskega prebivalstva v mesta ali večja središča omogoča boljše orientacijo glede blagovne ponudbe in cen. Ugodne avtobusne zveze in visok porast motornih vozil na nekdanj odmaknjenih področjih ter gradnja in modernizacija cest omogočajo hitrejši in udobnejši dostop do specializiranih trgovin. Po kmetijah je danes mnogo manj ljudi kot nekdanj in nimajo časa, da bi po več dni hodili s sejma na sejem, ponujali živino in kupovali prebrano blago. Po trgih in vaseh je vedno manj obrtnikov. Za domačo obrt ni časa in ljudi, očitna je premoč industrijske proizvodnje. Živalsko vprego izpodrivajo traktorji, kose in srpe zamenjujejo motorne kosilnice,

lončeno posodo nadomeščata kovinska ali porcelanasta, lectova srca in podobni izdelki spadajo v preteklost, tudi marsikak izdelek iz lesa ni več za današnjo rabo. Cerkveni sejmi so obdržali še nekaj domačih in industrijskih proizvodov nabožnega značaja, nasplošno pa prevladuje kičasto blago. Prekupčevalci še vedno računajo na naivnost ljudi. Tedenski tržni dnevi izgubljajo svoj nekdanji pomen, ker je redna prodaja blaga bolj specializirana in je tudi na tržnici bolj občutiti sezonsko kot tedensko nihanje razstavljenega blaga; kljub temu pa je trg ob sredah in sobotah še vedno bolj oskrbovan.

Kramarski sejmi v stari obliki so se preživeli, nadomestili so jih specializirani sejmi, na celjskem področju obrtni sejem. Po predhodnih obrtnih in industrijskih razstavah so prvič priredili obrtni sejem pod pokroviteljstvom gospodarske zbornice SRS leta 1968. Domačih in tujih razstavljalcev je bilo vedno več. Zastopane so bile domala vse obrtne in nekatere industrijske stroke, ki na celjskem in slovenskem prostoru proizvajajo blago za široko potrošnjo. Jeseni 1975 je bil osmi sejem obrti v Celju povezan z deveto zlatarsko razstavo in drugo razstavo igrač. Ko bodo zgradili primerne prostore, bo razstavljalcev še mnogo več.

Sejmi so odražali proizvodnjo in potrošnjo določenega obdobja. Mnogih nekdanjih proizvodov ni več. Nekatere obrti so izumrle, namesto njih pa so se uvrstile nove, ki so vzniknile iz spremenjenih potreb kot rezultat drugačne delitve dela in proizvodnih odnosov.

Več obrtnih in domačih proizvodov, več kupcev, več sejemskega razpoloženja in vrveža je še ohranjenega v Ptujju. Staro in mlado, domači in sosedje iz hrvatske Podravine in Zagorja ponujajo na pločnikih razloženo ponošeno obutev, oblačila in drugo staro kramo. Na živinskem sejmišču prevladujejo hrvaški prekupčevalci goveda, konje pa kupujejo večinoma Italijani.

LITERATURA IN VIRI

1. F. Gestrin: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mestl od 13. do konca 16. stoletja. SAZU, Ljubljana 1965.
2. F. Gestrin: Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. SAZU, Ljubljana 1972. Viri za zgodovino Slovencev, knjiga V.
3. F. Gestrin: Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918). Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino XVII. Ljubljana 1969.
4. F. Gestrin: Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov. Situla. Razprave narodnega muzeja v Ljubljani XIII. Kmečki panti na Slovenskem, Ljubljana 1973.
5. B. Grafenauer: Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573. Ob petstoletnici začetka slovenskih kmečkih uporov. Situla. Razprave narodnega muzeja v Ljubljani XIII. Kmečki panti na Slovenskem, Ljubljana 1973.
6. B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, II. zv., Ljubljana 1955.
7. M. Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja. Ljubljana 1955.
8. J. Orožen: Zgodovina Celja in okolice I. in II. del. Posebna izdaja Celjskega zbornika. Celje 1973.
9. M. Milkuš: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941. Mladinska knjiga 1965.
10. J. Orožen: Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji. Izdalo Poslovno združenje za obrt, gostinstvo, gostinstvo in komunalo »AGENS« v Celju 1971.
11. Henri Pirenne: Srednjeveška mesta. Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope. Ljubljana 1956.
12. H. Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962.
13. M. Žagar: Kozjansko, gospodarsko-geografska problematika. Geografski zbornik X. Ljubljana 1967.
14. E. Mischler u. Josef Ulbrich: Österreichisches Staatswörterbuch. III., Wien 1907.

15. F. Veselko: Mestne pravice Ptuja. Kronika slovenskih mest, Ljubljana 1939.
16. F. Baš: Doneski k zgodovini Gornjegrajskega I. Gornjegrajsko na prehodu iz 18. v 19. stoletje. II. Trg Ljubno. Casopis za zgodovino in narodopisje XXXIII. Maribor 1938.
17. S. Skaler: Krško v srednjem veku. Videm-Krško nekdanj in danes 1957. Brestanica 1941—1945.
18. V. Tiller: Krško in okolica. Sestavil in založil avtor. Celje 1938.
19. P. Strmšek: Lemberg (Kovačičev zbornik). Zgodovinsko društvo v Mariboru 1937. XXXII. ČZN.
20. F. Hrlbernik: Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis. Samozaložba 1932.
21. Vodnikova pratika. Ljubljana 1935, 1940, 1941. Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani.
22. Pravilnik za tržne dneve mestne občine mariborske. Maribor 1939.
23. Podatki kmetijskega popisa po občinah 1960. Zgodovinski arhiv Celje.
24. Leksikon občin za Štajersko, izdelan po rezultatih popisa ljudstva 31. decembra 1900, Dunaj 1905.
25. Kartoteka listin za posamezne kraje. Pokrajinski arhiv Maribor.
26. Sejemske listine za občine: Dobrna, Gornji Grad, Kozje, Kalobje, Slovenske Kojnice, Mozirje, Imeno, Sv. Peter pod Svetimi gorami, Šmarje pri Jelšah, Prevorje, Petrovče, Podčetrtek, Rečica ob Savinji, Loče, Sv. Jurij ob Taboru, Šoštanj, Smartno v Rožni dolini, Teharje, Sv. Lenart nad Laškim, Marlija Gradec, Golobinjek, Velenje, Smartno ob Paki, Zibika, Laško, Planina pri Sevnici, Jurklošter, Vitanje. Arhiv Slovenije.
27. Poročila rednih letnih skupščin združenja trgovcev za mesto Celje. Leta 1934 do 1940. Arhiv Slovenije.
28. L. Cukala: Prerez skozi trgovino celjskega okraja v zadnjih letih. Celjski zbornik 1957.
29. Slovenski trgovski vestnik. Glasilo slovenskega trgovskega društva MERKUR. Ljubljana; letniki 1904 do 1920.
30. Trgovski tovariš: Glasilo trgovskega društva MERKUR v Ljubljani, Slovenskega trgovskega društva v Celju in Slovenskega trgovskega društva v Mariboru. Ljubljana; letniki od 1924 do 1940.
31. Odloki o tržnem in sejmskem redu na območju občin celjskega okraja. Uradni vestnik okraja Celje: leto 1955, št. 66; leto 1956, št. 6; leto 1960, št. 15; leto 1961, št. 39; leto 1963, št. 49; leto 1962, št. 60, in leto 1966, št. 20.
32. Zapisniki sej Trgovinske zbornice za okraj Celje od 1946 do 1960. Arhiv Celje.
33. Sejem obrtl v Celju 1968 do 1975, brošure, izdane ob vsakoletnih otvoritvah obrtnega sejma, ter zlatarske razstave in razstave igrač.
34. A. Melik: Slovenija II. Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana 1957.

ENTWICKLUNG UND RÜCKGANG DER MÄRKTE IM WEITEREN GEBIET VON CELJE

Zusammenfassung

Im Anfang entstanden die Märkte an Kirchweihfesten der bedeutenderen Pfarreien, und das vor Entstehung der Marktflecken und Städten. Die Siedlungen haben die Marktprivilegien nicht immer gleichzeitig mit Anerkennung der Marktfleckenrechte erhalten. Podsreda wird als Marktflecken im Jahre 1377 erstmals erwähnt, die Landesfürsten jedoch gaben ihm diese Rechte erst Mitte des 16. Jahrhunderts. Es wurde Handel getrieben mit Agrar- und Gewerbezeugnissen durch die städtischen und dörflichen Gewerbetreibenden. Zurzeit der Jahrmärkte herrschte die »Marktstille«. Dann war auch den fremden Händlern der Kleinverkauf an die direkten Verbraucher gestattet. Auf die Entwicklung des Handels im allgemeinen haben die Strassen und Eisenbahnen, die später das Fuhrwerk vollkommen ersetzen, bedeutenden Einfluss gehabt. Die Zahl der Jahrmärkte ist vom 18. bis Anfang des 20. Jahrhunderts ständig gestiegen. Für diese Märkte haben sich alle grösseren Landorte bemüht, besonders in der Zeit nach dem 1. Weltkrieg bis zur Weltwirtschaftskrise. Die Behörden haben diese Märkte unterstützt um dadurch den wirtschaftlich schwächeren Orten zu helfen. Durch Einziehen der Marktgelder versuchten die kleinen Gemeinden über die finanziellen Schwierigkeiten hinwegzukommen. Auf diesen

Märkten konnten die Bauern ihre Erzeugnisse verkaufen und dafür die für sie notwendigen Waren einkaufen.

Weit bekannt waren die Rindviehmärkte in Planina pri Sevnici. Das Vieh wurde von heimischen und fremden Käufern, besonders von Italienern gekauft. Bedeutende Viehmärkte waren auch in Sentjur pri Celju, Sv. Filip pri Veratah, Vitanje und Soštanj. Lebhaftere Pferdemarkte gab es in Sentvid pri Grobelnem; die Zwischenhändler holten die Pferde aus Podravina in Kroatien. Das Kleinvieh spielte eine geringere Rolle. Der Marktplatz war geteilt für Vieh und sonstige Waren. Die besten Einkünfte durch die Märkte hatten die Gasthausbesitzer. Einen gelegentlichen Nebenverdienst erwarben sich an den Märkten die Makler und Viehtreiber.

Es wurden 64 Siedlungen und 262 Märkte berücksichtigt. Nach dem Stand vom Jahre 1939 waren die meisten Krämer- und Viehmärkte in folgenden Orten: Planina pri Sevnici, Pilštanj, Sentjur pri Celju, Laško, Lemberg pri Šmarju, Rogatec, Slovenske Konjice und Teharje. Am zahlreichsten waren die Märkte in den Sommermonaten. Manchenorts fanden die Märkte auf den Tag des Pfarrpatrons statt, doch musste auch der Markttag des benachbarten Ortes berücksichtigt werden. Marktwaren wurden mit eigenen oder gemieteten Fuhrwerken gefördert. Besucht wurden vor allem nächstgelegene Ortschaften. Am lebhaftesten waren die Märkte in den späten Vormittagsstunden. Bei den ausgestellten Waren kam der Verbrauch der Landbevölkerung zur Geltung. Nach der Befreiung hat der Markthandel zusehends abgenommen. In den ersten Nachkriegsjahren herrschte ein grosser Warenmangel, die Versorgung war streng rationalisiert. Die Gewerbetreibenden hatten nicht genug Rohstoffe und Halbfertigwaren zur Verfügung und suchten Beschäftigung in der Industrie. Die Bauerngenossenschaften kauften allwöchentlich bei den Verkaufsstellen das Vieh. Die Saisonverkäufe in den Geschäften konkurrierten den bescheidenen Krämermärkten. Durch die immer grössere Elnengung der Landwirtschaft wuchs die Stadtbevölkerung. Am Lande verringert sich die Arbeitsbevölkerung, die Leute finden nicht mehr Zeit Märkte zu besuchen und auf diesen minderwertige Ware zu erstehen. Der moderne motorisierte Strassenverkehr ermöglicht auch der Landbevölkerung in den Städten bessere und billigere Einkäufe in den Spezialgeschäften zu tätigen.

Die Krämermärkte haben überlebt, ersetzt wurden sie durch Messen, in Celje mit den traditionellen Gewerbeausstellungen.

GOSTILNIŠKA HRANA OB POSEBNIH PRILožNOSTIH

Tanja Tomažič*

UDK 394.1:64.024.1(091)(497.12-172)

TOMAŽIČ Tanja: Gostilniška hrana ob posebnih priložnostih. (Okolica Slovenjega Gradca.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, str. . . .

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl., 5 slik.

Sestavek obravnava gostilniško hrano in pljačo ob posebnih priložnostih: ob porokah, proslavljanju krstov, ob sedminah, ob romarskih praznikih in ob semanjih dneh. Izsledki temelje na ustnih pričevanjih današnjih in nekdanjih gostilničarjev iz okolice Slovenjega Gradca in se nanašajo na razdobje zadnjih petdesetih let.

UDC 394.1:64.024.1(091)(497.12-172)

TOMAŽIČ Tanja: Inn's Food on Special Occasions. (Surroundings of Slovenj Gradec.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. . . .

The article deals with the food and drink, served in inns on special occasions: at wedding parties, festivities after the baptismal ceremonies, funeral repasts, festivals of pilgrimage, and on market-days. The results, referring to the period of the last fifty years, are based on oral transmission of the current and former innkeepers in surroundings of Slovenj Gradec.

Povprečen obiskovalec, ki bolj poredkoma zaide v gostilno, se večinoma ne zaveda, kako zelo je odvisen pri svoji izbiri hrane od navade, ki je ne pozna ali o njej ne razmišlja. Če pa bi si vzel čas in bi se vprašal, zakaj si vedno naroča enake ali podobne jedi, bi nemara prišel preko najpogostnejšega izgovora, češ da je tako najceneje, najbolj varno ali da se pri že znanem ne da preveč zgrešiti. Priznal bi si, da se mu ne ljubi premišljevat in da je tako navajen. Povprečni jedec je odvisen od ponudbe, in čeprav se tega ne zaveda, ve, še preden je sploh prestopil prag lokala, kaj bo jedel in pil.

Take navade, uzakonjene z rabo, so bile nekoč še bolj pogostne ob različnih praznikih ali praznovanjih, katerih del se je odvijal v gostilniških prostorih. Predmet naslednjega spisa naj bi bile kulinarične zakonitosti in posebni jedilniki gostilniške hrane ob določenih priložnostih. Spis se opira v glavnem na ustna pričevanja zdajšnjih ali bivših gostilničarjev po mislinjski dolini in seveda na pripovedovanja obiskovalcev in uporabnikov njihovih storitev.¹

* Tanja Tomažič, Kustodinja, Etnografski muzej, Ljubljana

Gostilne lahko najprej razdelimo in označimo po obiskovalcih. Prav tako jim lahko na tej podlagi pripišemo tako ali drugačno kuhinjo. Specializacija je nastala iz nuje, zahtevali so jo obiskovalci, gostilničar pa se je večinoma prilagajal.

Gostilne v bližnji in daljni okolici Slovenjega Gradca najbrž niso kaj prida drugačne od podobnih gostiln, ki leže v bližini nekega večjega naselja in so hkrati navezane na popotnike in na večji promet ob glavnih cestah.

Pri obravnavani temi lahko takoj ugotovimo, da se je od časa pred drugo svetovno vojso do danes spremenilo približno tole: gostiln je zdaj precej manj, po cestah je več prometa, predvsem od takrat naprej, ko so ukinili koroško železnico.

Gostilne so bile pred drugo svetovno vojso povezane s precejšnjim posestvom, ali bolje povedano: posestvo je imelo zraven še gostilniško obrt, ali pa je bilo združeno s kakšno drugo obrtjo in trgovino. Mnogo je bilo na tem območju trgovine z lesom in furmanskega prevažanja lesa.

K današnjim gostilnam še sodi navadno nekaj obdelovalne zemlje (od 1 do 5 hektarov), travnikov in gozda. Tako ostaja podlaga za rejo živine, zato imajo gostilne za prodajo domače meso. Več kot polovica intervjuvanih gostilničarjev nadaljuje družinsko obrt, tako da segajo začetki obravnavanih lokalov vsaj v konec devetnajstega stoletja. Dokaj reprezentativne stavbe se tako že po svojem videzu ponašajo z nekajdesetletno gostilniško tradicijo.

Nekoč so bile gostilne bolj kot danes odvisne od svojega položaja. Cesta, cerkev in sejmi so bili najpogostejši viri dobrega zaslужka za gostilničarja in včasih vzrok za nastanek lokala. Vse tri vrste gostiln lahko srečamo v okolici Slovenjega Gradca. V zadnjih časih so se bile prisiljene preusmeriti tudi na drugačne vrste gostov. Furmanov z lesom ni več, razdalje pa so se z modernimi prometnimi sredstvi tako zmanjšale, da so mnoge postaje postale odveč. Prav tako je manj romarjev, ki prihajajo vrh tega ob redkejših praznikih. Tudi sejmi z živino niso več tako pogostni. A časi, ko so bile stvari še tako rekoč »v polnem teku«, niso predaleč nazaj, da se jih ne bi spominjali, in tako se s starejšimi obiskovalci gostiln še zlahka pogovorimo o furmanskih, sejmarskih ali božjepotnih »postajah«.

Te vrste gostilne so imele jedilnik, ki je bil prav tako ustaljen, kot so bili ustaljeni njihovi obiskovalci, in znan, kot je bilo znano njihovo ime.

V redu, ki je ostajal nenapisan, brez reklame iz današnjega časa, so obstajale še druge zakonitosti gostilniške kuhinje, ki ni bila podrejena ponudbi in povpraševanju, ampak šegam in navadam. Najbolj pogostna delitev gostiln v tem pomenu je bila (in je še) delitev na tiste, kjer so kuhali vsak dan, in na tiste, kjer so kuhali le ob sobotah, nedeljah in praznikih ali dnevih, ko je bila poraba hrane zagotovljena, sicer pa so nepričakovanemu gostu postregli z domačimi suhimi mesninami, odvisno od letnega časa. To so bile gostilne, ki so bile brez meščanskega zaledja in so se zanašale na domačega gosta, tako rekoč na sosede, ki pa jih je bilo med tednom premalo, da bi se za njih splačalo kuhati. Družbe iz mesta pa so se v gostilni najavile kak dan vnaprej, če so hotele biti postrežene po želji.

Kot povedano, je pri tej delitvi še najmanj sprememb od let pred drugo svetovno vojso ali celo od začetka stoletja naprej. Še najbolj vidna je sprememba v postrežbi, saj so včasih »mestnim« in »domačim« gostom nosili na mizo nenarezane klobase, danes pa prinesejo modernejši narezek.

Posebne vrste so bile včasih gostilne, ki so stale v bližini dobro obiskane cerkve. Če je bila to božjepotna cerkev, kot je, denimo, sv. Pankracij na Gradu pri Starem trgu blizu Slovenjega Gradca, je bilo za gostilničarja še toliko bolje. Zato se ne smemo začuditi, če so se mnogokje pohvalili, da so »živel od cerkve«.

Gostilna Pri Mostnárju, posneto okrog 1890

Kakšni so bili torej dogodki, ki so gostilničarjem v bližini božjega hrama prinašali delo in denar? Za čas pred drugo svetovno vojsko se jih spominjajo takole:

Gostilne so bile polne ob cerkvenih praznikih na silvestrovo, na pustno nedeljo, na velikonočni ponedeljek, za »lepo nedeljo« — žeganje, na jožefovo, na gregorjevo, pa še vsak petek od pusta do velike noči, ko je bila maša v najbližji cerkvi. Nekatere gostilne so bile postavljene na takem kraju, da so imele koristi od dveh ali treh cerkva v bližini — različni patroni so praznovali »lepe nedelje« ob različnih dnevih, ki so vedno privabile obilo romarjev in obiskovalcev.

Kot so se stalno in nespremenljivo vrstili gostilniški obiskovalci na nedeljske ali druge praznične dneve, tako so se stalno in po nenapisanem zakonu kuhale in stregle gostilniške jedi: od jutra do opoldneva so stregli ženskam in otrokom z »nudlčkovo župo« — govejo juho z rezanci, in moškim s »telerflajšom« — se pravi govejo juho s kosom mesa. Vsako nedeljo je bilo podobno, na romarski praznik pa je bilo navadno gostov toliko, da so morali v gostilni najeti za delo dodatno pomoč, večinoma iz sorodniških vrst.

Za bolj premožne je bila na voljo še svinjska pečenka, ki je bila med cenejšimi, nadalje golaž in posebnost tega ozemlja — »mežerli«, ki so jih jedli vsi od kraja, moški, otroci in ženske, in so jih obvezno pripravljali pri vsaki praznični mizi. »Mežerli« so nekakšen narastek iz belega kruha in narezanih pljučk², začinjjen z mnogimi dišavami, pečen v peči, na mizo pa so ga nosili zrezanega na kocke. To jed sedaj v gostilnah že zelo redko pripravijo, večinoma le po posebni želji in naročilu vnaprej. Samo po tej jedi in po manjši porabi drobovine lahko rečemo, da se je razlikovala gostilniška kuhinja na obravnavanem območju od kuhinje v drugih božjepotnih lokalih po slovenskem ozemlju. Značilnost romarskih gostiln vsepovsod je bila prav gotovo goveja juha, litri goveje

juhe, ki so jih navadno skuhali že na predvečer pričakovanega številnega obiska za romarski praznik.

Letnemu času primerno so stregli s pijačo, z jabolčnikom, vinom ali pivom. Največ je šlo jabolčnika, ki je bil najcenejši, vina pa niso prodali kaj prida: po podatku iz gostilne Pri Plesniku v Legnu pri Slovenjem Gradcu so pred drugo svetovno vojsko stočili na mesec le po kakšnih 150 litrov belega vina. S pivom so postregli le redkim, saj se ga še niso navadili, čeprav so nekateri gostilničarji v Slovenjem Gradcu (ne pa v okolici!) že kmalu po letu 1930 naročali laško pivo, za kar so dobili pivovarniške točilne pulte, ki so bili v tamkajšnjih gostilnah sploh prvi pulti. Po navadi so si gostilničarji po okoliških gostilnah pomagali kar z doma izdelanimi lesenimi mizicami, obitimi s pločevino, rabile pa so jim za podlaganje pomitih kozarcev in podobnega. Prve prave točilne mize — »šanke« so dobili šele po drugi svetovni vojski, ko so bile na novo predpisane. Zato je tudi ime za točilnico, kakršno poznamo danes — »šank« novejšega datuma. V okolici Slovenjega Gradca so nekaj let pred drugo svetovno vojsko prodajale gostilne hotuljsko slatino, od drugih brezalkoholnih pijač pa še sifon, kraherle in šabeso.

Gostilne, ki so bile postavljene v bližini cerkve, ali pa tudi bolj oddaljene, le da je pot v cerkev vodila mimo njih, so imele tudi obilo prometa s porokami, krsti in sedminami. Skoraj vse gostilne, ki smo jih obiskali, so se pohvalile, da so imele nekdanj precej podobnih praznovanj. Ohceti so imeli na primer Pri Mostnárju v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu pred drugo svetovno vojsko tudi po deset na leto. Naročali so jih večinoma srednji kmeti, bogatejši pa so imeli pojedine doma in so se samo za kratek čas ustavili v gostilni, ki je bila najbližja cerkvi.

Ob takih priložnostih je bil jedilnik vedno enak, kategoriziran le po denarju, »boljša« in »slabša« ohcet, se pravi dražja in cenejša. Z zelo majhnimi spremembami je po slovenjegraškem okolišu potekala približno takole:

Svatje pred gostilno Pri Mostnárju, posneto 1906

Fantje pred poletno uto na vrtu gostilne Pri Mostnárju, posneto pred prvo svetovno vojno

V nedeljo dopoldne so se že pred napovedanim obredom začeli zbirati svatje v gostilni. Poskušali so žegnano vino in ponekod tudi jedli golaž. Po obredu v cerkvi so krenili nazaj v gostilno, in začela se je pojedina, ki je lahko trajala do jutra. Glede na trajanje svatbe, kar je bilo odvisno od plačila, je bila pojedina razdeljena na več »riht«. Prvi obrok se je začel z »nudlčkovo župo«, kruhovim hrenom, »restanim« krompirjem in govedino iz juhe. Pijača in potica sta morali biti na mizi od začetka. Po prvi »rihti« je čez čas, čez uro ali dve, sledila druga, ki je bila značilna le za bogatejši jedilnik, pri skromnejšem so jo v celoti izpustili ali pa samo nadomestili dražji riž s cenejšim krompirjem. Zgledala je takole: svinjska ali telečja pečenka ali perutnina z vinsko omako, krompir ali riž, zelena solata ter kompot iz sliv. Poleg orehove potice so čez nekaj časa po drugem obroku prinesli na mizo »štrudel« — zavitek, tedaj se je praznovanje že bližalo večeru. Pozno ponoči so postregli z »mežerli«, ki so bili v navadi pri vsakem večjem praznovanju, tudi pri krstu ali sedmini. To je bila četrta »rihta«, peta in nepreklicno zadnja pa sta bila »ajmoht« — obara in »kislá župa«, postrežena proti jutru, ko so se gostje razhajali.

Po gostilnah je včasih svatovalo po šestdeset do sedemdeset svatov, tako da si takih ohceti revnejši niso mogli privoščiti. Pri naročilu je bilo tako naročniku kot gostilničarju jasno, kaj bo na mizi, zato se o tem nista nikoli menila, važno je bilo le število gostov in datum.

Bistveno manjše je bilo število ljudi, ki so proslavljali krst ali sedmino. Ta slovesnost je bila krajša po času in po konsumiranih jedeh, obsegala pa je enako prvo »rihto« kot ohcet (»nudlčkova župa«, »hrenov zos«, goveje meso, in za bogatejše še pečenka z »restanim« krompirjem. Pri sedmini in pri krstu so prav tako postregli z »mežerli«, nikoli pa niso prinesli na mizo orehove potice. Za obe priložnosti so bile značilne »pohane šnite«, v jajcu opečen suh bel kruh. Pijača ni bila določena, le za krst je bilo obvezno kuhano vino.

V slovenjegraški okolici so si torej dobro postregli tudi pri pogrebščinah, posebno če pomislimo, da je bil na primer v okolici Litiije ob isti priložnosti v navadi le preprost golaž. V Starem trgu pri Slovenj Gradcu so imeli v gostilni Pri Skrúbeju tudi veliko takih gostov, ki so za vse tri omenjene praznike (ohcet, krst ali sedmina) prinesli s seboj svojo hrano (svinino in potice), gostilničar pa je postregel le s pijačo.

Posebno poglavje so v vseh gostilnah, ki so bile tega deležne, pomenili nekoč sejmarski dnevi. Nekatere gostilne so pobirale denar od prodajalcev, ki so se tudi z živino vred ustavljali v gostilnah na poti na semenj ali nazaj. Druge pa so imele korist od mešetarjenja in kupčij na semnju. Te gostilne so imele velike hleve in na fasadah rampe za privezovanje živine, ker je ponekod vidno še danes.

V gostilniški kuhinji je bilo ob semanjih dnevih podobno kot za »lepo nedeljo«. Predvsem se je bilo potrebno pravočasno preskrbeti z mesom. Glavne jedi so bile pečenke vsake vrste in »mežerli«, ki so jih na pol skuhalo že prejšnji večer. Tudi ob tej priložnosti so bile jedi nekako predpisane: ko je še trajalo mešetarjenje, se je pilo in jedlo »mežerle«, za sklenjeno kupčijo pa je moral kupec prodajalecu naročiti pečenko.

Do druge svetovne vojske so v okolici Slovenjega Gradca cenili samo belo vino, šele kasneje so začeli prodajati rdeče vino in pivo v večjih količinah. Zelo malo ali skoraj nič niso prodajali v gostilnah drobovine ali golaža, kar so bile značilne sejmarske jedi drugod po Sloveniji.

Novejši časi pa so ob istih priložnostih prinesli tudi jedi na ražnju in avtomate s sladoledom.

Gostilna Pri Plesniku v Legnu, Oskar Rotovnik, posnerek razglednice, foto: Mauer

Gostilna pri Skrúbeju v Starem trgu, posneto 1976

Opombi:

1. Podatke za priložni spisi so prispevali naslednji gostilničarji: Marija Vrtič-Zaponšek, Stari trg 15, gost. Pri Kärnerju; Ivan Brezovnik, Smartno 58 pri Slovenjem Gradcu, gost. Pri Mostnárju; Marija Rigelnik, Stari trg 171, gost. Pri Skrúbeju; Terezija Rogina, Podgorje 40 pri Slovenjem Gradcu; Metka Smon, Smiljavž 6, gost. Pri Bučinek; Oskar Rotovnik, Legen 131, gost. Pri Plesnik; Marija Pačnik, Celjska 48, Slovenj Gradec, gost. Pri Marčič; Anica Vovk, Celjska 48, Slovenj Gradec, gost. Pri Marčič, Ilirko Murko, gostilna, Slovenj Gradec; Ludvik Pogorelnik, Radlje ob Dravi, gost. Pri Ludonu. Na tem mestu se jim zahvaljujemo za vso ljubeznivost in pomoč.

2. Tudi pri izdelavi »mežerlove« so bile inačice. Po podatku Marje Vrtičeve so jih delali s kuhinjski narezanimi piščankami, po podatku Ivana Brezovnika pa je bil potreben telečji prebirnik.

INN'S FOOD ON SPECIAL OCCASIONS (SURROUNDINGS OF SLOVENJ GRADEC)

Summary

The present article deals with the food and drink, served in inns on special occasions: at wedding parties, festivities after the baptismal ceremonies, funeral repasts, festivals of pilgrimage, and on market-days. The results, referring to the period of the last fifty years, are based on oral transmission of the current and former innkeepers in surroundings of Slovenj Gradec.

Earlier, some of the inns research was carried out chiefly supported themselves by the traffic of transporters (transporting the wood), churchgoers (wedding, baptism, funeral repast, wakes, festivals of pilgrimage), and of attendants of great livestock fairs. After the World war II, this »partition of labour« has mainly lost its value, and the inns have had either to transfer their activity to others guests or to quit their work completely. The inns which prosper mostly are nowadays those which at least partly rely on town guests as well.

In the former specialized inns there existed special legalities concerning the inn's cooking, which was not subordinated to the observance of the law

of supply and demand but was due to manners and customs. Characteristic of the inns of pilgrimage was the fact that on occasions of the great pilgrimages several litres of beef soup was sold as beverage. More distinguished and expensive dishes were beef soup with meat and the peculiarity of house-hold fare — »mežerli« (= pie, made of bread and lights), which was always served as the course at every feast. Wedding parties in the inns, baptisms and funeral repasts were known to be very opulent. At the wedding party, which lasted from noon to the following morning, at least five courses were served. The dishes were always the same and were bound by the commonly accepted rules. The same fixed bill of fare existed on market-days. As long as the bargaining business lasted, »mežerli« were ordered; and after having concluded a purchase the obligatory roast meat was served, and the purchaser was to stand the treat.

The latest acquisition of the holiday-bill of fares are, however, barbecues and ice-cream from the modern ice-cream freezers.

POROČILO

POKRAJINSKI MUZEJ V MURSKI SOBOTI V LETIH 1967 — 1974

Vlasta Koren*

UDK 069(047)(497.12-188 Murska Sobota) »1967/1974«

KOREN Vlasta: Pokrajinski muzej v Murski Soboti v letih 1967—1974. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, Izvirnik v sloven., izvirček v sloven. in angl. 4 slike.

Dejavnost Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti se je v letih 1967 do 1974 razvijala po programu, ki ga narekuje njegov kompleksni značaj s svojimi oddelki: etnološkimi, arheološkimi, NOB in kulturno zgodovinskimi. Poleg tekoče muzejske dejavnosti (akcije, investicijsko vzdrževanje, investicije . . .) je muzej do leta 1970 razvijal tudi razstavno dejavnost v Razstavnem paviljonu in občasne potujoče razstave v večjih občinskih centrih in delovnih kolektivih v Pomurju.

UDC 069(047)(497.12-188 Murska Sobota) »1967/1974«

KOREN Vlasta: Report of the Activity of the Provincial Museum at Murska Sobota in the Years 1967—1974.

Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)1, p. . . .
Orig. in Slovene, synopsis in Slovene and Engl., 4 pict.

From 1967—1974 the activity of the Provincial Museum at Murska Sobota developed according to the programme, dictated by its complex character with its sections: the ethnological, archeological, cultural-historical and the section of the Liberation War. Beside the current activities (actions, investitive maintenanc, investments . . .) the museum developed also an exhibititive activity till 1970 in the Exhibition Pavilion and periodic itinerant exhibitions in the bigger municipal centres and in the collective bodies of work-people in Pomurje.

Pokrajinski muzej v Murski Soboti je kompleksni muzej z etnografskim, arheološkim, NOB in kulturno-zgodovinskim oddelkom. Zavod, ki po obsegu in pomenu gradiva sodi med pomembnejše pokrajinske muzeje v Sloveniji, bo še naprej obdržal svoj kompleksni značaj, s tem, da bo še nadalje sistematično dopolnjeval vse tri svoje osnovne oddelke (etnografski, arheološki in oddelek ljudske revolucije) s pridobitvami z območja Pomurja. Teritorialno meji na severu in vzhodu na avstrijsko madžarsko mejo, na zahodu pa na črto z vključno kraji — Gomila, Žihlava, Radgonsko kapelske gorice in Cmurek.

Pokrajinski muzej je samostojni zavod, vpisan v register samostojnih zavodov v občinski skupščini — Murska Sobota. Posluje po določbah Zakona o muzejih in zakona o spomeniškem varstvu. Včlanjen je od 1969 leta dalje v skupnost muzejev Slovenije.

* Vlasta Koren, ravnateljica Pokrajinskega muzeja, Murska Sobota

Muzej opravlja terensko raziskovalno delo in skrbi za muzejsko gradivo na območju Pomurja in gradivo, ki se je na tem območju ohranilo od drugod.

V ta namen opravlja zlasti: sistematično zbira in dopolnjuje svoje zbirke, ureja, proučuje in hrani muzealije z območja svoje dejavnosti, evidentira muzejsko gradivo, razstavlja zbrano gradivo v obliki stalnih, občasnih in potujočih razstav, sodeluje z drugimi sorodnimi zavodi in organizacijami, skrbi za konzervacijo, restavriranje in zaščito zbranega muzejskega gradiva, izdaja strokovne in druge publikacije s svojega področja, omogoča znanstveno in strokovno proučevanje muzejskega gradiva, širi zanimanje za zbrano muzejsko gradivo, organizira proučevanje muzejske problematike in sodeluje pri vzgoji in izpopolnjevanju strokovnega kadra.

Kot poslovni predmet muzeja je osnovna dejavnost in postranska dejavnost: prodaja muzejskih publikacij in spominkov.

Poslovno enoto ima zavod: oddelek NOB v Ljutomeru, kot posebni krajevni muzej. Od leta 1972 dalje ima v upravljanju »Vrt spominov grozot druge svetovne vojne« v Petanjcih.

Od leta 1971 dalje ni več upravljalec spominske hiše pisatelja Miška Kranjca v Polani. Razstavni paviljon v Murski Soboti je imel muzej v upravljanju do leta 1970.

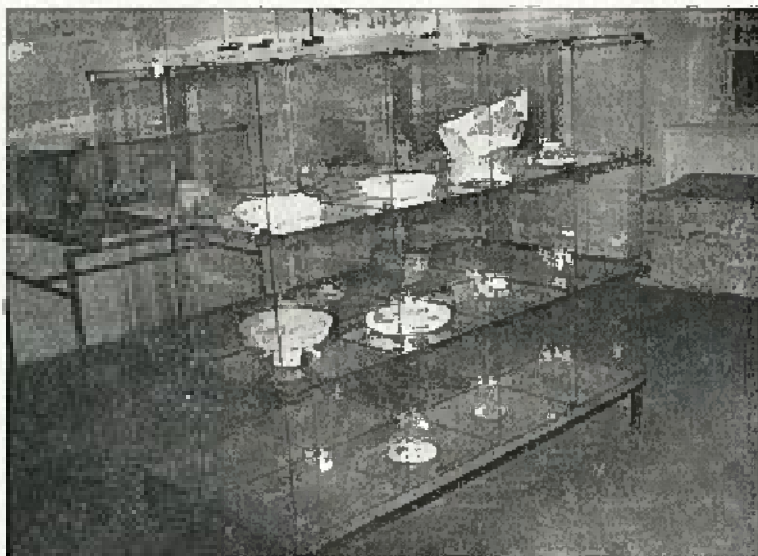
RAZISKOVALNE AKCIJE

V letu 1968 so se vršila arheološka izkopavanja v rimski naselbini v Dolgi vasi pri Lendavi. Čas izkopavanj je bil vsled zadržanosti sodelujočih strokovnjakov omejen. Zato so v času zunanjega dela izkop toliko pospešili, da so s štirinajstimi sondami informativno pregledali parcelo 1549 in 1547 k. o. Dolga vas in del naselbine, ki se je razprostiral po teh parcelah. Ker je bilo izkopavanje del kulturne akcije skupno z LR Madžarsko, sta se terenskega dela udeležila tudi arheolog dr. Szentlélekyi Tihamér in Robert Müller, arheologa iz sosednje Madžarske. Obseg sondiranja obema madžarskima strokovnjakoma ni omogočal samostojnega raziskovalnega dela, pač pa je sodelovanje pri raziskovanju za obe strani pomenilo poučne konsultacije na arheološkem materialu, ki nosi značilnosti slovanskega in madžarskega dela jugozahodne Panonie superior. Srečanja ob praktičnem delu na terenu se je udeležila tudi Z. Šubic, kustos Pokrajinskega muzeja v Ptujju.

V letu 1972 je bila v okviru danih finančnih možnosti opravljena za nekaj arheoloških postojank druga faza arheološke topografije in sicer v obliki desetdnevne akcije z dodatno 20 % participacijo Republiškega zavoda za spomeniško varstvo — Ljubljana. Delo je obsegalo obhod terenov z že prej ugotovljenimi arheološkimi sledovi na prostoru med Rogoševci in Cankovo. Izvršeno je bilo fiksiranje manjkajočih zemljiško knjižnih podatkov, površinsko izmero nekaterih terenov ter manjše orientacijske sonde, da se ugotovi eventualna prisotnost arheološke plasti. Rezultat dela je izpolnitev muzejskega seznama arheoloških najdišč, seznama spomenikov za dopolnitev poznavanja najstarejše zgodovine Pomurja — kulturne zgodovine.

V letu 1974 se je z nastavitvijo kustosa arheologa pri našem muzeju pričelo s sistematičnimi vsakoletnimi izkopavanji antične prazgodovinske kulture v Pomurju. V letu 1974 se je arheologinja strokovno izpopolnjevala v Ptujju v lepljenju in gipsanju keramike.

V letu 1974 je arheologinja muzeja sistematično izkopavala gomile v okolici Gančan, ki kažejo na kompleks poseljen v antiki. Nadaljevala je tudi topografsko akcijo oziroma arheološko topografijo.

Izsledki raziskovanj in topografskih akcij so objavljeni v strokovni literaturi.

Etnografska raziskovanja Pomurja so se v teh letih odvijala v dveh smereh: 1. individualna raziskovanja, 2. kolektivna raziskovanja. Kustos etnolog je v letu 1970 sodeloval pri organizaciji prvega slovenskega pionirskega folklornega republiškega festivala od 13.—14. junija 1970. Festival se je vršil v Murški Soboti pod pokroviteljstvom Občinske konference SZDL — Murška Sobota. Nadalje je sodeloval kustos pri postavitvi razstave: »Domača obrt« in pri gledališki predstavi: »Večer prekmurskih običajev«. Ta prireditev je bila v kino dvorani v Murški Soboti in jo je obiskalo 650 pionirjev ter 3500 odraslih iz cele Slovenije.

V letih 1967 do 1974 je Zvezni svet za znanstveno delo postavil pripravo Etnološkega atlasa Jugoslavije kot prvenstveno nalogo v svoj načrt znanstvenega dela. Kustos muzeja v Murški Soboti je zaključil vprašalnice 1. in 2. za kraje Cankova, Sebeborci, Hotiza, Bodonci, Mačkovci, Krog in vprašalnico 3. v vasi Kuzma.

Ob priliki mednarodne razstave Panonija v Murški Soboti, katere organizator je bil naš muzej, je kustos etnolog organiziral lončarski sejem v Moravcih. Na šestih stojnicah so se prodajali lončarski originalni izdelki iz Prekmurja, Medžimurja, Gradišćanske v Avstriji in sosedne Madžarske. Zanimanje za pristne lončarske izdelke lepih starih originalnih oblik je bilo veliko, saj so bili vsi izdelki, razen prekmurskih v dveh urah razprodani.

Od 15. julija do 10. avgusta 1969 je bila v razstavnem paviljonu arhitekta Novaka v Murški Soboti odprta razstava: »Tkaničeni tekstil iz zbirke Pokrajinskega muzeja v Murški Soboti«. Razstava je bila namenjena predvsem obisku sezoncev in izseljencev iz Pomurja, ki so se tedaj vrnili v svoj rodni kraj.

V letu 1972 in 1973 je etnolog pričel v Prekmurju s topografijo ljudske arhitekture na dolinskem in ravenskem predelu Prekmurja. Topografski pregled se vrši skupaj s tehnikom Zavoda za spomeniško varstvo v Mariboru

in gradbenimi tehnikami iz Murske Sobotice. Za dokumentacijo se je muzej odločil, ker etnografski nepremični spomeniki iz ljudskega stavbarstva na podeželju skoraj povsem kot karakteristike pokrajine izginjajo, in varstvo z odločbami se je izkazalo neučinkovito. V letu 1974 se je topografija ljudske arhitekture vršila na ravenskem predelu Prekmurja. Prehojenih je 12 vasi in sicer: Skakovci, Strukovci, Borejci, Rakičan, Bratonci, Dokležovje, Ivanci, Markišavci, Nemčavci, Noršinci, Mlajtinci in Lukačevci. Rezultati topografskih akcij so številne prostoročne risbe, tehnična dokumentacija, foto posnetki in zapiski, katere hrani muzej v svojem arhivu.

V 1973. letu je etnolog izdelal vprašalnico na temo: »Vinogradništvo« v severovzhodni Sloveniji. Vprašalnica bo služila pri etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja.

V letu 1974 je etnolog izdal spomeniško varstveni preureditveni načrt ter zbral predračune od izvajalcev za konzervacijo in spomeniško varstveni poseg na hiši Štefana Kovača v Nedelici, v Prekmurju. V letih 1973 in 1974 so se zbirali podatki o čevljarstvu in mlinarstvu v Prekmurju.

Kulturna skupnost Slovenije je v letih 1972 in 1973 odobrila Pokrajinskemu muzeju v Murski Soboti sredstva za kolektivna etnografska raziskovanja Prlekije. Raziskovalno akcijo je muzej izvedel v sodelovanju s pomočjo Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Zbrali so se podatki o socialni kulturi, ljudski prehrani, ljudskem stavbarstvu, notranji opreми, ljudski umetnosti, ljudski medicini... Topografskim zahtevam bi ustrezalo večletno raziskovalno delo. Ti razmeroma dolgi termini so potrebni zaradi narave zelo raztresenih naselij in relativnega brezpotja, saj je mnogo domačij dostopnih le peš.

V letu 1969 je etnograf uredil v muzejskih prostorih dva interjerja: črno kuhinjo in kmečko sobo. Razstavljena je tudi originalna stranska fasada prekmurske kmečke hiše.

MUZEJSKE ZBIRKE

Etnografski oddelek muzeja je bil leta 1973 v sodelovanju arhitekta Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani preurejen po prostorsko možnih sodobnih načelih v žal skromno odmerjenih šestih razstavnih prostorih. Po srednjeročnem programu muzeja (1975—1985) je predvidena izdelava strokovnega koncepta za postavitev etnografskega oddelka v petnajstih razstavnih prostorih v drugem nadstropju grada v Murski Soboti. V zadnjih letih se je uredil tudi etnografski depo in vsi leseni predmeti so bili očiščeni in konzervirani.

Internemu delu so sledile številne objave v dnevnem časopisju in vsa poročila v periodičnih revijah.

Vsa leta od ustanovitve muzeja kustos etnolog vodi skupine obiskovalcev v muzeju, od osnovnošolskih do ostalih, kar je razvidno iz letnih poročil o dejavnosti Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti.

V letu 1969 se je po letnem programu muzeja v sklopu muzejskih zbirk izvršila postavitev arheološke zbirke. Arheološka zbirka prikazuje prazgodovino, rimsko dobo in zgodnji srednji vek Pomurja. Gradivo je razstavljeno v petih vitrinah. V prvi kamenito orodje, v drugi rimsko glinasto in stekleno posodje iz gomil, v četrti najdbe iz rimskega zaselka pri Dolgi vasi, v peti staroslovanski obsenčni obročki iz Veržeja in v tretji odlitki bronastih predmetov. Na steni je velika karta arheološko risanih ponazoril za prazgodovin-

sko obdobje, risba naselbine iz Dolge vasi, fotografije rimskih gomil in dve povečani legendi, ena za prazgodovino, druga za zgodnji srednji vek. Prikazano je gradivo iz izkopavanj v Dubrovniku, Vučji gomili in Dolgi vasi in gradivo priložnostnih najdb v Prekmurju. V letu 1974 je arheološka zbirka dopolnjena z na novo izkopanim gradivom iz naselbine v Ivancih, ki je razstavljena v eni stekleni vitrini na sredini razstavnega prostora. Razstavljeno je tudi večje število novcev od priložnostnih najdb in izkopavanj v Prekmurju.

Oddelek ljudske revolucije se je v zadnjih letih povečal za gradivo, ki je doteklo od občasnih razstav. Nekaj najbolj ogroženih dokumentov iz obdobja NOB je bilo leminiranih. Vsi pomembnejši originalni dokumenti, razstavljeni, so deponirani in razstavljeni so samo fotokopije. V konzervaciji so tudi predmeti iz obdobja NOB. Delovni program NOB zbirke se v dobršni meri prilagaja lokalnim potrebam. Dolgoročnejši načrt se dopolnjuje s priložnostnimi akcijami. Iz tega načina dela so se uspeli izviti vsaj do neke mere le nekateri večji republiški muzeji. Pokrajinski muzej v Murski Soboti ima v upravljanju tudi Muzej NOB v Ljutomeru. V zadnjih letih se je muzejska zbirka v Ljutomeru dopolnila z gradivom iz predvojne dobe in ljudske revolucije. Nabavila se je trezorna omara za deponiranje originalnega gradiva.

Na severovzhodni strani prvega nadstropja gradu je urejen hodnik, v katerem je prikaz umetnostno zgodovinskih spomenikov Pomurja. Topografska karta popelje obiskovalca med baročne gradove, baročno cerkveno arhitekturo, romansko arhitekturo, steburna znamenja in ostale kulturne spomenike v Pomurju. V reprodukcijah so prikazani umetnostno zgodovinski objekti in fragmenti cerkvenih fresk. K fotografijam so dodane spremne besede, hodnik pa dopolnjuje ljudska plastika domačih umetnikov. V prikazu umetnostno zgodovinskih spomenikov Pomurja je razvidna nazorna podoba domače umetnostne delavnosti in pa tujih posegov, ki so iz vzhodnih Alp in srednjega Podonavja vplivali na svet ob Muri.

Iz kulturno zgodovinske zbirke je pomembnejša najdba numizmatične zbirke, najdene pri poljskih opravih v Gančanih v Prekmurju. Na novo je razstavljena zbirka pip. V posebni zastekleni vitrini je razstavljeno židovsko

sveto pismo na pergamentu, ki se je ohranilo iz židovske sinagoge v Murski Soboti. V zastekljeni vitrini je razstavljena posoda z odtisnjenimi inicialkami družine Szápáry iz leta 1930. Posodo so uporabljali Szápáryjevi v gradu v Murski Soboti. Restavrirane so tudi listine na pergamentu, dinastijske listine, ki so razstavljene v baročnem salonu.

V letu 1972 se je izvršila ureditev grajske kapele. Razstavljene plastike so konzervirane na podstavkih. Zamenjana so okenska stekla z matiranim steklom, urejena razsvetljava in cerkvene plastike so restavrirane in pozlačene.

Ravnateljstvo Pokrajinskega muzeja je v želji, da pospeši svojo dejavnost in približa kulturno zgodovinsko zbirko javnosti, si je v letu 1968 zadal nalogo, da priredi nekaj koncertov s področja vokalne in inštrumentalne glasbe renesančnih mojstrov in dela baroka in predklasike, v baročnem salonu muzeja.

Tako je muzej priredil prvi koncert v letu 1968. Izvajana so bila dela vokalne in inštrumentalne glasbe ljubljanskih solistov. Na sporedu so bila dela Bacha, Händla, Schuberta, Lajovica itd. Nastopili so: znani operni pevec Mitja Gregorač — tenor, Pavla Uršič-Petrič — harfa, Tomaž Lorenz — violinist.

V letu 1970 sta bila izvajana dva koncerta. Na prvem koncertu je nastopal »Pihalni kvintet RTV Ljubljana«. Na drugem koncertu, v mesecu novembru pa izvajalci »Scuola Labacensis«.

V letu 1972 je v baročnem salonu gostoval slovenski godalni kvartet iz Ljubljane. Izvajala so se dela svetovnih skladateljev: Mozarta, Haydna, Dvořaka in Brahmsa.

V letu 1974 se je izvajal stilni koncert v mesecu marcu. Nastopala je svetovno znana ameriška kitaristka Alice Artz.

Na vseh koncertih je bil baročni salon z obiskovalci polno zaseden.

Od leta 1972 dalje ima Pokrajinski muzej v upravljanju »Vrt spominov v Petanjcih«. Vrt spominov je nastal kot zgodovinski kraj, kjer je nekoč (1598. leta) med drugimi pomembnimi možmi živel J. Kepler, kjer je bilo nekoč uredništvo Mladega Prekmurca in kjer je med drugo svetovno vojno padlo tudi nekaj Rdečearmejcev. Vrt je s svojimi redkimi prirodoslovnimi posebnostmi registriran pri Zavodu za spomeniško varstvo v Mariboru kot prirodoslovni park z redkimi prirodoslovnimi posebnostmi v Sloveniji. Od leta 1972 dalje, se žal zaradi pičlo odmerjenih finančnih sredstev dotiranih od Skupščine občine Murska Sobota, vrt minimalno vzdržuje — skoraj da bi lahko rekli, da životari. Vrt spominov vojnih grozot druge svetovne vojne je danes določen pojem in kolektiv muzeja upa in želi, da to tudi ostane, čeprav kot vrt z redkimi prirodoslovnimi posebnostmi ne sodi pod varstvo soboškega muzeja.

V letu 1968 je Pokrajinski muzej v Murski Soboti uredil kotichek z dvema vitrinama, v katerih so razstavljene na prodaj razglednice, katalogi, turistični spominki in prospekti.

Prav tako je tudi v letu 1968 izdal Pokrajinski muzej v Murski Soboti »Vodnik po muzeju«. Vodnik po stalnih muzejskih zbirkah je na voljo vsakemu obiskovalcu muzeja. Namen vodnika je, da popelje vsakega obiskovalca po muzejskih prostorih od arheološke zbirke dalje do oddelka ljudske revolucije.

Od leta 1965 dalje ima Pokrajinski muzej v upravljanju Grad v Murski Soboti, kot grad, ki je spomeniško varstveno zaščiten. Od leta 1965 do 1972 se je vršilo etapno prekrivanje strehe grada. Obnovila se je celotna strešna kritina, izvršilo novo letvanje in kritje z bobrovci. Izvršila so se naslednja dela: odkrivanje strehe, spuščanje in zlaganje na deponijo, odstranitev slemenjakov, letvanje ostrešja, dvojno pokrivanje, pokrivanje slemen s sle-

menjaki in razna nepredvidena dela kot kritje strešnih globeli s pocinkano pločevino. V letu 1973 se je na gradu izvršila naprava in montaža strešnih visečih žlebov in pločevine. Žlebovi so izdelani in zmontirani na streho do 1. maja 1974. Izvršeno je bilo tudi popravilo dimnikov in nova gradnja le-teh. Vsako leto je pregledano grajsko podstrešje in se na novo pokriva streho, kjer pušča. V letu 1973 se je izvršila tudi zamenjava celotne elektro inštalacije za vodovodno črpalko v kleti. Električna napeljava je v soboškem gradu kot stari stavbi, v celoti dotrajala. Izvršilo se je popravilo elektroinštalacije in napeljava novih tokokrogov v prvem nadstropju muzeja na severovzhodnem delu grada. Poleg investicij so se na grajski stavbi vsako leto vršila manjša vzdrževalna investicijska dela. Zaradi stalnega zamakanja strešne kritine pred prekrivanjem z novo opeko nad vhodom v grajsko dvorano, v prostorih Zavoda za zdravstveno varstvo in gozdne uprave v II. nadstropju grada je začel strešni omet pri vhodu v grajsko dvorano odpadati. Usločil se je strop in nastopila je nevarnost, da se strop poruši na uslužbence. Pred pleskanjem so bila izvršena zidarska dela, odstranitev deščičnega stropa s trstiko in ponovna naprava enakega stropa.

V mesecu oktobru leta 1969 se je izvršila sanacija strehe Razstavnega paviljona v Murški Soboti. Razstavni paviljon je sicer nova stavba, saj je sezidana v letu 1964, vendar je ravna streha pričela zamakati že v letu 1969.

Do leta 1972 je imel Pokrajinski muzej v Murški Soboti tudi v upravljanju rojstno hišo Miška Kranjca v Veliki Polani. V letu 1968 se je izvršilo prekrivanje celotne strešne kritine, v letu 1969 pa popravilo fasadnega ometa s cestne strani in naprava ponovnega fasadnega obrizga.

Število obiskovalcev

1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
5369	8099	5000	3000	5118	5105	5566	5240

Stalne zbirke v muzeju so odprte vsak dan, razen ponedeljka od 10.—12. ure. Izven sezone od 1. novembra do 1. aprila 1974 pa ob sobotah in nedeljah od 10.—12. ure. Skupine po najavi.

Številčno stanje muzealij

1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
9337	9914	9914	9914	10035	10370	10370	10678

Priročna strokovna knjižnica ima po podatkih za leto 1974: knjige in brošure 785, časniki 18, časopisi 749.

RAZSTAVNA DEJAVNOST

1967

V Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti je bila razstava iz dokumentarnega gradiva iz 2. svetovne vojne na temo: »Bili smo v taborišču smrti« — Razstavo si je ogledalo v Murski Soboti 200, Beltincih 740, Tišini 318, Bakovcih 300 in Črenšovcih 350 obiskovalcev.

V Razstavnem paviljonu pa je bil muzej prireditelj naslednjih razstav:

— Mojstri slovenske grafike od 4. februarja do 6. marca, 662 obiskovalcev.
— Razstava slik in ilustracij Lidije Osterc od 7. do 24. marca, 290 obiskovalcev.

— Sodobna jugoslovanska grafika od 15. aprila do 15. maja, 342 obiskovalcev.

— I. mednarodna razstava »panonska pokrajina — panonski človek« od 16. julija do 10. septembra 1967, 1742 obiskovalcev. Na razstavi je sodelovalo s svojimi deli naslednje število umetnikov: Avstrija (Štajerska) 13 avtorjev 20 slikarskih del, Madžarska (Vas, Zala, Veszprém) 10 avtorjev 14 slikarskih del, dve kiparski in tri keramična dela, Jugoslavija (Slovenija, Hrvaška 27 avtorjev 45 slikarskih in 9 kiparskih del).

Mednarodna žirija je podelila tri priznanja za kvaliteto in dve turistični nagradi za 10-dnevno brezplačno bivanje v Radencih. Razstavni katalog z uvodno besedo organizacijskega komiteja namestnika predsednika deželne vlade Štajerske ter predsednika Turistične zveze Slovenije je izšel v nakladi 800 izvodov. Po razstavi je bilo prvo srečanje likovnih ustvarjalcev dne 17. julija 1967 v Radencih. Udeležili so se ga razen članov organizacijskega komiteja tudi udeleženci mednarodne likovne razstave »Panonska pokrajina — panonski človek« iz Slovenije, Madžarske in Avstrije.

Mednarodna razstava »Panonska pokrajina — panonski človek« je bila v manjšem obsegu predstavljena na Madžarskem v Szombathelyju in Zalaegerszegu. V Szombathelyju je bila razstava: »Szloveniai — Vas megyei képzőművészeti kiállítás 1967« od 25. novembra do 7. januarja 1968. Organizacijski komitej mednarodnih likovnih razstav pri Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti in predstavniki kulturnega doma sindikatov zalske županije na Madžarskem so odprli 20. januarja 1967. leta mednarodno razstavo v Zalaegerszegu. Slavnostnega odprtja razstave so se poleg najvišjih oblastvenih in političnih predstavnikov zalske županije udeležili tudi: član izvršnega sveta SRS Bojan Lubej, predstavniki organizacijskega komiteja, predstavniki len-

davske občine in predstavnik likovnih ustvarjalcev. Razstavo, ki je obsegala 33 del, je odprl podpredsednik zalske županije Kis Gyula. Slovenski gostje so si na povabilo županijskih forumov ogledali ob tej priložnosti mesto Zalaegerszeg in tamkajšnje muzejske ustanove, med njimi tudi muzej na prostem.

1968

Pokrajinski muzej je prireditelj naslednjih razstav:

- Razstava likovnih del umetnikov iz Železne županije na Madžarskem od 11. do 31. maja 1968, 196 obiskovalcev.
- Retrospektivna razstava del akademskega slikarja Karla Jakoba od 6. do 20. septembra 1968, 892 obiskovalcev.
- Retrospektivna razstava del akademskega slikarja Lajčija Pandurja od 26. oktobra do 10. novembra 1968, 804 obiskovalci.
- Razstava del bavarskih umetnikov »Donauwaldgruppe« od 7. do 22. decembra 1968, 405 obiskovalcev.

1969

- Etnografska razstava: »Prekmurski tkaničeni tekstil« (Iz zbirk muzeja v Murški Soboti) od 15. julija do 10. avgusta 1969 v razstavnem paviljonu v Murški Soboti, 200 obiskovalcev.
- Dokumentarna razstava: »Oktobrska revolucija in njen odmev v Pomurju«. Potujočo razstavo si je ogledalo na Cankovi 560 obiskovalcev, v Kuzmi 266 obiskovalcev, v Gradu 200 obiskovalcev, v Rogaševcih 2000 obiskovalcev.
- Razstava del akademskega kiparja Luja Bezeredija iz Čakovca od 23. marca do 2. aprila 1969, 122 obiskovalcev.
- Razstava umetniške fotografije J. Reismanana: »Železna županija v umetniški fotografiji«, junija 1969, 105 obiskovalcev.

Mednarodna likovna razstava: »Panonija 69«, od 7. septembra do 21. oktobra 1969 v Murški Soboti in Radencih. Razstavljalo je 76 avtorjev s 194 deli iz Avstrije, Madžarske, ČSSR in Jugoslavije. Ob tej priložnosti je izšel razstavni katalog v jezikih razstavljalcev ter priložnostni časopis »Pannonia« v slovenščini in nemščini. Na mednarodni likovni razstavi je bil zabeležen velik

obisk. V Razstavnem paviljonu arhitekta F. Novaka v Murski Soboti si je ogledalo razstavo 2000 obiskovalcev, v Razstavnem prostoru Zdravilišča Radenci 2670 obiskovalcev, se pravi skupno 4670 obiskovalcev.

Kulminacijo prireditve v okviru mednarodne likovne razstave pa predstavlja obisk dveh šefov prijateljskih držav: predsednika SFRJ Josipa Broza Tita in prezidenta Avstrije Franca Jonasa 12. oktobra na preurejeni razstavi v Radencih. Ta preurejena razstava »Panonia 69« je vzbudila posebno pozornost glede na kvaliteto, estetsko postavitev. Prezidentoma je ob priliki obiska organizator podaril barvni risbi akademskega slikarja Ivana Lovrenčiča iz Zagreba.

1970

Ravnateljstvo muzeja je pod strokovnim vodstvom tov. dr. Jurija Titla pripravilo dokumentarno razstavo »Murska republika 1919«. Ob otvoritvi razstave je izšla pri Pomurski založbi knjiga: »Murska republika 1919«, avtor knjige je dr. Jurij Titl. Razstava je bila odprta od 21. marca do 6. aprila 1970 v Razstavnem paviljonu v Murski Soboti.

1971

Muzej je iz arhivskega gradiva pripravil dokumentarno razstavo: »Zgodovinski prikaz Prekmurja v NOB«. Razstava je prvič prikazala Prekmurje vključeno v zgodovinski razvoj narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji v letih 1941—1945. Potujočo razstavo si je ogledalo naslednje število obiskovalcev: Tešanovci od 1. do 6. maja 300 obiskovalcev, Bogojina od 6. do 20. maja 1971 270 obiskovalcev, na Cankovi 400 obiskovalcev, v Šalovcih 300 obiskovalcev, Bakovcih 158 obiskovalcev, Črenšovcih 440 obiskovalcev, v Bogojini 640 obiskovalcev in v Turnišču 600 obiskovalcev.

V letu 1972 pa so si potujočo razstavo ogledali še v naslednjih krajih: Dokležovje 260 obiskovalcev, v Beltincih 556 obiskovalcev, na Bistrici 300 obiskovalcev, na Tišini 700 obiskovalcev, v Dobrovniku 305, na Kobilju 200, Odrancih 500 obiskovalcev, skupno 2836 obiskovalcev.

1973

V letu 1973 ni bila v programu nobena razstava.

1974

V počastitev tedna muzejev v Sloveniji in 22. julija — praznika Dneva vstaje je organiziral muzej v Murski Soboti dve razstavi. Posredoval je razstavo Muzeja Ljudske revolucije v Ljubljani na temo: »TITO V SLOVENIJI« in pripravil manjšo razstavo na temo: »Obiski maršala Tita v Pomurju«. Razstava je bila v Muzeju na ogled 14 dni. Ogledalo si jo je 170 obiskovalcev. Za vraščanje kulture v delavske vrste in kulturni dvig podeželja, je bila razstava postavljena v obrate tovarne: Mura v Murski Soboti 4200 obiskovalcev, v tovarni »Panonija« 500 obiskovalcev, v tovarni mlečnega prahu 140 obiskovalcev. V času kongresa mladine od 1. do 4. oktobra 1974 sta bili razstavi »Tito v Sloveniji« in »Obiski maršala Tita v Pomurju« postavljeni v Klubu mladih v Murski Soboti. Organizatorji kongresa so bili z razstavo zadovoljni, kar dokazuje zahvalno pismo in število obiskovalcev 600. V klubu mladih si je razstavo ogledala tudi šolska mladina. O možnosti ogleda razstave so bile obveščene vse šole v Murski Soboti in bližnji okolici.

V srednjeročnem programu muzeja v letih 1976—1980 bo zavod nadaljeval z raziskovanji v etnografiji in arheologiji, z inventarizacijo muzealij, z resta-

vriranjem in konzerviranjem muzealij, odkupi za dopolnitev zbirk, urejanjem stalnih zbirk in depojev. Gibanje planiranega odkupa (1974 — 10.680 eksponatov, 1975 — 10.780 eksponatov, 1980 — 11.050 eksponatov) kaže na razmeroma majhen odkup, ki je posledica čedalje hitrejšega izginevanja materialov.

Pokrajinski muzej strokovno pripravlja preureditev etnografske zbirke. Ta naj bi prikazala vsa etnografska področja (ljudsko stavbarstvo, notranjo opremo, vse gospodarske panoge, ljudsko nošo in vezenine, ljudsko umetnost, običaje itd.). Za uresničitev take razstave so potrebna večletna sistematična raziskovanja Prekmurja, Prlekije in Slovenskega Porabja. Potrebna bo tudi adaptacija in nakup opreme za programirano postavitvev in razširitev zbirke.

Muzej bo dopolnjeval stalno arheološko zbirko z izkopanim gradivom. Programirana so raziskovanja in izkopavanja antičnih naselbin v Prekmurju. Hkrati s temi naselbinami pa bo arheološko delo zajelo tudi gomilna grobišča.

Stalno galerijsko zbirko bo muzej izpopolnjeval z odkupi umetniških del slikarjev in kiparjev iz Pomurja, do prve generacije impresionistov. Prav tako pa izpopolnil tudi galerijo kopij fresk.

V oddelku ljudske revolucije bo na novo postavljena zbirka Murska republika, ki zajema revolucionarno leto 1919. Zbirka ljudske revolucije bo dopolnjevana tudi z gradivom iz prvih povojnih let. Strokovno bo obdelana in pripravljena za novo postavitvev zbirka NOB.

V vrtu spominov na Petanjcih muzej predvideva vzdrževanja vrta, ureditev dohodkov in vzpostavitev režima.

Muzej zaposluje dva strokovna delavca, v naslednjem obdobju pa programira še zaposlitev enega kustosa (za kulturno zgodovino ali NOB). Pri svojem delu se muzej povezuje z zunanjimi sodelavci.

Obisk bo potrebno še naprej povečevati predvsem z občasnimi tematskimi razstavami in z izpopolnitvijo stalnih muzejskih zbirk. Občasne razstave je potrebno prenesti predvsem v OZD in krajevne skupnosti. Muzej se mora v čim večji meri vključiti v izobraževalni proces.

Kolektiv muzeja si stalno prizadeva, da dvigne število obiskovalcev v muzeju. Mnogo pa je takih, celo sobočanov, ki ne vedo, da je v starem sivem gradu, ki miruje v senci in vršanju starih hrastov, obsežen in zanimiv muzej. Mnogo je takih, ki ga še niso nikoli obiskali in ne vedo, da v njem hranijo bogato gradivo iz zgodovine, edinstvene prekmurske lončarske izdelke, staro kmečko orodje, zanimiv drevak iz časa koliščarjev, izkopanine iz kamene dobe, poleg tega pa še stalno likovno zbirko in še marsikaj zanimivega. Sicer je muzej dobro obiskan. Toda izgleda, da zanimajo značilnosti in zgodovino našega kraja le tujce, domačini pa ne želijo o tem zvedeti nič podrobnejšega. To je kar žalostno, posebno, če pomislimo, da je poznavanje zgodovine domačega kraja pravzaprav del splošne izobrazbe vsakega človeka.

**CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA**

12. (XLVII.) LETNIK 1976, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdala Univerza v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo Drago Simončič — Natisnilo januarja 1976 ČGP Mariborski tisk v Mariboru

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ČZN
1976

39

119780039,2

COBISS •